

*Šiuos prisiminimus skiriu
Endriejavo valsčiaus partizanams, žuvu-
siems kovose, kaliniams, tremtiniams, iš-
duotiems ir parduotiems savųjų judų į ka-
torgą— okupantų pragarą, kovojusiems už
Tėvynės laisvę, paaukojusiems jaunystę
ir gyvybę.*

ANTANAS RUŠKYS

RAUDONOSIOS KATORGOS KELIAIS

Memuarai

UDK 947.45.08

Ru 194

Ruškys A.

Ru194 Raudonosios katorgos keliais: Memuarai.—
K.: 1994.—320 p.

Prieš skaitytojo akis praslenka du autoriaus gyvenimo dešimtmečiai — žmogaus,ėjusio XX amžiaus raudonosios katorgos keliais nuo ramaus Žemaitijos miestelio Endriejavo iki Raudondvario pakaimėje per Kretingos, Klaipėdos, Vilniaus kalėjimus į baisiausius Sibiro lagerius, į mirties stovyklą Karagandoje, į tremtį Krasnojarske. Tik pats autorius gaili papasakoti ir nutapyti tikrąjį komunizmo „peizažą“, nes mes nesugebėtume; mūsų pareiga — skaityti, suprasti, įsidėmėti, neužmiršti.

UDK 947.45.03

© Antanas Ruškys, 1994

O SAULE!

Tiesiam į Tave rankas,—
Šviete! Tu mums, mes ėjom
Varganam pasauly...
Aplenkdami melą, klastas,
Krauju nuženklintas uolas.

Tu šviete! mes žengėm
Klajoklių nepraeinamais takais,
Puolėm sužeisti, vėl kėlėm.
Gydėm sielose žaizdas,
Nes laisvės buvome vaikai——
O saule!

Mielas skaitytojau!

*Gyvenimas — tai ne sapnas, ne fantazija, ne romanti-
kų sukurtas pasaulis,- tai kova. Kova už laisvę. Pagaliau
kova už savo prigimtį ir teisę žemėje kurti gėrį, grožį,
kopti į mokslo bei idealų viršūnes.*

*Deja, dažnai laikas lemia ką kita. Istorija liudija
daugybę nuopuolių, kančių valstybių ir žmonių gyven-
me, o gėrio ir džiaugsmo taip mažai...*

*Šiose eilutėse alsuoja surinktos atsiminimų nuotrupos
žmogaus, kuri žiauriausia XX amžiaus sistema, jau nu-
ėjusi istorijon, bet dar nenumirusi, pavertė vergu ir ne-
žmogum. Toje šalyje įstatymus kūrė atskiri individai,
prisidengdami liaudies vardu. Per daugelį metų jie su-
kūrė tokias inkvizicijos priemones, kad tik nedaugelis
vėliau pajėgė suprasti, kaip žmogus žmogui gali jas tai-
kyti. Kiekviename tos valstybės „narvelyje“ kiekvienas
inkvizitorius savaip jas vartojo. Taigi, mielieji, esu vie-
na maža dulkelė to raudonojo aisbergo, kuri aštuonioli-
ka metų buvo malta, šaldyta, kaitinta ir vėl šaldyta, bet
išlikusi. Šiame pasakojime aš nieko neperdėjau, viską iš-*

gyvenau pats drauge su tūkstančiais žengusių kartu. Tik maža dalelė jų išliko. Čia viskas autentiška: kova, areštai, kankinimai kalėjimuose ir lageriuose iki grįžimo,- taip pat pavardės, vietovės, nuotraukos ir visa kita. Noriu tik vieno: kad mielas skaitytojas pamatytų, pajustų, koks didis yra laisvės siekis ir kokia maža galimybė išlikti tiems, kurie kalėjo 10, 20 ar net 35 metus.

Antanas RUŠKYS

Pirmoji dalis

Kokia nuostabiai graži ir miela mūsų gimtinė su pavasari žydinčiais klevais, šimtamečiais piliakalnių ažuolais, su mėlynu dangumi ir meldais žydruose ežeruose! O Baltijos ošimas — tai mūsų žemės kvėpavimas.

turėjau laimę gimti laisvoji Žemaitijos žemėj tūkstantis devyni šimtai dvidešimt ketvirtais metais, turėjau laimės pažinti gimtinę ir pamilti ją visa jauna širdimi. Jai buvo skirta sunki dalis, tačiau dar niekas to nežinojo ir negalėjo žinoti. Gerai prisimenu, kaip mūsų Endrijevai šviesuoliai, mokslo žmonės — Edvardas Turauskas, buvęs Smetonos patarėjas, vėliau pasiuntinys Čekoslovakijoje ir Prancūzijoje, profesorius kalbininkas Jurgis Talmantas, istorikas Ašmantas, klebonas Bulvyčius — spėliojo tolesnę jos likimą. Tai buvo 1939 m., kalbėjo Turauskas: „Vokietija dabar — tai kunkuliuojantis verdančios smalos katilas, kai jis išsilies, užpils daugelį tautų, kils didžiulis pasaulinis gaisras. Vargu kas galės atsilaikyti ar išlikti nepaliestas to pragaro“. Taip buvo spėliojama, laukiama kažko baisaus. Spauda rašė neramius straipsnius, vyresnieji svarstė, o mes, jaunimas, ne visai įsivaizdavome, nors žinojome apie nesenas savanorių kovas už Lietuvos laisvę, jų aukas ir ryžtą, nebuvome abejingi.

Pirmąją smūgį smogė aršiausias tuo metu priešas — Lenkija: pateikė ultimatumą dėl santykių užmezgimo. Kaimynai, tarnavę kariuomenėje, laukė, kada pakvies į kovą prieš lenkus.

Antrasis smūgis — Klaipėdos krašto netekimas. Pilnas Endrijevas pabėgėlių iš Klaipėdos — lietuvių ir žydų. Nuogastavimui nebuvo ribų. Lietuva atsidūrė tarp dviejų gerai ginkluotų kaimynų gniaužtų. Lenkų ir Vokietijos žaibiškas karas irgi džiaugsmo nekėlė. Bolševikų staiga gražinamas Vilnius taipgi laimės nepridėjo, dau-

gelis apsilviko kariškas uniformas ir išžygiavo į Vilnių.
O Pupų Dėdė jau dainavo:

*Vilnius mūsų, Vilnius mūsų,
o mes rusų, o mes rusų!*

Ir jis neapsiriko. Atsiradus bolševikų daliniams Lietuvoje, Endriejavo žmonės neabejojo, kad greit būsime ir okupuoti. Iš istorijos ir spaudos žinojome, kas yra komunizmas, kolchozas ir visa bolševizmo virtuvė. Knygoje „Duoningas miestas“ išsamiai buvo rašoma apie kolektyvizaciją, komunų kūrimą, prievartinį bādą Ukrainoje 1933 metais ir kitas šviesiąsias komunizmo sritis. Tik Lietuvos komunistų partija nežinojusi, nors gedvilai, paleckiai, sniečkai gyveno ir važinėjo po Sąjungą. Jiems ji buvo šviesiausia šalis pasaulyje. Daug džiaugsmo turėjo žmonės Vilniui sugrįžus. Ūkininkai vežė bekonus, kad gelbėtų žmones nuo bado, nes bolševikų armija viską iššlavė, palikdama Vilnių pliką. Taip rašė pusbrolis Lengvinas, išžygiavęs ir budėjęs Vilniuje. Taip rašė spauda.

Aušo keturiasdešimtųjų gražus saulėtas pavasaris. Gamta pasipuošė pirmaisiais žiedais. Gyvenimas virė ir kunkuliavo. Kaimo žmonės, pasikinkę pailsėjusius per žiemą arklius, vertė laukuose vagas, ruošdami dirvas naujam derliui. Visi kalbėjo: jeigu atsilauksim neutralūs, galėsime brangiau parduoti išaugintus produktus, pagerės gyvenimas, nusipirksim naujos užsienietiškos technikos, pasistatysim naujus namus, bus mūsų Tėvynė gražesnė ir šviesesnė. Kad tik daugiau pirktų iš mūsų bekonų, jaučių, linų! Agronomas Sidabras skaitė paskaitas ūkininkams, kaip geriau auginti olandų ir danų veislės juodmarges, kaip geriau įdirbti žemę, kaip amatininkams išmokti dailiau dirbti, kaip siekti mokslų. Tai buvo šviesus ir taurus žmogus, įsteigęs Jaunųjų ūkininkų ratalius Gargžduose, Veiviržėnuose, Endriejave, Kuliuose. Suspėdavo visur su paskaitomis ir patarimais. Organizavo parodas iš gausaus išauginto derliaus. Gyvenimas nuostabus, gamta teikia žmogui tiek daug gėrybių ir džiaugsmo, tik mokėk iš jos sąžiningai paimti nepiktnau-

džiaudamas, o puošdamas, gražindamas ją. Dažnai tėveliai sakydavo: „Verkia duona tinginio valgoma“ arba „Prakaitu nepalaistęs žemelės, nelauk ir gero derliaus“. Gegužis — padėkos Marijai mėnuo. Laukai jau sužėlę, pievos sužaliavę. Kiekviename kaime skambina vaikai į noragą, kviečia vakaro maldai į kaimo kapines ir bažnyčias. Ir ten suklupę po senolių kryžiais, su savo šeimynomis meldžiasi žemdirbiai Marijai, prašydami palaimos ir gausaus derliaus. Giedodavo giesmes — „Pone karaliau, Dieve Abraome“, „Sveika, Marija, motina Dievo“ ir kitas. Po maldų pasidaliję rūpesčiais, pakalbėję apie darbus, išsivaikščiodavo ramiam poilsiui.

Toks buvo paskutinis 1940 metų pavasaris Endriejavo valsčiaus kaimuose, miestelyje, laisvoje Nepriklausomoje Lietuvoje. Baigėsi gegužis, o tautų gyvenime vis daugiau ir daugiau skriaudų, debesys kaupiasi ir kaupiasi įvairiuose kraštuose. Neaplenkia ir mūsų Tėvynės. Birželio 15 dienos rytą pasiekė mus vyriausybės prašymas nesipriešinti, sutikti ramiai okupantų kariuomenę. Tai buvo juodžiausia diena Lietuvos istorijoje. Endriejavo žmonės nieko nesuprato. Ilgai dar visi kalbėjo apie išdavystę. Sauliai, savanoriai, buvę kariai vis bėdojo: ar už tai mes kovojome aštuonioliktaisiais, kad vėl tapume bolševikų vergais? Tai buvo prastų artojų žodžiai, kurie¹ ir šiandien tebeskamba mano ausyse kaip pasmerkimas.

Nieko kito nebeliko, kaip patiems pasirūpinti savo saugumu. Tos dienos popietę jau atžlegėjo pirmosios tanketės Kauno—Klaipėdos plentu. Bolševikai skubėjo pasiekti Vokietijos sieną, kad niekas negalėtų pabėgti į Vakarų. Ėjau su draugais pažiūrėti, kaip atrodo tie džigitai. Ant kiekvienos tanketės ne mažiau kaip po 10 sulipusių su subintuotom kojom, sudulkėję, šautuvus atkišę, baimės pilni. Žiūrėjom nuliūdę. Ateidavo ir daugiau smalsuolių iš miestelio ir visi kartojo,—kas bus, kas bus? — o tanketės vis šliaužė ir šliaužė paskendusios dulkėse.

Taip buvome okupuoti, atsisveikinę su laisve, bet dar nenugalėti. Ruseno viltis, kad neilgai, kad laikinai, kad reikia išgyventi, rasti kažkokią išeitį. Endriejavas gyve-

no savo įprastą gyvenimą. Nebuvo čia nei komunistų partijos, nei jos narių, išskyrus du laisvamanius, kurie niekam netrukde — niekas neišskyrė jų už įsitikinimus. Bet bolševikai tuoj uždraudė legaliai veikusias Tautininkų, Jaunaliuvių, Šaulių, Pavasarininkų ir Jaunujų ūkininkų organizacijas. Atvykę politrukai pareikalavo iš šaulių atiduoti ginklus. Iš kitų Lietuvos vietų privažiavo komunistų veikėjų, atsirado ir vietinių pritarėjų — Linauskas, Sungaila, Klevinskis, Valužis, Mažonas ir kt.

Nieko nelaukę, pradėjo atiminėti ir dalyti žemes ir turta, kad turėtų daugiau draugų, palaikančių komunistus. Rodos, nebuvo savanaužių, bet surado, o kitus atsikvietė iš kitur. Prigužėjo kariuomenės, aukštų karininkų, politrukų. Pradėjo statyti įtvirtinimus palei Klaipėdos kraštą, didžiuliai ūkininkų sklypai buvo nuniokoti tų bunkerių statybai, nutrypti pasėliai. Nereiks, girdi, bus kolchozai, atvesime, duosime, nebėdavokite, Sajunga turtinga, daug červoncų turime, kas tie jūsų litai, tuoj nebus jų. Tik būkite geri komunistai, viskas bus gerai. Taip suokė miestelio aikštėje ant mašinos užsilipę bolševikų politrukai. Kalbėjo rusiškai, bet pamatę, kad niekas nesiklauso, neina, pradėjo atsivežti lietuviškai kalbančių, dar neapsiplunksnavusių informatorių. Ne padėjo. Griebėsi per seniūnus varyti į tas paskaitas. Susirinkdavo daugiausia tik tie, kam rūpėjo gauti svetimo turto, nes pažadų buvo daug. Vėliau pasipylė kaltinimai, kad buožės ūkininkai draudžia ateiti valstiečiams į susirinkimus. Visa tai jie darė pagal seniai ištobulintą metodiką — vienus spausti, atiminėti, gąsdinti kalėjimu; naujakuriams atmatuoti apsėtą lauką, atimti gyvulius ir duoti jiems. Darbavosi partijos inkvizitoriai pasiraitoję rankoves, pasikviesdami milicininką, o neretai ir kariškių.

Įsteigiama trijų eilių pasienio zona, kruopščiai saugoma, į ją be leidimo negalima įžengti. Pirmoji eilė buvo 900 metrų pločio, čia visur buvo nugriaunamos sodybos, iškertami medžiai, pasieniu išakėjama dirva, kad ir katinas nepaspruktų į Vokietiją. Antroji zona tęsėsi nuo penkių iki dešimties kilometrų. Reikalavo specialių leidimų. Buvo surinktos pastotės iškeldinti ūkininkus iš

pirmosios zonos; ir man teko už tėvelį nuvažiuoti. Tai buvo pirmieji Lietuvos tremtiniai. Šeimos su mažais vaikais nežinojo, ką daryti. Verkia, nieko neima; išstovėjome dvi paras, kol nepakrovėme į vežimus daiktelių. Trečią parą pasieniečiai žmones prievarta susodino į kitus vežimus, išgabeno į Kretingą, o iš ten nežinia kur. O mes, daiktus išvežę į kitą kaimą ir iškrovę, sprukome greitai namo, kad vėl nesugražintų, nes buvome be maisto ir nebesaugomi džigitų, kurie ruošė sau skanius pietus iš bekonų...

Taip slinko žiaurios okupacijos dienos. Nežinojome, ką žada rytojus, ką nauja sugalvos raudonieji ir jų pataikūnai. Atėjo žiema, nutrūko kultūrinis gyvenimas — nei šokių, nei vaidinimų Endriejave, visur pilna kariškių. G anksčiau, prie Smetonos, žiemą kiekvieną sekmadienį buvo rengiami šokiai ir vaidinimų vakarai. Ruošdavo tai šauliai, tai jaunaliuviai, tai pavasarininkai ar jaunieji ūkininkai. J dvi didžiules mokyklos sales prisirinkdavo labai daug jaunimo iš kaimų. Endriejavo valsčius turėjo apie trisdešimt kaimų. Be to, ir miestelyje gyveno nemažai. Nestokojome ir valsčiaus inteligentijos — tai savivaldybės tarnautojai, policininkai, girininkijos darbuotojai, mokytojai, kunigai. Jie ir buvo pagrindiniai kultūros darbuotojai. Ypač daug visuomenės [»l s llll J k < l. i v o] N. ui jciiiielinj kaukių balių. Būdavo ruošimus įvairios kaukės, už gražų pasirodymą premijuodavo. Vėliau šokiai. Tvarkai palaikyti ir organizatoriams [Mdėli visada pasisiūlydavo šauliai. Tvarkos ardytojų nepasitaikydavo, išskyrus vieną kitą išsismaginusių nuo alaus vyrų, kuri gražiai palydėdavo į namus.

Prisimenu, per vieną iš paskutiniųjų metų kaukių bali surinkome už bilietus ir pakvietimus per tūkstantį litų (bilieto kaina — vienas litas), — tai byloja, kiek buvo jaunimo, koks įdomus ir gražus laisvų Lietuvos miestelių ir kaimų žmonių gyvenimas. Tiesa, litas buvo brangus, ūkininkui gyventi nelengva, nes produktai pernelyg pigus, samdomas darbas brangus, o ypač čia prie Klaipėdos krašto, nes tenai „būrai" mokėjo brangiau, gaudami iš Vokietijos kompensaciją už parduotą jautieną. Taigi Lietuvos ūkininkams samdyti buvo be galo brangu, tek-

davo verstis savo jėgomis. Prisimenu tokias kainas: ūkio tarnautojas 9 mėnesiams su maistu ir darbo rūbais, galintis atlikti visus ūkio darbus savarankiškai, gaudavo 350 litų grynais, kitą dalį — grūdais, linais, vilna ar kostiumu; realizavus metų gale gaudavo dar tris šimtus. Ūkininko vidutinė karvutė kainavo 12U litų, bekonas — 45 Lt, pirmarūšių rugių 50 kg — 7 ar 9 litai. Merginos atlyginimas — bemaž penki šimtai litų už devynetą mėnesių. Todėl šio krašto ūkininkams buvo gana nelengva; bežemiai ir nesistengė pigiau dirbti, nes padirbėję vasarą porą mėnesių visiškai apsirūpindavo maistu ir daugiau niekur nedirbdavo. Taip, matyt, radosi tinginiavimo simptomas, kuris itin tiko bolševikams. Svetimos žemės troškimo, pavydo ir gobšumo sindromas išryškėjo vos atvykus okupantams ir pasiūlius apgaule pasidaryti teisėtais valstiečiais su žeme, padargais ir amžinai šviesiausia laisve. Daugelis neatsilaikė, nėrėsi iš kailio.

Taip bolševikinė okupacija ardė ne tik santvarkos struktūras, bet žmonių protus ir dvasią.

Liūdni buvo keturiasdešimt pirmųjų Naujieji metai. Be perstojo važiuoja ir važiuoja aukšto rango kariškiai, daugelis apsigyvena miestelyje, moka nuomos, kiek kas paprašo, vaizduoja labai gerus ir turtingus. Politrukai pavasariop pradėjo atsivežti ir žmonas. Pirmiausia joms nupirkdavo drabužių, perrengdavo ir tik tada parodydavo savo gražuoles.

Tuoj už Endriejavo Piktiškių kalno, taip pat palei visą Klaipėdos krašto sieną buvo statomi zigzago formos požeminiai didžiuliai gynybos bunkeriai su patrankų ir kulkosvaidžių angomis, iš viršaus dengiami guma nuo bombų. Tie bunkeriai ir šiandien tebestovi. Masiškai iš Plungės geležinkelio stoties vežė dengtom mašinom Sąjungoje mobilizuotus kolūkių žmones į Rietavo bazę. Ten išlaipina, išduoda kareivių uniformą, surikiuoja būrį po penkis ir marš pro vartus į Endriejavo pasienio statybas. Tai tęsėsi dieną naktį, kol buvo privežta pakankamai žmonių. O mes, pora vyrų, pro tvoros plyšį žiūrėjome, kas vyksta tame kieme. Pirmą kartą matėme laisvą kolchoznicą su suplyšusią murzina šimtasiule, nykiais, pusbačiais. Tai buvo daugiausia suvargę pusamžiai žmo-

nės. Turėjome gerą progą išivaizduoti to rojaus eilinių piliečių vargą ir skurdą. Jie turbūt jautėsi laimingesni su nauja kariška uniforma negu su kasdienine namų apranga. Gavę kerzinius pusbačius ir bintus, ne visi mokėjo apsivyturiuoti kojas. Matėme, kaip vadai mokė ir rėkė ant jų, kad nemoka apsiauti.

Aušo nerimastingas pavasaris, krautuvėlės ėmė tuštėti, lietuviškų prekių mažėti. Dingo norvegiška silkė, gerosios paltų ir kostiumų medžiagos, žydėliai nors ir džiaugėsi, bet širdy buvo neramūs, nes jautė, kad anksčiau ar vėliau ir jų kromeliams ateis galas. Jų urmo sandėliai Rietave konfiskuoti, prekių nėra iš kur gauti. Kas geresnio, dideliais kiekiais išperka pinigingi karininkai ir siunčia į namus. Červoncų daugėjo, o litų mažėjo. Atsirado rusiškų vinių, degtukų, saulėgražų ir arbūzų. Jau nimas ta proga sukūrė ir anekdotą: „Traukinys važiuoja į Sąjungą ir šneka: sala, masla, materialą, sala, masla, materialą. O iš Sąjungos su užrašu ant vagonų badaujančiai Lietuvai: Spički, siemečki, spieki, siemečki”.

Prie Endriejavo, Šalpės upelio krantuose, miške išikūrė didžiulis Gelžbetonio fabrikas. Naktimis pasipylė kolonos mašinų su cementu, armatūra, pjauta miško medžiaga. Kolonos po 100 mašinų. Kol žiemos metas ir keliai leido, tai dar buvo pakenčiama. Prasidėjus polaidžiui, nepritaikytas mašinų kolonomis dailus Judrėnų vieškelis virto vien duobėm. Naktį kariai stumdavo išklimpusias mašinas: pritaisë metalinius lynus iš abiejų šonų, po 20 kareivių tempdavo per duobes skanduodami — raz, dva, vziali, ješčio vziali, ješčio ir ješčio; ir taip visą naktelę keli šimtai vargšų karių. Dienos metu tie vargšai kareivėliai buvo varomi į mišką, kirto eglaites, eglių šakas nešė ant pečių 5 kilometrus, klojo į duobes, užkasinėjo. Taip taisė kelią būsimos nakties kolonai. Kitą naktį ta pati dainelė. Kol įpratome, nebuvo įmanoma kaime miegoti. Ir iš viso nebuvo įmanoma ramiai gyventi, nes kiekviename ūkyje, kluone, daržinėje buvo išikūrę kariai. Išvažinėti laukai ir keliukai į sodybas. Karininkai vis gyrėsi savo galybe. Tėvelis buvo caro karys ir gerai kalbėjo rusiškai. Jie sakydavo, ar matei, papaša, kada tiek mašinų? Kokie mes galingi ir stiprūs, niekas mūsų

nenugalės. Kareivėliams drausta su gyventojais kalbėti. Tylėdavo, kai šalia viršininkai. Tik atėję prie šulinio vandens, kalbėdavo ir pasakydavo, iš kur kilę ir kad mūsų laukia didelė bėda, kad būsime tokie kolchoznikai, kaip ir jie Rusijoje. Daugelis nežinojo, koks čia kraštas, o tik kad turtingas užsienis, kad tai pasakų Amerika. Bet, girdi, nebijokite, mes čia ilgai neužsibūsime, užvirs pragaras ir mūsų čia nebus, o jūs liksite vėl savo kaimuose, gyvensite kaip gyvenę. Taip dažnas vyresnio amžiaus karys pasakodavo tėveliui, kai nematydavo vyresnybės.

Maitino karius labai blogai; duoną kepė dieną naktį šeši žemėje įrengti pečiai prie pat Endriejavo Judrėnų pusėje. Be galo sūri menkė ir sojų sriuba. Labai apgailėtinai atrodė — išvargę, alkani, murzini, nesimaudę; gerdavo ir gerdavo vandenį nuo tos žuvies, kad pailsėtų nuo darbo, kad pasiguostų prie šulinio. Atnešdavom jiems; duonos, pieno. Atsigeria ir bėga padėkoję, kad nepamatytų vyresnieji, nes bet koks kontaktas su civiliais žmonėmis gresia kalėjimu. Labai bijodavo ir saugodavosi ir savo šnipukų, kad neišduotų.

Mes, jaunimas, žinodami iš knygų apie Raudonąją Rusiją, turėjome gerą progą patikslinti tas žinias gyvais; vaizdais ir pasakojimais.

Prasidėjo pavasario sėjos laikas. Kalasi iš žemės pirmieji žibučių žiedai, pragydo danguj vyturėliai, kviesdami artojus kinkyti arklius į plūgus, parenti ir berti grūdą į žemelę. Šviečia ta pati miela saulutė danguje, tačiau širdys kupinos nerimo ir baimės, kas bus, ką atneš rytojus, kokia nauja bėda prislėgs šeimas, namus, laukus, artimuosius. Įsisiautėję komunistų partijos šulai siunčia naujus prievolių įstatymus, atima paskutinį duonos kąsnį, kad nespėtume apsėti laukų ir kad lengviau būtų suvaryti į kolchozus, nors dar apie juos nekalba.

Išsigandę ūkininkai apyaušriais beria grūdą į neparuoštą dirvą, kad neatimtų sėklos. O dieną užakėja, kad tik daugiau užsėtų žemės ir kad rudenį apsirūpintų duona ir pašaru.

Paruošę raudonieji tarnai Liniauskas, Sungaila, Valūzis ir kiti lekia per kaimus, grasindami greičiau pristatyti

prievoles. Tėvelis su kaimynu Šiaulyčiu veža paskutinę veršingą telyčią, pora kiaulių atiduoti mėsos prievolei, pasilikdamas porą karvių,— gal išgyvensim, kad tik sveiki būtume. Vėl skuba į namus sužinojęs, kad bus atimami rasti svirne grūdai, nepaisant sėjos. Tai pranešė Sungaila, pagailėjęs tėvelio, nors ir netapęs žentu: greičiau sėk, nelaikyk svirne, pasigailėjimo buožėms nebus. Tiesa, vėliau jis išdavė mane ir tėvelį.

Taip su neramiais širdimi, su nepalaužiamu viltimi Endriejavo kaimų žmonės vargais negalais sugebėjo pasėti, pasodinti bulvių, kur kariuomenė nenutrypė. Bet atėjo ir mano tėvelio eilė. Atgriuvo su kareiviais prievolių agentai, aruode neberadę grūdų, liepė pasiimti porą baltinių ir išsivedė į Endriejavo daboklę. Prigąsdinę kalėjimu, liepė pasižadėti per mėnesį atiduoti prievolę, o jei neturi, tai pirk ar iš kur nori imk, bet atiduok.

Po paros paleido. Sugrižo tėvelis nusiminęs. Pardavęs savo daiktų, pasiskolinęs kiek pinigų, sutaręs su Sakalausku, išvažiavo dviese į Biržų ir Pasvalio apylinkes pirkti grūdų prievolėms. Sėkmingai suvažinėję, laimingai sugrižo. Išsipirko laikinai nuo kalėjimo, bet dienos slinko vis grėsmingesnės. Tarsi ir apsipratome su jais, jie su mumis. Tik su vykdomąja valdžia nebuvo santarvės — jiems vis ko nors reikėjo. Tai pastočių, tai naujakuriams žemę apsėti, tai namą patušinti, tai tardyti kviečia, tai grasina buožėms paskaitų metu.

Kariuomenė triūsia dieną naktį, viršininkai vis prasiitaria — darbo daug, o laiko likę maža. Pasklido liūdnos žinios, kad greit gali šeimas tremti. Tai nebuvo naujiena, tik nežinia ką ir kada. Saulėtom dienom aukštai danguje ėmė skraidyti lėktuvai su baltų dūmų uodega. Ruseliai žiūrėdami aiškino, eta naša, naša, o mus tik juokas ėmė ir stiprino viltis, kad gal netrukus kažkas turi įvykti. O nepaprastai gražus, saulėtas, šiltas pavasaris teikė moralinių jėgų. Žmonės sekmadieniais meldėsi bažnyčiose, prašydami Viešpaties užtarimo kasdieniniuose darbuose ir varguose.

Išaušo 1941 metų birželio 14-jį. Gražus ir saulėtas rytas, kaip ir visi kiti. Deja, ne visiems Endriejavo ir Lie-

tuvos miestų ir kaimų gyventojams. Šiąnakt apsuptos ir išvežtos trys Endriejavo šeimos. Iškeliavo Domas Vaišvilas, šaulių būrio vadas, Kazimieras Gudauskas, mokyklos direktorius, Petras Kalvaitis, inžinierius ūkininkas, mūsų mielas agronomas Sidabras. Jis gyveno prie Gargždų ir iš ten buvo išvežtas. Paminėjau todėl, kad jis daug jėgų atidavė Endriejavo žmonėms, buvo labai mylimas ir gerbiamas žmogus.

Ši žinia žaibiškai aplėkė visus kaimo ir miestelio žmones, skaudžiai palietė visų dorų žmonių širdis ir įspėjo būti budriems ir pasiryžusiems blogesnėms dienoms. Daugelis ūkininkų nebenakvodavo namuose, nes nežinia, ar kita naktis nebus panaši į praėjusią. Nežinia, koks jų likimas, kur jie. Tik po daugelio metų sužinota, kad atskirti vyrai įkalinti, o šeimos nuvežtos į Ledjūrio pakrantes.

Žmonės po pamaldų gražiam šventoriuje po klevais kalbėjosi, dalijosi skaudžia ir nerimastinga žinia. Gauta žinių iš Vokietijos, kad pasienyje gausu vokiečių kariuomenės. Kad netrukus bus karas, niekas neabejojo.

Žinios sklido nuo ankstyvo pavasario. Bėgo daug žmonių iš visos Lietuvos, pajutę sovietų pavojų. O čia, toje smarkiai saugomoje trijų juostų zonoje, kaip minėjau, be leidimo niekas neižengdavo. Ir vis dėlto... Veiviržėnų valsčiuje nedaug dar buvo padaryta plikų 900 metrų zonos. O miškingos vietovės buvo palankios bėgliams, nes toliau tarp miškų tebegyveno ir žmonės. Atsirado ir vadovų, kurie pravedavo per sieną, apstatydami tuos juoduosius džigitus. O saugojo tik kaukaziečiai, pasienio NKVD daliniai. Vesdavo broliai Vainiai, kilę iš Ankopčio kaimo, Gargždų valsčiaus. Antanas buvo Lietuvos atsargos karininkas, Juozas — studentas, šaunus Žemaitijos sūnus. Jie padėjo daugeliui pasprukti nuo raudonojo maro ir galbūt išlikti gyviems iki šių dienų. Neturiu žinių, gal kas ir yra kur apie juos rašęs. Žinau, kad jie tai darė pasišventę, juos abu pažinojau, nes mano brolis Stasys su jais mokėsi Švėkšnos Saulės gimnazijoje. Baigė kartu karo mokyklą. Pabėgimai vis sunkėjo, nes siena buvo vis stiprinama, zonoje tikrinami dokumentai. Nepaisant viso to, buvo bėgama. Gal dvidešimtą birželio pasiekė žinia,

kad karas jau čia pat, kad paskutinė data — birželio 22-oji.

Įtampa, kaip minėjau, buvo nepaprasta: visi laukė, kas pirma — karas ar deportacija. Naktį uždrausta vaikščioti, budi patuliai miestelio objektuose, kariškių gyvenamose vietose. Daugelis nemiega iš baimės, laukimo, dėl netikrumo rytdiena, kiti baiminasi išvežimo, kad paskutinę akimirką nepapultų vieniems ar kitiems į nagus, nes kare visko būna. Nežinia, ką ir Vokietija yra sumaniusi su Lietuva daryti. Klaipėdą tai užgrobė. Broliško užtariamo nesulaukėme ir lenkų ultimatumo metu. Atsisakė ir Vokietija, ir Anglija, ir kiti, likome agresorių akivaizdoje vieniši. Taip kalbėjome Antrojo pasaulinio karo išvakarėse susėdę po klevais. Tėvelis pasakoja apie Pirmąją pasaulinį karą. Jis tarnavo caro kariuomenėje. Kovėsi su kaizerio pulkais Bresto tvirtovėje. Naktį vokiečiai paleido dujas.— — — Tėvelis kartu su kitais vargais negalais lieka gyvas, nes alsuoja per drėgną skudurėlį. Bet pozicijose nemaža brolių lietuvių žūva baisyse kančiose. Rytą mato šurpius vaizdus: nukritę medžių lapai, gyvuliai negyvi, akys išverstos, nusikankinę; kariai plaukus nusirovę, nusidraskę drabužius, kiti nusižudę. Baisi tragedija. Nespėję užkasti žuvusiųjų, pasitraukė.— — — Vokiečiai be mūsų užėmė Bresto įtvirtinimus. Po kelių dienų vėl mūsų, apsupimas. Patenka nelaisvėn. Vokietija, Bodos lageris. Pabėga. Po pusantrų slapstymosi metų vėl pagaunamas.

Pagaliau po lemtingų pergalių Lietuva laisva. Paleidžiami ir karo belaisviai. Tėvelis grįžta nusilpęs, bet sveikas ir gyvas. Visas jėgas skiria gimtinei, atsistato, ūkininkauja. Vaikai išlėkė iš gimtojo lizdo — kas žemę dirba, kas į mokslus. Rodos, gana vargų, gana lenkti pečius sunkiame darbe, metas pailsėti, o ir jauniausias sūnus čia pat, po ranka. Jaunas, vikrus, visur pritinkantis, dainingas, visas į mane, juokauja tėvelis, sulaukęs gražaus septyniasdešimtmečio.

Jau antra valanda nakties. Sėdime po gimtojo sodžiaus klevais, o mama dar priduria, juk čia, pamenu, po jais miegojo rusas, vokietis ir lenkas. Ir mūsų prosenelius glaudė nuo visų bėdų, atlaikė audras. Atlaikys ir

šią šiurpulingą bangą, užklupusią mūsų Žemaitijos žemelę. Rytoj sekmadienis, matyt, nieko nauja nebus; nuostabiai kvapia laukai. Nedidelis rūkas dengia pievutes. Didi ramybė gamtoje,— kad taip širdyje ir gyvenime,— rodos, džiaugsmui nebūtų ribų!

*Nuostabioji naktis kai tave užmigdys,
O sapnai kai pabusti privers,
Ar pabels į duris tos nakties svaigulys?
Ar mama neužmigs, gal ji melsis, gal verks?* C

*Ir pravirko jau žemė, klevai, ažuolai,
Nuo patrankų gaudimo drebėjo namai.— ' ,
Ko atėjo jie čia, ko jiems šičia reikėjo?
Ir krauju, ir ugnim žemę mūsų apliejo...*

...Ir štai jau karas. Dar nesitiki, bundantis rytas ramus. Lyg sopančios širdies džiaugsmo blyksnis, nauja vėl baimė, gal kančios pradžia, kas tau, broli mielas, kas tau pasakyt galės? Niekas atspėt nepadės.

Istorija žino daug išdavysčių, karų ir žudynių, bet nežino, kas prasideda šiandien, 1941 m. birželio 22 dieną. Saulė teka, bėga bolševikų kariai kaip kas įmano, nes tie darbo vyrai nebuvo ginkluoti. Juos, matyt, bijojo apginkluoti. Bėgančius politrukus šaudė kaip kiškius. Vėliau jie visi Lietuvoje pateko vokiečiams į nelaisvę. Devintą valandą nuo Veiviržėnų vieškeliu patraukė vermachto kariai. Pamėgino prasiveržti į miestelį lengva mašinėlė. Čia pat prie Pyktiškio kalno ir žuvo nuo kryžminės ugnies leitenantas ir du puskarininkiai. Vėliau viskas nutilo. Vakare vokiečių patrankos apšaudė ir padegė miestelį. Sudegė didžioji miestelio dalis su bažnyčia. Taip pat tėvelio ir svainio namai. Tėvelis nubraukė ašarą, pabėdojo, kad pelenais virto daugelio metų prakaitas.

Pirmadienio rytą gyventojai padegėliai su savo rakandais ir daiktais slėpėsi kapinėse už storos akmenų sienos nuo kulku. Sausakimšai prikimšti visi kempeliai vokiečių kariuomenės. Papyrusčių emė darniai rikiuotis žygiui. Aiškiai matėme kontrastą tarp dviejų armijų — kaip ubagas ir dvarininkas. Technika, apranga, maistas

ir visa kita,— sunku įsivaizduoti, kad alkana, pusiau balsa Raudonoji gali kariauti su tokia gerai ginkluota ir organizuota kariuomene. Todėl ruseliai, pamatę vokiečius, dėjo į kojas, kad pastarieji vos pajėgė juos vyti. Toks išpūdis, su viena okupacija atsisveikinant, kitą pasitinkant.

Man atvažiavus su arkliais rinkti svainio ir savo daiktų, likusių po gaisro, vokiečiai mūsų nelietė, suprato, kad nukentėję nuo gaisro, padarė porą nuotraukų, paglostė arklius, gut ferden, paliko ramybėje. O kaimuose, kas nespėjo paslėpti arklių, juos paėmė vežti ginklams. Išrašė kvitus, vėliau išmokėjo markėm. Pradėjo žmonės rinkti žuvusius, ieškoti, kas negrižo. Buvo žuvusių civilių miestelyje. Visus sukrėtė žinia apie sušaudytus Ablingos kaime 47 žmones, sudegintus jų namus. Tai padarė vokiečių kariuomenė. Liko tik tie, kurie nebuvo kaime. Vermachtas savo karius laidojo miestelio aikštėje, jų buvo nedaug, o rusus laidojo už miestelio ribų. Jų buvo nemažai, sunku pasakyti kiek. Ablinga, manoma, nukentėjo todėl, kad buvo rasti du žuvę vokiečių kariai; kita vertus, Ablingoj buvo įsikūręs bolševikų kariuomenės štabas, taip pat komjaunuolių būstinė. Buvo keletas vyrų ištoję į komjaunimą ir slankiodavo su prievolių rinkėjais. Apie štabą žinojo ir vokiečiai, nes ieškojo to kaimo, t. y. štabo, o radę žuvusius pirmuosius savo karius, Jiauriai atkeršijo kaimo gyventojams.

Po poros dienų atėjo dar žiauresnė žinia apie Telšių kankinius, nukankintus raudonųjų budelių. Mirga laikraščiai nuotraukomis, dalyvauja įvairių šalių ekspertai, nes Vermachtas, norėdamas pademonstruoti pasauliui raudonųjų kankinimus, kvietė ir leido fotografuoti ir gausiai aprašyti. Sužinojome apie skerdynes Panevėžyje, cukraus fabrike. Besitraukiantys raudonieji žudė mūsų tautos sūnus. Išvaduotas Kaunas, skaitomos per radiją žuvusių sukilėlių pavardės. Vokiečių kariuomenė rado miestą išvaduotą iš raudonųjų. Pirmame sąraše buvo 220 pavardžių, o vėliau vis didėjo aukų skaičius. Vėl Pravieniškių kalinių skerdynės — keli šimtai kartu su prižiūrėtojais išžudyti. Tai skaudžios žaizdos, tai duoklės pradžia karui.

Porą savaičių šliaužė galinga, gerai ginkluota keliom eilėm plentu ir visais miškeliais vokiečių kariuomenė. Atvyko SS padalinys, surinko visus miestelio žydus į valsčiaus daboklę. Atsirado ir vėl keletas pataikūnų, panorėjusių už žydėlių skudurus pastovėti sargyboje. Po kelių dienų pasirodė įsakymas seniūnams duoti pastotes žydų šeimoms išvežti už Kretingos į koncentracijos stovyklą. Ten jie buvo vėliau sunaikinti.

...Bėgo laikas, nusiaubtas kraštas kėlėsi po baisaus košmaro. Radijas skelbas liūdnas ir linksmesnes žinias apie susikūrusią Laikinąją Lietuvos vyriausybę, esą gal Hitleris sutiks su tam tikrais išipareigojimais. Vokiečiai gal leis Lietuvai būti nepriklausoma. Spauda rašė, kad buvo derybos, bet be rezultatų.

Nutrypti laukai, blogai ir ne visur apsėta, prarasti gyvuliai. Po gaisro Endriejovas sunkiai kėlėsi iš griuvėsių. Endriejavo molingus laukus užklupo sausra, labai mažas derlius užaugo. O dar ir prievoles reikėjo pirmąjį rudenį pristatyti, nors ir mažas, pagal išgales, bet reikėjo. Žmonės neypatingai ir pyko, kalbėjo, kad vokiečiai vis doresnis, daugiau proto turi nei bolševikas.

O vokiečiai, apkvaitę nuo pergalių, rankoves pasiraitoję, brido vis giliau ir giliau į Rusijos žemes, paimdami begalę belaisvių, daugybę miestų... Bet kiekviena pradžia turi ir galą, kurio dažnai nė patys išminčiai ar politikai neatspėja. Pirmoji žiema žmonėms atrodė lyg ir geresnė. Valsčių seni tarnautojai stengiasi išsisukti nuo spaudimo ir prievolių rinkimo. Po kurio laiko vokiečiai ėmė elgtis kaip tikri okupantai. Pralaimėję prie Maskvos, pasigedo žmonių ir materialinių resursų. Lietuvos žmonės buvo informuojami specialiuose lapeliuose neiti į jokiais komisijas, bet vis tik vienas kitas ateidavo. Atėjusieji vežant pabėgdavo. Žmonės išmoko meluoti, pasislėpti, neužsirašyti. Užrašo pora melžiamų karvių, o turi penkias. Supratę, kad vietos valdžia neklauso reikalavimų, vokiečiai nutarė atsiųsti baudžiamąsias ekspedicijas iš pensininkų amžiaus Arbeitamto narių, aprengtų gražia ruda uniforma. Pasitelkę keletą ginkluotų vermachto karių ir pastočių, su kaimo seniūnu vyko į kaimus tikrinti, ar pristatytos prievolės, ar yra atliekamų grūdų ir gyvu-

lių. Apskaičiavę šeimai maistą ir sėklas, jeigu rasdavo atliekamų, užrašydavo atiduoti. Grūdų atliekamų nerasdavo, blogiau buvo su gyvuliais,— nėra kur jų paslėpti, o rastus be gailesčio reikėjo atiduoti, nes tuoj būsi apšauktas bolševikų sąjungininku. Bus viskas konfiskuota, o pats į kalėjimą pasodintas. Gyventojai įprato per tuos trejus metus išsisukti iš sunkiausių padėčių, nors ir ne be nuostolių. Kas sugebėdavo paslėpti, tas laimėdavo, o kas ne — nukentėdavo. Nepadavome, bet pirkti nebuvo ko, kai ką duodavo už pristatytus produktus. Neturėjome druskos, muilo, siūlų, cukraus, medžiagų, žibalo ir degtuko. Nešdavo iš Vokietijos mainais už sviestą ir lašinius tas prekes, kurių trūko. O žibalą keisdavo į naminę. Kaimo žmonės, turėdami duonos, sugebėdavo išsiversiti, daug ką ir patys pasigamindavo arba išsimainydavo, vis tikėdami, kad neilgai, kad karas pasibaigs, kad vėl pasaulis susitvarkys.

Svarbiausia — išlikti, išsaugoti jaunimą, nepalūžti. Taip galvojo ir samprotavo dauguma endriejaviškių. Jaunimui nebuvo linksma, nors vykdavo vasarą gegužinės, bet ne tokios smagios kaip anksčiau ir dainų mažiau. Įklimpus vokiečiams Rusijos platybėse, jie pasidarė piktesni, išūlesni, ėmė siautėti, gaudyti jaunus vyrus kariuomenėn. Tuo labiau, kad Rytų Lietuvoje siautėjo raudonieji partizanai — sprogdino geležinkelius, plėšė ūkininkus. Policija buvo mažai efektyvi. Generolas Plechavičius nutarė organizuoti kariuomenės junginį apsiginti nuo raudonųjų. Vokiečių vadovybė sutiko, nes, Pauliui pralaimėjus Stalingrado mūšį, darėsi vis sunkiau ir sunkiau. Generolas Plechavičius gudravo — rūpėjo turėti Lietuvoje gerai ginkluotą dalinį, kad būtų galima apsiginti karui besibaigiant ir nuo vienu, ir nuo kitų, o vokiečiams rūpėjo sučiupti tą organizuotą lietuvių dalinį ir pasiųsti į Rytų frontą. Viskas vyko kaip iš kortų. Į Plechavičiaus atsisaukimą jaunimas tuoj atsiliepė,— greitai buvo organizuotas, aprengtas ir iš dalies apginkluotas junginys. Vokiečiai, nustebę ir išsigandę, kad tas dalinys gali virsti užnugario partizanais, pareikalavo pasiųsti jį į Rytus; atsisakius buvo greitai apsuptas, vos spėjo generolui pranešti, kad pavojus. Kas suspėjo, paspruko. Kai kurie pa-

sipriešino, o mažesnė dalis, kaip jie patys pasakojo Endriejave, buvo paimti ir nuvaryti į Rytų frontą ar į Vokietiją. Karui pasibaigus, pakliuvo raudoniesiems į nelaisvę, atsėdėjo lageriuose po 10 ar 25 metus. O Endriejave, Veiviržėnuose, Rietave ir kituose miesteliuose vykdavo reidai; sekmadieniais pamaldų metu vokiečių kariuomenė apsupa, išsirenka jaunus vyrus ir į Vokietiją, į priešlėktuvinę gynybą. Bėgančius šaudydavo.

Reikėjo atsargiai eiti bažnyčion ir sargybon. Jaunimas puikiai žinojo, ką reikia daryti tokiais atvejais, neretas pabėgdavo vežamas. Jautėme, kad karas artėja į pabaigą, vokiečiai pralaimi ir pralaimi. Baisiai neramu darėsi pagalvojus apie raudonuosius. Rudųjų žmonės ne taip bijojo, o kai kurie galvojo blogiausiu atveju trauktis į Vokietiją.

Ir štai paskutinioji vasara. Nuo pavasario padaugėjo rudmarškinių ir kariuomenės. Inžinerijos daliniai, buvę sužeisti kariai. Planuojama per Endriejavą palei Klaipėdos kraštą nutiesti tris gynybos linijas: priekinė — apkasų linija, toliau — apkasų su kulkosvaidžių betonuotais lizdais, trečia — prieštankinė: griovys 3 metrų gylio, 5 metrų pločio. Taip pagal visą pasienį. Čia pat netoliese iš žemės tebekyškojo keturiasdešimtųjų metų raudonųjų didžiuliai betoniniai patrankų bunkeriai. Tiesė rusai, o dabar štai vokiečiai. Ir vis toj mūsų žemelėj, mūsų niekuo nekaltojų buvusioj Nepriklausomoj Lietuvoj. Vargas tau, mažyte, kas tave paguos! Trypia slibinai, žada išvaduoti. Prasidėjo tie darbai pirmiausia palei strateginį plentą Kaunas—Klaipėda. Privarė vyrų ir moterų iš pusės Lietuvos su sąrašu ir parašu. Ir vietinius visus, kas tik gali kasti žemę. Namuose turėjo likti vaikai ir vienas suaugęs prie gyvulių. Kariškos virtuvės virė riebius pietus iš konservų ir žirnių bei pupų. Tiesą pasakius, gera sriuba ir arbata. Kad ir pralaimi karą, bet vokiškasis prestižas neleido armijos paniekinti. Tik duona senoka.

Maitino gerai ir arklius, ir žmones. Atidirbo kiekvienas atsiųstasis po mėnesį, kai kas po dvi savaites, pasakui keitė kiti. Nakvojome pas žmones trobose, daržinėse ant šieno. Taip žmonių ?*>kruzdėlynas rausė žemelę ka-

ro mašinai, žmonių mirčiai. Milijonai gulė tokiuose ar panašiuose įtvirtinimuose, apkasuose, milijonai užgeso pačioje jaunystėje. Darbai virė visą vasarėlę, žmonės keitėsi, vieni pabėgdavo, kiti atvykdavo. Specialus karo korespondentas fotografavo, darė nuostabias nuotraukas. Gyveno miestelyje, pridarydavo jų labai daug ir dalydavo be atlyginimo, matyt, turėjo didelę strateginę reikšmę. Stengėsi kuo plačiau reklamuoti ne tik įtvirtinimų, bet ir kraštovaizdžio nuotraukas. Pats korespondentas sakydavo, tai antroji Šveicarija. Nuotraukų buvau sukaukęs labai daug, norėjau išsaugoti iki šių dienų, deja, nepavyko — atėję raudonieji sukūreno.

Rytų frontas artėjo prie Lietuvos, o darbai nė neišpuosėję, mūšio metu, atrodo, čia liks tik griuvėsiai. Dar blogiau — prieš apkasus pradėjo vežti minas ir minuoti iš-tisus laukus ir pievas. Atimti pasėliai, nuo minų ne tik gyventojų daug žuvo, bet ir pačių vokiečių, užsimiršusių ar išgėrusių, — su mašinom ir arkliais išlėkdavo į orą. Tokių ruošė mums palikimą Endriejavo valsčiuje. Kur tu, mielas žmogau, pasidėsi — kenti ir lauki greitesnės karo pabaigos. Pasigirdo žinios, kad bus organizuojamas pasitraukimo į vakarus traukinys. Tačiau tikimybė maža, nes ten niekas nelaukia. Viena gražia naktį pasirodė pirmoji eskadrilė bombonešių. Išmetė lempas danguje, apšvietė Endriejavo ir Gargždų miestelius, virš Klaipėdos nepajėgė užskristi. Ten gavo tiek pylos iš priešlėktuvinių pabūklų, kad išmėtė bombas kur papuolė ir spruko, palydimi vokiškų naikintuvų. Tai buvo siaubinga nemigo naktis, nes nežinai, kada ant galvos nukris bomba, — nes pastebėję šviesą ant žemės, mesdavo bombas kaip į karinį taikinį.

Kas antrą giedrą naktį kartojo antskrydžiai. Galvojome, kad Klaipėdos neliks nė ženklo, nors jautėme, kad mažai kuris numeta į taikinį. Nuo priešlėktuvinių šviečiančių sviedinių mirgėjo dangus, praskristi neįmanoma. Neretai taikiniu tapdavo ir Endriejavo ežeras; laimei, miestelio nesiekė.

Reikia derlių nuimti, artėja šalta karo ir bado šmėkla. Mobilizuoti arkliai ir vyrai, užminuoti laukai ir pasėliai vertė endriejaviškius sukaupti visas jėgas ir dirbti

dieną ir naktį. Vis daugėjo kariuomenės. Priartėjus bolševikų armijai prie Lietuvos sienos, nuo Kauno plentu pasipylė gražiausių karvių bandos į Vokietiją. Atrodė, kad nieko nebeliks, nė vieno gyvulio Lietuvoje. Karvės baubia, nemelžtos verkia žmogaus balsu, prašo pagalbos. Kai kas mėgina nusipirkti gerą karvutę ar išsikeisti su vokiečių kariais prastesnę, bet mažai kam tas rūpėjo. Padorus ūkininkas svetimo turto netroško. Nors pasiūlydavo už butelį ir bryzą lašinių išsirinkti geriausią karvutę. Vėl žinia iš Kretingos — dar galima išvykti traukiniu Vokietijon. Bet neteko sužinoti, ar kas išvyko iš Endriejavo.

Jau frontas Lietuvoje, užimamas Vilnius, Kaunas. Bėga žmonės plentu kas sunkvežimiais, kas arkliais ir net dviračiais su kuprinėmis ant pečių, su mažais vaikais, su gražiais arkliais. Bėga Lietuvos sūnūs ir dukros nuo raudonojo maro. Darbščiausi palieka gimtuosius namus, senus tėvus, net šeimas, nekalbant jau apie turta ir kita. Grūmėsi neviltis su viltimi, baimė su nežinia, mirtis su gyvenimu, meilė su kančia. Siaubas vedė į nežinią...

Čia, prie sienos, sprendėsi paskutiniai daugelio Lietuvos žmonių likimai: likti gimtinėje, laukti čekistų sprendimo būti vergais, ar bėgti į nežinią, kur likimas nublokš. Kas priglaus ar išvys kaip nereikalingą ir ne-naudingą? O gal sugražins, vėl išduos raudonajai pabaisai? Taip ir atsitiko mūsų tautiečiams Vokietijoje.

Paskutinis studentas, apleidęs Kauno miestą prieš jį užimant bolševikams, buvo endriej a viskis Stonkus, sugrįžęs traukiniu per Rytprūsius, nes per Šiaulius traukinys nebeveikė; pasakojo, kaip nyku ir liūdna tuščiam Kaune, visai nėra žmonių, visi pasitraukė palikę namus. Stotelėse traukiniui atėjus dar galima išgerti kavos puoduką su maža bandele. Jam susidarė vaizdas, kad neverta palikti gimtinės, reikia moraliai būti tvirtiems, gal ir raudonasis sukultūrės. Tai buvo begalinė klaida. Zvėris erzinas ir mušamas nepasidaro geresnis, o atvirkščiai — žiauresnis. Kai kurie endriejaviškiai net siūlė nudobti keletą vokiečių ir įsiteikti raudoniesiems, kad išliktų. Bet tokios mintys nesulaukė žmonių pritarimo. Sunku buvo nusilenkti likimui, kuris slėgė žmonių pečius ir dvasia,

sunku laukti neišmatuojamo skurdo, o ir mirties, kai dreba naktimis po kojom žemė nuo lėktuvų bombų. Ten, už Raseinių, žūsta mūsų broliai. O gal daugelis areštuoti? Ką veikia raudonųjų talkininkai, kas vyksta už Raseinių? Jokios žinios, tik tykią naktį girdėti kanonada. Baigiami valyti laukai, derlius mažas,— sausra; vasara nuostabiai šilta, be lietaus. Skubama prasikūlus pasėti kur galima žiemkenčių rugelių, kad neliktų be duonelės, kad išvengtų bado šmėklos. O ją gerai pažinojo mūsų seneliai ir tėveliai, dar neišblėso Pirmojo pasaulinio karo atminimai.

Jau ir bulves baigiam nusikasti, dienos gražios. Rugėjo 12-sios pavakarys. Per vokiečių radiją pranešama, kad prie Raseinių pralaužtas frontas, bolševikų armija plačiu ruožu veržiasi pirmyn. Vermachtas sėkmingai traukiasi į naujas pozicijas. Tai paskutinė siaubinga žinia Endriejavo gyventojams. Išsėjęsi austrų dalinio kariai greitai ruošėsi ir pakavo savo ir karininkų mantą, pasiruošė žygiui. Vienas austras iš Vienos, nubraukęs ašarą, matydamas ir mūsų nerimą, tarė: vargas jums ir mums, nežinia, kaip bus. O Hitler kaput, kaput! Ir išvyko dalinys — kas ant žirgo, kas su mašina. Plentu nenutrūkstama kolona traukėsi vermachto kariai Klaipėdos link. Tik Vlasovo ukrainiečių dalinio kariai neskubėjo, ramūs tyliai traukė ukrainietiškas daineles, valydami ir tikrindami savo ginklus. Jiems nebuvo kur skubėti. Įveltį Hitlerio į karo pinkles, kovoję prieš bolševizmą, praradę gimtinę, nebeturėdami vilties Ukrainos nepriklausomybę atkurti, likę ant bedugnės krašto, be tėvynės, jie niekur nebeskubėjo. Jų nejaudino nei karo baigtis, nei mirtis. Traukėsi pasiruošę nepasiduoti bolševikams, nes gerai žinojo, kas jų laukia. Tai buvo rinktiniai vyrai, praėję kovų pragarą ir apgailėtinais skaudžiai apvilti.

Brolis grįžo iš Stančaičių kaimo, iš profesoriaus Talmanto ir sako: brolau, maunam į Vokietiją. Talmantas jau ruošiasi, dar nevelu. Rusai veržiasi tik čia per Lietuvą, o Rytprūsiai dar nepaimti, paskui gali būti vėlu. Šį reikalą buvome svarstę ir anksčiau, bet vis kažkaip nosiryžome. Lyg ir kaltės nejautėme — vokiečiams netal-kinome. Brolis bijojo, kad karininkas, studentas, o aš

tik šaulių būrio narys, rodos, nebūtų ko bijoti. Deja, kas darosi! Taigi čiupome kuprines, jau anksčiau paruoštas. Atėjo pats sunkiausias momentas — atsisveikinti su tėvais. Tėvas ir mama, apkabinę abudu, pravirko lyg maži vaikai, vos išstardami žodžius: vaikai, vaikai, gal nebėkite, pasilikite, nežinote, ką ir ten rasite; juk čia gimtinė, o svetimi kraštai — tai ne gimti namai, aš jau žinau, bet suprantu ir jus. Mes jau seni, su mumis kaip bus, taip. Peržegnoję, karštai prispaudę pabučiavo, mama užkabino po rožančių ant kaklo, liepė melstis. Atsiminkite, kad dėdė prelatas Labokas atvežė iš Romos Šventojo Tėvo Pijaus X mūsų šeimai palaiminimą, todėl nežūsite. Ir, skambindama varpeliu, atvežtu iš Romos dovanų, išleido pro vartelius. Ilgai lydėjo žiūrėdami ir braukdami ašaras, kol išnykome iš akiračio. Ėjome tylėdami, užgniauzę skausmą širdyse, nerasdami žodžių pasiteisinti, kad paliekame Tėvynę raudonojo maro genami. Tačiau neilgam, kelionė buvo pavėluota. Šturmu prasiveržę raudonųjų tankai mus aplenkė. Teko greitai ieškoti kitos išeities... Kai vėl pamatė mus tėveliai, jų akys nušvito: jei žūsime, tai žūsime kartu.

Išaušo 1944 metų rugsėjo 14 diena, jau antrą kart bolševikinei armijai okupavus beveik visą Lietuvą. Dar nepėjo nutilti patrankų gausmas, pasistūmėjęs nuo Endriejavo Klaipėdos link, kai laukus ir kaimus užplūdo išbadėję džigitai; užėmė sodybose pastatus, šeiminkavo kaip savo namuose.

Per vieną dieną buvo iššluota viskas, ką rado. Liko tik paukščių plunksnos ir laukuose dar sveikos karvutės. Taip išvaduotojų puotauta ir atsigavinta. Bet Klaipėda pasirodė esąs kietas riešutas, ir frontas sustojo prie jo ribų. Verda kautynės dieną naktį. Naktimis daužo iš lėktuvų bombomis, dieną — ištisai atakos. Priešlėktuvinė gynyba dar gyva, bet kur kas silpnesnė. Pasistūmėjo frontas, sustojo prie Tilžės miesto. Ten vokiečiai atsitraukdami susprogdino tiltą per Nemuną, kad sulaikytų raudonųjų puolimą. Daug dar vokiečių ir daugybė pabėgėlių kėlėsi per Nemuną kaip kas išmanė. Prie upės užpuolė sovietų naikintuvai. Nemunas raudonas tekėjo

nuo kraujo ir lavonų. Pakartojo antrą skrydį, bet jau nebebuvo tiek pabėgėlių, tik pavieniai asmenys. Tą istoriją pasakojo sugrįžęs Latvijos pilietis, nepajėgęs persikelti per Nemuną, todėl slapstydamasis traukė į namus.

2monės dejavo, kad vaduotojai apsigyveno namuose, — prasidėjo visuotinis plėšimas. Vėliau vadai pristabdė, kuriam laikui lyg ir aprimo. Kai pasikartodavo plėšikavimas, pasiskundus vadams žadėdavo nubausti ir į frontą pasiųsti. Tris paras būna pirmoje linijoje, trims paroms sugrįžta pailsėti. Kritusius užnugaryje ir palaidodavo. Nėra žmonėms gyvenimo, o jau apie ramybę nė negalvok. Namų kaimo žmonės apleisti nesiryžta, tik kenčia, bulvių išsiverda, karvutę pasimelžia, ir ačiū Dievui. Kas rugelių duonytei prasibloškia, ir jau gerai, džiaugiasi. Kad tik visi kartu, o tas košmaras gal neilgam. Bet kur tau — išalkę kariai tik ir žiūrėk, kad ko nepagriebtų. Pradėjo sugrąžinti dar ir tas bandas karvių, kurios buvo varomos į Vokietiją. Pjauna jas, bet mėsytės, deja, kariams netenka. Kariams tik kojos, galvos ir žarnikės, o mėsytė — tai jau valdžiai; stovi vyresnybė, kol išdarinėja, mėsytę į mašiną ir sudie.

Vargšas raudonarmietis, kaip ir keturiasdešimtaisiais, tik vietoj bintų jau su kerziniais batais. O kai kuriems laimė — su amerikoniškais. Tik parodyk buteliuką, tuoj pat nusimaus tuos amerikoniškus. Taip ir klausia, ar reikia. Technika irgi kita: študebekeriai pakeitė polutarakas ir žilus.

Baisūs buvo laikai, bet reikėjo iškentėti, reikėjo tenkiniis tuo, kas buvo. Civilių žmonių praeinant frontui **bftveik** nežuvo — gyventojai jau buvo pripratę saugotis, išgyvenę ne pirmą kartą tokį chaosą. Tačiau daug sodybų ištuštėjo per ketverius metus: išvežti į Rytus, išbėgę į Vokams, negrįžę iš fronto ar Vokietijos lageriuose.

Nebuvo ramybės niekur — nei namuose, nei laukuose, Pradėjo grįžti į valdžia ir išsigelbėjusieji nuo fašizmo. Visi sugužėjo įsitikinę, kad jau dabar tai tikrai valdysim, busim ponai ir tuos buožes suriesim į ožio ragą. Taip atsirado karo komendantas, kuris ir buvo valdžios organizatorius. Sugrįžo Sungaila, Vytė, Pečiulis, Gailius ir kiti. Laukuose po truputį pionieriai rankiojo minas ir

sprogdino krūmuose. Buvo pavojinga, dažnai ne tik užklydę kariai pakildavo į orą, bet ir civiliai bei gyvuliai, norėdami gardesnės žolės paėsti. Artėjo šlapias rudėnis, vieškeliai nuo technikos virto nebepravažiuojami. Bolavo balos, sodybų kiemai neišbrendami. Užklims ta didžiuliai ratai, o mažiukai arkliukai neišvelka jų. Vėl rusų kariai tempia skanduodami kaip ir keturiasdešimtaisiais: raz, dva, vziali, ješčio vziali! O vakarais dainos, daržinėse armonikos ir kazačiokas tarp šiaudų guolių. Žodžiu, liūdėti nebuvo kada — nei dieną, nei naktį, tik iš didelio nuovargio tarpeliais užsūsdavome. Ką galvosi, nieko nebesugalvosi, tik klausyk, kur nelaimę išgersi. O jos laukti ilgai neteko — pradėjo dingti šaulių organizacijos nariai: Striaukas, Anužis, Žadeikis, Kaulius, Grižilas, Razutis ir šiaip tautiškai nusiteikę ūkininkai, buvę savanoriai ir pan. Tai jau nejuokai — po nakties dingsta vyrai be žinios, be teismo — kaip į ugnį. O raudonųjų vykdomoji valdžia vaizduoja nieko nežinanti, padėti negalinti. Vis dėlto įdomu, kaip tas Ivanas, vos tik atvykęs į svetimą kraštą, sužinojo, kokiame kaime gyvena šaulys, kas tas Petras, Antanas, kad jie buvo šauliai, kad juos reikia sunaikinti, išduoti, kad jie gali priešintis komunizmui? Tai seniai komunistų partijos parengta strategija: Ivanui tik reikėjo parodyti, kur kas gyvena, ir buvo darbas naktimis tyliai dirbamas.

Tačiau endriejaviškių tas nenuramino. Atėjo ir mano eilė, nesijaučiau nusikaltęs, bet nerimavau, kadangi buvau dar netarnavęs kariuomenėj. Buvau tik jaunas šaulys, be to, ūkininko sūnus.

Brolis vėl išvyko baigti medicinos mokslų į Kauną. Man netikėtai išėjus pas seserį Bronę, atbildėjo enkavedistų trejetas, ieškojo manęs. Tėvelis pasakė, kad aš išvykęs mokytis. Jis nepasimetė ir dailiai jiems sumelavo. Tąkart lyg ir patikėjo. Per kaimynus pranešė, kad negrįžčiau į namus. Taip turėjau atsisveikinti su gimtaisiais namais.

Reikėjo keliauti per patikimus ir gerus pažįstamus kaip benamiui, nežinant, kas ir kur išduos. Kariškiai, sutikę jaunos vyrus, dažnai tikrindavo dokumentus — ar ne persirengęs vokiečių, kodėl nestoji į Raudonąją armiją

ir pan. Labai įtariai nieko nesuprasdami žiūrėdavo į lietuvišką pasą. Laikas nerimastingai slinko tarp daugybės poilsiaujančios pafrontėje kariuomenės. Dar didesnis nerimas apėmė prasidėjus žiemai — vis sunkiau ir sunkiau slapstytis pas žmones, kur rasdavau prieglobstį, nes buvo gerų žmonių — saugodavo, neišduodavo.

Gruodžio viduryje skelbiama vyrų iki 35 m. amžiaus ir netarnavusių mobilizacija. Reikalauta visus vyrus per tris paras atvykti į surašymo punktą Endriejave, o netraukiami atsakomybėn.

atvykę bus laikomi karo dezertyrais, karinio tribunolo Tuo metu mirė buvęs ilgametis Endriejavo viršaitis M. Dausynas, t. y. mano svainis. Palydėti į kapines aplinkinių kaimų jauni vyrai jau nevažiavo į Endriejavą, nenorėdami pakliūti rusams. Niekas nemanė stoti į tą „šlovingąją“ armiją. Grįžę iš laidotuvių, atvežė žinių, kad atėjo į punktą vos keletas balių ir prijuočiančių bolševikams, o komendantas ir enkavedistai labai niršo, girdi, išgaudysime kaip kiškius ir bus jiems galas dykinėti. Mes už juos galvas guldom, iš fašizmo vaduojam, o jie mat pučiasi.

Dausynų kaimas stūkso nuo Endriejavo apie devynis kilometrus labai miškingoje vietoje. Taigi iki registracijos punkto tolokai, čia pat tankūs miškai, nėra pafrontės kariuomenės, todėl didelės baimės nekėlė, tačiau ir neramino. Svarstėme, kaip apsisaugoti, kaip namuose pasidaryti laikinas ar kapitalines slėptuves. Daugelis gyventojų turėjo slėptuvių dar nuo ano karo, kur slėpdavo duoną, drabužius nuo plėšikų. Jos pravertė ir dabar. Be to, jau žiema užklupo, labai sunku saugotis. Žmonės laukė, tikėjosi, kad karas greit baigsis. Endriejaviški ai vyrai rašė iš Vokietijos, kad amerikoniai paskelbė totalinį karą, griaua, masiškai bombarduoja miestus, kol nenušluoja visai nuo žemės paviršiaus, o grįždami žemu, vadinamuoju „skutamuoju“ skridimu, iš kulkosvaidžių naikina gyvulius ir visa, kas auga. Iš laiškų buvo aišku, kad Vokietijos fašizmui galas. Reikia bet kuria kaina neišivelti į tą pragarą. Pasibaigęs karas gal ir mums atneš laisvę. Vėl tautos grįš prie savo senų sienų, gal Vakarai privers ruskius išsinešdinti. Tuo labiau, kad daugelis ru-

sų karininkų kalbėjo, kad jie ne už kolchozus kariauja; kai Stalinui buvo riesta, karininkams pažadėjo net žemės po karo duoti. Žiūrėkit, sako, vėl mums antpečius uždėjo, tapome panašūs į karininkus, žmoniškai aprenge. Taip nebebus, nebijokite. Daugelis naivuolių patikėjo ir narsiau grūmėsi. Bet laimėjo turbūt Vakarų konservai, technika, lėktuvai, apranga, milžiniškas Antrasis frontas. Ir Vokietijos totalinis bombardavimas. Teisybė, gerokai pasikeitė ta bolševikinė armija, įgavusi patirties, drąsos, sulaukusi ginklų, maisto. O ir Stalino, ir KGB propaganda padaryti komunizmą po karo geresnį, šviesesnį turėjo daug įtakos. Prisimenu, berods tai buvo 1942 m. rudenį, kai Stalinas pačiu sunkiausiu karo metu uždėjo karininkams antpečius, o Ruzveltas „digitalais“ aprenge. Lietuvos laikraščiai spausdino ištraukas iš vokiečių laikraščių ir Hitlerio kalbų citatas; girdi, kokia ciniška ir veidmainiška Stalino apgaulė — antpečius bei rūbus pagražino kariams, kad tik išgelbėtų komunizmą. Tai melas, melas ir dar kartą melas! Sakė, jeigu prireiks, Stalinas sutaną užsivilks ir taps popu, kad tik išgelbėtų žlungantį komunizmą. Hitleris tada dar turėjo vilčių sutriuškinti jį. Deja, pačiam prireikė nusileisti iš dangaus ant žemės.

Po savaitės girdėtos šnekos virto tikrove; per kaimus slinko būriai raudonarmiečių, darė kratas, tardė moteris, vaikus, kur vyrai dingę. O jų nebuvo — visi pasislėpė arba spruko į mišką. Bėgančius šaudė. Bėgdamas žuvo Pranas Striaukas, Albertas Jurevičius ir kiti. Juos medžiojo tie, kurie sutiko stoti į miliciją ar stribus. Stribų vardo tada dar niekas nežinojo, truputį vėliau taip pakrikštijo. Kalbos ėjo, kad komunistų partija samdė kariuomenę, jog padėtų išgaudyti dezertyrus. Prie Klaipėdos dar tebevyko kautynės, tai jiems prieš beginklius vis saugiau dienele praleisti, kaimiškai pasimaitinti, pienelio ar degtinės kur išgerti. Gaudynės vyko kelias dienas, kai ką, neiškentusį tupėti bunkeryje ar tvarte po karvių ėdžiomis, pavyko sučiupti. Kol tebevyko karas, tribunolai, matyt, neturėjo laiko bylų sudarinėti, tad tarnavusius kariuomenėj varė į Plungę ar į kitas vietas, kur turėjo kariškų rūbų iki soties, vėliau į traukinį, į

Baltarusiją, truputį apmokė, kaip šaudyti, ir jau siuntė į Liepojos frontą. Sunkiai galėjai suprasti, kodėl ne visuose valsčiuose vienu metu buvo vykdoma ta mobilizacija. Ar kad čia, Endriejave, paranku, kol kariuomenė stovi, ar kad aršūs politvadovai naudojosi pigia paslauga, taip ir liko mįslė.

Bekeliaudami po svetimus valsčius, su daug kuo susipažinome, daug sužinojome, daug visokių gudrynių išmokome. Kai kurių organizacijų vadovai gavo komendantų leidimą išduoti reikalingiems darbuotojams broni ruotes (atleidimus) laikinai keliems mėnesiams nuo karo prievolės. Tad jau šiočia tokia pagalba. Atleidimais naudojosi girininkijų tarnautojai, miško kirtėjai, ūmonių specialistai, žinoma, ir komjaunuoliai. Daugiausia, be abejo, atsirado miško kirtėjų — kiek buvo gauta leidimų, tuoj išdalinta, ir tu, žmogeli, jau laimingas kelis mėnesius. Laimingųjų atsirado šimtai, mat gudrūs specialistai greit padarė antspaudą.

Tarp tų laimingųjų ir aš. Prisimenu daug gražių valandų, daug mielų draugų, gerų gyvenimo patarėjų. Vėl mintimis sugrįžtu į gimtąjį sodžių, po šimtamečiais klevais. Ir staiga viskas krenta tartum į tamsią bedugnę, nutrūksta kažkas širdyje, susimaigo, susipina — ar čia tikrovė, ar sapnas, ar kas nors dar baisiau? Ar ką bloga padariau, ar nuskriaudžiau? Ne, dar nespėjau užaugti, juk man tik devyniolika! Nieko net blogu žodžiu neižeid/iau...

O mane išdavė. Dėl ko? Kas glūdėjo to žmogaus širdyje — kerštas, pavydas ar dar kažkas baisaus? Galėjo išduoti ir mano tėvą, ir jo nebebūtų. Bet nedrįso paliesiti. Juk taip lengva pasakyti — jis buvo šaulys. Tas žmogus — kaimynas, 11 vaikų tėvas, mažžemis, neprašęs iš tarybų valdžios svetimos žemės. Gal kas jį paskatino taip padaryti? Gal skaudi dukros nešlovė, gal dviejų vyriausių sūnų Antano ir Kosto, žuvusių nuo vokiečių minų, netektis? Kodėl mano turėjo žūti, tegul ir kitų žūna...

Iš namų pasiekdavo žinios; Antanėli, jei dar gyvas, negrį/k į namus. Dažnai matome, saugo mūsų namus, lauki,i, kada grįši, gal namuose esi, ir sučiups. Gyvenami • sveiki, sovietai išsikraustė, nyku. Sujaukta viskas.

Skauda širdį dėl tavęs. Viskas susitvarkys, kad tik išgyventume. Mus labai gąsdina, visur varo su pastote, man jau labai sunku, nebe ta ir sveikata, o vis puola ir puola naujieji ponai. Girdisi, bus kolchozai, atims viską, o tada bus dar sunkiau. Girdi, buožių nepriimsią. O mes ir nesiruošiam į juos stoti, tegu palieka mus ramybėje. Atsiųsk kokią žinutę, kur esi, ar tau žmonės padeda, ar miegi namuose, ar miške nakvoji, ar pavalgęs? Kad žinotume kur, gal priduočiau ko nors. Tokios tėvėlių mintys pasiekdavo mano pastogę, ir būdavo gana nelinksmas. O pasirinkimas vienas — laukti ir tikėtis karo pabaigos...

Visur yra gerų žmonių, visi kenčia sunkumus ir tos pačios bolševikų santvarkos metodus. Išvytų iš namų vyrų visur esama. Visuose valsčiuose praejo mobilizacijos banga su gaudynėmis. Ką pagavo — išvarė, kas liko — slėpėsi. Emė įsidarbinti toliau Lietuvos gilumoje. Įrengėme keliose patikimose vietose slėptuves. Jaunimo dar buvo kaimuose daug, kai kas turėjo broniruotes, tai jos gelbėdavo nuo kariškių, — viena keli pasinaudodavome, nes jos dar buvo be nuotraukų. Laikui bėgant, per pažįstamus gavau ir tarnybą Luknėnų girininkijoje. Žvalgas meistras. Darbas daugiau miške su eiguoliais, bet reikėjo ir girininkijoje būti. Gerai, toliau nuo namų, miškuose. Gal užmirš enkavedistai. Pranešiau tėveliams, kad nesirūpintų, kad dirbu, kad viskas tvarkoje.

Deja... atsiranda taikintojų raudoniesiems. Vos trejetui mėnesių praslinkus, kadru tikrinimas. Ir mes, trys laimingieji, užkliuvome enkavedistui. Pasidomėjo, kur dirbame, kada būname kontoroje ir t. t. Po jų sveičiavimosi mergina mums pranešė, kad nustatytu laiku girininkijoje nesirodytume, viršininkas nurodė kitą laiką ir liepė būti atsargiems. Taip ir darėme. Po savaitės gražų rytą atidūmė su mašina penkiese ginkluoti, tikėdami mus rasti. Apžiūrėję ūkį, pagrasino, kam sumelavo, kad mes būsimė tuo laiku, ir išvažiavo nieko nepešę. Vėliau dirbome gudriau: darbus perduodavome eiguoliui, o kontoroje už mus merginos viską sutvarkydavo.

Bet po kurio laiko girininkijoje pastebėta, kad apie ūkį dažnai vaikšto nepažįstami, vėl mus išpėjo, kad nekištume ten nosies. Taip baigėsi mūsų tarnyba. Juo toliau, tuo sunkiau buvo su dokumentais — matyt, pajuto*, kad atsirado daug atleistų nuo karo prievolės, emė išdavinėti atleidimus su nuotraukom. Priviso šnipelių, visur slankiojo, net po kitus valsčius, kad atpažintų savus besislapstančius. Išleido įsakymą už dezertyro bandito slėpimą įkalinti su turto konfiskacija.

Pasidarė itin pavojinga, bet žmonės kaimuose buvo vieningi. Jeigu vienoje kaimo pusėje pasirodė rusai, tai visas kaimas žinojo, kas jie ir ką daro. O plėšikavo neva ieškodami banditų ir grobė viską, kas geresnio — laikrodžius, žiedus ir kt. Pašaudė atlėkę į kiemą, tarsi į banditus ir pradeda dirbuotis...

Dirbant miškininku, teko pažinti daug eiguolių ir su jais pabendrauti. Sužinojome, kad Plungės miškuose slėpiasi nemažai įvairaus amžiaus vyrų. Tarp jų ir kariuomenės kapitonas Juozaitis, kuris renka patikimus vyrus. Po kurio laiko ir man teko susipažinti su juo. Išklauses, iš kur esu, pasiūlė ateiti į būrį, kai bus blogiau, o kol kas neskubėti, nes turiu šokių tokių popiergalių. Svetimame valsčiuje galima krutėti, kol neužlipsi ant pažįstamo šnipuko. Arba, sako, palaikysi ryšį, kai reikės. Juozaitis buvo šaunus, aukštas, energingas Lietuvos karininkas, tvirtai pasisakęs prieš bolševizmą kariuomenėje ir visuomenėje, todėl, sugrižus Raudonajai armijai, buvo labai ieškomas kaip pavojingas priešas. Persekiojo ir jo žmoną. Jai irgi nieko kito nebeliko, kaip slėptis su mažu ketverių ar penkerių metų sūneliu. Slėpėsi įvairiuose kaimuose pas ūkininkus ar gerus pažįstamus. Man teko ir su ja susitikti Stolgo kaime. Stribų siautimo metu berniukas išgirdo, kad kaime rusai. Jis emė klykti, kad gelbėtume jo mamą ir tėvelį: suims, suims, slėpkite, slėpkite mane! Buvo klaiku žiūrėti, kaip mažo vaiko širdelė drebėjo tuo sunkiu visiems išlikimo laiku.

Taip ši šeima ir keliavo nuo vieno geradarijo iki kito, dažnai palikdama sūnelį pas tuos, kurie turėjo panašaus amžiaus mažiūliū. Žmonos likimo nežinau, sūnus.

girdėjau, inžinierius, 1989 metais dirbo Rietave, bet sukliki neteko.

Slinko sunki, slogi žiema. Klaipėda buvo užimta, vyko mūšiai prie Karaliaučiaus, prie Liepojos. Atsirado rusų kariuomenės senesnio amžiaus vyrų dalinys Plungės miške ir ėmė statyti lentpjūvę, nes aplink buvo gražūs miškų masyvai. Netoli Plungės geležinkelio stotis, patogiu išvežti. Vėliau, karui pasibaigus, prisigrūdo daug kariuomenės, kuri skelbėsi esą laukianti demobilizacijos. Tai buvo laukimas, kaip po karo didžiosios valstybės dalyvis grobį. O bolševikų kariuomenė turėjo budėti — o gal dar prireiks susipešti ir su Vakarais, nes Čerčilis rusams kėlė baimę. Žmonės laukė, gal spręsis ir mūsų tautos likimas, gal Dievas neaplenks ir mūsų.

O raudonieji tardė, žudė, kišo į kalėjimus vis daugiau žmonių. Palei Minijos krantus užmaskavę miškuose — s: "usk-uose savo pabūklus, kirto gražiausius medžius, pjovė, vežė į stotį, .darbavosi išsijuose. Naktimis pasišalinę iš dalinio, plėšė kaimus, vogė laukuose gyvulius, pasipjovė maitinoti, nes dirbo sunkų darbą, o kariškas maistas prastas. Skūsdavosi žmonės jų vadams, enkavedistinei valdžiai, o ta komendantui, pažadėdavo padaryti dalinyje tvarką ir nubausti kaltininkus. Deja, padėtis nesikeitė. Sklido žinios iš visos Lietuvos apie partizanų judėjimą, kovas, kad jau veikia organizuoti būriai. Žinota, kad daug kas nėjo į kariuomenę, o įsijungė į pasipriešinimą. p a s m u s buvo nelengva organizuotis, kai tiek daug visur kariuomenės. Rusai dažnai šlaistėsi kaimais ir vieškeliais, tai iš ligo-ninės ieškodami savo dalinio, tai ko nors kito, daugelis meluodavo, nes ir juos dezertyruojančius dažnai žvejojo enkavedistų grupės.

O Plungės ir Žaliosios miškuose, nepaisant kariuomenės, jau organizavosi ir veikė Juozaičio vadovaujamas partizanų būrys.

Pradėjo veikti ir stribų būriai. Ypač žiaurūs buvo Rietavo stribai, kankindavo pagavę vyrus, dažnai nužudydavo sugavimo vietose. Iškankinę nuveždavo į Rietavo miestelį. Pradėtos organizuoti vadinamosios raudonosios gurguolės kariuomenei remti. Ūkininkams buvo nustatyta duoklė remti Raudonąją armiją už išvadavimą iš

fašizmo. Dalis duoklės — grūdais, gyvuliais, lašiniais, kiaušiniais. Žmonės neskubėjo duoti. Daugelį partizanai išpėjo, kad to nedarytų arba tik simboliškai, nes maistas atiteko enkavedistams, kurie neturėjo ko valgyti. Po kelių dienų nesulaukę gurguolės, ėmė patys organizuoti ir pasklido po kaimus. Taip pat jie turėjo oficialiai nustatyti ūkininkų lojalumą naujajai valdžiai, — kas pasipriešins, kas iškeiks, kas ant juoko duos tos duoklės, — ir sudaryti sąrašus tų nepaklusniųjų, ypač iš turtingesnių ūkininkų. Buvo surinktos pastotės, o duoklės visi stengėsi kuo mažiau aukoti. Atsivežė raudonas vėliavas ir plakatus su užrašu: „Dėkojame mylimam Stalinui ir šlovingajai Raudonajai armijai už išvadavimą iš fašizmo“.

Surinkę duoklę, sudarę sąrašus, pasodinę porą rusų kareivėlių su armonikom ir raudonom vėliavom, išsidėstę kur po vieną, kur po du ant vežimų, stribokai pajudėjo iš kaimo per mišką Plungės link. O ten jų laukė Juozaičio būrys, kuris grojančius ir susėmė. Dailiai sugrupavę, užrišo akis, pasodinę į dvi pastotes trylika baidlių kareivukų ir stribelių, pasiėmė kiek maisto, pavėžėjo iki reikiamos vietos, pastotes su grūdais paleidę, dingo miško tankmėje. Tai buvo pirmas toks atviras susitikimas su stribų ginkluota grupe. Per apylinkes ir miestelius nuskambėjo, kad Lietuvos kariuomenės pulkas pastojęs gurguolei kelią. Be abejo, tai padarė nemažą išpūdį tiems ūkininkams, kurie vežė tą gurguolę. Jie pamatė nemažą skaičių uniformuotų Lietuvos karių. Vėliau ištardyti stribeliai, pasižadėję netalkinti bolševikams, pasitraukti iš jų eilių, buvo išvesti iš miško ir paleisti namo. Grįžę į Plungę, sakėsi matę gal pora šimtų karių. I. II enkavedistus gąsdino ne juokais, kėlė susirūpinimą, mnl baimė I m i dideles akis. Deja, jie nė vienas nepadarė i s v. M I I j ir nesilaikė pasižadėjimo. Be to, juos turbūt pri-rėmė rusai, nes plėšikas aukos lengvai nepaleidžia — arba I liti tarnauti, arba nušauna kaip priešą. Jiems išdavikų reikia, nes lik taip galima surasti, kur gyvena Jonas, Petras, Antanas...

Iš tos gurguolės organizatorių partizanai sužinojo, kaip renkamos žinios apie nepatikimų žmonių, ūkininkų, buvusių karininkų, šaulių veiklą ir gyvenamą vietą. Ren-

karnos per atėjusius dirbti sribus, vietos komunistus, žmonelius, prašančius lengvatų arba žemės. Pavyzdžiui, ateina mažžemis ar bežemis gauti žemės, tuoj klausiamas, iš kokio buožės norįs gauti žemės, kiek hektarų, kiek kito inventorius, kiek tas buožė turi pastatų, karvių, arklių, ar samdė šeimyną, kiek jo šeimos narių, kas jie, vedę ar ne, kur išsikėlę, ar priešingi tarybų valdžiai. Žmogeliui pažadama visko, ko jis geidė, įsakoma sekti ir pranešti tarybų valdžiai. Taip žmogelis, nė nesupratęs, kad tapo išdaviku, teikė visą informaciją enkavedistams. Būrio vyrų uždavinys buvo išpėti žmones, kad saugotųsi, pakeistų gyvenamą vietą.

Valsčiuose visur įsikūrė NKVD daliniai su operatyvine sadistų tardytojų grupe ir sribų kompanija. Tardydavo daugiausia naktimis, kad kuo mažiau matytų pašalinių žmonių akys.

Turėdami pašonėje raudonarmiečių dalinius, enkavedistai netrukus apsupo daugelį kaimų ir miškų. Teko ir man patirti tą košmarą vieno Stolgo ūkininko sodyboje, kurioje su jo sūnumis turėjome iširengę po namu gerą slėptuvę su išėjimu, jei kiltų gaisras. Šeimyna buvo gausi: 4 sūnūs, 4 dukros; du mažesni berniukai miegodavo vienoje lovoje. Pavojui kilus, greitai vienas šoka į tuščią mano lovą, kai sprunku į slėptuvę. Durys buvo sustiprintos, kad pečiais neišverstų. Taigi vieną tamsią naktį buvo apsuptas namas. Kol daužė duris, suspėjome susmukti į slėptuvę. Padarę visur krata, nieko įtartino nerado. Visą šeimą suvarė į vieną trobos dalį, o toj pusėj, kur miegomoje, virš mūsų galvų įsikūrė enkavedistai. Siautė aplinkinius kaimus, atsivarė įtartinus vyrus, čia tardė, kankino, mušė iki sąmonės netekimo, vis klausinėjo, kur slepiasi banditai, kas duoda pavalgyti, kur yra LLA junginys, kas neša ar veža jiems maistą.

Žiauriai kankino vieną ūkininką. Jis, matyt, buvo stiprus vyras, iš pradžių nepasidavė kankinamas, girdėjosi grumtynės, baisūs keiksmi, grasinimai. Matyt, ėmė šautuvų buožėmis mušti, kol nutilo dejonės; bet neprakalbėjo. Ištempė į lauką, nieko nepešę, išvežė vos gyva. Taip jis ir dingo be žinios...

Taip man per tris paras pašiurpo visas kūnas, nebėjaučiau, ar gyvenu, ar sapnuoju, ar mane tardo; įsivaizdavau, kad ir man gali taip atsitikti. Prisiekiu sau — geriau mirsiu, bet nepasakysiu nė žodžio. Taip slinko siaubingos valandos. Užmiršau, kad esu nevalgęs, tik žinojau, jog reikia tylėti ir laukti.

Po trijų parų — vėl dienos šviesoje. Namai šį kartą liko nepaliesiti, neapiplėšti, nes gyveno vyresnybė. Išvyko išsiveždami tris paskutinius nepažįstamus kaimo žmones. Lyg ir nutilo Stolgo kaimo šunys. Nieko kariuomenei neradus miškuose, sribai nusiramino, laikė išpūsta žinia, kad esama kelių šimtų partizanų. Toliau kirto miškus ir amerikoniškais študėbekeriais transportavo į geležinkelio stotį. O partizanai savo ruožtu skirstėsi į mažesnes grupes. Juozaičio vadovaujamas būrys buvo veiklus ir griežtas, ne vienam ir prisiekusiam miškininui teko atsiskaityti už išdavystę.

Pagrindinė vadavietė buvo Platelių miškuose. Pavasarį jau buvo ryšys su kitų sričių partizanais. Mano po gaudynių padėtis darėsi vis sunkesnė, svarbiausia — neįkliūti kur nors sodyboje enkavedistams ir sribams. Dar veikė tos broniruotės, iš kariškių nebuvo pavojaus. Jie patikrindavo, ir eik sau. O pakliuvęs sribams gali būti areštuotas. Jie dažnai ir vietinius gyventojus nusivarydavo į štabą išsiaiškinti, ar tikrai atleistas. Taip jie dirbo išsijuosę. Miškiniai tokius sribus išpėdavo, o išsiaiškinę jų išdavystes, sėkmingai sumedžiodavo.

Aš vis dar neskubėjau išeiti partizanauti į mišką. Iš pradžių palaikiau tik ryšį tarp jų. Bet vėliau, pakviestas atlikti rimtų ryšininko pareigų, neatsisakiau.

Gavęs specialų trumpą žodinį nurodymą ir šifruotę, leidausi į žygį. Jaučiausi drąsiai. Turėjau gerai sukurtą legendų. Svarbiausia veikli šaltakraujiškai ir nebijoti kailioinejiės, lik sunkiau atskirti, kur enkavedistų, o kur eiliniū karių mašinos. Vėliau išsigudrinau važiuoti su ūkininku, vykstančiu pakeliui.

Vladas Gečas tada dar sėkmingai eiguliavo Plungės miškuose ir gerai pažinojo Juozaitį. Per jį gaudavau žinių, reikalui esant, surasdavo mane. Gavau vieną dieną kvietimą svarbiam pokalbiui. Nuvykęs į vietą, radau dar

pora nepažįstamų vyrų. Po poros valandų jau buvome su vadovu septyniuose ir išvykome tolyn į mišką. Pasiekę Minijos pakrantę, išengėme į gana erdviai įtaisytą bunkerį. Supratau, kad tai Juozaičio vadovietė, gal ne pag-**Tindinė**, nes jų turėjo ne vieną. Čia buvo įvairios aparatūros, radijas ir kt. Buvę karininkai vedė pamokas, kas žinotina ryšininkams, papasakojo, kaip visoje Lietuvoje kovojama, kas pasaulyje dedasi. Buvo keletas su vokiška uniforma. Iš Liepojos fronto jie perėjo rusų pozicijas ir atsidūrė čia. Jie sakė daug tiesos, kad mus Vakarai parduos rusams, o jeigu tai įvyks, ūkininkai, inteligentai ir visi dori lietuviai bus išnaikinti, išvežti ar išžudyti, kad ir kaip kovotume prieš šitą pabaisą. Todėl prieš stodamas kovoti kiekvienas turi gerai žinoti ir apsispręsti. Kova jau vyksta ir tęsis visoje šalyje, daugelis mirs čia, savoj gimtinėj, o ne kur šiaurėje. Jeigu kas mato kitą kelią, prašau grįžti, tik neišduoti brolių. Išdavystė — tai gėdinga mirtis, kuri ateis ir po daugelio metų. Vėliau paklausus, ar visi dvylika sutinkame būti ryšininkais ir neišduoti draugų, abejojančių nebuvo. Po priesaikos, praktinių mokymų, kaip apsiausties metu miškuose maskuotis, kaip nuo šunų apsisaugoti, kaip laikytis konspiracijos, išsiskirstėme.

Pavasaris išaušo ankstyvas, žmonės, sukaupe jėgas, puolė vėl sėti laukus, kad nuo bado apsigintų. Bet darbo vis mažėjo, vis mažiau apsėta, apsodinta, kai kam atimti ar pavogti galvijai. Ir štai gegužės 9 dieną — sąjungininkų pergalė prieš rudąjį socializmą. Džiaugėmės, kad pasibaigė karas, kad nebežus jauni vyrai, tarp jų ir mūsų broliai, pakliuvę į tą pragarą. Tačiau Lietuva džiaugsmo nejautė. Komunistų, sribų, enkavedistų varomi į pergales mitingą Plungėje iš įstaigų ir fabrikėlių, atrodė klaidiniai. Partijos lyderiai ir rusų politrukai garbino šlovingąją partiją, nenugalimąją Raudonąją armiją, sakė padėkos žodžius mylimam Stalinui. Kvietė kovoti su fašistais ir buožėmis, greičiau sutriuškinti ir pradėti kurti šviessų tarybinį gyvenimą. Žinoma, visa žemė valstiečiams ir naujakuriams. Buožes šalin. Apie laiminguosius kolchozus dar nė žodžio. Žmonės, truputį paklausę oratorių,

ėmė greitai skirstytis. O aplinkui sustoję sribai jau sekė, ar kas neagituoja ardyti mitingo, kas pirmieji pasišalino. Nebuvo jokių linksmesnių žinių nei iš Vakarų, nei iš Rytų.

Kaip ir anksčiau, vėl siautėjo sribai. Nelaimė peržengė Stonkų slenkstį. Sugrįžusi iš Rietavo, motina nerado namuose nei tėvo, nei ketverto sūnų, nuostabių dainininkų. Ėmusi ieškoti netoli miškelyje rado žiauriai subadytą, išsukinetom rankom tėvą. Išgirdę motinos šauksmą, kaimynai ėmė ieškoti sūnų. Neradę arklįo namuose, toliau miškelyje užtiko nušautą arklį; pavardžiais surišti visi keturi sūnūs pakabinti tarp medžių ir nukankinti, subadyti. Jie nė vienas nėjo į armiją; iš pradžių slėpėsi, nors buvo mažazemiai, vėliau du broliai turėjo broniruotes, kirto mišką. Buvo geri dainininkai ir muzikantai, gražiai apdainuodavo sribų veiklą. Todėl ir atkeršijo Rietavo sribai...

Skrublės kaime negalėdavo pagauti dviejų brolių. Šnipai praneša Rietavan, kad jie namuose, atvyksta, padaro krata ir neranda. Keikdamiesi išvažiuoja. Jie gyvenono trise su vyriausia seserim. Turėjo nemažą ūkelį ir gražiai tvarkėsi. Buvo nutarta per sesę juos paimti gyvus. Atvažiavę ėmė kankinti seserį, kad išduotų brolius. Ji kankinimų neišlaikė, išdavė, kur slėptuvė. Vienas brolis buvo stiprus vyras, matyt, lengvai nesidavė, todėl jį, žiauriai nukankinę, išvežė į Rietavą, o antrojo brolio nerado namuose. Laukė pasislėpę ūkyje, grįžusių nukankinono ir nuvežė į Rietavą, suguldė visus tris, pridėjo šautuvus, nors jie nė vienas nebuvo miške, o tik slapstėsi.

Šitaip aplinkui raudojo kaimai žuvusių taikių gyventojų. Tai matydami ėmė ir miškiniai medžioti tokius veikėjus. Daug kur patekdavo į spastus sribėliai ir pasižadėdavo nebedirbti, kol paleisdavo, bet, matyt; negalėdami atsikratyti enkavedistų, dirbdavo toliau, kol prieidavo galą. Taip prasidėjo partizaninis karas su Žemaitijos krašte dar gausiai besitraukiančia iš Vokietijos rusų kariuomene. Ne vieną kartą kariuomenė buvo kviečiama padėti gaudyti partizanų. O NKVD ir sribai stengėsi kuo greičiau likviduoti miškinius. Endriejavą dū kartus buvo užėmę miškiniai, it

Pirmas užėmimas buvo įspėjamas. Antrą kartą nemaža sribų žuvo priešindamiesi. Paimti sąrašai, įvairūs dokumentai, daug ginklų. Taip buvo padaryta daugelyje valsčių. Enkavedistai tuoj kvietėsi kariuomenės dalinius, šukavo miškus ir kaimus, plėšė tuos namus, iš kurių kilę slėpėsi vyrai, grasino tėvams kalėjimu, išvežimu.

Šiuos įvykius aprašo savo prisiminimuose Endriejavo sribai Kamšlys, pulkininkas Liniauskas ir generolas Vaugauskas, tuo metu buvęs Veiviržėnų sribų vadas. Knyga vadinasi „Liaudies gynėjų žodis“, išleista 1987 m.

Po antrojo partizanų reido į Eudriejavą ir paimtų į nelaisvę sribų smarkiai sujudo enkavedistų vadai. Kaip ir visada, prasidėjo siautėjimai. Žinia greitai apskriejo kaimus ir valsčius.

Gavau iš vadovybės įsakymą vykti į Žaliąją girią su partizanams skirta instrukcija. Atvykęs radau ir vieną kitą pažįstamą, tarp jų J. Vaišvilą iš Dausynų kaimo. Jis man papasakojo, kaip sėkmingai vyko paruošta operacija, kaip susėmė beveik visus, rastus būstinėje. Įsakymas buvęs paimti gyvus ir perduoti tardyti į štabą. Bet du pabėgę, o vienas pasipriešinęs nušautas. Sako, jau daugiau kaip savaitė ten nėra jokios valdžios. Tai gi nutariau aplankyti senus tėvukus. Gerai, sako Juozas, eime drauge, nes nežinia, ant ko gali užlipti. Sako, apginkluoti seniūnai ir komunistai, nes prievolių rinkti t>ijo vaikščioti po vieną ir be ginklo.

Taip išvykome drauge į mano tėviškę. Tėvelis papasakojo, kaip ilgą laiką buvo saugoma tėviškė — gal aš grįšiu į namus. Dabar lyg ir aprimo, o po šių įvykių nežinia kas bus. Atsisveikinę išėjome pas sesę į Stančaičių kaimą. Paskui pasukome Dausynų link, Juozas sako, man čia vietovės žinomos, čia turi būti skyriaus vado Antano Vaišvilos tėviškė. Užėjome ir radome jo brolių su kitais draugais besiruošiantį išvykti. Pailsėję, palaukę pavakarių ir gavę žinią, kad jau telkiama kariuomenė, pasitarę, kuria kryptimi vyksime, leidomės kelionėn, Pakeliui Riaukų kaime Vaišvila nutarė užėiti pas seniūną Griškštą, aršų komunistą. Jis dažnai vaikšto su sribais, turi ginklą, ieškojo kelis syk ir krata darė mano namuose, vedžioja

NKVD. Padarę krata ir neradę, žmonai palikome raštą, kad nedirbtų toliau bolševikams ir atiduotų ginklą miškiniams.

Naktis, lietus, peršalę žengiam aplenkdami sodybas, nekeldami triukšmo kaimuose. Aplenkę pavojingesnes vietas, nepastebėję jokių įtartinų ženklų, pasiekėme miškuose senkelį, jungiantį Endriejavą, Rietavo ir Plungės valsčius. Kelias ketvirtos kategorijos, blogai prižiūrimas, daugiausia eina miškais. Čia atėję jautėmės saugiau, sustoję šalikelėje pailsėti, aptarti tolesnio kelio, išgirdome atvažiuojant (buvo ankstyvas rytas) vežimą. Pasvarstę, kas galėtų taip anksti važiuoti, nutarėme sugulę apžiūrėti ir praleisti. Atvažiavo sunkiai pakrautas, pridengtas šienų vežimas. Pažinau iš arklių kaimyną Pakalniškį, tvarkingą mažažemį ūkininką, bet prijaučiantį komunistams. Gyvenęs Amerikoje, bet ir ten žinojęs, kad prie bolševikų būsią geriau negu Amerikoje ar Lietuvoje. Grįžęs nusipirko 11 hektarų ūkelį iš savanorio ir sėkmingai ūkininkavo. Su mano tėveliu abu valgę Amerikos duonos, turėdavo ko pasiginčyti. Girdi, prie bolševikų būsią tik buožėms blogai. Apžiūrėję nutarėme, kad Pakalniškis tikriausiai į malūną važiuoja. Pailsėję tęsėme kelionę. Tik paėję iki Dausynų, pastebėjome, kad į Rietavo kryžkelę Pakalniškio nepasukta. Supratome, kad Pakalniškis vežė ne grūdus į malūną, o kareivius ir sribus, pridengtus šienų, į Kočių kaimą. Kad būtume žinoję, būtume galėję gražiai pasitikti. Deja, mūsų buvo per mažai. Nebegrįžome. Dausynuose turėjome išsiskirti — aš norėjau aplankyti seserį, Juozukas Vaišvila — savo namus. Pasitarę ir apsvaistę, nusprendėme būti pasirengę įeidami į Dausynų kaimą. Slinkome atskirai. Praėjome Stonkų sodybą, dulksnojo tankus, sodrus lietutis, žemė įmirkus ganėtinai, visur nuostabiai ramu, tik gaidžių giesmės girdėti iš kažkurios sodybos. Įsėlinome į Juozuko kiemą, nors ir pasiruošę, bet nežinodami, kad jam šis rytas jau paskutinis, kad užges jauna širdis, taip troškusi būti laisva ir pasiryžusi ginti laisvę nuo siaubingojo priešo.

Gal ne visi spėjo įsisąmoninti, kad gal ir beviltiškai priešinamės. Bet ar galėjo kiekvienas suprasti ir pasver-

ti, kaip geriau išlikti,—negi stosi į bolševikų armiją žūti fronte už komunizmo idėjas? Gal išeiti į mišką, gintis nuo niokojimų, žūti savoje žemėje už tėvynę? Ar laukti, kol tave išgabens kaip vergą už Uralo? Jie ėjo savo valia, neretai ir draudžiami tėvų, grūmėsi visa Lietuva su bolševikiniu maru. Tūkstančių tūkstančiai darbščiausių sūnų ir dukrų negailėjo gyvybės. Saulėlydžio metą partizanų būriai kalbėdavo malda už tėvynę, giedodavo „Marija, Marija“. Žmonės iš kaimų nešdavo maistą, klausydavosi ir verkėdavo. Dažnai ir mergaitės nešdavo savo broliams, kaimynams ir tapdavo pasalūnų aukomis.

Mudu su Juozu jau kieme, kiti per 20 metrų toliau. Staiga iš kairės pusės pakilo enkavedistai ir suriko — ruki verch! Mes taip ir sėjome jiems į vyšnyną. Nesitikėję, kad mes pasiruošę, sukrito ant žemės. Juozukas šaudydamas puolė tiesiai pro trobos kampa į juos, aš į dešinę už medžio. Toliau esantys irgi nesnaudė. Vieni kitus dengdami, traukėmės. Iš krūmų irgi pleškino. Bėgantį paskui mane Genčių pagavo serija, jis krito vietoje. Lučinską serija pasivijo gerokai nutolusį. Aplinkui laukai, pasislėpti beveik nėra kur, tik keliukas, einantis nuo Dausynų link Kočių kaimo. Nužiūrėjęs sprukau link jo, matomumas, laimei, blogas, suarta juoda dirva, matyt, gelbėjo; prapuoliau rūke, kulkos zvimbė pro šalį. Bet pajutau, kad nukaito šonas, ėmė pintis kojos, sušukau: Dieve, jau žūstu! Tačiau buvau prie keliuko ir kritaui į griovį,— viskas vyko per sekundes. Pastebėję mane prie keliuko, paleido seriją iš kulkosvaidžio, bet aš jau buvau griovyje, kulkos nebesiekė, tik užvertė žemėmis. Pamatę, kad nekylu iš to griovio, suprato—jau ir nepakilsiu, todėl nukreipė dėmesį į kitus.

Pajutau stiprų širdies plakimą. Dieve, geriau žūsiu, bet gyvas nepasiduosiu. Tegul nukerta vietoje! Sukaukęs valią, šokau iš griovio, kojos pasirodė dar sveikos, tuo momentu į mane nebešaudė. Peršokęs keliuką kitoje pusėje, griovyje, atsigrėžiau, ar niekas nesiveja, nušliaužiau iki karklynėlio. Supratęs, kad iš B. Dausyno sodybos niekas nešaudė, daviau kojom valią Jankaičių kaimo link. Staiga pastebėjau, iš krūmelių išniro dar vienas gyvas mūsų grupės karys. Buvome jau gana tolo-

kai, kai enkavedistai vėl mus pastebėjo. Ėmė sprogtamosiom kulkom lydėti. Bet Dievas mus saugojo, likome gyvi. Pasiėkė už kryžkelės mišką, atsikvėpėme. Kaime dar girdėjosi pavieniai šūviai. Nutarėme, kad į Jankaičių ar kitus kaimus nėra ko eiti, gali būti ir ten apgultis.

Ir neapsirikome. Rietavo enkavedistai, išgirdę įvairių ginklų kalenimą, pasigavę arklių, raiti atskubėjo į Dausynus. Išgirdę arklių šuolius ir sugulę po pušaitėmis, pamatėme apie dešimt skubančių kareivių. Laimei, laiku pasukome nepastebėti ir išlikome gyvi. Padėkoję Viešpačiui ir Marijai už stebuklą (man tai tikrai stebuklas,— jausmas, kad nukaito šonas ir susipynė kojos, privertė griūti į tą griovį, išgelbėjo nuo kulkosvaidžio ugnies, nes kulkos buvo kliudę tik švarką), nuoširdžiai pasimelėdė, nužygiavome savo keliais. Tris paras siautė po Endriejavą, Rietavo, Kulių miškus ir kaimus. Sužinojome, ką nukovė iš mūsų grupės tą rytą: tai Juozą Vaišvilą, Praną Genčą, Antaną Lučinską, Jurgį Dirgėlą. Visus atvežė į Endriejavą ir suguldė miestelyje, nuplėšė rūbus, išniekino.

Buvo sekmadienio rytas. Žmonės ėjo į bažnyčią, verkė matydami toki mirusių paniekinimą. Štai žiūrėkite, banditai, liaudies priešai, visiems taip bus, kas nepaklus Stalino saulei! Stribai saugojo ir žiūrėjo, kas ateis ir atpažins savuosius. Gulėjo ten savaitę, kol išgabeno anksčiau rytą ir užkasė. Ilgą laiką nežinojome, kur paslėpti žuvusieji. Bažnyčioje klebonas verkdamas sakė pamokslą: štai, broliai tautiečiai, verkia mūsų žemė Lietuva, verkia jos motinos, kraujuose plūsta jos sūnūs. Melskime Viešpatį užtarimo ir amžinos ramybės žuvusiems. Taip pasakojo buvę bažnyčioje tą sekmadienį ir matę tą jau ne pirmą okupacijos metų vaizdą.

Greitai sužinojome, kas vyko tą rytą su kitais mūsų draugais. Juozas Vaišvila, puolęs tiesiog per galvas raundoniesiems, bėgo gindamasis link Dausynienės ūkio. Ten pateko į kitą apsupimą ir buvo nukautas netoli namų. Prasidėjus šaudymui, stribai įsiveržė į Dausynienės namus, visus išvijo vienmarškinius į kiemą, suguldė ant žemės. Liniauskas iš svirno išstūmė miegojusį Dirgėliuką, kieme pasigirdo šūviai, ir vaikas čia pat sukniubo.

Jis nebuvo miške, turėjo keturiolika metų, dirbo pas Dausynienę prie gyvulių ir miegojo klėtyje. Kas paleido šūvius, Dausynienė ir Pivorius nepastebėjo. Taip vaikas gulėjo kieme kelias valandas, kol iškrėtė namus. Nutilo salvės, susirinko apšvarinę namus apgulėjai. Liniauskas liepė sesei ir Pivoriumi rengtis, kinkyti arklius, rinkti nukautuosius ir vežti į Endriejavą.

Stribai kalbėjo, kad buvo sunkiai sužeistas rusų karininkas, kuris vežamas į ligoninę, mirė. Kitas enkavedistas karininkas, pačiupęs partizaną Stanislovą Vaišvilą, žiauriai mušė, kad išduotų ir parodytų bunkerius, o jis vis tylėjo. Pripuolęs NKVD dalinio vadas, rusų kapitonas, suriko:

— Jūs nemokate tardyti! Aš tuoj jį prakalbinsiu! — Ir automato buože drožė į sprandą, į vidurius; sutrenktas automatas paleido seriją ir nunešė kapitonui viršugalvį.

Išsigandę jo bendrai nebemušė Stanislovo. Išliko gyvas, buvo nuteistas 15 metų, sugrižo po 18 metų kančių. Ši įvyki jis ir papasakojo, sako, jei jis nebūtų nusišovęs, būtų mane ten užmušęs, nes jiems labai knietėjo žinoti partizanų slėptuves. Tai mano laimė ir nelaimė. Dabar Stasys jau invalidas.

Pradėjo kurtis ir milicijos skyriai, į kuriuos rinkdavo iš tų pačių stribokų, tik jau iš gudresnių, moka rašyti, nes reikės šioki tokį protokolą sunarplioti, kad enkavedistai perskaitytų. Tikėjosi sėdėti miestelyje, o ne po miškus trankyti. Tačiau tik pavadinimą pakeitė, o tarnauti teko taip pat — saugoti politagitorius, apylinkių ir kolūkių naują valdžią. Pasipylė kaltinimai ūkininkams, kas nepanoro savo valia atiduoti kolchozui gyvulių ir padargų. Vadino buožem, provokatoriais, tarybų valdžios šmeižikais ir kitokiais nelemtais vardais.

Vis daugiau gaudavome žinių iš visos Lietuvos apie sunkias, bet sėkmingas partizanų kovas. Visur jau aktyviai veikė gerai organizuoti būriai. Vyko didžiųjų valstybių derybos, radijas iš užsienio džiugindavo, kad bus svarstomas ir trijų Pabaltijo valstybių likimas. Deja, taip ir neišgirdome. Neišgirdome ir iš Maskvos, kad vyksta partizaninis karas, tik nacionalistų ir užsilikusių fašistų

bandos baigiamos sėkmingai likviduoti. O liaudis su džiaugsmu, su Stalino saule sėkmingai kuria kolchozus ir dėkoja bolševikų partijai už neribotą laisvę. Tai neišvaizduojamas melas saujelės bepročių, pasidavusių okupantams. Viskas buvo daroma su ginklu. Gerai ginkluota NKVD Vetrovo divizija išskirstyta po visą Lietuvą. Vis daugiau įtraukiama patikėjusių cinišku bolševikų melu į stribų ir šnipų eiles. Rusai suprato, kad be vietinių išdavikų ilgai teks kovoti prieš partizanus, nes gaudavo gerą atkirtį. Enkavedistai, pajutę nepalaužiamą Lietuvos gyventojų valią, ėmėsi visų propagandos priemonių, atsiųsdami vis naujų specialistų, propagandistų ir kariškių, pajungdami ir vietinius inteligentijos prisitaikėlius.

1945 m. vidurvasarį skelbiama amnestija banditams. Girdi, kas sugriš iš miško, atneš ginklus, nuoširdžiai pripažins ir viską papasakos, pasižadės daugiau nekovoti ir kurti komunizmą Lietuvoje, būsią dovanota. Tai nauja melagystė, norint bet kaip sumažinti pasipriešinimą ir gauti iš sugrižusių daugiau žinių apie partizanus, jų slėptuves, pavardes, slapyvardes ir pan.

Jau vien pareiškimas „kurti komunizmą“ viską pasako. Priešas, atidavęs ginklą, bus tyliai, be aukų areštuotas. Taip ir įvyko; vėliau visi buvo susodinti ir į gulagą išdanginti ar sušaudyti, išskyrus vieną kitą užverbuotą šnipelį. Organizuojama gąsdinimo kampanija toms šeimoms, kurių sūnūs ar vyrai miške ar kitur slepiasi. Tos šeimos, jei negriš ir nepasiduos mielaširdingai „tarybų vyriausybei“, išpažinę savo nuodėmes, bus represuojamos ir traktuojamos kaip besipriešinančios liaudies valiai, nebus su jomis taikstomasi. Tai žiaurus išpėjimas niekuo nekaltiems žmonėms, kaimo artojams. O tokių šeimų — didžioji Endriejavo gyventojų pusė.

Tai davė bolševikams kai kurių rezultatų. Vyrai, kurie tik slapstėsi nuo mobilizacijos ir nebuvo miške, legalizavosi. Tikėti ar netikėti Vakarų žiniomis, tikros jos ar ne? Karas baigėsi, teisiami karo nusikaltėliai, — žengti į mišką ir žūti, kai kiekvienam brangi gyvybė, brangi gimtoji pastogė? Tuo labiau, kad čia gyvenė, užaugai, mielas kiekvienas takelis, subrandintas grūdas, gyvulė-

lis, kad čia senelių kapai ir kryžiai, kad čia tavo žemė* ir tavo vaikų ateitis.

Nusikaltimų prieš naują valdžią neturi. Taigi proga sugrįžti į taikų gyvenimą, jeigu jis toks bus. Apsvarstę, pasitarę po poros savaitių pradėjo grįžti. Kiti pamatė,, kad pirmuosius tuoj paleido net neareštavę, ypatingai negąsdino. Grįžo ir daugiau besislapstančių vyrų. Laikraščiuose pasirodė straipsniai, kiek daug sugrįžta į taikų kelią, sudeda ginklus ir t. t. Vėliau apie tą amnestiją rašė ir pagrindžio spauda, nušviečianti tikrąją padėtį. Ji dažniausiai ateidavo iš Pietų Lietuvos. Partizanų spauda rašė, kad tai melas, laikinas dalykas, norima taikiai išvilioti iš miško, o vėliau areštuoti, ragino gerai pagalvoti prieš darant tokį žygį... Ir neišduoti paslapčių, draugų, pažįstamų.

O buvo visaip: prieš silpnavalius enkavedistai naudojo visas priemones, įvairiais pažadais mėgino patraukti savo pusėn. Vėliau šantažu ir grasinimais — suimant, paleidžiant, vėl suimant — vertė duoti žinių. O nebegaudami iš tokio žmogaus reikalingų parodymų, trėmė su šeima. Tokio likimo susilaukė stambus ūkininkas Antanas Gaižauskas, buvęs šaulys. Jis buvo priverstas matuoti naujakuriams net savo žemes, vėliau agitavo į kolūkius. Štai, žiūrėkit, stambus buožė, o supranta kolchozų pranašumą, pats stoja ir kitus kviečia stoti. Taip ir darė Antanėlis, kol 1947 metais suvarė į tą rojų visus endriejaviškius. O vėliau, kai tapo neberekalingas, 1950 metais buvo išbogintas į Krasnojarsko kraštą. Čia buvo pasigavęs ir augino rudą meškiuką.

Kiek tokių agentų buvo Endriejave, sunku pasakyti. Žymaus kalbininko profesoriaus endriej a viskio Talmanto sūnus Juozas nuo pat pirmų bolševizmo dienų tapo agentu, buvo strībų taikintojas, vėliau — partijos ir vykdomojo komiteto sekretorius. Per visą tą laikotarpį sudarinėjo išvežamųjų šeimų sąrašus, pasirašinėjo, nors dabar neprisipažįsta. Gerai pažinojo visus ūkininkus, šaulius, nes pats valdė tėvo tėviškę — 42 hektarus žemės.

Žmonių patarlė sako: „Neperlipęs tvoros, nesakyk op“. Bet kas pasakys, patars, kaip, kada ir kur perlipti tą tvorą? Kas dieną begalybė iš visų pusių netikėtumų, pa-

vojų, žudynių, areštų. Tik ir girdėti; ten apiplėšė, ten areštavo, ten sudegino, ten nukankino, nužudė. Partizanai, jau gavę ugnies krikštą, buvo gudresni, sumaniai pastodavo kelius strībams, duoklių rinkimo agentams. Išpėdavo gyventojus nevykti į sueigas. O vežamą duoklę, sviestą, kiaušinius rekvizuodavo, išrašydavo dokumentą, kad paimta LL Armijai. Iš pradžių stribai lėkdavo į tą vietą, o partizanai seniai dingę, pėdos ataušę. Kaimo žmonėms, o ypač naujakuriams buvo įsakyta skubiai pranešti, kai pasirodys partizanai. O pastarieji pakely palaukdavo beskubančių pas enkavedistus ir gerokai įkresdavo. Arba palaukdavo geras pozicijas užsiėmę, kada atlėks enkavedistai, ir smagiai pavaišindavo. Buvo keletą mašinų iš strībų atėmę, pavažinėjo, bet mašiną sunku paslėpti — šukuojant miškus, aptikdavo, todėl neypatingai stengėsi jų įsigyti.

Vaitkevičienės dvare buvo daug naujakurių, paėmusių visą kelių aplinkinių dvarų turta, gyvulius ir kita. Ten šaukdavo sueigas, komjaunuoliai rengdavo šokius. Vieną tokį vakarą apsilankė ir miškiniai. Išaiškinę aktyvistus, liepė klauptis ir kalbėti poteries, o kas nemokėsią, laikysią komunistais. Pasirodė, visi bemoką poteriauti, niekas nenorėjo būti raudonaisiais. Pamatę uniformuotus, gerai ginkluotus vyrus, dalis arklininkų pasiprašė, kad priimtų į LLA eiles, pasižadėjo būti ištikimi. Išėjo drauge. Iš jų daugelis ir partizanavo kelerius metus.

Deja, paskelbus amnestiją, partizanams neišvengiamai iškilo ir išdavysčių problema. Buvę kai kurie partizanai galėjo ir šį tą išpasakoti. O enkavedistai to ir siekė, ėmė infiltruoti išdavikus į partizanų gretas. Vieną tokį atvejį žinau ir aš. Nors Juozaitis tam ruošėsi, keitė vietas, rengė naujus bunkerius, bet retkarčiais dar pasinaudodavo ir senaisiais. Mums buvo pranešta atvykti į seną, didelį, jau ne kartą lankyta bunkerį ir gauti užduotį. Būdamas arčiausiai, atvykau pavakare. Smagiai dulksnojo lietutis, suokė lakštingalos. Aplinkui tylu, atrodo, kad ir visur ramu, gražu. Radau jau keletą vyrų, atvykusių anksčiau, ir keturis, einančius sargybą pamainom, du miegančius karininkus su vokiška uniforma. Jie neseniai

atvyko iš Liepojos fronto,— jų atsirasdavo iš ten jau ke-
lintąkart. Po kurio laiko atvyko Antanas, Vanagas ir pra-
nešė, kad vadas atvyks gal rytoj. Pranešė, kad viskas
tvarkoj, neramių žinių negauta, bet budrumas numeris
2, vadinasi, budėti dieną naktį.

Pabudo ir „vokietukai“, pasirodo, kad abu lietuviai,,
vienas sakėsi nuo Vilkaviškio, kitas nuo Zarasų. Abu
aukšti, puikūs vyrai, kupini humoro, vienas leitenantas,,
kitas kapitonas. Po maldos truputį užkandę, sulindome
į bunkerį pailsėti. Miegas neėmė, mus domino jų išpū-
džiai, paprašėme papasakoti, kaip pavyko prasiskverbti
per fronto liniją. Mes seni vilkai, sako, visko matę, bet
nebuvo lengva per tuos nelemtus durpynus pralįsti,
sako, mus, lietuvius, išdavė vokiečiai. Buvome gerai įsi-
tvirtinę, jeigu nebūtų kapituliavęs Berlynas, tai čia ga-
lėjome dar ilgai laikytis, turėjome pakankamai ginklų,
šaudmenų ir maisto. Raudonsnukius dar būtume ilgai
patvilkę, čia stovėjo rinktinės vokiečių armijos dalys ir
nemanė lengvai pasiduoti. Po paliaubų pasirašymo vo-
kiečiai ėmė evakuotis laivais. Pirmiausia pastebėjome,
kad sumažėjo aukštųjų vadų. O mus vis siunčia į pozi-
cijas ir retai keičia. Supratome, kad gali palikti pasmaug-
ti raudoniesiems. Ėmėme po du, po tris vyrus per rūką
į durpyną šliaužti. Prieš rytą užsimaskuojame, tūnome
iki vakaro. Per durpynus tankai nepraėjo, iš pradžių pa-
mėgino, sulindo, taip ir kyšojo pusiau paskendę. Taip
mes per tris naktis peršliaužėm per pozicijas, kol pasie-
kėme mišką. Ir ten raudonsnukių pilna, reikėjo išver-
mės ir sveikatos. Bet kai nori gyventi, tai turi išverti.
O susidūrimas — tai mirtis, bėgantys per frontą laikomi
diversantais, į nelaisvę neimami. Tai gerai žinojome ir
buvome pasiruošę viskam; šiaip taip laimingai prasmu-
kome. (Vienas iš tų Liepojos fronto karių, kaip vėliau
sužinojom, buvo Simaška, po Juozaičio žuvimo tapęs Že-
maičių rinktinės vadu. Juozaičio žuvimą kol kas gaubia
nežinia. Vieni teigia, kad neišlaikė nervai ilgų metų ko-
vos, nusižudė pats. Kiti, kad kivirčiai tarp vadų, dar ki-
ti, kad kautynių metu. Aš galiu tvirtinti, kad jis buvo
tikras Lietuvos patriotas karys, vienas iš pirmųjų Žemai-
tijos partizaninio judėjimo organizatorių. Griežtas, ga-

bus, atsargus, gerai žinantis ir suprantantis karo taktiką;
ir strategiją, visa, ko reikėjo tų metų rezistencijos kovų
etapui). Jau antrą savaitę laisvėje, išsidžiovinome, išsi-
skalbėme, baigiame atsigauti. Matyt, dar teks ilgai ko-
voti, nes matėme nemažai vyrų miškuose; kurią laiką teks
čia pas jus pabūti; susipažinti su vadovybe, vietovėmis
ir aplinkybėmis. Girdėjome, kad jus čia dažnai gąsdina
raudonsnukiai. Bet tai į nauda, o mums — ne naujiena,
kasdieninės pratybos. Tik nusibodo jau velniškai, ne sa-
vo noru atėjome į tą pragarą, pasigavo tie fašistai ir nu-
grūdo į Rytus. O kur dėsies pabėgęs Rusijon? Iš bado
pastipsi, pamatę fricą ruseliai tuoj išduos čekistams. Ėjo-
me į Plechavičiaus rinktinę, manėme, kad tikrai būsime
Lietuvai reikalingi, kad vokiečiai leis ginti gimtinę nuo
bolševikų. Kad mes ir būsime ta Lietuvos kariuomenės
užuomazga, kai paskelbs visuotinę mobilizaciją kraštui
ginti, ko nepadarė Lietuvos generolai, parsidavėliai **Vit-**
kaskai ir kiti. Nors ir nebūtume laimėję, bet būtume
pavilinę tuos raudonsnukius. O dabar ir Plechavičių, ir
mus apmovė. Išsigando vokiečiai, kad negautų nuo mū-
sų iš užpakalio į kuprą. Pamatę, kad taip greit ir gausiai
sugužėjome į Plechavičiaus rinktinę, nutarė sučiupti ir
į Rytų frontą nugaruoti. Daug suspėjo pabėgti, tik mažo-
ji dalis patekome, truputį Pabradėje pasūdėme ir vokie-
čiams tą rytą, bet pamatę, kokia jėga mus supa, turėjo-
me nusileisti, pasiduoti. Dalį vadų vokiečiai į lagerius
Vokietijon sukišo, ir nežinia, kaip išlipsime iš to krau-
gerių sukurto pragaro, o ir nuošalyje likti nebegalime.

Plėšikams karas pasibaigė, o mums, matyt, tik prasi-
deda. Bet ar plėšikai kada pasisotina, jie plėšia ir plė-
šia, kol patys nežūna — vienas rudas, kitas raudonas.
Tikslai tie patys — pavergti mažąsias tautas. Skirtumas
tik tas, kad vienas kariauja technika, ginklais, o kitas —
alkanais žmonėmis. Juos varė ir varė bangomis — „Ura,
za Stalina“, o mes nespėjome jų guldyti. Kalnai lavonų
likdavo prieš mūsų apkasus, turėdavome keisti pozicijas,
kad matytume prieš apkasus. Klaidūs vaizdai ir prisimi-
nimai lydės mus, kol būsime gyvi. Na, o čia tik pasi-
vaikščiojimai po žaliają girelę,— neriaumoja tankai, ant
galvos nekrenta bombos, tyli haubicos...

Staiga prapliupo automatu šuvių kruša patrulių postuose ir šauksmas — čekistai supa! Griebėme, kas ką turėjome, ir sprukome. Enkavedistai šaudė kaip pasiutę. Pasiuntę keletą serijų jų pusėn, sprukome rytų pusėn, iš kur dar nešaudė. Molėtas, šlapias, aukštas skardis buvo apžėlęs krūmais ir nusvirusiais medžiais. Apyaušriu metu sunku pastebėti, kur sprukti. Bėgau per krūmus ir pataikiau į prarają — stačia galva kritau tarp išgriuvusių eglių. Sužaubavo akyse ugnis nuo smūgio, pajutau baisų skausmą stubure, negaliu net pajudėti. Sukaupęs jėgas, dar vis tebešaudant ten, viršuje, nusiritau per eglių kamienus ant žemės, įlindau tarp dviejų sukryžiuotų kamienų, dantis sukandęs, kenčiau, nes pasikelti negalėjau. Laukiau, kas bus toliau — suras mane ar ne.

Rusiški žodžiai viršuje netrukus nutilo. Nieko daugiau neliko, tik tylėti ir laukti. Po valandos gerokai išaušo. Baisu judėti, gal tebesaugo enkavedistai, laukia dienos ir ims šukuoti aplinkui mišką, nors jokio triukšmo negirdėti. Guliu kaip lapas šlapias tarp šakų ant žemės ir kenčiu, judėti neleidžia skausmas. Apsizvalgęs pamąčiau, kad neblogą poziciją užėmiau. Dar peilį išsitraukęs, nupjoviau kelias šakas ir prisidengiau, kad iš viršaus nepastebėtų. Mintys sukosi, kaip čia galėjo įvykti — nakties metu į tokią landynę enkavedistai negalėjo netikėtai atvykti, nes į mišką naktimis jie niekad nėjo. Aiškiausia išdavystė! Kažkas gerai žinojo šį bunkerį, kad čia būna nemažai vyrų ir radijas, kitokių partizanų reikmenų. Tikėtasi staiga užklupti, gal net patį Juozaitį sučiupti. Deja, tik vakare supratau, kad bunkeris buvo tuščias, viskas perkelta į kitą vietą. Tik budrių patruliuojančių vyrų išpėjimas išgelbėjo mus bunkeryje, o gal ir visur kitur.

Slinko slogios ryto valandos, nerimas spaudė širdį, kamavo nežinomybė. Drėgmė, šlapios šakos pasidarė nepakenčiamos, o ir skausmas neleido judėti. Kad tik nebūtų kaulo lūžis, gal viskas praeis, susitvarkys. Prabėgo pusdienis, švystelėjo saulutė, tikra dangaus palaima, — rodos, tiek maža tereikia tam žmogeliui. Įsitikinęs, kad viršuje nėra nei savų, nei svetimų, nutariau mėginti gelbėtis, išlįsti iš to šakų prieglobsčio. Bet surėmęs skaus-

mas neleido nė pajudėti. Supratau, kad atsistoti ir eiti negalėsiu, nes nuo aštrių skausmų suglemba ir kojos. Liko šliaužti ir ieškoti saugesnės saulėje vietelės. Pašliaužęs tarp krūmų lyg ir suradau, bet tuoj aplankė mintis, kad čia galiu ir likti amžinai. Ne tam mane Dievas gelbėjo Dausynų kaime, kad čia supūčiau! Pasimeldžiau Marijai, paprašiau kantrybės, pasidarė geriau, lengviau. Pasirinkęs artimiausią karklų krūmą iš pietų pusės, kad saulutė šildytų, ėmiau iš šakų ruošti šioki toki guolį, bet skausmas nedavė ilgiau judėti. Taip vargais negalais pailsėdamas, sukroviau krūvelę šakų ir žolių, užsirepečkinau ant jų pavakarių saulutėje. Nuo žemės pasidarė šilčiau, deja, saulutė dingo tarp eglių viršūnių, ėmė skverbtis žvarba, matyt, ir temperatūra krečia. O iš viršaus jokios garso, jokios perspektyvos pačiam iš čia išsikapstyti. Jokios baimės nebeliko, nors ir čekistai, kad tik atrastų, gal vis kaip išliktum, gal pas gydytoją nugabentų.

Naktis diena, naktis diena, saldus alkio ir vandens troškulys. Prisilenki karklo šakelę, palaižai šlapius lapus ir geriau, ir tiki, kad geriau, ir darosi lengviau. O čia ir perkūnas netoliese griaudžia. Galvoji, kaip čia surišti kelias karklo šakas į vieną puokštę, prisilenkus su kabliu. Dievulis nepagailės, palaistys, ir atsigersi.

Ir štai šiltas lietutis plauna nuodėmingus priešų ir savų kūnus. O aš guliu aukštiekninkas karklo šakelių ir žolių guolyje, laikau pasidarytu kabliu surištą puokštę ir geriu tą neįkainojamą gyvybės vandenėlį. Taip gera, taip miela; rodos, visas toks puikus pasaulis, toks geras šią valandą, šią minutę. Ar žinojau iki šiolei, kad jis toks brangus, reikalingas kiekvienam žmogui, kiekvienam gyvenėliui, želmanėliui, teikiantis gyvybės džiaugsmo žemei? Žinojau, bet pamiršau, kaip ir daugybė kitų žmonių, atleisk man Viešpatie! Tik mūsų senoliai, o ir mano tėvelis, gegužėje suklupęs kaimo kapinaitėse, pragysdavo sunėręs rankas, pakėlęs į dangų akis:

*Pone karaliau, Dieve Abraomo,
Duok žemei gyvybės ir vaisių,
Dovanok žemei lietaus,
Suteik ramybę ir panaikink karus...*

Naktis, vėl diena. Tokia nuostabi tylą — nei miško šlamesio viršuje, nei žmonių balsų negirdėti. Tik apačioje iš skardžio sruvenantis šaltinėlis ar baloje mažytė vandens srovelė, kliudama už medžio šakų nuolaužų, čiurlena. Rodos, ir skausmas sumažėjo, ir alkis nebekamuoja. Galvoju, gal iš tikrųjų anas pasaulis geresnis, švelnesnis — be jausmų, be skausmų, be žudynių, gal ten ir geriau, kas pasakys, kas? Bet jau geriau. Gal vėl pamėginti stotis ir eiti? Iš tikrųjų ne taip skauda, bet sustingęs, guminis kūnas neklauso. Ką darysi, — neklauso, tai neklauso...

Tik staiga iš viršaus balsas: ei, Jonai, pasemk vandens iš upeliuko. Tikiu ir netikiu savo ausimis, bet viršuje girdėti žmonių balsai. Kas jie bebūtų, šaukiu: Ėi, ei! Bet balsas kažkoks ne toks. Iš visų jėgų šaukiu ir šaukiu.

— Na ko čia murmi atsigulęs? Girtas ar ką? — pasigirdo galvūgalyje žmogaus balsas.

— Ne, ne! — šaukiu. — Aš jau seniai čia, broli, negaliu...

Priėjęs arčiau ir žvilgtelėjęs ėmė kviesti iš viršaus draugus...

Šilta, jauku, daug vyrų, ir man taip gera, lyg sapnų karalijoje. Klausinėja, kaip savijauta, ar labai skauda. Sako, tuoj ateis gydytojas, apžiūrės, tada sprėsime. Atėjo ir vienas iš tos nakties šaulių, jis prisiminė mane, papasakojo, kad buvusi išdavystė, kad sribai atvesti žinomais takais. Buvę apie penkiolika enkavedistų. Bet nieko nepešė, bunkerio nesprogdino ir didelio triukšmo nedarė, greitai pasišalino, kad nesumedžiotų partizanai. Niekas nežuvo, tik nežinojo, kur aš dingęs. Kai kas pagalvojęs ir negerai. Bet vadas netikėjo. Todėl netoliese būdami, nutarėme užėiti pažiūrėti, ar bunkeris sveikas. Tavo laimei, kad užėjome, o tai nežinia. Sakė, pagavę vieną sriboką kaime, ir tas pasakė, kas vedė į bunkerį enkavedistus. Tai buvo partizanas.

Vadas įsakė žūtbūt jį sumedžioti.

Netrukus sulaukėm ir gydytojo. Apžiūrėjęs ir nuosekliai patikrinęs kojų lankstumą, pasakė, kad esu laimingas, galėjo baigtis blogiau. Teks ramiai pagulėti. Ir gera

priežiūra. Nervai ir stuburas nesužaloti, tik smarkiai sutrenkti. Palinkėjęs sėkmės ir greitai pasveikti, atsisveikino. Tik po to sužinojau, kad jis irgi atvykęs iš Liepojos pragaro. Duok, Dieve, jam sveikatos ir laimingo kelio! O mane subintuotą nugabeno pas patikimus žmones. Dar turėjau galiojančią broniruotę ir kaip „nukentėjęs miško kirtėjas“, pritrenktas leidžiant medį, galėjau gydytis. Žinoma, ilgėjaus namų, bet vis šiočia tokia tikimybė pasveikti.

Laikui bėgant, partizanai surasdavo vis saugesnių pas ūkininkus vietų. Žmonės padėdavo ir su maistu, palaikydavo, paremdavo kaip galėdami, pirkdavo vaistų, nors jų mažai buvo tada vaistinėse. Paruošdavo lininių drobių tvarsčius, kepėdavo duoną ir pan. Be žmonių paramos sunku būtų buvę išsilaikyti tiek metų, o sunkiausia žiemos metu.

Po kurio laiko mano padėtis ėmė gerėti, vėliau jau galėjau vaikščioti. Tai buvo neapsakomas džiaugsmas. Netrukus vėl pasiekiau anksčiau lankytus kaimus, gerus mielus žmones.

O gyventojams vis darėsi sunkiau, enkavedistų gaujos siautėjo. Ūkininkams prievolės didėjo, kad sužlugdytų buožes. Pavyzdžiui, valsčiaus pyliavų komisijos pirminku buvo enkavedistas. Jei užrašė atiduoti kelis šimtus kiaušinių, nors tas žmogus nė vienos vištos neturi, tai atiduok. Arba kitas biedniokas nueina verkdamas, kad negališ tiek atiduoti, nes 5 višteles teturįs.

— O kiek žemės turi?

— Aš mažžemis.

— Kodėl mažai vištų laikai? Ar nežinai, kad prievolė šventa, reikia Stalino klausyti! O jei užrūstinsi, bus blogai. Na tiek to. Kad jau atėjai, tarybų valdžia humaniška, padės tau. Kokio buožės žemė šalia? Gaižausko, sakai. Eik namo ir nunešk šitą kvitą Gaižauskui ir pasakyk, kad jam papildomai reikia kuo greičiau pristatyti kiaušinių, nes Stalino negalima užrūstinti, reikia sąžiningai vykdyti prievoles...

Tokios buvo to laiko žmonių gyvenimo dieneles. Sužinojo tėvelis apie mano traumą ir visa kita, ėmė prašyti, jei galiu, tai kad pareičiau arčiau namų, nori pasikalbėti. Girdi, grįžta kiti, neareštuoja. Situacija tokia, kad reikia galutinai apsispręsti: ar su nelabai dar stipria sveikata išjungti į miško brolių eiles, ar registruotis, mėginti užsidėti kaukę, gal išnykti kur nors į Lietuvos gilumą? Juk jie gal nežino, kur aš, reikia surasti įtikinamų motyvų ir pamėginti gauti tikrus dokumentus, o tada jau kur nors įsidarbinti. Bet širdis sako ką kita, širdis jaučia, kad ta jų amnestija — tai laikini spastai, sugrįžusius tyliai gražiai po vieną ir surankios.

Pasitaręs su Vladu Geču ir kitais dėl savo mėginimo, prižadėjau viską pranešti vadovybei, ką sužinosiu ir kokias sąlygas man padiktuos. Taip vieną gražią naktį atsiradau tėviškėje. Tėvelis apsidžiaugė, net pravirko abu su mama. O mes jau, sako, laidojom tą sekmadienio rytą Endriejave. Mama sako, ėjau į bažnyčią ir drebėjau, kad pamatysiu tave tarp tų keturių, gulinčių miestelyje. Praėjau pro šalį, baisus šiurpulys sukrėtė — išdraikyti kūnai, numesti šalia šautuvai, vieno labai kruvina ir pajuodusi galva. Bet tavęs nepastebėjau, nors nebuvau tikra, nes arti prieit bijojau, mat netoliese sekė sribai. Bet širdis sakė, kad tavęs čia nėra. Bet kol gavome žinią, didelis nerimas kamavo — gal kur miške nukautas ir paliktas? Tik sužinoję apsiramino. Taip patamsyje šnekučiavome visą naktelę. O rytą mama paruošė gultą slėptuvėje. Tą slėptuvę buvo įtaisę mūsų proseneliai dar baudžiavos laikais. Pagal senelio pasakojimus, mudu su broliu apskaičiavome, kad tam didžiuliam pastatui, vadinamam žemaitiškai troba, yra apie 180 metų. Neįtikėtina, bet tiesa. Proseneliai buvo miškų saugotojai, jėgeriais vadinami, baudžiavos ponams nėje, buvę pusiau laisvi. Proseneliai keletą metų tašė iš dviejų pusių rąstus ir pastatė didžiulę kaimišką trobą, kuri, gerai prižiūrima, apkalama lentutėmis, atlaikė daugelį audrų ir gerai atrodė po storuliais šimtamečiais klevais.

Išradingi buvę senoliai — statydami tokius pastatus, įsirengdavo slėptuves, kamaras, siaurus tarpšienius slėpti nuo karų, plėšikų grūdus, mėsą, rūbus ir sūnus, kad ne-

išvežtų į rekrutus. Jeigu tėvai nebūtų turėję tos slėptuvės, seniai gyventų be duonos. Iki tol ruseliai nebuvo aptikę tos slėptuvės, todėl galėjau pasislėpti ir aš, nes, kariuomenė jau buvo išsikėlus.

Prabėgus keliom dienom, sužinojau, kad vyresnio amžiaus besislapstantys registruojasi. Pirmiausia juos kvotė NKVD, reikalavo, kad miške buvę gražintų ginklą ir išduotų draugus, kas ir kur yra. Be galo buvo sunku pasiryžti tokiam žingsniui, užsinerti jų virvę ant kaklo ir laukti, kada sugalvos ją patraukti. Bet tėveliai tiesiog maldaute maldavo, kad pasiryžčiau, nes kitaip ir jiems gyvenimo nebūsią. Sunku buvo jų nepaklaudyti; o gal enkavedistai ne tokie jau žiaurūs...

Sudaręs planą, apsišarvavęs įtikinamais motyvais, sutaręs su tėvais vienodai kalbėti, jei reiks, ir slėptuvę parodyti, išengiau drąsiai į enkavedistų ir sribų saugomą kontorą. Tak što skažes? Sakau, registruotis atėjau. Tai kodėl be ginklo? Sakau, aš jo niekad neturėjau. Jūs visi taip giedate — neturėjau neturėjau, o su kuo šaudote? Eik ir tuoj atnešk ginklą! Be ginklo nebus jokių kalbų! Skaitei, kas įsakyme parašyta? Nešdinkis greičiau, kol kailio neišpėrėm. Jūs, banditai, manote, kad mes nežinome, kur jūsų irštvos? Stalinas pasigailėjo jūsų gyvybių, seniai būtume visus ištaškę. Fašistus surietėm į ožio ragą, o čia su jumis, keliais driskiais buožpalaikais, nėra noro ir terliotis,— žvengia pora sribų ir vertėjas Kundrotas, sėdintis po Stalino paveikslu. Ko stovi, mauk greičiau atnešti šautuvo! Tai kad aš jo neturėjau ir neturiu! Nueik pas banditus ir atnešk, ne mūsų reikalas! Kai į mišką ėjai, iš kur gavai? Siaubingos mintys žaibu lėkė galvoje, pašiurpo visas kūnas nuo jų kalbų.

— Miške nebuvau, ginklo neturėjau ir neatnešiu jo niekada!—išdrožiau tiesiai šviesiai ir pasukau durų link.

— Stoi! — suriko enkavedistų vadas.— Kak familija, prachliaty bandit? Nebuvau, nebuvau, nežėnau, nežėnau, o strieliat to žėnau žėnau. Sadis i raskaži vsio po poriadku.

Graibėsi popierių, matyt, po mano griežto atsakymo pagalvojo, kad galiu iš tikrųjų išdumti vėl į mišką.

Atsisėdau. Sužinojo ir užsirašė mano pavardę.

— A vot ot kuda ty! To seno gudriojo buožės sūnus, kuris vis melavo, kad sūnūs mokosi, o jie po miškus ir nekaltus valstiečius skerdžia. Vot kas tu toks! Pabijojai senuosius pražudyti, atrėpliojai čia mums akis dumti.

Supratau iš jo kalbos, kad viską gerai žino apie mūsų šeimą, bet apie mane negali nieko žinoti, nes niekas manęs nematė Endriejave nuo pat jų užėmimo. Greitai minyose ruošiausi tolesnei atakai.

— Tai ko tyli, pasakok iš eilės! — užriko užsirūkęs. O aš vis tą patį:

— Miške nebuvau, ginklo neturėjau, slėpiausi nuo kariuomenės namuose (vos nepasakiau — nuo okupantų, bet sumojau, kad galiu pagadinti reikalą, ir nutylėjau).

— Tu pamanyk, visi jie, kalės vaikai, namuose, o kas tada miškuose! — pašokęs prilėkė. Maniau, kad droš antausį įtūžęs. — Visi jie namuose! O kas Endriejavą dukart užpuolė, irgi nežė-nau?

— O iš kur man žinoti? — atsakiau.

— Kas nušovė Stonkų? Kas Dausynuose šaudė į mus, irgi nežė-nau?

— Aišku, nežinau, — pakartojau.

Ironiškai nusišypsojo, pažiūrėjo vanago akimis į mane ir sprendė, ar išsigandau jo kaltinimų, ar ne.

— Tai ką, tu mus kvailiais laikai, manai, kad mes nieko nežinom, kiek jūsų ten tuose krūmuose tupi?

Būtų dar turbūt ilgai mane kamantinėje ir gąsdinė, bet atėjo kitas, matyt, vyresnis. Peržvelgęs mane nuo kojų iki galvos, paklausė:

— Kas čia toks sėdi?

— Nagi prakeiktas banditas prišol, neprisipažįsta ir ginklo neatnešė. Girdi, namuose slėpėsi.

— Pust pakažėt, gde sidel.

Taip atžygiavome į namus. Tėveliai pamatę išsigando ir pamanė, kad mane areštavo ir atsivaro kratos daryti namuose. Pradėjo prasyti, kad paleistų.

— Tegu parodo, kur tupėjo, jei nemeluoja.

Buvome paruošę gultą bulvių didžiuliame rūsyje su visais reikmenimis. Pagrindinės slėptuvės nerodėme, tegu lieka nežinoma. Ant rūsio dangčio buvo pastatytas

staliaus varstotas. Atitraukę liepė pirmam man liūsti, o paskui mane įlindę apžiūrėjo — buvo akivaizdu, sunkoka nepatikėti. Bet vis dar įtarinėjo, išklausinėjo tėvelių. Sugrižome vėl į tą patį kambarį, iš kurio išėjome. Piktai burbtelėjo, kad reikia viską aprašyti, jei neteisybę sakai, sau blogiau darai. Dar klausė, ką iš pažįstamų kaimynų žinau esant miške.

— Kad ten nebuvau, nieko negaliu pasakyti.

Viską surašė, vertėjas perskaitė, liepė pasirašyti. Sakau, dokumento man reikia. O kam? Girdi, ten tupėjai, tai nereikėjo, o dabar prireikė. Ateisi po savaitės, kaip nuspręs viršininkai, tada ir sužinosi.

Išėjau su virve ant kaklo, kaip ir galvojau. Bet kur dingsi žmogus, su velniu popierius pasirašęs? Ateitis parodys, ar už kilpos — į kalėjimą, ar laisvė nelaisvėj. Jau miegojau namuose ir laukiau dokumento, kad bent kiek galėčiau toliau nuo namų nužengti. Padėjau namuose tėveliams. Gyvulių likę mažai, laukai menkai apsėti, tik rugių žiemkenčių neblogų augo, nežinia, kaip išsikulsim. Tėvelis dejavo, kad artėja badas, gal ir nebereiks, gal išveš mus. Mes kaime buvome bagočiausiais vadinami; miestelyje namas, nors ir sudegė per karą, bet buožės vardo nenubraukė. Tėvelis buvęs Amerikoje, aš šaulys, hrolis — Lietuvos karininkas. Nebeturime jokių teisių savo namuose. Mažažemiai, gavę žemės, ko paprašo valdžios, tą gauna. Atvažiavę vežasi lentas ir rąstus, kas kam patinka, nepasiskūsi, tik pasijuoks. Neduok Dieve, ko mes susilaukėme.

Prabėgo savaitė, dokumento vis dar neduoda, matyt, dar nesurinko visų žinių iš šnipų. Taip tęsėsi tris savaites, kol teikėsi išrašyti tą raštą, o jis nebuvo džiuginantis: kad legalizavęsis pagal tokių tai metų tokių tai įstatymą, toks tai pilietis, — ir daugiau nieko, niekur negaliojantis. Kitaip tariant, tai beteisio vilko bilietas, visiems aiškiai pasakantis — bolševizmo priešas nr. 1. Ką padarysi, ne aš vienas toks savoje žemėje, — o kiek Lietuvoje, sunku įsivaizduoti.

Reikia ieškotis darbo, pasitraukti iš po kojų visiems komunizmo saulės nešėjams. Nebūsi akyse, gal užmirš ir atitolins kilpą vėlesniam laikui. Tėvams liūdna, bet

pasitarėm, kad taip reikia, sutinka, kad Klaipėdon arčiau, dažniau apsilankysiu. O jeigu ir vežimas, gal visų iškart nesusems. Sunku susitaikyti, kaip reikės išgyventi be savos žemės, be savų gyvulėlių, o gal ir be tėvynės, gimtų namų. Niekada neprašęs svetimos duonos gabalėlio, o pats ją užsidirbęs, dar ir kitiems padėjęs. Kaipgi taip pasaulis aukštyn kojom apsvirtė? Buvo nesuprantama, neišsivaizduojama. Pražūsime, išmirsime badu, o gal ruošiamas ir Lietuvai toks likimas, kaip Hitleris ruošė žydų tautai?

Jaunystė yra jaunystė, kupina svajonių, kūrybinių minčių. Ji spinduliuoja ir nugali visus sunkumus, bet kokias gyvenimo bėdas. Ji geba išlikti tokia pat žavinga, aistringa, šviesi. Žmogui jaunystė duota tik vieną kartą.

Ir nuskriaustas lieka tas ar tie, kas negalėjo turėti, ar gauti visų žinių, negalėjo tobulėti, šviesiau mąstyti. Juos gyvenimas nuplauna tarsi banga nuo kranto.

Pagautas ir apdaužytas audros verpetų, bet kupinas jaunatviškos energijos ir lyg kažkieno stumiamas iš namų, ryžausi ieškoti naujo gyvenimo. Pirmiausia atsidūriau Klaipėdoje, suradęs laikraštyje skelbimą apie rengiamus pusės metų finansų agentų kursus. Viskas būtų gerai, bet reikia tarybinio paso, o aš jo neturiu. Kad jį gaučiau, turiu dirbti organizacijoje. Organizacijos nepriima, jei neturi paso ir karinio bilieta. Žodžiu, nuo Ainošiaus pas Kaipošių. Sudaryta sistema, kad negausi nei darbo, nei paso,—vienam reikia to, kitam ano. Apėjęs; daug įstaigų, atsidūriau visiškai už durų, dar geriau •—visiems laikams už borto savojoj gimtojoj žemelėj! Darbų galybė sugriautoje Klaipėdoje, bet tau ten ne vieta. Pesus gauna tik komjaunuoliai, visi rusai bei karo invalidai. Grįžau apipešiotas nesėkmingų mėginimų. Po keleto dienų, apsišarvavęs naujom idėjom, iškūriau vėl į Klaipėdą laimės ieškoti, kaip toj dainoj: Išėjau vandravot, sau laimės paieškot... Pradėjau naujų kelių ieškoti—per pažįstamus, per rekomendacijas. Pirmos dvi dienos rezultatų nedavė. Netikėtai Klaipėdoj užkandinėje endriejaviki Joną Budraitį sutikau. Išdėjau visas savo

bėdas prie alaus bokalo, net ant širdies geriau pasidarė. Jonas sako, reikia tau padėti, nes esam broliai. Aš pasistengsiu per visus savo gerus pažįstamus pasiteirauti. Atvažiuok kitą savaitę, būtų lengviau, jei turėtum kokių baigimo diplomėlių. Bet nesvarbu, vis tiek surasime, sąžiningų žmonių visur reikia.

Čia, Klaipėdoje, frontui praėjus, buvo atstatomos kai kurios sugriautos įmonės, daug žmonių iš visos Lietuvos atvyko dirbti ir gyventi. Remontavosi tuščius butus, kūrėsi. Žinoma, ir NKVD su saugumu nesnaudė, irgi įsikūrė. Pirmieji tarnautojai ir darbininkai buvo laisvai su lietuviškais pasais priregistruojami. Tik saugumui įsikūrus, daug kam reikėjo per rėtį praeiti. Ne vienam reikėjo su Klaipėda atsisveikinti, aišku, ilgam, o daugumai ir trėmimų sulaukti. Čia saugumo organų iš visos Lietuvos atsiųsti šnipai surado daug nepatikimų šeimų.

Taigi grįžau į tėviškę vėl laukti, gal pavyks Jonui ką nors sumeškierioti mano naudai. Sveikata neramino—maudė stuburą po ilgesnio pavaikščiojimo, dažnai miegoti nedavė, bet tai buvo niekai, viskas pakenčiamas, nors mama ir įtardavo, kad kažkas negera su manim. Bet geriau tegu nežino, bus ramiau, nes ir taip jau per daug ašarų dėl manęs išliejo. Ji žinojo mano judrų, neramų charakterį, nes dažnai lindau ten, kur man ir nereikėjo. Jinai sakydavo, ar reikėjo tau tų šaulių organizacijos, lakstyti po saviveiklas? Kol mažesnis buvau, besimokydamas draugams ir nosis kartais sukruvindavau už kokią nieką. Tėvukui reikdavo aiškintis su jų tėvais, atsiprašinėti, o mano užpakaliui kentėti. Mama bėdodavo ir sakydavo: „Visi vaikai kaip vaikai buvo, o šitas „klionkis“! (žemaitiškai—neužperėtas vištos kiaušinis). Šiandien tenka prisiminti, gal ir teisi taip sakydama buvo mama.

Miela būdavo tėviškėje pavasarį, kai pražysta klevai geltonais kvepiančiais žiedais, bitutės dūzgia iki tamsomos, o ten, Pastaunykuos, miško aptvaruose lakštingalos savo giesmėmis iki vidurnakčio suokia. O tie senoliai šimtamečiai klevai! Mudu su broliu milžiniais vadindavome, dviese rankom apkabinti nevaliodavome. Auksojų kaime jie puošia kiekvieną sodybą. Auksojų vardas, ro-

dos, gražiausias, gal dėl to, kad čia gimęs, čia augęs— Tu rašysi jį iš didžiosios raidės; Auksorai — tavo adresas pase, tavo kaltinamojoje pavergėjų byloje, formuliruose Sibiro taigoje, vėl Lietuvoje, saugumo spintose,— visur parašyta — tu iš Auksorų kaimo. Kiek kartų išėjai ir sugrižai, kol galiausiai neberadai nei gimtinės, nei jos klevų milžinų. Sudie, mano mielas Auksorų sodžiau, ir aš iškeliauju jau su visam.————

Vakarais susėdę dalijomės mintimis, kas laukia tautos ir mūsų visų. Tėvelis prisimindavo savo išgyvenimus: „Buvau jaunas, niekas nebaisu, šaunus buvau caro kareivis; mus, lietuvius, karininkai gerbė. Ir tu jaunas, dar daug ką pamatysi, būk sąžiningas, nepamiršk Dievo, ir jis padės. Sunkiau mums, seniems, bet ištersime, gal neamžinai. Nuo likimo sunku pabėgti. Juk aš buvau pabėgęs Amerikon ir prasigyvenęs, turėjau visko — ir pinigų, ir boso buvau gerbiamas, ir draugu, simpatijų, visko buvo. Galėjau sukurti šeimą ir likti Amerikoj, bet ne, sugrižau namolio. Galbūt gyvenimas būtų ir lengvesnis, bet Tėvynė buvo brangesnė už viską. Negalėjau susilaukyti, net naktimis sapnuodavosi, kad ariu savo laukus jau gimtinėje. Nepadėjo net draugų atkalbinėjimai. Susikrovęs mantą, paršveičiau Lietuvon. Ir pataikiau prieš pasaulinį karą, vėl antrą kartą į armiją. Ir dabar dar baisesni du frontai praėjo. Ir nežinia, kuo baigsis. Likau priešas valdžiai už savo prakaitą; kad nepragėriau, kad sąžiningai dirbau, esu dabar sukčiumi vadinamas. Už ką?“

Po savaitės vėl nėriau į Klaipėdą, kaip buvome sutarę su Jonu Budraičiu. Mano laimei, nuskilo — ponas Jonas surado man neblogą vietelę Lietkoopsajungoje, nors manęs nedomino uždarbis ar pareigos. Svarbu gauti pasą, prisiregistruoti, o jau ten bus matyti. Nuėjome į valdybą, supažindino su vyr. inžinieriumi. Reikia atidaryti kooperatyvo skyrių Triušelių apylinkėje, pora kilometrų nuo Klaipėdos. Išrašo pažymėjimą, kad aš Lietkoopsajungos darbuotojas, reikia paso prisiregistruoti Klaipėdos mieste. Teks palaukti, nes antspauda turi žydas direktorius. Jis lietuvių nelabai nori priimti. Ateikite rytoj.

Toliau viskas vyko sklandžiai. Kretingoje gavau pasą ir karinį bilietą, priregistravo Klaipėdoje. Sugrižęs į namus, susiruošiau darban. Tėveliai apsidžiaugė, galvojo, kad jau viskas gerai, lyg ir pavojai praėjo. Nuvykau, kaip buvome sutarę, pas Gečą pranešti miško draugams, kad viskas baigėsi neblogai, kad susiradau darbą, išvykstu dirbti. Po savaitės nuvykusį Klaipėdon vyriausiasis inžinierius supažindino su Triušelių apylinkės pirmininku. Gavęs visus įgaliojimus, išvažiavau su pirminku. Jo pavardė Miškinis, kilęs iš Aukštaitijos, sakė, karo invalidas, raišas, sužeista koja.

Atvežęs į Triušelius, apgyvendino viename gražiai sutvarkytame ūkelyje, nuo karo nenukentėjusiame. Aplinkui visur sudaužyti mūriniai, o mediniai ūkiai sudeginti. Čia gyveno Skroblinės šeima. Tai tipiška Klaipėdos krašto lietuvininkų, vadinamų būrais, gausi šeima. Motelis turėjo trisdešimt penkerius metus, augino penkis mažus vaikus nuo trejų iki aštuonerių metų. Globojo mamą invalide, nepasikeliančią iš lovos. Vyras, matyt, buvo daug vyresnis, tarnavo vermachte karininku. Moteris neturėjo jokių žinių — ar gyvas, ar žuvęs. Ji vienintelė dirbo. Prieš karą melžė apie dvidešimt karvių, augino bulius mėšai. Dabar tik dvi karvės, pulkas žąsų ir vištų, keli kalakutai. Šeimininkė net apsidžiaugė, kad parduėjas vyras. Pirmininkas pristatė, paaiškino ir aprodė, kur reikia steigti tą kromelį. Pastate nelikę jokių baldų nei lentynų. Rytoj, sako, atvešim lentų, atėik į apylinkę, duosim vinių, įrankių. Iširenk stalus ir lentynas. Paklausė ar ne komjaunuolis, pasakiau, kad dar nespėjau. Šeimininkė mielai užleido salkose mažą kambarėlį, išvirė tuoj arbatos. Sužinojusi, kad aš ūkininko sūnus ir gyvenu netoli nuo Klaipėdos, visai atvirai ėmė dėstyti savo vargus ir bėdas. Na jo, sako, šiš jau nebėra bėdos, karas pasibaigė, ant savos žemės šiš ja nenumirsim, ja aš moku žemę dirbti ir gyvulius auginti, na ja, kad tik leistų gyventi. Pasisiūlė net maistą man gaminti, o pieno — kiek nori ir kada nori. Juodmargės davė net po 40 litrų pieno po veršių. Tai tikras pieno centras. Ja, šiš visos pajamos ir buvo iš pieno ir bulių, grūdų neparduodavom. Traktorių ir kuliamažą turėjome savo. Ja ja, mes gyve-

nome gerai. Bet tas Hitleris kvailys užkūrė tą pragarą. Rusai gali mus pasmaugti.

Man laikas bėgo greitai, nors prekybos reikalus ne itin kaip išmaniau. Ėmiausi reikalo su pasitikėjimu ir sąžiningai. Po kelių dienų besitvarkant atvyko pirmininkas Miškinis ir partijos sekretorius, partorgu vadinas,— jaunas, fronte suluošintas, buvęs komjaunuolis. Apžiūrėję mano pasiruošimą, įvertino gerai. Rytoj ateik, parašysim įgaliojimą ir vyk į bazę prekių; reikia kuo greičiau pradėti prekybą. Parodyti darbo liaudžiai, kad partija domisi jos gerove, kad tarybų valdžia atiduoda visas jėgas žmonėms. O ta darbo liaudis — daugiausia atvykę partijos kvietimu, jiems pažadėta svetima žemė. Atvykę čia, plėšė neapgyventus Klaipėdos miesto butus, baldus ir įrengimus vežėsi, kol nebuvo dar valdžios. Daugelyje namų po griuvėsiais buvo įvairiausio turto. Rusų kareiviai prisikrovę mašinas vežė geriausius baldus, drabužius ir kitą turą į Rusiją. Ir už butelį samgono galėjai pirkti iš jų ką tik norėjai. Man visa tat buvo nepriimtina ir smerktina.

Nelaiminga ta prekyba po karo! Draugas direktorius Tiuminas su dviem sunkvežimiais grįžo iš Terbų šalies,— ir ką atvežė iš ten? Nagi beržinių kirvakočių, kurių mes patys šimtąkart dailesnių pasidarom, pjautuvų, kalūnų keram skaldyti ir šakių. Tuščiam grįžti, matyt, buvo gėda tokiam žymiam partijos šalui. Tai buvo tarsi priedas prie maisto talonų, vadinamųjų kortelių. Cukraus nebuvo, tik rusišku „bombonkių“. Beveik visas maistas už korteles. Prie saldainių ir prie mėsos buvo įsakyta pridėti po vieną iš tų atvežtų gėrybių — kirvakotį, kalūną ar pjautuvą. Žmonės piktinosi tai matydami, bet ką darysi, nori saldainių, tai imk ir kalūną. Apylinkė nedidelė, tuoj apsipirko, o Tiuminas, jeigu tų pridėtinių prekių neimi, nesirašo ant prekiaaraščio — negausi net kauliukų vietoj mėsos, kurie irgi laikomi mėsa ir tik už talonus. O kad kalūnų niekam nebereikia, kaltas aš. Plūsdavo Tiuminas, kad blogai prekiauju. Reikia įtikinti žmones, kad po karo sunku, kad reikia remti valstybę, pirkti prekes ir t. t. Toks būdavo moralas gaunant prekes. Todėl bėgdavome.

visi pas inžinierių parašo. Vėliau uždraudė jam tą daryti.

Vargas buvo su ta prekyba — pirmiausia stengdavosi aprūpinti miesto kooperatines parduotuves, o jau skyriams—kas lieka. Vėliau partijos nurodymu tas žydas buvo priverstas visiems skirti prekių, pristabdė spekuliaciją. Truputį pagerėjo reikalai, pradėjau gauti machorkės, kuri buvo didelis deficitas, flanelinės medžiagos ir alaus. Lyg ir pagyvėjo prekyba — išgėrę alaus, kai ką ir nupirkdavo žmonės.

Taip bėgo nelinksmos 1945 metų žiemos dienos. Endriejavo gyventojams pradėjo išdavinėti tarybinius pasus, iki rinkimų visi turėjo juos pasiimti. Gavo ir mano tėveliai. Pirmininkas (tas pats Sungaila, kuri endriejaviškiai išgelbėjo nuo vokiečių sušaudymo), dabar jau garsum drg. Pirmininkas, labai užsirūstino ant tėvelio, ėmė plūstis, kur aš, kad neateinu prašyti jo parašo pasui gauti. Paaiškinus, kad aš turiu pasą ir dirbu Klaipėdoje, baisiausiai ėmė rėkti, kad žinaš tą banditą, jis suklastojęs dokumentus, ruošiasis į užsienį pabėgti. Pasodinsias tą banditą! Nejuokais išgąsdino senuką. Atvažiavo į Klaipėdą manęs ieškoti, ar aš dar dirbu, ar jau tikrai pabėgęs. Tėvelis sako, tu atvažiuok ir nueik jo atsiprašyti. Taigi už ką, tėveli, aš turiu jo atsiprašyti, juk jam nieko blogo nepadariau? Sunku buvo tėvelį įtikinti po tokių grasinimų, jis tematė vieną išeitį — atsiprašyti; bet už ką, ir pats nelabai suprato. Išvažiudamas pasakė, kad neduos jiems ramybės Sungaila.

Netrukus atvažiavęs į namus pas tėvelį, Sungaila vėl ėmė grasinti pasodinsias kalėjiman tą banditą. Tada tėvelis pradėjo prašyti pats, kad to nedarytų, turiu, sako, bekoniuoką, gal praverstų ponui Mykolui. Dar paburnojęs gerai, sako, kol kas pažiūrėsis, išsiaiškinsias su valdžia. Bekoniuką įsivertęs išrūko į Endriejavą. Matyt, reikėjo draugams enkavedistams maitinti, o iš ko imti, jei ne iš buožių? Pretekstą rasti visada galima. Sesuo atvažiavusi papasakojo, kaip buvo ir kad pažadėjo su vyresnybe viską sutvarkyti. Tegu ėda tą bekoną, kad tik netraumuotų senuką, išgyvensim.

Prabėgus vos mėnesiui, kviečia vėl Sungaila tėvelį į valsčių: nepavyko man galutinai visko sutvarkyti, vienas aukštas draugas niekaip nesutinka ir labai pyksta. Na ir vėl tėvelis išsigando: nebežinau, kad jau ir nieko nebeturiu, ką tam ponui duoti, tik avinas belikęs ir karvutė. Ne, karvės tai jam nereikia. Kailiniai tai jam praverstų. Ir tėvelis atidavė penkis išdirbtus avikailius. O tą aviną Kalėdoms liepė atvežti, pasakė, kad nežinaš, ar pavyksią nuraminti tą įtūžusį draugą...

Atvykau per šventas Kalėdas į tėviškę, susirinkome paskutinį kartą. Atšventėme šv. Kalėdas. Apsvarstę visą padėtį, nuraminome tėvelius, kad nebebijotų ir neklausytų jų gąsdinimų, nes žino, kad daugiau nieko nebeišpeš. O jeigu bėda ištiks, tai pirmiausia mane griebis Klaipėdoje. O jūs šiuo momentu apiplėšti ir nebereikalingi. Imsis turtingesnių, Endriejave dar yra iš ko pasirinkti. Tėvelis dar vis galvojo, kad man reikia jo atsiprašyti, nusilenkti prieš raudonuosius plėšikus. O aš negalėjau rasti žodžių, kuriuos ištarčiau jam. Be to, galėjo būti dingstis ir areštuoti, pačiam atėjus į jų nagus. Taip man bylojo nuojauta, taip sakė protas.

Vėl visi atsisveikinę, atsibučiavę išsiskirstėme, palikę gimtuosius namus. Kas žino, ar besuirinksim prie Kūčių stalo kitais metais, ar bus lemta padėkoti Dievuliui už sveikatą ir už suteiktas dovanas Kristaus gimimo ir taikos šventėje.

Liūdna Klaipėda, šiurpūs griuvėsiai, namų sąvartynai po mūšių. Tai vienur, tai kitur rūksta jau suremontuoti kaminai. Sveikesni namai jau apgyvendinti rusų kolonistų, jų masiškai daugėja. Partijos bei valdžios atstovai užsigrobę renkasi, ardo, veža iš sudaužytų namų geresnius baldus ir kitą inventorių į savo gūžtas. Pilna naktinių plėšikų gaujų — „Raudonieji gaidžiai“, „Juodieji katinai“ ir pan. Atsikuria gamyklėlės, remontuojasi kas kaip gali, kamšosi langus. Bet žmonių maža, daugiau kariuomenės. Trinyčių gatvėje didžiulis vokiečių karo belaisvių lageris ant griuvėsių statosi sau pastoges, išbadėję tiesia į praeivius rankas. Gaila, kraupus vaizdas. Susikūrę iš langų ir durų laužus, sėdi, kol sušala ir vėl lipdo sau pastogę. Taip dieną ir naktį, nes pastogės dar

nėra. Matosi daug sužeistų, apsvynioję tai rankas, tai kojas; dažnai praeidamas matau — nešioja jau mirusius. Raudonieji sargybiniai iš bokštelių neprileidžia arčiau prieiti ir ko nors paduoti — tuoj šaudo, atbėga su vilkšuniais, nusivaro tardyti. Bet žmonės vis tiek įmeta per tvorą tai duonas, tai rūkalų. Dažnai vakarais iš sugriautų namų kitoje gatvės pusėje lietuviai nešdavo ir mesdavo per tvoras jiems maisto. Jie nebijodavo prieiti prie tvoros, kad ir šaudydavo. Pasakojo, kad iš pradžių daug nušaudavę priėjusių prie tvoros, bet žiemą jau nešaudė, jeigu nelipa per tvorą. Vieni kitiems keršijo ir žudė kiek galėdami.

O mūsų tėvynei prasideda nepaskelbtas karas — žudynės, teroras, tremtis, kalėjimai. Kas žino, kas tavęs laukia rytoj, kokia lemtis jau paruošta ar dar ruošiamą.

Tokia buvo Klaipėda prieš 1946 Naujus metus. Tiesa, jau veikė ir gimnazija. Susitikau vėl su savo geradariu Jonu Budraičiu. Susitikdavome dažnai užkandinėje Dangės gatvėje, kuri buvo priešais Lietkoopsąjungos valdybą. Ten galėjai neblogai užkąsti ir alaus atsigerti. O Jonas mėgo padirbėjęs papusryčiauti, nes gyvena tada dar vienas mažame paštui priklausančiame kambarėlyje. Todėl ir ši kartą susitikę jau Naujausiais metais, paspaudę rankas, palinkėję sėkmės ir laimės, pasidalijome mintimis ir žiniomis. Aš papasakojau, ką daro Sungaila, šantažuodamas mane ir mano tėvelį. Jis stebėjosi, kad žmogus būtų taip žemai puolęs ir galėtų taip elgtis. Sako:

— Zinai ką, mes su juo kartu mokėmės pradžios mokykloje, esame bendraamžiai. Kai jis atvažiuoja į Klaipėdos saugumą, visada užbėga pas mane, mat prilaikau velnio lašukų ir jį pavaišinu. Todėl jis mane laiko geru jaunų dienų draugu. Kai jis tik pasirodys, aš tau pranešiu, turėk butelį, susėsime pas mane ir išsiaiškinsime. Kaipgi taip, aš tavimi tikiu, jam bus labai nepatogu, viskas išsispręs.

Beliko laukti to susitikimo, nes patogesnės progos nemačiau. Prabėgus savaitei, gaunu kvietimą atvykti. Nudžiugau, uždariau kromelį ir išrūkau į Klaipėdą. Bet atvykęs neradau nei vieno, nei kito, supratau, kad gal sė-

di kur pas pažįstamus. Ir neklydau: po valandos sugrižta vienas Jonas.

— Kur taip ilgai užtrukai?

— Jis atvažiavo ir nutempė mane pas endriejaviškį inžinierių Kalvaitį, kuris dirba laivų statykloje. Išgėrėme pas Kalvaitį po keletą taurelių, bet Sungaila labai jau-tėsi nesmagiai. Matyt, reikėjo jam įsitikinti, ar tas pats, endriejaviškis, o gal sutapimas? Neilgai tesisvečiavome. Palikau jį Smiltės gatvėje pas kažkokius, kaip jis sakė, giminaičius. Nors nepatogu brautis pas svetimus žmo-nes tokiais reikalais, bet juk mes paslapčių neturime ir nebijome, o jam bus sunkiau suktis.

Neilgai trukę, atsiradome vietoje, pasibeldėme, šeimininkė įsileido. Virtuvėje dvi mažos mergaitės ir šeimi-ninkė. Kambaryje šeimininkas už apskrito stalo ir Endriejavo galybės viršininkas, kaip jis save tituluodavo. Savo pavaldiniams ir sekretoriams sakydavo, rašykite raštus be klaidų, juk žinote, aš neturiu laiko kada jų taisyti. Taip juokdavosi žmonės iš jo aukštų mokslų. Pa-sisveikinome ir atsiprašėme šeimininko už vizitą. Sun-gaila, pamatęs mane po keturių metų, kad jau nebe ber-nelis, o vyras kaip reikiant, pašoko nuo kėdės ir, užuot paspaudęs mano ištiestą ranką, kaip įgeltas ėmė vaikš-čioti išdidžiai tarsi koks vadas. Jonas paprašė mane ir jį prisėsti prie to stalo.

— Mykolai, štai atvyko Antanas, irgi endriejaviškis, mes visi vieno miestelio pažįstami nuo vaikystės. Jis no-ri pasikalbėti ir išsiaiškinti kažkokius tarp jūsų neaiš-kumus. Juk viską galima sureguliuoti prie šito stalo.

O Sungaila tik pabalo, išsitraukė naganą iš kišenės, atstatė į mane ir prakošė pro dantis ne savo balsu:

— Ką! Aš su banditu neturiu jokių kalbų! Aš jį tuoj pat areštuoju! Pristatysiu ten, kur reikia. Jis dar tebe-vaikšto Lietuvos žeme, seniai tau reikėjo Sibire tupėti, buošės išpera!

Atsistojau, man užvirė kraujas. O jis žengia į mane atkišęs naganą:

— Rankas aukštyn!

Tuo momentu nė nepajutau, kaip spyriau per tą na-ganą, jis išlėkė iš rankos ir nukrito ant grindų. Jonas šo-ko į mūsų tarpą:

— Antanai, nereikia, nereikia.

Supratęs, kad kalbų nebus, prašė, jog išeičiau. Atsi-prašęs šeimininkų už vizitą, išėjau. Iš paskos išėjo ir Jo-nas. Sako:

— Blogai su kvailiu, matyt, saugume jam duoda garo už blogą veiklą, o jis nebežino, ką daro, nes visada at-važiavęs prašo išgerti. Šiandien jam, matyt, irgi gerai kliuvo, dugnan šiaudo neįkištum. Pas Kalvaitį vizitas ne-nusisekė, o čia dabar tu išdygai lyg iš žemės nematy-tas, nelauktas. Skundėsi, kad dažnai turi išgerti, kad už-migtų. Sunki, girdi, pareigybių našta, vis žmogus dėl liaudies gerovės aukojies, dirbi išsijuosęs, o tau visokie buožpalaikiai neduoda ramybės, neklauso...

Nuėjome su Jonu į jo mažą kambarėlį, paėmėme po lašelį „ant drąsos“, atrodo, lyg ir atslūgo įtampa. Tarė-mės, ką daryti. Ar jis pasakys enkavedistams, ar lauks, kol patys suims mane.

Man nekilo jokių abejonių, kad antrąkart esu išduo-tas. Pirmąkart keturiasdešimt ketvirtaisiais įskundė Juo-cys. O šįsyk — užsiregistravęs ir išdavęs Povilas Lučins-kis. Žinoma, jis biedniokas, nemokėjo, o gal ir nenorėjo pasakyti, bet užgulė, ir prisižadėjo šnipinėti. Galėjo iš-duoti nemažai endriejaviškių, jeigu suspėjo per tą laiką visus pamatyti. Man buvo daug kas neaišku. Gal dar bus progos sužinoti, kartais net medžiai prakalba, kas žino, kaip bus ateityje. Jonas Budraitis manė, kad Sungaila nieko nedarys, kadangi areštas kristų ant jo. Tą faktą žinotų jau keli žmonės, tarp jų ir Jonas.

Išeiti iš darbo ir išvykti į Lietuvos gilumą? Pasku-tinis atvejis — išeiti vėl į mišką, viską palikti ir įsijung-ti į aktyvią kovą. Atsisveikinęs su Jonu, nuėjau pas svai-nį Venslauską, kuris jau buvo įsikūręs Klaipėdoje ir dirbo. Susėdę ėmėme svarstyti, ką daryti, kokį optima-liausią variantą pasirinkti. Šis žmogus, jau pora kartų pabuvojęs enkavedistų naguose, kai ką nusimanė. Bet jiems vis trūko medžiagos, o skundas buvo iš pavydo. Ne buožė, o tik siuvėjavo. Nors jie turėjo žinių, kad

tarybų valdžiai nepitaria, tačiau susidoroti neskubėjo — vis paleisdavo iki kito karto.

Vis tik nutariau dirbti, tikėdamas, kad areštas kažkur ateity, o gal per tą laiką kas nors pasikeis. Gal likimas atsigręš geresnėn pusėn. Reikėjo būti atsargiam, stengiausi namuose rečiau miegoti, dažniau Klaipėdoje.

Po šito susitikimo su raudonuoju pakvaišėliu Sungaila nieko man neatsitiko, viskas ėjosi po senovei. Iš tėviškės prastų žinių negaunu. Dažnai susitinkame su Jonu, pasidalijame išpūdžiais, ir vėl į darbą. Darbo daug — visur šaukiami susirinkimai, agituojama už kandidatus ir deputatus. Gedvilai, paleckiai ir visokie kitokie manęs nedomino. Tik partorgas vis užkabindavo, kodėl nedalyvauju agitacijoje. Teko ieškoti įvairių pasiaiškinimų. Iš pradžių nieko nesakydavo, vėliau smarkiai užsipuolė už nedalyvavimą. Liepė rytojaus dieną būtinai ateiti į pasitarimą pas Miškinį, busi reikalingas. Truputį krūptelėjau, nors neišsidaviau. Pagalvojau, jau kažką žino apie mane, gal reikės išpažinti atlikti ar panašiai. Prižadėjau prisistatyti. Galvoju, turbūt jau žino partorgas, nes jo tonas mano atžvilgiu pasikeitęs. Bet jeigu enkavedistams reikia, jie atėję susiras ir darbo vietoje be jo pagalbos. Pagaliau ką gali žinoti visas jų vingrybes. Todėl pasvarstęs nutariau, kad reikia nueiti, ir rytą prisistačiau. Tačiau mano būgštavimai šį kartą buvo bereikalingi. Susirinkimas vykdomajame buvo skirtas rinkimų organizavimui. Partorgas pabrėžė, kad padėtis pas mus kol kas rami, tačiau toliau, Lietuvoje, priviso daug banditų, kurie jau dabar sabotuoja, gąsdina valstiečius. Esame saugumo išpėti, kad būtume budrūs, gali ir į Klaipėdos rajonus prasiskverbti ir trukdyti, nes čia, girdi, turi daug pasislėpusių sėbrų. Nėra ko bijoti, atvažiuos sargyba. Mums tik reikia čia vietoj gerai organizuoti ir būti budriems. Atsisuko į mane: kooperatyvui duosime nurodymus organizuoti bufetą, alaus, užkandžių. Valdyba skyrė saldinių ir šiaip kai ką. Apibendrino, paskirstė užduotis, man liepė palaukti. Visiems išsiskirsčius, partorgas likusius informavo, kad iki rinkimų reikia surašyti visų vietinių vokiečių kilmės gyventojų turta, kad neišnešiotų. Jau ir anksčiau buvau girdėjęs iš Miškinio,

kad vargšai būrai bus iškeldinti į kažkokius barakus. Pirmininkas buvo nuolaidesnis, iš jo kalbų galėjai spręsti, kad jis padorus žmogus, karo invalidas, gal dėl to ir pirmininku paskyrė. Buvo grynas aukštaitis kupiškėnas ar rokiškėnas, tarmiškai kalbėjo. Bet aš jam jaučiau simpatiją, dažnai ilgai pasikalbėdavome prie alaus bokalo. Man partorgas paaiškino, kad rinkiminės apylinkės pirmininkas išduos įgaliojimą gauti bazėje bufetui produktų. Žinau, yra kažkiek skirta saldinių, stenkis kuo daugiau jų gauti. Alaus, užkandžių, žodžiu, ką rasi, ką gausi. Kad būtų bufetas aukštumoj.

Pajutau, kad užgriuvo sunkus darbas. Viską ir taip rankioju iš griuvėsių, ką radęs sulaužyta, išmesta, susiremontuoju. Kol pasidariau tarą parduotuvei, lentynas mėsai, dėžes ir kita, gerokai paprakaitavau. O dabar bufetui vėl. Valdyba nieko neduoda, pati neturi. Padaryk, surask, pasisavink svetimą, niekas tau nepasakys, kad ne tavo, negalima. Taip ir prasidėjo turto tempimas ir vogimas iš Klaipėdos, o vėliau ir Rytprusių. Vežė rusų kariškiai, neatsiliko ir mūsiškiai. Po karo kai kuriuos gal gyvenimas vertė, o ir tarybiniai įstatymai mokė, nedraudė — kas fašistų, buožių, reikia paimti, „pasaulį seną sunaikinti“. O vėliau į tą liūną ir buvę dori žmonės nepajuto, kaip įklimpo. Pasidarė įprasta vogti iš gamyklos, iš ūkių, viskas mūsų liaudies, tai ko gi neimti. Vėliau nacionalizacija: iš piliečių ėmė visur ir viską — namus, žemę, padargus, gyvulius. Kas mūsų, tai jau nebe jūsų. Nebėra Dievo, nebereikia bažnyčios. O sovietinė bacila pasiliko žmonėse, atnešta dar prieš karą raudonųjų inkvizitorijų. Ji kerojo vergovės ir skurdo priedangoje. Tai ji įaugo į žmonių genus per daugelį metų, taip ji gyva ir iki šių dienų.

Sugrįžau į savo kromelį prastos nuotaikos. Pirmiausia viską atvirai papasakojau savo šeimininkei apie jai gresiančią nelaimę. Ir jai abejonių nekilo, liko tik ruoštis. Išsiparduoti, ką dar galima parduoti. Moteris nuo manęs nieko nebeslėpė, viską pasipasakojo, kad šiaudų^kgyje paslėptas traktorius, dizelinis motoras kuliama — jai, porceliano servizai ir kita. Kur besuspėsiu, mažai laiko liko iki aprašymo. Patariau, kad kas paslėpta, gal ne-

ras, vėliau galės realizuoti. Dieve, kaip reiks gyventi su vaikais ir seneliais be karvučių, jei jas atims? Labai dėkojo už pranešimą, manęs prašė, gal kam pasiūlyčiau traktorių ar motorą. Apsukri šeimos galva nepasimetė, ėmė intensyviai likviduoti viską, kas įmanoma. Suradau pirkėją traktoriui per inžinierių Jeruševičių. Žinoma, už įmanomą kainą; išsivežė į Vilkaviškio apskritį. Taip pat ir kitus stambesnius daiktus pardavė. Pasiliko vienintelę maitintoją — gerąją karvutę. Žmonės dar ne visi buvo praradę ateities viltį, vis dar galvojo, kad gal kolchozų nesteigs Lietuvoje. Gal Vakarai užtars mūsų mažas valstybėles, gal privers neteisėtai užgrobusiuosius pasitraukti. Todėl atsirado tokių žmonių, kurie pirkė. Karas lyg ir pasibaigė. Reikia kurtis, lopyti nukentėjusius namus, raminti skaudančias širdis, susitaikyti su artimųjų netektimi. Visur per radiją, laikraščius, per atviras paskaitas ciniškiausiai varoma brožudiška propaganda prieš tautinius žmones, Lietuvos valstybės santvarką — kapitalistinę, išnaudotojišką ir pan.

Neilgai reikėjo laukti; vieną ankstų rytą, dar tebe miegant, ėmė belstis pas šeimininką du partiečiai ir du ginkluoti kareiviai. Išgąsdinę vaikus ir senelius, ėmėsi darbo — surašinėti būrų turto, perskaitė vyriausybinių raštą.

Taigi tokioj neramioje atmosferoje artėjo rinkimai. Aš taip pat nerimavau, nes buvau išpėtas pirmininko Miškinio, kad esu skundžiamas partorgui, jog blogai prekiauju, jog prie mėsos ir kaulų pridedu kirvakotį ar šakės kaip prievartinį priedą. Spėliota, ar nebūsiu buožvaikis, išnaudojantis darbo liaudį, ar nevertėtų pasidomėti mano kompetencija. Tas skundas pateko pas mane, sako, partorgo nebuvo, kai aš jį paslėpiau. Kol kas gali būti ramus, bet ateityje... Iš to gaiduko gali visko laukti, nes jis daugiau nieko nemoka,— Šilutės rajone pas būrus karves melžė, išvijo už neišmelžtą pieną, dabar tebe pyksta; kai išgeria, vis prisimena tą jam padarytą skriaudą. Miškinis sako, kol aš būsiu, pasistengsiu, kad tau jie nepakenktų.

Po šito pašnekesio su pirmininku aš galutinai įsitikinau, kad jis yra tikrai padorus inteligentas, supratau,

kad buvęs dėstytojas. Tačiau nuodugniau nesidomėjome vienas kito praeitimi.

Aš jam tikau į sūnus pagal amžių ir, be abejo, gyvenimo praktiką. Todėl daugiau stengiausi jo klausyti ir kuo mažiau jam trukdyti, apie save kuo mažiau pasakydamas. O jis, matyt, jautė tam tikrą įkvėpimą kaip dėstytojas pasakoti, matydamas, kad jo kalbos klausomasi. Po šio pasišnekučiavimo sužinojęs apie visus partiečius, išsiminęs jų pavardes, nutariau būti jiems truputį nuolankesnis — nebe pridėti jiems tų kirvakočių. Eala nematė, tegu gausiu pylos nuo Tiumino, kad tik nebūtų tų skundų. Nors iš pirmininko Miškinio pajutau simpatiją ir pasitikėjimą, tačiau širdies tai nelabai ramino: nuojauta kuždėjo, kad ratas siaurėja, artėja kažkas baisaus, kad anksčiau ar vėliau neišvengsiu persijojimo ir arešto. Bet vėl kita mintis — juk pagal išleistą amnestijos įstatymą vyriausybė ir už didelius nusikaltimus visiems dovanoja. Bet ar ta garantija tikra, ar ja galima pasitikėti?

Kasdienybė nustelbia visas abejones. Bet minčių jūra supa kiekvieną žmogų — jauną, pagyvenusį ir seną. Ir niekur nesidėsi, jos eina drauge į darbą, vakare pasitinka, kol nepermaldaujamas miegas nesulipdo akių. Ir džiaugiesi rytą pabudęs dar lovoje, sveikas ir laimingas, kad dar viena naktis nusirito ramiai į praeitį, nesutrikdžiusi tavo gyvenimo. Dangus kupinas purpurinių debesėlių, o toks nuostabus šerkšnas krenta nuo medžių šakų, vos mažiausiam vėjeliui palingavus. Nukloja kelią sidabriniais pasakų žirniais. Rodos, ir širdyje lengviau nuo vakarykščių naujienų, likusių jau praeity. Skuba žmonės į darbą kas dviračiu, o daugiausia pėsti, nes autobusai dar tik centrinėmis Klaipėdos gatvėmis kursuoja. Ir tai sukrypę tarsį karo invalidai šnopuoja, perkrauti darbininkų ir tarnautojų.

Mano užduotis šiandien neeilinė — kaip sugebėti iš sandėlio gauti daugiau saldainių, alaus ir kitų gėrybių bufetui. Rytą ta nelemtoji rinkimų diena. Kuinas net nejaučia, kad man reikia anksčiau už kitus patekti į sandėlį, sužinoti, ką išpešiu. Jam nė motais, jis irgi karo invalidas, pusiau paralyžiuotas. Botago nepripažįsta.

Visko matęs sočiai — ir šrapnelių, ir kulku. Tik vien randų gali tuziną priskaičiuoti. Be to, lietuviškai du žodžius tesupranta. Sujudini smarkiau pavadžius ragindamas, o jis pasuka galvą, pasižiūri ir, rodos, sako, nebegaliu, brolau, greičiau, aš nelemtojo karo auka.

Taip skubėdamas laimingai pasiekiau tikslą. Sandėlyje buvau vienas iš pirmųjų prekėms gauti. Pas sandėlio vedėją pasitikrinau, kas man skirta jo sąrašė tai vadinamajai „šventei“. Greitai apiforminau prekių reikalavimą, kitus dokumentus — alui, sausainiams, saldainiams ir kitoms maisto prekėms. Sąskaitą pasirašė pats direktorius Tiuminas, nes skubėjo į partijos posėdį. Greitai susikrovęs iš sandėlio gautas prekes, išgurgėjau tiesiai į alaus fabriką paimiti man skirtas tris bačkutes alaus — apie 150 litrų, nes alų gaudavom tiesiai iš fabriko, o ne per sandėlį. Mano paišukas, jau pailsėjęs, užkramtęs šieno, smagiau tempė ratus namų link, nes krovins neypatingai sunkus. Dardėjome Trinyčių gatve palei belaisvių vokiečių lagerį. Priekyje netoli zonos belaisviai kūreno laužą, vieni šildėsi prie ugnies, kiti rinko plytas iš griuvėsių, tretė mūrijo jau iki pusės langų barako sienas. Pagailo man jų, sumaniau belaisvius pavaišinti tais gautais sausainiais, nes jie be talonų, jeigu ir mažiau liks bufetui, nieko baises. Nutaikęs progą sargybiniui nasisukus, pažėriau keletą saujų per tvorą prie to laužo. Dieve mano, koks skaudus vaizdas — puolė visi rinkti, kas greitesnis, kas stipresnis, nes badas sunaikina žmoniškumą, mąstymą, padaro žmogų nebe žmogumi. Tai pražūtingo karo aukos — nei gyvi, nei mirę, mirties vaiduokliai. Karas. Tebepulsuojantis lyg pragaro anga, dar nepasisotinęs žmonių kraujo, tebelaukiantis naujų aukų. Grūdo belaisviai sausainius į burną su visais sniegais ir purvais, kad tik nuramintų bado ir mirties šmėklą ir prailgintų egzistavimo sekundę, minutę, valandą ar dieną. Nors ta minutė nieko jiems nebesako, vargu ar guodžia, bet gyvybės ir dvasios jėga, matyt, veikia savarankiškai, nepriklausomai nuo aplinkybių ir situacijos...

Kai kurie nusiėmę kepures mojo pavymui man, tolsančiam Trinyčių gatvės duobėtu, karo išvarpytu, bom-

bų sviedinių išdaūžytu grindiniu. Tokius vaizdus matydavau, kai tik atvažiuodavau į Klaipėdą arba grįždavau iš jos į savo Triušelių apylinkę. Palšiui geriau — jis nieko negalvodamas tempia ratus Triušelių link, bet energingiau, greičiau, nes jaučia, kad visai nebetoli šiltas tvartas ir kvepiačių dobilų pilnos ėdžios. Jam šiandien geriau nei tiems fricams, — nors ir traumuotos kojos, bet pilvas sotus. Nepamiršo pasukti į namų keliuką, bet kai neleidau, tuoj pat sustojo ir atsigrėžęs pasižiūrėjo, ko dar noriu iš jo. Bet paragintas sunkiai ir nenoriai turėjo tempti į rinkimų būstinę tą didžiulei liaudies gerovei skirtą Visarionovičiaus dovaną, kad labiau jį garbintų ir ištikimiau tarnautų. Taip mažiau sėdėdamas Palšio tempiamuose ratuose ir artėdamas prie pastato, apkabinėto kruvinom raudonom vėliavom ir įvairiausiais plakatais, garbinančiais Staliną. Visur raudona, baisu net pagalvoti, rodos, visur rašyta milijonų žmonių krauju. Vietoj komunistų skelbiame lozungo: „Pasaulį seną išardysim“... labiau tiktų: „Kraujuos pasaulį seną paskandinsim, save vadais garbingais jiems vaidinsim“...

Niūri, miglota vasario mėnesio pajūrio naktis nedavė man dorai užsnūsti, nes nenorėjau pramiegoti, reikėjo kai ką dar pasitvarkyti. O pradžia — septintą valandą ryto, nes liaudis, girdi, nerimsta, nori kuo greičiau balsuoti. Ir iš tikrųjų pradėjo rinktis apie pusę aštuonių, pirmiausia turbūt dėl bufeto, nes buvo paskelbta — būsią visokių gėrybių. Ir ta liaudis rinkosi — visi ateiviai, visi norėjo laisvų būrų žemės, namų ir kitų valdžios teikiamų gėrybių. Na ir nedidelė dalelė tų „užsimaskavusių“, nes čia, priemiestyje buvo sunkiau „maskuotis“ negu mieste. Triušelių apylinkė labai nedidelė, viskas ant akių. Rinkimai vyko sklandžiai, kaip sakė atėjęs atsigerti alaus partorgas ir jau gyrėsi, kad dešimtą valandą tie keli šimtai rinkėjų bus visi balsavę, vieningai atidavę savo balsus. Džiaugėsi, kad partija ir liaudis — vieningos, kad buožių reakcijos jėgoms nepavyko sutrukdyti ar bent pakenkti rinkimams. Nors mieste, sakė, buvo visokių popiergalių, raginančių kenkti ir nebalsuoti, bet ir ten liaudis buvusi vieninga. Viskas vyksta normaliai. Kas, girdi, išdrįs stoti prieš partiją.

Pašnibždėjęs į ausį, kad paskutinės bačkutės alaus nerodyčiau liaudžiai, girdi, po rinkimų reiks ir mums pasivaišinti, taip pat užkandžių bei saldainių, kurių jau nebebuvo nė pakvėpinti. Nusiminęs, kad anksčiau neįspėjęs prilaikyti ir jų, išskubėjo išsiųsti galutinių rinkimų rezultatų į Klaipėdos centrą. Esą labai svarbu, kuri apylinkė pirmoji baigs balsuoti, ta laimės lenktyniavimą ir gali būti premijuojama už gerą politinę propagandą ir rinkimų organizavimą.

Piliečiai, atsigėrę alaus, nusipirkę duonos ir kitko, be didelių komentarų greitai išsiskirstė į namus. Nelengva buvo suprasti, ar tai baimė, ar savojo „aš“ praradimas, ar noras išlikti, nusilenkti demonui, laukti ir neprarasti vilties, kad dar bus geriau, šviesiau, nors laisvė jau išplėšta ir trypiama. Klaipėda ir jos kraštas tik pradėdami apgyvendinti, kaimai daugiausia sugriauti, tik vienas kitas išlikęs pastatas. Mieste namai taip pat be langų, be durų. Vyko, sakyčiau, savaiminis apgyvendinimas, nes vietinių buvo likę, kaip minėjau, labai mažai. Komunistų partija kvietė atvykti gyventi ir dirbti kas tik nori ir gali, žinoma, pirmiausia partiečius, o nepartiečius — su gerom, patikimom ir reikalingom specialybėm, sugebančius vadovauti įmonėms, įstaigoms, statyboms ir kt. Žmonės suprato reikalo esmę, vyko ir ragino kitus sąžiningus lietuvius važiuoti ir apgyvendinti Klaipėdą. Vyko laikinai Lietuvoje palikę net savo šeimas, kol susiremontuos ar susiras butus, vėliau atsikels ir šeima. Tai buvo, sakyčiau, pagrindinis darbščių tautiečių sluoksnis.

Antras sluoksnis — tai kolonistai, įvairaus plauko bei rango, karo dalyviai, politvadovai ir karinių įgulų kariškiai bei jūrininkai, kiti nemirtingieji. Tai jiems partija teikė visas privilegijas ir pirmenybes geriausiems butams ir darbui — pradedant direktoriais, baigiant kalėjimų sargais, brigadininkais ir pan. Vėliau atvažiavo iš saulėtosios šalies jų šeimos ir šeimų šeimos. Taip buvo greitai apgyvendinti visi padoresni miesto butai. Tiesa, jų pagrindinė banga užgriuvo Rytprūsių miestus ir kaimus. Ten jie pasijuto esą tikri „homo sovieticus“. Partizaninės kovos Lietuvoje jiems kėlė baimę, vengė

pasilikti net Klaipėdos krašte, tik vienur kitur karių šeimos apsigyveno šalia garnizonų, o kaimuose nedrįso. Manau, tai didelis partizanų indėlis, pristabdęs Lietuvos kolonizaciją. Jeigu ne jie, tai Lietuva būtų tokia, kaip Kaliningrado sritis...

O po rinkimų prasidėjo mieste įsikūrusių gyventojų atsijojimas. Po nakties tai šen, tai ten dingdavo tarnautojai, šiaip darbuotojai, o jų vieton — nauji kolonistai. Manau, neliko nė vieno iš pirmųjų lietuvių atvykėlių, Klaipėdos miesto gyventojų, kurie nebūtų buvę kelis sykius persijoti ir patikrinti. Kam pavyko pralįsti pirmą kartą, tam nepavyko antrą ir trečią sykį. O kas liko, tai dirbo judošiaus darba arba buvo aukščiau sėdinčio dėdės globojamas.

Trečias sluoksnis — tai tie žmonės, kurie panoro tapti krašto naujakuriais, įsikurti laisvose sodybose. Iš pradžių buvo lengva — radai tuščią namą ir tavo, duok pareikšimą ir gyvenk. Buvo ir nesuspėjusių pasitraukti į Vokietiją. Palikę savo ūkį ar tarnybą, pakeitą pavardę nuėjo į fabrikus bei įmones, užsimaskavę dirbo. Dar kiti — tinginiai, girtuokliai, daugiausia iš plačiosios šalies, atskrido į naują vietą, organizavo plėšikų gaujas — „Juoduosius katinus“, „Raudonuosius gaidžius“, „Panteras“ ir kt., naktimis mieste užpuldinėjo žmones, žudė ir apiplėšinėjo. Tos gaujos veikė ne tik Klaipėdoje, bet ir Kaune, Vilniuje ir kituose didesniuose miestuose. Jie buvo komunizmo vaikai, veikė tol, kol neištuštino aukštų „ponų“ namų ar jų kišenių. Vėliau po truputį juos apramino, bet tai tęsėsi gana ilgai, kelis metus. Plėšikai — ne ideologų, ne partijos, o vidaus reikalų skyrių darbas, o ten tokie pat draugai sulindę tykojo kur ką nugriebti. Daugelis žmonių manydavo, kad jie patys tai daro prisidengę tų katinų grupių vardais, nes jų niekada nepagaudavo, jokių teismų nebūdavo girdėti, o žmonės vis nužudyti, vis apiplėšti. Vieną tokį įvykį ir man teko matyti. Buvo atvykę Kauno teatro artistai. Nebepamenu, kokį spektaklį jie tada parodė Klaipėdoje. O pabaigoje, plojant publikai, išėjo visi artistai į sceną ir pradėjo dainuoti Antano Baranausko „Giedu dainelę“:

*Giedu dainele, savo giesmele
Apie rūpesčius, vargelius
Lietuvos krašto, ne taip iš rašto,
Giedu senųjų žodelius.*

*Kalnai ant kalnų, o ant tų kalnų —
Kalnai ir maži kalneliai.
Tenai Lietuva per amžius buvo,
Kaip sako mūsų seneliai...*

Tai buvo dramatiška ir jaudinanti scena, publika verkė, kartu dainavo; dainavo ir verkė. Ir išėję daugelis vis šluostė ašaras. Rodos, paaugome, sustiprėjome, rodos, ten nebuvo ir kitokių, kas neplojo, bent aš jau nemačiau. Išėjau iš teatro tarsi gyvojo vandens atsigėręs, atgaivinęs savo dvasią ir jėgas naujam gyvenimui, naujiems įvykiams. Tyliai sklaidėsi žmonės, greičiau skubėdami pasiekti namus. Tik išėjus į Dangės gatvę, stauga priekyje merginų klyksmas. Mes, vyrai, bėgome gelbėti, bet jau buvo vėlu. Plėšikai nudūrė durtuvais dvi merginas, vieną įmetė į Dangės upę, kitos nebespėjo, paliko nužudytą vietoje. Pirmieji vyrai norėjo juos sučiupti, o jų būta keturių, bet plėšikai atkišo durklus ir automatus, rusiškai šaukdami nesiartinti, nes šausią. Pamatę atbėgant daugiau vyrų, paleido seriją iš automato ir pasišalino Dangės pakraščiu, jausdamiesi lyg savo namuose nebaudžiami šeiminkai.

Tokios buvo naktys, tokios slinko niūrios dienos pajūrio krašte. Gal čia atrodė ir liūdniau negu visoje Lietuvoje, nes visur, kur žvelgei, šmėžavo kariškos milinės, civilių gyventojų — tik kur ne kur. Lyg ne Lietuvoje.

Po rinkimų gavau iš partorgo pagyrimą už prekybos organizavimą, girdi, viskas vyko sklandžiai. Pirmieji pabalsavome, laimėjome konkursą. Tylėjau dantis sukančęs; surinkęs savo prekybos rakandus, išėjau lyg antausį gavęs, — padėjau komunistams įgyvendinti okupaciją mūsų žemėje. Skaudančia širdimi jaučiau tą nusikaltimą, bet pabėgti ar pasitraukti neturėjau kur. Laukti visi laukia, vieni kovodami žūtbutinėje kovoje, kiti manipuliuo-

dami, įvairiai pasislėpę. Dar kiti taikiai atstatinėjo krašto ūkį, nejausdami kaltės nei buvusiai valdžiai, nei raudonajai imperijai. Reikėjo gyventi, užsidirbti bent maistui, kurio vis mažėjo, reikėjo išlaikyti šeimą, sėti grūdą ateičiai...

Dirbo ir negalvojo apie jokių politinius pavojus, tikėdami, kad sąžiningas darbas visoms valdžioms reikalingas.

Sukosi galvoje mintys tarsi vasario sniegas, genamas pajūrio lygumų laukais, uždengdamas įdubimus, aplenkdamas kyšančius sodybų pamatus, karo sudegintų mašinų ar tankų liekanas. Kažkur lyg žmogus vaitojo vėjas. O gal tai žuvusių ar pasitraukusių vėlės vėjo ir pūgos takais sugrižta ir dejuoja, prašydamos pagailėti ar pasimelsti. Aušo rytas, temo vakaras, vėl rytas, vėl prekybos reikalais Klaipėdon, vėl pas tą patį sandėlininką kaip visada.

Sykį, vos tik pasilabinus, sako:

— Blogi tavo reikalai, vyruti. Pakliuvai Tiuminui į nagus, žada tau kalėjimo išūdyti. Man taip pat kliuvo, vos sandėlio neužplombavo revizijai. Laimė, aš nekalta — sprendime nebuvo aiškaus nurodymo, kam tuos saldinius išduoti. Kas atnešė sąskaitą, tam ir išlaidavau. Gavau rusiškų „matų“ kaip pupų, buvo itūžęs iki pamėlynavimo. O tau, broluži, tikrai bus riesta su ta žydiška ruso iškamša. Mat jis lietuviškai nemoka nė žodžio, atkomandiruotas, kažkur nuo Velikyje Luki. Tie saldainiai buvo skirti viso rajono rinkimų bufetams, o tu sugriebei vienas.

Susimąščiau ne juokais, o už neteisėtą kaltinimą sėsti nenorėjau. Šoviau tiesiai pas pavaduotoją Jeruševičių. Jis jau viską puikiai žinojo. Sako, skubėk pas savo partorgą, tegu rašo įgaliojantį raštą tavo vardu, jei ne, tai žydas pasius, ir išleido mane pro kitas duris, kad nepapulčiau į rankas.

Nudūmiau tiesiai į miesto vykdomąją, kur, žinojau, turėjo būti partorgas. Teko palaukti, kol viskas baigėsi. Vėliau partorgas mane pasikvietė nusteбės, ko aš čia atsidūriau. Išklėjau visą reikalą, sako, nenusimink, partija ne tokius reikalus sutvarko, pagalvok, žydelis už

šimtą kilų saldainių triukšmą kelia. Mes laimėjom rinkimus, man paskyrė premiją, gausiu kostiumą už organizuotumą ir budrumą, o čia tokie niekai. Sako, lukterėk, einu pas vyriausią, aptarsim, kaip čia viską padaryti. Taip ir buvo: išeina abu su pirmininku Miškiniu, eina i kabinetą. Tuoj viską sutvarkysim. Parašė aktą, kad naujos prekybos skyrius dėl taros ir transporto stokes veždamas prekes nesilaikė normų, saldainiai perlyti sušlapo, sulipo, nustojo prekinės vertės. Sudaryta komisija apžiūrėjo, įvertino ir nukainavo. Komisija nutarė realizuoti saldainius rinkimų kampanijos metu be kortelių atpiginta kaina rinkimų dieną. Bemat atspausdintas ir čia pat pasirašytas raštas.

Nunešk, sako, jam ir įteik, o jeigu dar pyks, pasakyk, kad paskambintų šituo telefonu. išėjau nusikratęs dar vienos netikėtos slogos. Turėjau gerą pamoką, kaip reikia vykdyti paliepiumus be raštiško įsakymo. Atnešęs dar šiltą raštą ir užėjęs pas pavaduotoją, parodžiau. Sako, tvarkoj, ieškojo tavęs ir liepė, kai tik atsirasi, pristatyti i jo kabinetą. Einu i tą nemalonią prausyklą, bet ramus, nes nebepavojinga. Vos tik peržengiau slenkstį, tuoj šoko plūstis. Kol jis plūdo mane, man mintis sukosi: „Dieve, kiek mes verti okupantų rankose! Turėjome savo maisto iki soties — kumpių, žasų, saldainių, kitokių išteklių. Šiandien raudonieji okupantai primeta mums tik kaulus ir kanopas, kelis saldainėlius lyg kokiems elgetoms ir tariasi darantys malonę, kad juos gerbtume, jiems tarnautume“. Paklojau jam tą popierių ant stalo. Čiupęs i rankas ir permetęs akimis, suriko:

— Kto tebia naučil, sukin ty sin, kto, skaži, mnie? Plivat mnie na etot akt!

Bet, pakėlęs akinius, dar kartą žvilgtelėjo i parašus ir antspaudą, o įėjus pavaduotojui i kabinetą, aprimo. Aš jam padėjau raštelį su telefono numeriu, sakau, jeigu jums neaišku, prašė paskambinti šiuo telefonu. Pažiūrėjęs kranktelėjo ir pakeitė toną. Taip ir baigėsi mano saldainių istorija. Vėliau ir partorgas šaipėsi iš žydelio, nes jis jų, matyt, nemėgo. Nors Tiuminas lietuviškai suprato, bet nekalbėjo arba taip jam buvo patogiau apsimitinėti.

Darbo turėjau daug, nelengva buvo su dokumentacija, maisto kortelių atsiskaitomybe. Aš jokių mokslų nebaigęs, bet jaučiau, kad ateity galėsiu geriau dirbti. Pagelbėdavo ir svainis Juozas, kuris dirbo vedėju Klai-pėdos univermage. Revizijos metu darbas buvo vertinamas patenkinamai, sanitarinė būklė gera, išskyrus patalpų klausimą. Bet partorgas greitu laiku žadėjo duoti ir kitą kambarį, vietos užteksią, kad tik prekių būtų daugiau. Jis neabejojo, kad greit atvešią prekių ir iš Sąjungos. Aš jam sakau, kad jau užversti visi kampai Klai-pėdos sandėlyje, o ir pas mane guli tie kirvakočiai, kalūnai, pjautuvai ir saulėgražos. Supratęs mano ironišką pastabą, pažiūrėjo i mane ir tęsė:

— Bus ir geresnių, dabar sunku. Rusija — turtinga ir nesavanaudiška šalis. Partija rūpinasi savo liaudimi, matei, kaip teisingai ir greitai sprendžia visus reikalus.

Beliko atsakyti — mačiau, mačiau... Taip jis kalbėjo rytojaus dieną po mano kromelio revizijos. Partorgas dažnai užsukdavo pas mane nuplauti didelių rūpesčių, padarytų liaudies labui.

Pirmininkas Miškinis mokėjo svariai samprotauti ir įdomiai kalbėtis su tuo raudonu iki smegenų tipeliu. Po kelių bokalų alaus palaisvėdavo liežuviai. Aš klausiausi tų dviejų žmonių, tarnaujančių bolševizmui, bet dvasioje visiškai skirtingų, kalbų. Supratau, koki cinizmą gali pasiekti toks žmogus, kaip partorgas — tarsi išlindęs iš kažkokių patamsių, be mokslo šviesos, nepilnavertės, nesveikos šeimos paveldėtų blogybių skleidėjas. Jis be didelio vargo užsikrėtė raudonojo maro bacilomis, nieko daugiau nemato, nesupranta, kas dedasi aplink, ko verti jo darbai savo tautai, kaimynui, broliui, pagaliau motinai ar tėvui. Kai raudonasis teroras žudo jo brolius, jis su pasididžiavimu sveikina žudikus ir bučiuoja jų kruviną durklą.

Tokios buvo mano mintys, besiklausant Triušelių valdžios atstovų pokalbių ir vertinimų įvairiomis temomis. Taigi toks aklas klapčiukas ir buvo tas partorgas, kuris sukosi lyg šapas eketėje ir vaizdavo didžiulį laimės nešėją, pats grimzdo i raudonąją prarają, tikėdamas, kad

ten, po ledu, ir yra tas žadėtasis rojus. Kiek tokių dvasios luošių pridėjo sunkiu mūsų Tėvynei laiku!

Slinko į praeitį dienos, savaitės, ūkanotos ir neramios naktys. Tik Baltija, išsiūbuota pavasariinių vėjų, daužė plakė pajūrio molą, tarsi nusinešdama tautos skausmą ir nerimą, kad paskandintų gūdžioj nakty. Prie jūros negalėjai nė prieiti, nes visur tykojo pasienio patuliai, net stovėti artimesnėj gatvėj drausdavo. Pastebėję saugotojai dažnai nusivesdavo tardyti, įtare, kad gali arba ruošiesi pabėgti į užsienį. Tokia jau buvo okupanto valia.

Tačiau žmonės eidavo pasivaikščioti, ypač sekmadieniais. Kas paklausti jūros ošimo, kas gal pasiguosti dėl dingusių artimųjų, pabėgusių bei žuvusių. Daugelis pasukdavo kalėjimo link pažvelgti į tą niūrą raudoną rūmą su geležinėm grotom languose, gal pamatys ką ar išgirs; gal kas iš artimųjų ten uždaryti kenčia. Toje gatvėje taip pat negalima sustoti ar stovėti, o naktį ir vaikščioti, nes sargai tuoj rėkia. Praeidavau ir aš ne kartą pro šį kraupų golgotos namą ir pagalvodavau, kas žino, kokie žmogaus keliai, gal kada ir man teks čia pabuvoti ir susipažinti su jo gyvenimu. Dieną čia ramu, visi darbai dirbami nakties metu, kad mažiau matytų pašalinė akis.

Klaipėdą aš mylėjau ir mėgau nuo mažumės, nuo mokyklos suolo. Prisiminiau mokytojo Gudausko pasakojimus apie jos istoriją, apie savanorių kovas su bermonstininkais, tarp jų būta daugiau kaip pora dešimčių ir Endriejavo savanorių. Malonus man buvo jūros ošimas, tos baltos keteruotos bangos. Atvažiuodavom su tėveliu dažnai į Klaipėdos turgų, veždavom žąsis, sviestą, grietinę, lašinius; bulius į maistą, net dobilus ar lentas bei malkas. Pirkdavom žuvies, metalo, trašų ir kitų ūkiui reikalingų padargų. Viskas buvo labai pigu parduodant, o perkant — brangu. Turgus prasidėdavo dar tamsoje, o baigdavosi jau 9 vai. ryto. Krautuvės, urmo sandėliai prekiaudavo visą dieną. Klaipėda buvo Lietuvai brangus ir gyvybiškai svarbus uostas. Mano širdyje ji visada.

buvo paslaptinga, visada rasdavau ją skirtingą, mišlingą. Atvažiuoji su rogėm, namo grįžti reikia jau ne rogių, o ratų, nes sniegas per pusdienį nutirpęs. Ten ir tvarka buvo grynai vokiška. Todėl šiais pokario metais gatvės nebeatpažįstamos, užgriautos, nepravažiuojamos. Didžiulis belaisvių vokiečių lageris. Nuolat žygiuoja rusų kariuomenės daliniai, išdidžiai vaikšto karininkai. Įkvepi į plaučius to drėgno šalto jūros rūko, rodos, taip lengva, gera, atsigaua širdis, užsimiršta kamavusios mintys. „Į darbą, į darbą!“ — klykia žuvėdrų pulkai viršmolo ir marių. Ir skubi vėl gauti prekių. Kaip gera būtų, jei turėčiau bent dviratį,— tuos kelis kilometrus sukarčiau kur kas greičiau. Mintimis grįžtu į gimtuosius namus,— o kas neduoda atsivežti tą „Atlasiuką“ — dviratį, galėtum sau rytą vakarą skraidyti Klaipėdon. Iš tikrųjų gundanti mintis, jau ir sniego nebeliko, čia pat pavasaris. Ir vasara ne už kalnų, o dviratis — patogus daiktas, tikrai pravers. Gimtinėje ir simpatija laukia, kada pasirodysi tuose naramiuose kraštuose, gal pamiršai ir retai berašai. Iš tikrųjų gal retai, nes ji laukia ir tau neberašo. Ir nerašys, nes manys, kad dingai toj klampynėj ir pamiršai. Ne, netiesa, ji žino, ji laukia, ji jaučia, kad man ir čia ne pyragai.

Grįžęs į savo kromelį iš Klaipėdos, neberadau šeimininkės Skroblienės,— su seneliais ir vaikais išgabentą kažkur prie Plikių ar Kalotės, į kažkokį dvaro kluoną ar daržinę, kur vežė visus klaipėdiečius iš tų apylinkinių kaimų. Radau partinę komisiją bešeimininkaujančią kaip savo namuose. Pasakė, nieko neatsitikę, tik juos perkėlę į kitą vietą gyventi. Skaudu dėl nieko nekaltų žmonių išvaymo iš gimtų namų. Nenorėjau ilgiau su jais kalbėti, nuėjau į savo kromelį.

Po trijų dienų ruošiausi vykti pas tėvelius atsigabenti dviračio, sužinoti, kas darosi Endriejave, perduoti naujienas partizanams, aplankyti ir simpatiją. Nebegalėjau nakvoti Triušeliuose; viena, dėl išgabentų šeimininkų, kita, norėdamas prasiblaškyti; kad mažiau minčių lįstų galvon. Nakvodavau pas svainį Klaipėdoje.

Sekmadienio vakare atsidūriau Endriejave pas tėvukus. Pasidalijome išpūdžiais. Sungaila lyg ir nurimęs, ne-

begrasina. Bet artėja pavasaris, mama ir tėvelis susirūpinę, kaip ir ką pasėsia, kiek pasodinsia bulvių ir part. Iš gražaus ūkio beliko mašinų išraustos provėžos, tvoros sukūrentos, rusų arklių apgraužti kleveliai ir obelys. Šiurpus vaizdas gamtoje ir širdyje. Vėjai verkia tuščiuose pastatuose, kur pavasarėjant būdavo gausu jaunų gyvuliukų — veršelių, kumeliukų, avinukų.

Liko tik viena karvutė ir viena kumelė, vienudu apiplėšti tėveliai, kurie ruošėsi dar kovoti su artėjančia bado ir kolektyvizacijos šmėkla. Tėvelis, vos nutirpus sniegui, išlygino kieme provėžas, nugrėbliavo ir pasėjo dobiliukų ir žolės sėklų, kiek dar turėjo. Džiaugėsi, kad tas kraupus vaizdas apžels. Kartu ramiau ir širdyje. Tas pat ir visame kaime, kiekvienoje sodyboje, išvykus raudonajai kariuomenei. Tik riogsojo įvairiausio laužo krūvos, pabūklų dalys, šlamšto sąvartynai.

Pirmadienio rytą sukilome visi. Mamytė ruošė pusryčius, aš prinešiau vandens iš šulinio pilnas bačkas ir kubilą, tėvelis pašėrė karvutę, kumelaitę ir vištas. Sėdome pusryčių, sukalbėjome malda, padėkojome Dievuliui už dovanas, kad dar visi esame namie. Nė vienas nežinojome ir neįtardėme, kad šie pusryčiai mums jau paskutiniai. Kad nuo tos valandos prasidės mūsų šeimos goltota. Mamytė buvo atsinešusi „laimingos mirties varpelį“, taip jiniai vadindavo. Apėjo skambinama apie stalą ir vėl paslėpė dėžutėje. Tą varpelį atvežė mamos dėdė prelatas Labokas. Popiežius per dėdę buvo suteikęs mūsų šeimai garbingą palaiminimą ir tą varpelį kaip simbolį, saugojantį nuo visų nelaimių, ligų, netikėtų gaisrų ir žiaurios mirties. Mama buvo labai religinga ir šventai tikėjo, kad tas Pijaus palaiminimas ir varpelis tikrai saugo ir globoja, nes visos nelaimės aplenkdamos mus. Tik reikia tikėti, prašyti Dievo ir melstis, ir bus išklaudyta. Ji buvo teisi, tai vėliau ir matysime.

Mamytė tai darė lyg jausdama nelaimę, o gal todėl, kad ji taip darydavo kylant audrai, perkūnui, kai degdavo kaimynų namai. Valgėm gardžią kiaušinienę su lašinukais, su savų rugelių duona, keptą savam pečiuje. Gėrėme taip pat naminę kavą. Viskas buvo paprasta, skanu, mamytės rankų pagaminta. Ir viskas savo, nieko

nerieikėjo pirkti, viskas užsiauginama ir kitiems parduodama. Reikėjo tik trijų pagrindinių reikmenų — druskos, žibalo ir muilo. Tiesa, muilo pasidarydavo namuose. Tai gi mokėjo mūsų tauta gyventi ir sunkiausiomis valandomis, kad ir kaip plėšė ir draskė atėjūnai, neprašė išmaldos. Skaniai papusryčiauvus, mamytė pradėjo pasakoti savo sapną:

— Baisus sapnas, laukia mūsų didelės nelaimės; niekada tokių baisybių nesapnavau, net fronto metu. O štai šianakt atėjo baisūs kariai ne kariai, atkišę durklus, išvarė mus visus į kiemą, aš puoliau po kryžium, mane atplėšė, kažką šūkavo, tik pamačiau, kad dega jau mūsų namai. Šaukiu, Viešpatie, degam! O mus visus tris stumia su tais durtuvais, išvaro iš sodybos ir vis stumia tolyn nuo namų, o namai dega... Aš verkiu į tėvelį įsikibusi, o tu, Antanėli, eini stumiamas, toks ramus ir gražus, gaisro apšviestas, truputį toliau nuo mūsų. Bet visi tolstame, stumiami tų baisių beveidžių žmonių, tik jų durklai tesimato. Jau gaisrų pašvaistė kažkur toli liko, vos besimato, bet aš vis dar žiūriu, taip skauda širdį. Tik staiga atsisuku į priekį, po kojomis atsiveria baisi bedugnė, mus visus nustumia į tą bedugnę. Suklikau baisy balsu ir atsibudau visa drebėdama ir baisy išsigandusi. Toks sapnas tikrai gero nežada, juk esame pasmerktieji.

Raminome su tėveliu mamą, kad sapnai yra sapnai, jie ne visada išsipildo. Džiaukimės, kad dar visi sveiki ir gyvi. Taip užbaigė pusryčius tėvelis. Aš nuėjau traukti iš slėptuvės dviračio ir ruoštis Klaipėdon. Endriejave gal papuls kokio krovinių mašina, nusigabensiu savo transportą. Pasiruošiau vykti, tik mamytė bėdojo, kad neturi ko įdėti. Raminau, kad man nieko nereikia, kad aš turįs padėti, o ne jie man. Aptarėme, kada vėl pasimatysime, prašė, kad dažniau juos lankyčiau. Juos guodė tai, kad šalia gyveno dvi dukros — Venslauskienė ir Sungailienė. Joms vis arčiau negu man iš Klaipėdos.

Išsiskyrėme, atsibučiavome, mamytė verkė, man buvo taip graudu ir širdy neramu. Visi jautėme kaip tame sapne, kad išsiskiriame paskutinį kartą čia, senojoje gimtinėje, kad nebesugrįšime po senoliais klevais, kad

musų vardai išnyks toje bedugnėje. Išėjau per sodą takeliu, o senukai stovėjo ir lydėjo akimis mane tolstantį Isejės į vieškelį, dar vis mačiau prie sodo eglyno palydintį tėvelį. Tėveliuiėjo 70-sis pavasaris, man 22-sis, o mamai 60-sis.

Antroji dalis

Pradedant pasakoti apie antrąjį gyvenimo tarpsnį, kilo daug abejonių, kaip jį pavadinti. Žmogaus gyvenimas— tai keturi metų laikotarpiai; pavasaris, vasara, rudenio, žiema. Taip pat ir tos kelios dešimtys metų, žvilgtelėjus praeitin, atrodo labai trumpos, neišnaudotos taip, kaip buvo skirtos. Juk kiekvienas žmogus, atėjęs į pasaulį, turi savo vietą, savo paskirtį. Tačiau gyvenimas dažnai būna negailestingas, daugeliui net žiaurus ir klastingas. Nuneša žmogų tarsi audros banga, įtraukus į savo nesuvaldomus sūkurius, neretai ir nužudydama dar pačioje jaunystėje. Manau, mažai esama laimingųjų, kurie, sulaukę solidaus amžiaus, galėtų džiaugtis sėkmingai praėję tuos slenksčius ir įgyvendinę savo svajones.

Mačiau daugiau laimingųjų, kuriems gyvenimas buvo amžina kova, per kurią jieėjo, griuvo, kėlėsi ir vėlėjo. Siekė užsibrėžto tikslo, kuriame matė savo laimę, Tiesą ir šviesą. Nugalėję visus kliūtis, buvo patys laimingiausi.

Šis mano gyvenimo tarpsnis ir apima tą laiką, kai raudonųjų inkvizitorių mašina, įjungusi visus daugelį metų išmėgintus žiaurumo metodus, užgriuvo mūsų šalį.

Ši diena man buvo paskutinė laisvės diena keturiasdešimt šeštųjų gegužės mėnesį. Ji buvo brangi ne tik man, bet ir visiems, kam teko vienaip ar kitaip atsisveikinti su laisve. Tu matei tuos mirties vaiduoklius prieš akis su kruvinom žvaigždėm kaktose, su skylėtais automatų aušintuvų vamzdžiais rankose, matei, kai supa, bėga prie tavęs; jų daug, kitam vežime penki, trečiam,, ketvirtam, penktam vežime — jų visa kuopa, su iškreiptais nuo alkoholio veidais, murzinais kariškais vatinukais.

Štai nuo mokyklos suolo pažįstami veidai. Dabar jau vyrai, ginkluoti okupantų įrankiais. Tai Domas, Stasys,

Kazys, kitas Stasys, Juozas... Į tave įsminga enkavedisto Rosochos akys ir žodžiai:

— Kto ęto tam stojit?

— Tot, kotorij nam nužen!

Su judošiška šypsena akyse iššokę iš vežime, apstoję iš visų pusių, įrėmė automatus.

— Eime, Antanai, eime, nieko blogo tau nedarysime.

— Tai kam tuos ginklus atkišote į mane?

— Tokia mat mūsų jau mada,— pasiteisino. Pravažiavo keliolika pastočių, prikrautų daiktų, rūbų, paukščių, avių, bekoniuų. Grįžo iš eilinio reido, likvidavę Anužių ar Viržintų ūkininką. Su savo dviračiu papildžiau tą jų žygio koloną. Buvau tuoj pat įgrūstas į vadinamąją daboklę su vienu langu ir geležinėmis grotomis. Užsitrenkė durys į laisvę, kurią be galo mylėjau, branginau. Giliai širdyje jaučiau didelį skausmą, kad nesugebėjau rasti tikrojo kelio. Nesugebėjau rasti to tolimo, nepasiekiamo, brangaus sprendimo. Niekšiška išdavystė dar labiau temdė pasaulį. Galėjo pravažiuoti, nematyti, pagaliau žinodami pranešti. Juk visi buvome vienos žemės vaikai, gyvenome po tą pačią saulę, valgėme tą pačią rugelių duoną. Deja, skirtingai supratome žodį laisvę. Nebuvome nei susipykę, nei blogo žodžio vieni kitiems ištarę. Ir štai aš jų priešas, kurių reikia pašalinti nuo kelio.

Negalėjau suprasti, kas vertė juos eiti tuo klaikiu, svetimu, sužvėrėjusių svetimšalių rodomu keliu. Kokių nuodų jiems įpylė, kaip užvaldė jų sąžinę ir protus?

Šioje patalpoje stovėjo tik viena taburetė. Staiga atsidarė durys, du ruseliai išsivarė į kitą kambarį, nuodugniai iškratė, matyt, draugai gėdijosi, todėl pavedė labiau įgudusiems svetimtaučiams. Paėmė dokumentus, kelias dešimtis červonų, laikrodį, peilį ir diržą, surašė, sudėjo į stalčių. Šitaip būsią geriau, o jų draugai jau mankštino gatvėje ir džiaugėsi gražiu vokišku dviračiu. Vėl nuvedė į tą pačią landynę.

Slinko ilgos, nuobodžios valandos, mintys sukosi galvoje, kokį kaltinimą pateiks raudonieji vaduotojai. Artėjo vakaras, sutemos ir nežinomybė. Maža lemputė lu-

bose darė slogų išpūdį. Apie dešimtą valandą vakaro sujudo sargai, girdisi šūkalojimai, matyt, nauja sargyba ar patikrinimas. Atsidarė durys, du nepažįstami vyrai paprašė išeiti. Nuvedė vėl į tą patį kambarį, kuriame įau buvau buvęs. Ten sėdėjo NKVD vadas Rosocha, skaitė kažkokį popierių. Šalia jo sėdėjo raumeningas, pasiraitojęs rankoves vertėjas. Paėmęs pasą, pavartė jį. Pažiūrėjęs į mane blizgančiomis girtomis akimis, pralemeno:

— Tak vot kakoj ščenok popalsia.

Ir prasidėjo tardymo maldelė, jau girdėta praeity: kur, kokioje gaujoje, kokiam miške, su kokiais ginklais, kas vadai ir t. t. Viską dabar išklok, kol aš dar geras. Vertėjas perspėjo geriau jo nepykinti ir viską papasakoti iš eilės, būsią visiems geriau. Man atsakius, kad niekur nebuvau, bandų jokių nemačiau, trenkė kumščiu į stalą ir suriko:

— Kas padėjo pasą gauti? Tarybų valdžią apgavai? Ir vanagų organizacijos nežinai?

Sakau, kad pirmą kartą girdžiu tokį pavadinimą. Pašokęs iš užustalės, pribėgęs spjovė į veidą, rėkdamas stumtelėjo mane prie to sėbro. Pravėdink, sako, tą banditą, gal prisiminsi, kur buvęs, ir nemuilinsi man akių. O šis, griebęs man už krūtinės, spyrė į kojų pirštus, pasilenkiau iš skausmo, tuo metu antru smūgiu trenkė į sprandą taip stipriai, kad nugriuvau lyg apkvaitęs. O Rosocha pripuolęs ėmė spardyti ir keikti baisiausiais vardais, kol atsikėliau. Smogęs dar porą kartų, nusiramino,, nes jo kumščiai nebuvo jau tokie veiksmingi. Taręs, kad pirmiems apmąstymams pakaks, liepė i«vesti. Iš tikrųjų tai buvo pirmieji pamąstymai, nes sužinojau, iš ko man bus sudaroma kaltinamoji medžiaga. Neabejojau, kad yra surinkta visa medžiaga apie mane, neabejojau ir Lučinsko išdavyste. Dviejų kaltinimų visai nebijojau, o nuo trečiojo maniau apsiginti...

Naujas rytas, naujas savęs pažinimas, tik tie patys pragaro tarnai. Įdomu, kodėl aš vienas, ar taip ištuštėjo kalėjimas, ar taip ramu Endriejavo širšių lizde? Kažkaip neįtikėtina. Dieną vėl pasimatymas, kiek mandagesnis, surašoma, patikslinama, kur gimęs, kodėl gimęs. Daug kas perrašoma iš kito lapo, kur jau esama tėvų biogra-

fijų ir kita. Klausia, ar pasiruošęs atsakyti, kas vakar buvo klausta. Atsakiau, kad tai netiesa, nieko daugiau negaliu pridėti. Ak, liūdnei baigsi, jeigu toks užkietėjęs. Liepė pakviesti Mykolą Sungaila, tą didįjį Endriejavo visagalį. Įėjusį klausia:

— Pažįsti šį areštuotąjį?

Ir pasipylė kaip iš gausybės rago:

— Pažįstu gerai tą banditą! Suklastojo, neteisėtai gavo pasą, pabėgo į Klaipėdą! Manė, kad nesurasime. Seniai jam vieta Sibire, o jis čia banditavo ir mus už nosies vedžiojo. Kas davė leidimą pasui gauti? Be mūsų niekas neturėjo teisės tau išduoti!

Nusišypsojęs pasakiau, kad Kretingoje aukštesni viršininkai sėdi ir daugiau išmano, kam duoti dokumentus, kam ne, matyt, nesiteikė jūsų atsiklausti. Vargšui net pypkė iš dantų iškrito, išgirdus mano atsakymą. Tai buvo vienas iš kvailiausių neišmanėlių, daugelis sakydavo, kad jam trūksta poros balkių. Nuo pat 40-ųjų buvo partijos narys, be galo troškęs valdžios, vos pasirašyti mokėjo. Buvo puikus įrankis enkavedistams, daug jiems nusipelnęs. Vėliau, nurimus partizanų kovoms ir trėmimams, o gal ir tuo metu, tiksliai nežinau, pasitraukė iš Endriejavo, kaip ir visi, prisisunkę endriejaviškių kraujo, — Savčiukas, Vaigauskas, Liniauskai, Vytės... Tie buvo gudresni, užsitarnavo pulkininkų laipsnius. Visi atsidūrė Kaune, vienas kitą rėmė, vaidino nekaltus.

Sungaila buvo paskirtas Žaliakalnio butų valdybos viršininku, bet greit parodė savo kvailumą ir buvo pašalintas. Vėliau iki pensijos dirbo batų taisyklos priėmėju ir išdavėju. Čia jau labiau tiko protelis. Vėliau grįžtant tremtiniam ir sutikęs jų Kaune, skubiai pasikeitė gerą butą į Palangą ir spruko kuo toliau nuo savo aukų...

Rosocha, nieko daugiau neklausęs, liepė jam išeiti. Supratau, kad buvo suvaidinta gąsdinimo scena, norėta įteigti, kiek kalčių gula ant mano pečių, kad beviltiška išsisukinėti, geriau viską prisipažinti. Išėmęs iš stalčiaus bylą ir perskaitęs tėvų ir mano biografijas, pridūrė:

— Matai, kaip mes viską apie jus žinome. Žinome visus nusikaltimus, kurių čia lig valiai. Bereikia juos pa-

tikslinti, ir byla bus baigta. O teismas gali ir sušvelninti bausmę, jeigu sąžiningai prisipažinsite.

Šiandien Rosocha buvo švelnesnis ir, matyt, nenusiteikęs kankinimo orgijoms, nes matėsi, kad blaivus ir daug rašė, todėl ir paleido, liepęs gerai apsigalvoti. Po trijų parų rytą Domas Liniauskas atnešė juodos arbatos ir duonos gabalą, sakė, daugiau nieko neturįs. Prašiau, kad sesuo Venslauskienė atneštų ko nors valgyti, pasakė, kad viršininko uždrausta. Paprašiau išplauti tą kambarį, kad būtų galima atsigulti nors ant grindų. Čia jau ne pūkiniai patalai, reikėjo nepakliūti. Sakau, tai tu čia mane atgabenai ir išdavei, ką aš tau padariau?

— Bus gera pamoka ateičiai, — su ironija nusišypsojo ir uždarė duris. Suvalgiau tą duonos puskilį, užsigėriau arbata, supratau, kad daugiau tikėtis ko nors iš tų žmogėnų neverta. O valgyti labai jau norėjosi, nors šonai ir kojos labai skaudėjo ir maudė, bet kur dėsi. Statau kertėje taburetę, atsiremiu į abi sienas, žinau, jeigu prisnūsiu, nenugriūsiu, nors ir miegas neima, girdžiu mažiausią brūkstelėjimą. Girdžiu sargybos pasikeitimą. Saugo kaip baisų nusikaltėlių. Pabėgti per rąstų storą sieną ir storas grotas neįmanoma.

Prabėgo pora dienų, jokių klausinėjimų, tik su Liniauskų rytais pasikalbame. Kiek supratau, jis buvo daboklės ir viso širšyno viršininkas. Atnešė kibirą vandens ir liepė jų kontorą išplauti.

— Aš tau dar ne vergas, gali ir pats išsiplauti, ne koks jau čia viršininkas! Juk šefai gerai moka už paslaugas, tai ir dirbk.

Sarkastiškai šyptelėjęs, išvapeno:

— Reikės išmukti, reikės ne tik grindis plauti.

— Man tai ne naujiena, verčiau eitum ir atsiklaupęs savo vadams kojas numazgotum, gal kokį laipsnį skirtų... Nereikia čia su kibirais vaikščioti ir duris darinėti.

Kažką numykęs sau po nosim, pasiėmė kibirą ir užtrenkė duris. Kita naktis, kaip ir visos, ėjo be miego ir gana šaltoka; tame kampe lyg ir įpratau, bet dar labiau skaudėjo pamėlusias kojas. Staiga subildėjo, sušneko daug girdėtų balsų, — galvojau, gal atsigabeno naujų au-

kų, gal pasodins į mano kamerą, vis bus smagiau. Tik ūmai atsidarė durys, ir rusiškas riksmas:

— Na dopros vychodi!

Vėl į tą pažįstamą kambarį. Jis dar buvo tuščias, bet bemat pasirodė dvokiantis degtine Rosocha ir dar du budeliai.

— Kaip kalbėsi: ar vėl viską meluosi? Kur padėjai ginklą, kokiems banditams, kur perdavei? Kokie slapyvardžiai, uždaviniai? — Išpylė gausybę kaltinimų, kuriuos visus paneigiau.

— O tą naktį pas Grikštą ką veikei, su kuo buvai?
— Nebuvau niekur ir nieko nežinau.

Pripuolęs vėl trenkė antausį ir ėmė komanduoti — tūpk, stok. Aš stoviu ir nejudu.

— Tai mes tave išmokysimi

Vienas budelis nuplėšė švarką, trenkė kumščiu į paširdžius, nugriuvau be sąmonės. Atsibudau paguldytas ant suolo surištom rankom. Prišokęs Rosocha stvėrė už plaukų, užlaužęs galvą, rėkė:

• — Budeš gavarit pravdu iii net! Duok jam šompo-lų!

Sukandau dantis, mintyse tik kartojau — Dieve, padėk. Ir ėmė čaižyti per baltinius. Iš pradžių tarsį ne taip smarkiai kirto; bet žiezirbos iš akių vis lėkė po kirčio. Vis klausia:

— Na, kaip, saldu, banditskaja morda? Pasakosi ar ne?

O atsakymo kaip nėra, taip nėra. Ir ėmė pliekti tiek, kiek jėgų turėjo, įvyniojo galvą į švarką, kad mažiau girdėtųsi šauksmai. Netrukus nustojau šaukęs, apalpau. Atnešę kibirą vandens, užpylė, kad atsigaivinčiau. Pastatė ant kojų, kaip obelį supurtė.

— Matai, būtum viską papasakojęs, nebūtų reikėję kentėti!

— Eikite velniop, budeliai! — vos spėjęs pasakyti, gavau dar smūgį į pažandę. Nutempė vėl į kamerą nieko nepešę. Varstė baisūs skausmai, degė visas kūnas, kijos, net ir padai. Nebeįmanoma nė atsisėsti. Šiaip taip apsilvilkęs švarką, atsiklaupęs prieš tą kampa ir apkabinęs taburetę, kalbėjau poterius, kiek kantrybė ir jėgos

leido. Dėkojau Dievui, kad atlaikiau antrąjį išbandymą, o kiek dar jų bus, nežinojau.

Išaušus ėmiau prašyti vandens, nes degė visas kūnas, burna išdžiūvo, vos begalėjau šaukti. Atnešė puodelį arbatos ir gabalą duonos; nemačiau kas,— išvydęs mane klūpant, nieko nepasakęs, pasišalino. Po trijų parų vėl atsitempė tardyti. Dabar jau dieną ir blaivus. Aš negalėjau sėdėti, o ir stotis, nes padai buvo sudaužyti. Pradėjo mandagiai:

— Matai, pats kaltas, išvedei mane iš kantrybės, o to visai nereikėjo. Mano vyrai irgi pasikarščiavo, nereikėjo nieko jiems sakyti, gal ir per skaudžiai išūdė... Be reikalo spyriojies, viską žinau: žinau, kad priklausėi LLA, kad buvai šaulių organizacijoje, kad dalyvaudavai pratybose. Tą naktį buvote šešiese (visus išvardino), matai, viską žinau. Tai kas buvo grupės vadas, kas davė nurodymus kovoti prieš tarybų valdžią? Kam perdavei savo ginklą?

Kol jis kalbėjo, man pratrūko guzai paduose, nuo skausmo brinkt ir nugriuvau, išverčiau akis ir guli. Rosocha pastatė ant kojų, davė vandens.

— Žinote, kad negaliu stovėti nuo sumušimo, širdis neatlaiko.

Padėjėjai griebė už parankių, nuvilko į kamerą. Pradėjau šaukti gydytojo. Šaukiau ir šaukiau tyčia, nes netikėjau, kad jį pakvies ir laisvam gydytojui parodys savo darbus. Jau žinojau, kad pagautus partizanus betardydami dažnai nukankindavo, užmušdavo. Rietave buvo ne vienas atvejis. Endriejave jie taip pat slėpė savo juodus darbus. Prasitardavo sribai, kad tokius dar peršau-na ir sustato akta, jog bėgę ir buvę nukauti. Jokios atsakomybės. Tik paaukštinimai; juo daugiau nužudysi, juo didesnė garbė, laipsnis, medalis...

Rėkiaiu, visą dieną nedaviau ramybės, kad atvestų gydytoją. Jaučiau temperatūrą, bijojau, kad nepasidarytų blogiau, nes kai kurie guzai kraujavo, prilipo rūbai. Pavakary sribai už durų pasakė, kad gydytojo nėra, jis pats serga ir guli ligoninėje. Tad galiu nusiraminti ir nelaukti.

— Tai atneškite nors vandens, būkite žmonės!

Vėliau naktį, kai viskas nurimo, vyrukas atnešė kibirą vandens. Paprašiau kokio skuduro, sako, vargu atsiasių. Rado, atnešė ir skudurą,— daugiau kaip po savaitės turėjau laimės apsiprausti, žaizdas apiplauti. Skaudžiausios buvo ant kojų raumenų, nes kai imi vaikščioti ar judinti, tie šompolų pėdsakai atsinaujina, skausmas tiesiog už širdies griebia.

Iš paskutinio tardymo supratau, kad apie tą įvykį tikrai jis žino. Kas išdavė, aišku. Bet ne tas jiems rūpi, jiems svarbu, kas buvo grupių vadai, būrių vadai, užduotys ir ginklai. Mane įtaria daug žinantį, o gal ir mano, kad vadovavau grupei, nors taip nebuvo. Galvojau, kad vis tik išdaviką turėtų atvesti akistaton. O gal jis jų žmogus, dirba jiems, išdavinėja?

Po dviejų ar trijų dienų vėl tempia pas egzекutorius. Einu sienų įsikibdamas, nes labai skauda.

— Na, ko čia taip vaidini, juk praėjo, viskas užgijo!

— Jums tai praėjo, o man dar ne.— Numoviau batą ir parodžiau sutinusias mėlynas kojas.

— Na matai, kvaily, būtų šito nereikėję, o dabar teks pačiaudėti.

— Gydytojo man reikia, gydytojo! — riktelėjau, nes galvojau, gal nebedrįs vėl kankinti.

— Gydytojo nėra ir nebus, čia ne ligoninė! Ir tokius užsispyrėlius mes mokame prakalbinti. Štai čia viskas dviejų liudytojų surašyta. Lučinsko ir Vaišvilos parodymai.

Paskaitė trumpai ir labai miglotai:

— Jie teigia, kad tu buvai grupės vadas, tik nežino, kur juos vedei. Turėjai tikslą iš Grikšto atimti šautuvą ir nubausti liaudies gynėją, bet nepasisėkė. Grupė buvo išaiškinta ir sunaikinta. Na, o ką dabar pasakysi?

Sakau, kad taip nebuvo, aš ten nebuvau.

— Ach ty, sobačij syn, kiek dar man meluosi? — pripuolęs dar sykį pasveikino antausiu. Sugriebęs pluoštą lapų, iškėlęs į viršų, šaukia: — Gali nepripažinti, čia yra tiek medžiagos, kad teismui pakaks 25 metams nusiųsti į Sibirą. Štai tavo prisipažinimas, parašas,— kiša man po nosim. Tikrai ten mano parašas. Galvoju, kaip

•čia yra, kaip aš galėjau pasirašyti. Matyt, tą naktį ne labai besuvokiau, ką dariau.

— Gana su tavim čia žaisti! Liko tik du aspektai — atiduoti ginklą ir pasakyti vyriausiojo LLA vado slapyvardę ir vietovę.

— Kiek kartų kartočiau, kad nebuvau, nežinau, jokio ginklo neturėjau. Be to, jeigu ir būčiau buvęs, amnestijos įstatymas man dovanojo. Visa mano kaltė — kad nestojau į Raudonąją armiją. Ir tai turi būti įrašyta, paskaitykite.

— Na, bandiūga! — sužvėrėjęs suriko Rosocha.— Netikėjau, kad tu toks! Ne taip reikėjo tau šonus palyginti! Gaila, kad maža laiko, aš tau dar parodyčiau, kaip čekistai sugeba liežuvį ištiesinti!

— O aš tuo nė neabejoju, jau gerai įsitikinau per porą savaitių jūsų gabumais!

— Išvest! — suriaumojęs Rosocha. Čiupo už parankių ir išgrūdo vėl į daboklę. Supratau, kad greitai ruošiasi mane išgabenti, nes, matyt, gavo velnių, kad taip ilgai su manim terliojasi. Nesupratau, ar tie liudytojų parodymai tikri ar sufabikuoti, nes juos paprasčiausiai galėjo atgabenti akistaton. O gal jie anksčiau už mane areštuoti ir išgabenti toliau? Tokios mintys sukosi galvoje, jų negalėjau atsikratyti visą naktį. Jau daugiau nei trys savaitės, kaip čia aš vienas patupdytas į tą šiukšlyną. Prisidėjo dar viena bėda prie truputį aprimstančių mėlynių. Blogiausiai su batais, kojos sutinę, nelenda. Paprašiau budinčiojo, kad su peiliu prapjautų aulus.

Išaušo gražus saulėtas rytas. Gavau savo puodelį arbatos ir duonos normą. Iš namų jokios žinios. Matyt, griežčiausiai saugo, neleidžia nei sesei, nei tėvams pasimatyti ir paduoti maisto. Sesė vos už kelių šimtų metrų gyvena. Jaučiau, kad manęs laukia nežinomybė ir kad tardymas dar nebaigtas, nors ir gyrėsi, jog medžiagos pakanka.

Taip besvarstant, atsidarė durys. Liepė apsiauti batus, stvėrė už rankų, uždėjo antrankius ir išvedė į kiemą, kur išrikiuota apie dešimt ginkluotų automatais stri-

bū. Ten buvo visa grietinėlė su Rosocha ir jo tarnais budeliais. Liniauskai, Kamšliai, Kupriai, Varneliai. Apžvelgiau, visi žiūri lyg į koki tigrą ir tyli. Stumtelėjo į jų vidurį. Negalėjau suprasti, kur mane varosi ir kokiais tikslais. Sunku savo gimtajame Endrijevave eiti surakintom rankom, geliančiais raumenimis. Žiūri į tave pažįstami žmonės ir nežinia, ką apie tave mąsto. Juk čia eita rikiuotėje Nepriklausomybės švenčių džiaugsmingoje eisenoje, mokyklos, jaunųjų ūkininkų, šaulių gretose. Užlieja širdį džiaugsmo šiluma, nuslopindama vergišką skausmą. Taip gera sieloje — juk einu į vėliavos pakėlimą, į bažnyčią, į tą jaukią medinę Dievo šventovę. Juk šiandien Vasario 16-toji! O gal spalio 9-toji?

Kairiau pasigirdo balsas, ir dingo mirażas lyg sapnas. Balsas privertė pasukti į Judrėnų gatvę, link namų, link tėviškės. Gatvelėje stovėję kaimynų namai karo nušluoti, dabar tik laikinos trobelės arba riogso pamatai. Štai ir kapinės, kur prie vartų stovi didingi angelai su trimitais, lyg sakydami — ateikite, ateikite, visi pavargusieji, čia rasite amžiną ramybę. Visi gyventojai žiūri į šią neįprastą, bet ne pirmą ir ne paskutinę eisną. Toliau vieškelis vedė link gimtinės. Galvojau, varosi dar ryti kratos, bet kam tempia ir mane. Juk jie moka dar ryti ir be manęs. Gal nori išskaudinti, pašantažuoti senokus, — juk jų išradingumui nėra ribų. Tačiau labai nustebau, kai nuėjome toliau, nepasukę į tėviškę. Čia glūdėjo kažkokia paslaptis.

Nieko neklausinėjo, varė tolyn. Atėjome į mišką už Briedlankės. Pasiekėme iškirstą miško kvartalą, žengėme prie artimiausios eglės. Pastatė prie jos. Štai, sako, šunsnuki, kur atėjome, dabar paskutinis tavo šansas; arba viską išklosi, ką žinai apie LLA ir ginklus, arba nuėdėsi kaip šunį, o kaulus varnos išstampys...

Supratau ir nė kiek neabejojau, nes žinojau, kad šitaip buvo pasielgę su Augustinu ir Albertu Jurevičiais. Varėsi mušdami į Kulių miestelį ir liepė bėgti. Bet jie susigūžę ėjo ir nebėgo. Jaunesnįjį brolių Albertą, pastūmėję į šoną, perskrodė automato serija ir paliko miške, o Augustiną nuvarė į miestelį. Tai buvo taurūs vyrukai, tikri lietuviai, neturėję net savo ūkio. Papasakojo Au-

gustinas, likęs gyvas ir praėjęs pragaro inkvizitorių kanikinimus, iškentęs visus išbandymus.

Todėl ramiai ir šaltai atsakiau, kad neturiu nieko daugiau ką pasakyti...

Iškošęs pro dantis paskutinį keiksmąžodį, Rosocha pastatė tris stribus su karabinais prieš mane. Liepė užrišti akis ir dar kartą paklausė, ar kalbėsiu. Nebeliko žodžių, tik prieš užrištas akis bėgo mano gyvenimo vaizdai. Tai buvo paskutinis žemiškos sielos kvaitulys...

Beprasmiškai ir toli aidėjo komandos. Paskutiniai mano ištarti žodžiai — Dieve, Dieve, — nuskrido kažkur į begalybę, o sustojusi širdis laukė. Tai buvo trenksmas. Kūnas jau nebeskyrė — ar tai kulku, ar perkūno trenksmas. Suglebęs griuvau ant žemės... Nedaugeliui žmonių tenka tokie gyvenimo išbandymai. Tie, kuriems tenka, lyg iš naujo užgimsta. Gyvoji gamta ir žmonės tave apleido, pasmerkė. Ir protas nebevaldo valios. Kai į tavo kūną ir sielą vėl ima belstis gyvybė ir praveri akis, pajunti Dieviškąją, antrąkart dovanotą palaimą, užgimimą. Tai nepaprasta jėgų ir dvasios harmonija, nugalėjusi būseną, kai tavęs galėjo ir turėjo nebebūti.

Tai antrasis atgimimas, bet jau nelaisvėje, kurioje turėjo būti palaužtas kūnas, o labiausiai dvasia.

Praveriau akis — begulįs pelkėje. Tik vis dar negalėjau suprasti, ar aš šautas nenušautas, ar pritrenktas. Bet „angelai sargai“, pamatę, kad sujudėjau, atvertė ant šono ir ėmė šaukti — stavai, stavai Tada supratau, kad esu dar gyvas, tik pritrenktas, ir kad tai buvo paskutinis Rosochos bandymas išgauti, kas jam labiausiai rūpėjo. Nesikėliau ir neskubėjau, nes buvo malonu atgavinti šaltame pelkės vandeny skaudulius. Kiek palaukę griebė už parankių ir pastatė ant kojų, o aš tyčia vis glebau ir rėčiau, kad atleistų rankas, nes labai įveržė tie antrankiai. Pasodino ant kelmo, leido truputį pailsėti, apvalė nuo lapų ir drumzlių, liepė keltis ir eiti. Vadas lyg ir aprimęs, gal įsitikino, kad nieko iš manęs daugiau neišpeš.

Dabar mane tiesiai per laukus tempė į tėviškę. Galvojau, padarys namuose krata, kad rastų nors koki ginklo galą. O jų ten buvo, nes kluone fronto metu rusų ka-

reiviai buvo įsitaisę dirbtuves, kur remontuodavo šautuvus ir automatus ir čia pat į prūdo krantą prišaudydavo. Tų visokių jų trofėjų dar buvo sočiai. Ras kokią šautuvo spyną ir pridės prie bylos, kad tai man priklausančias ginklas.

Atsivarė į tėviškę, liepė sėsti po kryžiumi ant akmens. Išbėgo abu senukai, ėmė verkti mane pamatę. Stribai mamą nuvarė į trobą ir liepė virti bulvių katilą, pakępinti lašinių, o tėveliui — ieškoti degtinės. Rosocha vėl ėmė rėkti, kad ir tu kaip tavo sūnus banditas, „nežinau, neturiu“! O jei rasime, bus liūdniau. Na, jei rasite, bus jūsų.

Nuvarė ir tėvelį į trobą, kad nepasikalbėtume, liepė skusti bulves, kad greičiau būtų pietūs. Bet knatos nedarė, matyt, turėjo tikslą sočiai pavalgyti ir senukus' pagąsdinti. Tokie tų plėšikų metodai, išmėginti jau daug metų prieš savus tėvus ir brolius Rusijoje...

Prisikimšę alkanus pilvus, ruošėsi jau eiti, mamytė norėjo ir man duoti pavalgyti, bet neleido — on syt. Tik vandens leido atnešti. Neįsivaizduojamas tėvų skausmas. Tėvelis, praėjęs karus, gerai žinojo kalinių ir belaisvių gyvenimą. Kiek nemaldavo tėvelis, kad leistų man pavalgyti, ar baltinių paduoti, nieko neleido. Nenorėjau tėvelių skaudinti, pasakiau, kad nekaltas, kad dar pasimatysime, nors ir pats tais žodžiais netikėjau. Pasakiau keletą kartų — sudiev, brangieji. Mamytė verkė atsirėmusi į tėvelį ir žiūrėjo, kol dingome už sodo kalnelio. Ėjau dažnai atsisukdamas į tėviškę ir jausdamas, kad matau ją paskutinį kartą, — buvau svetimas vieškelio keleivis savo tėviškės laukuos.

Skaudėjo ir širdį, ir visą kūną, kol priėjome miestelį. Sesė išbėgusi norėjo nors keliais žodžiais pasikalbėti, greta jos stovėjo ir mano simpatija, ašarojo žiūrėdama į surakintą, vos velkantį kojas. Stribai šoko ir atstūmė atkišę automatus. Aš pamojavau surakintom rankom, sakydamas, sudie, sesut, dar sugrišiu. Miestelyje gyveno tik žmonės, kurie jau buvo pasiruošę paklusti bolševizmui. Žiūrėjo kaip į eksponatą, praeities liekaną, — štai dar vienas liaudies priešas surastas; buvęs labai pavojingas, kuriam tramdyti prireikė tuzino sribų. Jie žiū-

rėjo tylūs ir pavaromi toliau nuo mūsų procesijos. Tik vėliau sužinojau iš areštuotų endriejaviškių, kaip plačiai buvo pagarsinta, kad sėkmingai drąsių liaudies gynėjų likviduojami paskutiniai banditai Endriejavo apylinkėse. Tam ir buvo tas paradas...

Vėl sugrižau į savo šiukšliną landynę, pajutau lyg palengvėjimą po naujos egzekucijos. Maniau, kad ji turbūt buvo paskutinė. Ką gi gali daugiau sugalvoti? Ėmiau svarstyti, ar reikia baigti kažkokius aukštuosius mokslus, o gal yra surašyti enkavedistų tardymo metodai. Ar tai pavaldėtas žvėriškumas, ar lenininės ideologijos principai? Kaip tiesą paversti melu, kaip kankinimo metodais palaužti dvasią, kokių žiaurumo priemonių sugalvoti?

Dar praslinko kelios dienos, neatnešdamos nieko nauja į mano kamerą. Jaučiau, kad jiems kažko dar trūksta, jei negabena manęs kalėjiman. Ir neapsirikau.

O buvo taip: areštavo mano tėvelį ir tas dvi dienas tardė, matyt, grasino dėl manęs ir mano ginklo, kurio tėvelis nebuvo matęs. Priminė jam, kad tarnavo caro kariuomenėj, kaltino, kad turėjo ginklą. Iš tikrųjų jis turėjo dovanotą vieno karininko, sunkiai sirgusio ir mirusio, naganą. Naganas buvo nikeliuotas, gražus, tėvelis saugojo jį kaip suvenyrą. Bet per daugybę metų gerokai parūdijo. Matyt, iš baimės tėvelis prasitarė. Jį paleido į namus, liepė atnešti. Jis ir atnešė. To jiems ir reikėjo. Tėvelį paleido, o naganą pridėjo prie mano bylos kaip kovos ginklą, nesvarbu, kad surūdijęs ir neveikiantis.

Kitą dieną Rosocha atsitempė vėl mane ir linksmiai ištraukė tą naganą, padėjo šalia bylos. Štai ir tėvas tavęs atsisakė, atnešė tavo ginklą, kad prie bylos pridėtume. Nusikvatojo iki ausų išsišiepęs: štai kokiais ginklais norėjote nuversti tarybinę valdžią!

— Tai ne mano; be to, neveikiantis suvenyras, jis neturi jokios reikšmės.

— Turi, turi, ir dar kokią, pamatysi.

Pavartęs bylos lapus, kai ką dar papildęs, pakišo pasirašyti. Aš atsisakiau pasirašyti. Jis vėl užkaukė, ar jau sugijio mano šonai, vėl noriu, kad pakartotų.

— Gali ir nesurašyti, esmė nepasikeis, pagaliau gana man čia su tavimi katę ir pelę žaisti.

Liepė išvesti mane. Buvau nustebintas Rosochos išradingumo, kad pasiektų savo tikslą, nors ir neteisėtai—iš nekalto padaryti kalną. Raminausi sužinojęs, kad tėvelį paleido, nes galėjo ir jį areštuoti. Matyt, jis jau per senas, o ginklo reikėjo man apkaltinti.

Dabar jau buvau tikras, kad Rosochos darbai baigti, o manęs laukia nauji, nežinomi kančių keliai. Rytą man surakino rankas keturi rusakaliai, o gal nepažįstami sribai, kurie kalbėjo rusiškai,—saviems, matyt, nepatikėjo. Nugabeno į Kretingą, ten įkišo į enkavedistų namo rūšį. Čia jau nebebuvau vienišas, radau apie 70 vyrų—jaunų, senų ir gana smarkiai iškankintų. Sutikau nemažai ir endriejaviškių. Daugiausia sėdėjo partizanai (juos šelpė gyventojai), visi kaltinami pagal 58—la straipsnį. Sąlygos, esant tiekai žmonių, sunkios, kampe parašą gniaužė kvapą, langeliai maži, trūksta oro. Vieni guli, kitiems reikia stovėti dėl vietos stokos. Ir taip pamainom, o drabužiuose pilna juodnugarių šernų. Naktimis tardymai, kol galutinai sudaromos kaltinamosios bylos. Supratau, kad ir mano dar neužbaigta. O čia bus galutinė ir sprendžiamoji. Kai kurie vyrai čia jau vargo po pusę metų ir daugiau, mušami, tardomi ir kenčiantys tokiomis žiauriomis sąlygomis. Končius iš Žadeikių parodė savo galvą—tikras siaubas: visa galva vien žaizdos ir šašai, pilni utėlių; dieną išgaudo, o naktį vėl ją ten pilna.

Bagočius, Rimkus ir kiti pasakojo, kaip kankina nepaklusniuosius—įvelka į tramdomuosius marškinius ir muša, kol nualpsta.

Dienos ir naktys slinko be poilsio, retą naktį ko nors netempdavo tardyti. Tačiau kai nuovargis suima, tada žmogus krenta ir nebejaučia triukšmo, kol sargybinis neišsitempia už kojos. Dieną miegoti draudžiama, sargyba stebi per langelį, bet vis tiek pamainom miegodavom, užstodami vieni kitus, pasikeisdami. Dažnai keisdavosi prižiūrėtojai—ir sribai, ir rusai. Sribai stengdavosi kalbėti rusiškai, dažnai būdavo kur kas žiauresni. Tarnavę rusų NKVD daliniuose geriau mokėjo rusų kalbą, buvo

vyresni korpusiniai, jie nesileisdavo į jokias kalbas. Būdavo, dažnai išiveržia į kamerą keliese, sukelia visus ant kojų, kad nemiegotume, grasina karceriu.

Aš to žodžio nesupratau, bet po kelių dienų nuovargio taip kietai buvau įmigęs, kad nespėjau pašokti, kol įlėkė keli aukštesni viršininkai. Čiupo ir nuvilko mane į karcerį 3 parom už miegojimą dienos metu. Karceris buvo kažkur kitame name, kur tardydavo. Jis buvo įrengtas rūsyje—tai vienutė—gal dviejų metrų iš pusanatro, kad neatsigultum. Tik atsisėdęs ant betono galėjai nusenūsti nakties metu, bet buvo drėgna ir šalta. Mano nugarą ir kojas dar gerokai tebeskaudėjo nuo Endriejavo egzekucijų.

Nelengva buvo ši pirmoji Kretingos dovana. Turi iškęsti viską, kas tau skirta. Sunku susitaikyti su ilgu, kamuojančiu laukimu—para virsta savaite, savaitė—mėnesiu. Karceryje tik kas trečią dieną duoda 300 gramų duonos ir arbatos. Toks jau kalėjimo įstatymas.

Grižau tarsi išbalzamuotas—baltas kaip mumija. Gavęs savo duonos ir arbatos normą, kritau kaip negyvas už vyrų nugaros. Nusnaudus ir atsigavus ėmė burnoje darytis saldu, panorau gerti. Tas jausmas man pažįstamas iš miško laikų, jau išgyventas porą kartų,—tai alkio skonis. Papasakojau vyrams, tai, sako, tau davė paprasto karcerio, o yra su vandeniu ir šaldomas. Kai kam tekę jau pabuvoti, pasakojo Končius. Ėmiau skaičiuoti, kiek ant mano kailio NKVD tarnai panaudojo kankinimo priemonių, kiek dar gali panaudoti ir kokių.

Buvo sunku kvėpuoti, labai trūko oro—tiek daug vyrų vienoje kameroje. O šiltam ore nuo šlapimo prarūgo parašą—be dangčio, niekada nedezinfekuojama, neišplaunama. Ilgiau kalėję vyrai sakė, kad po šituo namu kitam gale esanti lygiai tokia pat kamera ir tiek pat žmonių. O ir po kitais namais žmonių pilna, esama ir moterų kalinių. Žodžiu, Kretinga—tai Klaipėdos kalėjimo filialas. Ruošėmės rytojaus dieną pateikti griežtus reikalavimus:

1) kad kameroje nuolat būtų šviežio geriamo vandens;

2) vesti į pirtį maudytis bent dukart per mėnesį;

3)-' sumažinti kameroje žmonių skaičių dėl oro stokos;

4) pašalinti parašą arba padaryti jai dangtį ir dezinfekuoti ją;

5) iškviesti KPZ viršininką ir pateikti reikalavimus.

Atėjo penkiese, reikalavimus išklajome rimtu tonu, bet jie šypsojosi, lyg ne jiems tai sakome ir ne jų tai reikalas. Tik žvėriškai atrėžė, kad nereikėjo eiti banditauti, būtų ir čia nereikėję sėdėti. O čia jums dar per gerai! Pasisukę greitai pasišalino, nieko nepažadėję. Taremės, ką daryti, juk nebegalima taip kęsti. Tačiau vakare įstūmė dar du kalinius iš Salantų miestelio, o naktį pastatė dar pora sargybinių. Nutarėme daugiau neišleisti į kamerą, pasipriešinti jėga prieš nežmoniškas sąlygas.

Slinko savaitė po savaitės, o manęs vis dar nešaukia tardyti. Galvoju, gal Rosocha viską baigė Endriejave, tik palaiminimo betruksta. Deja, deja. Čia kiti ponai egzекutoriai tuo nepasitenkino. Vieną naktį atėjo ir mano eilė. Vos išėjus į koridorių, įkvėpus gryno oro, pasidarė lengviau, bet sukomandavo „ruki“, ir antrankiai sučekšėjo ant mano riešų. Paskui du automatininkai nulydėjo į kitoje gatvelėje stovintį didelį namą, saugomą sribų. Atsidūrėme koridoriuje, kur stovėjo sargybiniai. Mano vienas palydovas nuėjo pranešti laukiančiam tardytojui. Išėjęs nuėmė antrankius ir įvedė pas majorą, pavardės nebeprisimenu. Man tada atrodė, kad tai nebeaktualu ir nesistengiau jų išiminti. Svarbiausius reikalus tvarkė Rosocha, jo pavardė išmigo neužmirštamai. (Atsitiko idomus dalykas, kai kalėjau Klaipėdoje. Vieną dieną staiga atsidaro kameros durys, komanda rikiuotis ir į kamerą įveda Endriejavo MVD vadą, mano tardytoją Rosocha. Mūsų nustebimui nebuvo ribų. Čia buvome keletas jo aukų, todėl jį puikiai pažinojome; tik pamatėme, kad jis be laipsnių. O jis, permetęs mus akimis, sušuko: — „jest, jest!“ ir atbulas atšoko. Korpusiniai ir karininkas išvedė lauk iš mūsų kameros. Tada supratome, kad ir jis areštuotas, tik nežinojome už ką. Jį vedžiojo per kameras, ieškodami vietos pasodinti, kur nebuvo jo aukų. Papasakojau visai kamerai, kas jis toks ir kokie jo nuopel-

nai,— gal kam teks vėliau jį kur nors sutikti. Džiaugėmės, kad vienu budeliu Lietuvoj bus mažiau. Jautėme, kad jį nemaža kaltė slegia, nes tokią stambią MVD figūrą įgrūdo į kalėjimą. Vėliau, būdami jau ir patys nu-teisti, sužinojome, jog Rosocha nuteistas 10 metų.)

Pažintis buvo gana žmoniška — nužiūrėjęs lyg vilkas savo auką, ėmė mandagiai klausinėti, pateikdamas lyg ir nekaltus klausimus, vartydamas gana neploną bylą.

— Matai, be reikalo spyriojiesi, mes viską žinome, visus tavo žingsnius. Čia viskas surašyta toje byloje.

— Jei žinote, tai kam dar klausinėjate ir kankinate? Peržvelgė rūščiai:

— Kas gi tave kankina? Aš pirmą kartą tave martaui.

— Tai jūsų tarnai,— pasakiau ir, atsmaukęs kelnes, parodžiau mėlynas kojas.

— Matyt, gerai melavai, o už melavimą toks ir atpildas. Todėl reikia būti protingam ir tausoti sveikatą, o pas baltąsias meškas jos reikės nemažai,— su ironija veide pagrasino.— Taigi, mielasis, patariu būti protingam, nesispyrioti. O čisto serdečnoje priznanije obliegčiajet nakazanija,— dėstė tarybinio teisingumo dogmas, kurias kiekvienam kartodavo ir kartodavo. Gerai išmoko kaip poterius — esą tarybiniai teisingumo įstatymai yra humaniškiausi pasaulyje, atgailaujantiems net dovanojama kaltė. Užvirė kraujas, nebeiškentęs išrėžiau:

— Pirmiausia tai ne Lietuvos, o bolševikų Rusijos įstatymai, kurie neturi jokios teisės ir galios Lietuvos žmonėms! O aš Lietuvai nenusikaltau ir turiu teisę gintis nuo okupacijos ir okupantų. Aš nestojau nei į nacių okupacinę armiją, nei į bolševikinę raudonąją armiją ir tai nelaikau nusikaltimu prieš savo tautą. Jūs esate svetimos valstybės okupacinės jėgos ir teismų vykdytojai. Tai viena. Kita, jei save vadinate humanistinių įstatymų vykdytojais, tai kodėl patys laužote savo išleistus įstatymus? Buvo jūsų skelbta amnestija nestojusiems į okupacinę armiją. Buvo rašoma, kad grįžusiems ir užsiregistravusiems ta kaltė dovanojama ir nebaudžiama jūsų įstatymais. Aš tą ir padariau, tai kodėl jūs laužote tą įstatymą ir areštavę kankinate neaišku už ką?

— Pasirodo, tu vienas iš tų kvailių, kurie nesupranta ir nenori suprasti, prieš ką bandote kovoti. Pirmiausia tą amnestijos įstatymą skelbė Lietuvos komunistai ir vyriausybė, mes tik padedame ją įgyvendinti. O kad tu nuslėpei, tai niekas nekaltas. Be to, mes daug ką žinome, o tu nenori prisipažinti, padėti ir savo kaltę palengvinti. Štai ir ginklas, ir liudytojų parodymai sako, kad tu pavojingas ir užsispyręs banditas. Įkalčių čia visiškai užtenka. Teismas ir nutars, kiek tau duoti metelių. Bet tu pats gali sau palengvinti.

— Bet juk tai šantažas! — surikau.— Ne ginklas, o tėvo suvenyras! Tėvą areštavo, privertė atnešti, o jūs panaudojote prieš mane. Suvenyrą pavertėte partizanų ginklu ir kankinimais norite primesti man nesamas kaltes. Tai baisi okupantų demagogija ir įstatymų laužymas! Ar galima laukti prisipažinimo iš nepadariusio nusikaltimo inscenizuojant sušaudymą?

— Per daug gudrus pasidarei!—prakošė pro dantis majoras, toliau piktai vartydamas lapus.— Pirmiausia aš nežinau jokių kitokių metodų, tik tuos, kuriuos mums leidžia teisė. O jei banditai kartais verčia naudoti tam tikras priemones, jie patys paprasčiausiai kalti. Todėl ir tau siūlau būti išmintingam. Esi dar jaunas, gyvenimas gražus, karas pasibaigė, reikia džiaugtis, atstatinėti sugriautą ūkį. Mes čia su tavim patikslinę kai kurias trūkstamas detales, greit užbaigtume bylą, parašytume gerą atsiliėpimą. O teismas, atsižvelgęs į lengvinančias aplinkybes, skirs pačią mažiausią bausmę. O čia, žiūrėk, tie meteliai greit prabėgs ir būsi vėl laisvas pilietis kaip ir visi. Negi tau geriau tūnoti dešimt ar daugiau metų Šiaurės tundroje, o gal kur nors taigoje uodus maitinti? Siūlau pasvarstyti, gerai apgalvoti, kas geriau, kad per kitą susitikimą galėtume ramiai ir greitai baigti darbą.

Trumpai drūtai atsakiau:

— Jūsų demagogija netikiu, o prie tų popierių daugiau pridurti neturiu ko, kas ten užrašyta, viską neigiu.

— Be reikalo, be reikalo...

Toks buvo pirmasis gan draugiškas pasikalbėjimas, o ne atsakinėjimas į klausimus tardymo metu. Supratau, tai buvo psichologinis susipažinimas, pradinis bylos peržiūrėjimas, individuali pasmerktojo laikysena ir nusistatymas, rusiškai tariant — „obrabotka“.

Pokalbis ir pirmas vizitas, trukęs keletą valandų, buvo abipusiai „patenkinamas“. Jei ne tie naktiniai antrankiai, kurie mane labiau žeidė negu jų antausiai. Ką padarysi, vergas neturi pasirinkimo. Pakvėpavęs, atsigavinęs grynu oru, išgąsdinęs „šernus“ baltiniuose, mat jie, pajutę gryną orą, sulindo tarp siūlių ir nebekando, grįžau. Kameroje jau seniai visi miegojo, kas galėjo atsigulti, o kas negalėjo, stovėjo arba raičiojosi atsisdė galukojyje.

Įėjus užgniaužė kvapą deguonies trukumas ir parašos dvokas. Sustojęs galvojau, ar ilgai išversiu šioje landynėje. Panorau, kad greičiau baigtųsi tas košmaras. Susiradau laisvesnę vietą prie kojų, atsisdėjęs ir apskabinęs kelius, jaučiausi kaip ta višta ant kiaušinių. Tik nemiegančiam tas neįprastas knarkiančių choras atrodo lyg aidėtų pragaro džiunglėse ar žemiškoje didelėje kiaušidėje. Kas nemiega arba atsikėlė ir nuėjo prie parašos, tuoj kitas atsigula į jo vietą. Ši naktis buvo gana trumpa, apmasčiau pirmąją vizitą. Kadangi naujų įkalčių neminėjo, jų ir neturėjo, tai mane ramino. O širdyje meldžiau Dievą sveikatos ir stiprybės.

Rytą atsidaro durys, du vyrai iš eilės tempia tą didžiulę bačką — parašą. Tai pusvalandinis kameros pravėdinimas, didžiulė privilegija. Laikomos atdaros durys, kol vyrai daro ruošą, iššluoja kamerą. Stengiamasi kuo ilgiau tai daryti. O ta privilegija labai greit gali būti atimama.

O pravėdinama ne dėl kalinių, o dėl patikrinimo,— kad sargyba galėtų užėiti į kamerą, suskaičiuoti ir nepalpti. Tai buvo privilegija jiems, o ne mums.

Nepaisant sunkumų, laikas bėgo, o nusiramindavome tik maldoje, kai susėsdavome eilėmis tarp kojų — kaip senelis ridiką rovē. Kalbėdavome rožančių vakarais ir giesmelę patyliukais sugiedodavome, nes neleisdavo giedoti. Ypač kai stovėdavo sribai už langų, rėkdavo iš-

sišiepę, kad jokia malda nebeišsipirksime. Taip jiems, vargšams, atrodė. Ruseliai daugelis nieko nesakydavo.

Vieną dieną iškvietė ir mane tardyti. Nustebau, kad dieną, o ne naktį. Pasirodo, kad tai buvo ne tardymas, o procedūros atlikimas — paėmė pirštų atspaudus, nufotografavo iš visų pusių, išmatavo ir pan. Supratau, kad jau tikrai įrašė į vergų eiles, sukleimavo kaip vokiečių okupacijos metais buvo kleimuojami arkliai — įdeginami ženklai ar numeriai.

Taip ir mane užkleimavo daugelio metų vergijai. Po tų trumpų formalumų vėl gražino į tą pačią kamerą. Tačiau dienos metu vedė be antrankių. Kai vesdavo gatvėle, stengdavosi praeivius sustabdyti arba kalini nusukti į sieną, kad nematytų nereikalinga akis. Grįžęs neradau vieno vyro, kuris kaip ir aš pirmą kartą buvo išvestas tardyti dienos metu. Mes keitėmės vietomis. Tai buvo inteligentas žmogus, apie 35 metų amžiaus. Sakėsi, kilęs nuo Vilkaviškio. Stengėsi kuo mažiau apie save kalbėti, bet šiaip gana įdomus. Kiek supratau, jis buvo karininkas ir, be abejo, partizanų vadas.

Taip baigėsi ir ši diena. Deja, mano draugas tą vakarą negrižo į kamerą. Svarstėme su vyrais, kas galėjo atsitikti, gal išvežė kitur tardyti? Bet išvežant kitur šaukdavo su daiktais, nors jis nieko neturėjo. Arba daug akistatų, laiko jį karcerio kameroje, kuriose kai kas jau buvo nakvoję.

Kita naktis buvo nerami: kaip niekad daug vedė tardyti, miegoti nebuvo kada. Atsidaro durys, taip ir lauki, kol išmekens ruskis kurio nors pavardę. Pusiaunaktį plačiai atsidarė durys, ir atnešė mano kaimyną beveik negyva, visą kruvina, nudrėbė ant grindų ir išėjo. Apžiūrėjome, kad gyvas, tuoj nuplovėme kraują, — buvo žiauriai sumuštas, visas kūnas sužalotas. Kai kur prakirsta galva ir sutinusi, tai rodo, kad ir vakar buvo kankinamas. Šiandien, matyt, pribaižė visai. Žiaurus vaizdas, ypač naujokams. Baisėjomės visi, griežėme dantimis, ėmėme daužyti duris, reikalauti sargybos, kad atsiųstų gydytoją — miršta žmogus. Trumpai atkirto, kad gydytojo nebus. Senieji mūsų kameros vyrai pasakojo, kad čia jokio gydytojo nėra. Tai neparašyta humaniškiausioje

konstitucijoje, o neparašyta, tai ir nereikalauk, bergždžias darbas. Paguldėme arčiau durų, kur daugiau įeina gryno oro. Rytojaus dieną mėginome išreikalauti gydytojo. Pažadėjo, kai tik atvyksias, tuoj ir atvešią. Tačiau taip ir nesulaukėm. Tik trečios dienos pavakary atėjo, matyt, medsesuo, apžiūrėjo prikepusias žaizdas, patepė jodu ir, nepratarusi žodžio, išslinko. Taip turėjome sunkų ligonį. Po savaitės jis pradėjo kalbėti, slaugėme kaip įmanydami. Sargybiniai pažiūrėdavo, kad gyvas, ir išeidavo. Gydytojo taip ir nesulaukėme.

Viskas vyko įprasta tvarka: keiksmi, tardymai, vedžiojimai dieną naktį. Kuriems užbaigiamos bylos, tie tuoj išgabunami į Klaipėdos kalėjimą, o į jų vietą naujų papildo iš įvairių valsčių. Truputį palaisvėjo ir mūsų kameroje.

Vieną gražų rytą kieme triukšmas, bėgioja, laksto, šluoja kiemą, šurmulys, kamerų patikrinimai, kad būtų tvarka, kad būtų geriamo vandens. Išgirdome kieme minint Bartašiūno pavardę. Tai buvo MVD ministras generolas Bartašiūnas. Supratome, koks didelis ponas panorėjo aplankyti savo vergus. Tuoj sudarėme planą, kaip iškloti visus savo reikalavimus. Laukėme porą valandų, prigužėjo pilnas kiemas sribų. Komandos už durų — rikiuotis! Mes jau buvome išsirikiavę, bet palikome laisvą vietą, kad matytųsi mūsų ligonis. Pirma įėjo trys aukšti karininkai, po jų mažiuokas su generolo lampasais ir pats generolas. Išdrožėme reikalavimus: neduoda vandens nusiprausti, neveda į pirtį, užpuolė gyviai, trūksta deguonies, kankinami tardymo metu ir daugelį kitų reikalavimų. Parodėme sumuštą žmogų, pasakėme, kad jokios medicinos pagalbos nėra.

— A nuka vstavai, bandit! — priėjęs spyrė batu porą kartų, galvojo, kad apsimetęs; bet pamatęs jo galvą, išgirdęs mūsų murmesį, ėmė greitai nešdintis iš kameros, keikdamasis laužyta lietuvių kalba. Toks tai buvo ištūžis buvusio lietuvio, gal tik pavardę pasisavinusio, o siela parsidavusiu velniui. Buvo ne tiek skaudu, kiek graudu: kiek tokių nešioja ir maitina Lietuvos žemelė, kurie padeda bolševikų tironams. Pradedant generolais Vitkauskais, bartašiūnais, vaigauskais, gedvilais, paleckiais,

Sniečkumis ir daugybe daugybe kitų. Sunku suprasti, išivaizduoti, ko jiems trūko — duonos, pinigų, motinos meilės? Tėvynės jiems tikrai nereikėjo, jie stūmė ją į niekšų gaujos mėsmalę, patys nėrėsi iš kailio, kad tik daugiau brolių būtų išžudyta, išvežta! Siaubinga net galvoti. Dusome kameroje ne tiek dėl oro, kiek dėl tokių judų, tautos išdavikų. O mūsų kraujas liejosi ir liejosi kalėjimuose, kaimuose, miškuose, visoje šalyje. Šioje kameroje ne vienas apleido pasaulį, o bartašiūnai ir **Sniečkūs** sudarinėjo ir pasirašinėjo vis naujus ir naujus savo brolių ir sesių sąrašus. Kvietėsi vis naujas MVD divizijas ir KGB kuo greičiau pasmaugti šalį.

Po šio įvykio skubiai buvo perrašinėjama mano byla, vis dar mėginama įterpti daugiau **kaltinimų** iš LLA veiklos, tačiau aš lengvai paneigdavau, jie neturėjo rimtų įkalčių ir liudytojų. Iš manęs nepavyko nieko konkretaus išpešti. Beliko vienintelis jų koziris — skundikas Povilas Lučinskas. Bet ir jo, taip pat Antano Vaišvilos parodymus paneigiau. Majoras perpykęs prižadėjo akistatą su tais dviem liudytojais. Bet jau kankinimų nebevartojo, pasitenkindavo tik pagrasindamas.

Vieną vakarą vos sutemus prigužėjo pilnas kiemas automatininkų, pasidarė neramu — ką čia darys su mumis, gal kas negera bręsta? Atsidarė durys, pasakė vešią į pirtį, jeigu būsim drausmingi, klausysim komandų. Galėsime pakvėpuoti grynu oru ir nusiprausti po poros mėnesių, o kiti ir po pusmečio, nusikratysime nors kiek „šernų“. Kamera padalijo į du etapus. Ašėjau su pirmuoju. Nuvedė į seną buvusią miestelio pirtį prie Klaipeidos kelio ir prie Babrungo tilto. Įspėjo, kas mėgins bėgti, bus vietoje nukautas. Ir iš tikrųjų buvo net baisu žiūrėti — tiek karabinierių ir dar su šunimis. Gatvėse, sankryžose stovėjo sustabdę eismą, kad niekas nesimaišytų. O žmonės matė, kaip mes kaukšėjome į tą pirtį.

Jei pirtis būtų pirtis, tai būtų džiaugsmas! Nekūre nama, po žiemos išalusios sienos. Sukomandavo greitai nusirengti rūbus, o mus į maudyklę. Dievulėliau, surūdiję, kiauři dubenys, vienas kitas tik sveikas; kol atsineši prisileidęs vandens, baigia išbėgti, ir vėl leki. Pagaliau ir šiltas vandenėlis baigėsi. Bet šiaip taip spėjo-

me nusiprausti, kad ir be muilo (jis dar tebebuvo reta prekė). Prasidėjo blogiausia — reikia laukti rūbų, o jie turi valandą dezinfekuotis, kad „šernai“ iškeptų. Kenčiame ir laukiame, — ko neiškenčia kalinys. Prisiprašėme patį generolą, paveikė geraširdžius jo klapčiukus, leido vergams pasipliūškinti šaltam vandeny.

Po kurio laiko įvyko akistata su Lučinsku. Lučinskas neaiškiai lemeno, bjauriai melavo.

— Koks tu niekšas ir melagis, kaip tu gali sakyti tai, ko nebuvo?

Bet majoras nedavė man daugiau kalbėti, pamatęs, kad Lučinskas suglumęs, pabijojo, kad nepaneigtų savo parodymų. Liepė dar kartą patvirtinti savo parodymus, ką jis ir padarė. Įsakė jį išvesti.

— Niekšeli, nelaimingas niekšeli, kodėl meluoji? — užrėkiau jam išeinant. Bet tai buvo aidas tyruose; įdėjo tuos lapus į reikiamą bylos vietą, atvertė Antano Vaišvilos parodymus ir ėmė skaityti. Supratau, kad Vaišvilos jie neturi, o parodymai sufabrikuoti. Jis gal jau nuteistas ir išvežtas, gal dar partizanauja, kitaip būtų čia. Ir šio parodymus paneigiau, pridūriau, kad jis būtų paneigęs savo parodymus.

— Cia jo parodymai apklausus antrąkart. Atvykti negalėjo, nes guli ligoninėje.

— Tai gal prievartos būdu ir grasinimais jie išgauti, kad neatvyko akistaton?

Pažiūrėjęs rūsčiu veidu į mane, majoras suriko žvėries balsu:

— Sušaudysiu, niekše!

Apsiramino majoras, matyt, suprato, kad mūsų mintys skiriasi, nutarė galvos nebekvaršinti nei sau, nei man. Baigė rašyti lapą, atsiduso, lyg didžiausią žygdarbį padaręs. Ir švelniu tonu prabilo:

— Na vot, Rušky, tavo byla pagaliau baigta, būtum protingesnis buvęs, būčiau anksčiau užbaigęs, o dabar kaip teismas nuspręs, taip ir bus.

Atkirtau: ar gali pakartam virvė palengvinti? Pažiūrėjęs nieko neatsakė, paėmė tuos paskutinius lapus:

— Ateik, čia reikia pasirašyti, byla baigta.

— Man ji nieko nesako, mano parašas čia nereikalingas, nes ji neteisėtai man primesta, svetimos tautos įstatymai man negalioja.

— Kaip išmanai, sau tik blogini padėti.— Paėmęs lapus užrašė— atsisako pasirašyti ir įdėjo į bylą. Kalbėjo ramiai lyg su žmogumi, o ne su kaliniu. Jaučiau, kad kažką neskubėdamas galvoja savo širdyje, bet suprasti negalėjau. Užsirūkęs naują machorkos sukutinę, žiūrėdamas į mane, pusiau lietuviškai prašneko:

— Vis tik man gaila tavęs, jauno žmogaus, bet mano tokia tarnyba.

Supratau, kad jis dar turi žmoniškumo jausmą ir nelengvą duoną valgo.

Taip suręsta ir užbaigta mano kaltinamoji byla Kretingoje. Paskambinęs išvedžiotojui, įlipdė paskutinį pasmirkimo lapą į gana neploną keturis mėnesius trukusią tardymo bylą, kurioje atsispindėjo visa mano 21 metų gyvenimo istorija. Ne tik mano, bet mano tėvų ir senelių, sesių, brolių. Ji labiau panašėjo ne į teismo, o į archyvinę medžiagą. Ten surinkta medžiaga buvo tikslī. Tik vieno nežinojau, kur ir kokiam rūsy, kokioj lentynoj atguls.

Ėjau skaudančia širdimi, gerdamas pavasario nuostabių žiedų kvapus. Stengiausi kuo daugiau įkvėpti krūtinėn jų aromato, prieš patekdamas vėl į tą nevilties po grindį, iš kurio nė vienas nebegrižta į gimtuosius namus. Palydėjau .saulutę, tarp Kretingos miestelio stogų skęstančią į Baltijos jūrą. Netrukus buvau įgrūstas požemin. Bendražygiai klausinėjo naujienų, ką mačiau gatvėje, kas vyko pas majorą, šiaip kas pastebėta. Kiekviena žinutė čia brangi, lyg auksu rašyta. Čia retai kam pavykdavo ką nors sužinoti apie namus. Namiškiams atsakydavo, kad tokių nėra.

Per šią savaitę mūsų kameroj buvo užbaigtos kelios bylos. Dirbdavo dieną naktį, net sekmadieniais. Čia leidome paskutines kelias dienas. Žinojome, kad iki teismo būsime sukišti į Klaipėdos raudonuosius rūmus. Žinojome, kad ten sąlygos geresnės.

Po kelių mėnesių, praleistų tamsiame kalėjime, atrodėme išbalę, apžilę, dvokėme prakaitu ir kitokiais kva-

pais lyg baidykles. Todėl laukėme, kad greičiau iš čia išgabentų, buvome susitaikę, kad ilgam eisime į katorgą. O dienos darėsi ilgesnės ir įkyresnės, nes laukimas tokiomis sąlygomis tampa nepakenčiamas, sekinantis visą organizmą. Vienintelis nusiramimas — malda, kai giedame gegužines pamaldas kameroje vakarais. Nors maldaknygių ir neturėjome, tačiau daugelis vyresnio amžiaus mokėjo mintinai. Aš taip pat mokėjau, nes buvau choro dalyvis. Mano tėvelis buvo tikras kaimo giesmininkas, taigi maldos metu aš jausdavau palaimą, rodos, atsidurdavau ne kameroje. Matydavau, kaip daugeliui sudrėkdavo akys maldos metu, kaip niekas nesiskūsdavo, kad sunku, kad skauda žaizdas, kad alkis kankina. Malda suramindavo, paguosdavo.

Pagaliau atėjo ir lauktoji diena — atsidarė kameros durys. Keletas enkavedistų su sąrašais šaukia pavardėm ir su daiktai, kurių ir neturėjome, nes retai kas namuose buvo areštuotas, o ir ar kam kyla mintis, kad reikia ką nors pasiimti. Dažnai vos tik areštavę mušdavo šautuvų buožėmis, rasdavosi mėlynos, kurios ilgai neužgydavo.

Atsiveikinimas trumpas — sėkmės, broliai, laisvės ir stiprybės jums — ir pro duris. Bėgte, bėgte, kumščiai į nugarą paskatinimui. Kieme mašinson su aukštais bortais, o ten kiti tvarkdariai sodina ant grindų vieną prie kito eglute, kad vežant nepakiltum sumanęs pabėgti. Prikinko šitame kieme nemažai — gal penkiolika vyrų, — ir sudiev, Kretinga.

Ir štai stovime prie raudonosios temidės vartų, laukiam, kada pakvies į tą rojų, gdie tak volno dišet čeloviek. Pasirodo, ne taip paprastai ir greit atsiveria tie vartai. Išlaukėme keletą valandų gatvėje, kol teikėsi išleisti. Prie vartų pavardėm šaukiami sugužėjome į nemažą patalpą, kur išrengę iščiupinėjo visas „šernų“ siūles, keikdami jų gausybę, — bet nieko nepadarysi, kareivėlių prižiūri čia pat jų viršininkai. Nori nenori, tarnyba yra tarnyba, kad ir byra „šernai“, reikia vartyti tas drapanas. Bet, žiūrėk, ir randa dar kokią sagą neišpjautą, pieštuką, popieriaus gabaliuką. Čia, teisingumo rūmuose,

„nepaložna“ zekui nieko, turi būti grynas siela ir kūnu.

Toliau bėgte koridoriais į apšvarinimo skyrių. Čia galutinai su mašinėlėmis išvaikė „šernus“. O toliau — jau į vandens skaiстыklą. Taip smagu atgaivinti išvargintą kūną, kur sočiai šilto vandens! Norėjosi atgaivinti raudotus ir mėlynus dar nevisai išnykusius gumbus. Trynėme juos, nors dar ir skaudėjo, bet tai buvo trupinėlis džiaugsmo vergijos kelionėje. Viskas čia laiku — kelt, gult, praustis, miegot ir t. t.

Kitam kambaryje išbalę, prakaituoti kaliniai tuoj atvežė vežimėliu mūsų drapanas, jau gerai iškepintas, klausinėjo, iš kur ir pagal kokius straipsnius. Atsakėme, kad iš Kretingos, bet daugiau pasikalbėti neteko, atėjo korpusinis, skubino rengtis, o kaliniai bemat pasišalino. Koridoriai visur atskirti geležiniais vartais su žvangančiais raktais ir geležim kaustytom durim su langeliu ir stikline akute pasižiūrėjimui. Toks buvo vidus šių raudono mūro pastatų su aptvertom sienom iš lauko ir tupinčiais sargais lyg vanagais lizduose. Tai Klaipėdos kalėjimas, per kurį praėjo tūkstančių tūkstančiai kalinių, išsinešdami užkištom burnom tūkstančius metų katorgos, nežinia kur sušaudomi. Nežinomi jų kapai. Artimieji išstovėdavo po kelias paras prie vartų ir dažnai negaudavo jokio atsakymo. Atnešę maisto ne visada galėdavo jį priduoti dėl didžiulių eilių — priimdavo po kelias valandas pora dienų per savaitę.

Korpusiniai vedė koridoriais aukštyn. Kiekviename koridoriuje budi du sargai ir vienas korpusinis seržantas, koridorius skiria geležiniai vartai. Mane ištūmė į 34 kamerą II aukšte, kitus į kitas kameras. Sausakimšai pilna vyrų, dviejų aukštų narai, o vietos tik tiek, kad galėtume dar sustoti patikrinimui. Čia aš buvau trisdešimt penktasis kalinys. Visi „za izmienu rodine“. Mes vadindavomės politiniais kaliniais, nepaisydami jų skirstymo, nors dar ne visi ir žinojome, ką jie reiškia. Vieni vyrai dar tebebuvo tardomi, kitiem bylos užbaigtos. Laukėme teismo. Pažįstamų šioje kameroje neturėjau, šiaip vyrai buvo iš įvairių Žemaitijos ir kitų Lietuvos vietovių.

Sunku buvo dėl prasidėjusios karštos vasaros, o tiek vergų vienoje kameroje! Trūko oro, nors lango anga atvira, bet pats langas neatsidaro. Pamainom dviесе paėmę antklodę sudarydavome vėjelį, kuris džiovindavo prakaitą ir keisdavo orą. Tiesa, ant narų čia jau buvo valdiški čiužiniai, o antklodes kai kas turėjo iš namų gavę. Dieną miegoti draudžiama, bet miego netrūko, — už kitų nugaros pasislėpę pamiegodavome. O naktį kaip silkės vienas prie kito, apsiversti neišmanoma, — turi visi verstis vienu metu.

Kaliniai pasakojo ir mokė kalėjimo gudrybių — esama „stukačių“, per daug negalima pasakotis to, kas byloje nežinoma, galima prisišaukti papildomų tardymų ir kankinimų. O čia turi visas rafinuotas priemones reikiamam žodžiui išgauti.

Kameros vyrai gyrėsi, kad kol kas nėra šnipų, o buvusį senokai išgyvendino. Mano pasakojimais tikėjo, nes buvo ir iš Kretingos.

Taip gyvenome karštomis vasaros dienomis, džiaugdavomės kiekviena gauta žinute iš laisvės. Gaudavome žinių ir iš kamerų virš mūsų ir apačioje. Turėjome gabaliuką pieštuko šerdelės ir popieriaus skiautelę nuo siuntinio. Išplovę, išlyginę parašydavom klausimą ir nuleisdavome siūlu apačion nakties metu ir gaudavome atsakymą. Naktį sienos apšviestos, sekamos iš bokštelių. Kartais pranešdavo korpusiniui, tas įpuolęs į kamerą jei nutverdavo, tai karcerio tam arba visai kameras. Reikėjo būti labai atsargiems, taikytis prie oro sąlygų. Patikimesnė buvo morzės signalizacija. Bėda ta, kad mažai kas ją dar mokėjo. Mūsų kameroje jaunas moksleivis gerai mokėjo, sakėsi išmokęs iš kariūno. Ryšys užsimezgė tarp trijų kamerų. Tą paslaptį žinojo korpusiniai ir sekdamo: klausydavosi ausį pridėję prie sienos ir įpuolę čiupdavo. Gaudavo jie atostogų, o mums — karceris. Nepaisydami viso to, rasdavome tokį laiką, kai jie būdavo užimti, arba rytą, kai jie užsnūdavo.

Ėmiau ir aš to mokslo mokytis, nes nežinia, kiek čia reiks tupėti. Be to, tam tikras užsiėmimas, minčių nukreipimas — greičiau ir laikas bėga. Mokėmės trys nauji vyrai iš karto. Šnipų neturėjome, tad veikėme draisiai,

mokslas sekėsi neblogai. Po keleto savaičių jau mėgionome patys gauti žinių.

Vieną dieną netikėtumas — šaukia mano pavardę. Nuvėdė į jaukų kabinetą, ten besėdįs kapitonas ir du leitenantai. Du pakilę išėjo, liko leitenantas. Leido atsistoti. Prašneko lietuviškai, tuoj supratau, kur esu. Emė klausinėti, ar seniai čia, už ką, kaip. Sakau, jūs geriau žinote, juk ten viskas surašyta. Gynėsi, kad nežinaš. Ar su namais turiu ryšį? Sakau, kad ne, nors sesė čia pat gyvena. Čia, sako, reikia gauti leidimą. Toliau — ką veikiam kameroje. Kalbame poterius, pasakojame pasakas ir anekdotus. Paminėjo kameroje dviejų tardomųjų pavardes, ar aš nepažįstu. Atsakai, kad pirmą kartą girdžiu tokias pavardes, nesidomiu. Gerai, sako, nužvelgęs mane, galite eiti, nuspaudė skambutį. Atsidarė durys; jau laukė korpusinis. Nubogino vėl koridoriais į tą pačią kamerą.

Tai greitai tave gražino, sako man vyrai. Vyručiai, sakau, turbūt buvau pas kūmą (taip vadindavo kalėjime stukačius) viršininko kabinete. Papasakojau, kaip vyko pokalbis, kokiame kabinete, kad klausė, ar pažįstu tokiom pavardėm kalinius; pasakiau, kad nežinau nė vienos pavardės, manęs tai absoliučiai nedomina.

— Taigi jiems ieško pažįstamų,— jie iš gretimo Kulių valsčiaus, nebaigta jų byla,— pasakė vienas kalinys. Buvo aišku, kad ieškoma mūsų kamerei tinkamo stukačiaus.

Pagalvoji žmogus, kokia baisi stalinizmo sistema,— ko tik neprigalvoja jų budeliai. Rodos, apkaltino tave ir paliktų jau ramybėje. Sėdėk sau. O ne, nebustau ramybės, jie lyg siurbėlės brausis į tavo kūną ir sielą. Nori tave nužmoginti ir kitus per tave priversti nužmogėti. Tik dabar pradėjau suprasti, kas tai yra socializmo kalėjimas— jis prasideda dar laisvėje! Jeigu tu nepalaužiamas, tavo vieta kalėjime. Jame Liuciferio tarnai turi savo arsenalą, galybę priemonių per keleto metų padaryti savo bendrininku, padėti valdyti, kūrėti tos peklos katilą. Čia tave numarins ir vėl atgaivins, glostys, gundys, tik per jų malonę vėl galėsi tapti „žmogum“, žinoma, raudonu.

Ir dar pradėjau suprasti, kad mano pusmetinis kalinio etapas — tai mažas fizinės ir moralinės kančios laikotarpis ilgame ir nežinomame nelaisvės kelyje. Neteikau jokių iliuzijų išeiti iš jo sveikas. Kalbėjausi su vyrais apie viską, daugelis pasakodavo atviriau apie save, nes neturėjome šnipų. Svarstėme, kiek reikės stiprybės atsilaikyti, nepalūžti, išlikti, kad mūsų troškimai, meilė ir kova už savo gimtinę neliktų tik sapnas. O grįžtume aukštai iškėlę galvas; o kad grįšime, nebuvo nė vieno abejojančio...

Šviesesnių dienų čia buvo nedaug, bet džiaugėmės galėdami išeiti nors į koridorių pakvėpuoti gaivesniu oru. O ką bekalbėti apie pasivaikščiojimą! Ten eidamas kažką pamatai, kokį kalinį veda arba pastato veidu į sieną, tai užrašą kur nors sienoje, tai gumuliuką popieriaus su užrašu ir pavarde, numestą kiemelyje. Kalinys viską randa, mato ir greit sugeba paimiti. Stebi iš bokstelio ir du prižiūrėtojai. Nusizengi taisyklėms, jei skaitai užrašus, randi išmestą raštelį. Uždraudžia pasivaikščioti mėnesiui.

Neilgai teko čia gyventi, vos keleto savaičių. Gavau pranešimą, kad mano byla perduodama svarstyti kariniam tribunolui. Jau buvau daugmaž susipažinęs su kameros draugais. Ir staiga į kamerą atvedė dar penketą naujų vyrų. Ėmėme kelti triukšmą, kad norima visai uždusinti. Atėjusieji buvo gerokai suvarginti, dar tebetardomi. Buvo ne tik ankšta, bet ir karšta — vaikščiojome kaip maudykloje su trumpikėmis. Bet netrukus pašaukė aštuonis vyrus apsirengti ir su daiktais. Buvo eilinis kamerų performavimas, o gal ir šnipų perkėlimas į reikiamas kameras, nes ši kamera jau senokai jų neturėjo. Mus visus aštuonis nuvedė į trečiąjį aukštą. Keturis draugus įstūmė, regis, į 51 kamerą. Aš atsidūriau 57 kameroje. Gerokai didesnė, bet taip pat prikimšta kalinių.

Sunku pasakyti, kiek pasmerktųjų buvo tuose rūmuose, nes niekas negalėjo žinoti, kiek kamerų ir kiek tose kameroje žmonių. Tikriausiai tūkstančiai kalinių. Čia radau ir kretingiškių, ir endriejaviškių. Todėl buvau priimtas kaip savas, nors ir jie ką tik surinkti į šią kame-

ra. Gyvenimas niekuo nesiskyrė nuo anos kameros. Čia buvo daugiau pažįstamų, kai kas turėjo ryšį su namais, gaudavo siuntinukų. O tai jau buvo šventė ir kamerai, ir gaunančiojo namiškiams, kad dar gyvas ir Lietuvoje. Maistas labai blogas — 400 gramų duonos, kopūstų sriubos keli lapai ir menkės ašakos, jokios kruopelytės; vakare arbata ir gabalėlis cukraus. Toks kalėjimo davinys.

Po dviejų mėnesių Klaipėdoje pagaliau ir man nusišypsojo šventė — sesei pavyko surasti mane ir gauti leidimą siuntiniui. Tai atsitiko per dideles jos pastangas ir drąsą, rizikuojant šeimos likimu. Gavau skanios duonutės, džiovėsių, truputį riebalų, cukraus, rankšluostį ir apatinių baltinių. Be galo nudžiugau, nors jaučiau, kiek jai tas kainavo. Siuntinuko sąrašė paskutinis žodis „bučiuojame“ pasakė, kad jie dar sveiki. Reikėjo pasirašyti, kad gavau tą dovaną. Tai buvo didžiulė šventė: visi skanavome duonelę, riebaluose pamirkytą, išdžiovintą, skanesnę už tortą,— tirpo burnoje, norėjosi ne valgyti, o čiulpti vis ilgiau, skanauti lyg namuose prie gimtojo stalo.

Kam bylą užbaigdavo, leisdavo gauti siuntinukų iš namų. Tik maža dalelė kalinių teturėjo ryšį ir leidimą. O nepaprasta kantrybė motinų, žmonių, sesių išstovėti ilgas valandas, atvažiavus iš toliau. Laukdavo tos dienos ir valandos priduoti, laukdavo parašo ir atsakymo, kad tu dar gyvas. Bekramsnodamas džiovėsius, sukandau žąsies plunksnos šeivelę, o joje įtaisytas mažas laiškėlis. Nebuvo džiaugsmui ribų — toks sesės išradingumas. „Sveikas, broleli, sunkiai suradau per du mėnesius. Esame sveiki kol kas visi, nieko apie tave sužinoti negalime. Porą žodžių parašyk lydraštyje.“ Tai buvo tikra šventė,— išanalizavome visus žodžius ir jų reikšmę. Supratome, kad nedraudžiama rašyti, o gal ta moteris rusė siuntinių nešiotija paperkama? Visi džiaugėsi ir gyrė mano sesės išradingumą ir drąsą. Bemat radome siuntinuke suvyniotus lašinius į pergamentą, atsirado ir pieštuko galiukas; išplovėme su arbata, išdžiovinome ir turėjome jau viską, ko reikia atsakymui.

Turėjome ir porą įtartinų asmenų kameroje, bet nutarėme laukti jų iškvietimo pas kūmą; vaišinomės ir mel dėmės visi drauge. Išanalizavome ir laiškėlio perdavimo galimybes. Nutarėme veikti per tris, dažniau gaunančius siuntinius. Tokį dalyką išsiaiškinus, nutraukiamas leidimas gauti siuntinį visam laikui. Žinoma, tai skaudus dalykas, bet iš laisvės žodis dar brangesnis, tad nekyla abejonių. Nors ne visi tam ir pritarė, laiškėlių išsiųsti galėjome tik per kokią nors tarą. Taros stengdavosi nepalikti kameroje. Siuntinius apačioje krėsdavo ir tikrindavo kalėjimo prižiūrėtojai, ir kas draudžiama ar per daug, dingdavo jų maišuose arba padalydavo per pusę, kartais ir visai nerasdavome to produkto. Pasiskūsi, niekada nebegausi. Tuoj prisiminiau, kad džiovėsius padavė lininiame maišiuke ir liepė iškratyti, o maišiuką gražinti. Suradome panašų kitą maišiuką. Neturėjome adatos, bet greitai susirišorne su kaimynais iš apačios, paprašėme paskolinti, prižadėjome gražinti. Vakare nuleidome siūlą, gavome adatą. Kitą dieną aptarėme, ką rašyti...

„Esu neteistas, nežinau, kada tai bus. Išvažiuosime į rytus. Būtų gerai pagalvėlėj įmontuoti kokią mažą geležėlę, įdėk adatą, antklodę ir pusbačius. Jei pavyks, tai bus per džiovėsius. Labai dėkoju visiems ir bučiuoju visus visus. A...“ Toks buvo pirmasis daug teikiantis vilčių laiškėlis iš už geležinių grotų, dailiai suvyniotas ir išsiūtas į maišiuko siūlą. Akys nieko negalėjo išvelgti, tik pridėjus prie ausies ir traškinant galėjai užčiuopti tą siūlą. Kilo abejonės, ar pavyks apmaiti tą išnešiotąją ir ar sugebės sesutė rasti laiškėlių.

Ejo ilgos laukimo dienos. Visi buvome pasiruošę kitai operacijai, tik nežinia, kam pirmajam nusišypsos laimė užmegzti ryšį su artimaisiais. Atrodo, mūro sienos, aukštos tvoros, akyli budrūs sargai, kad iš laisvės jokia dulkelė negali prasiskverbti per tas sienas. Tačiau ir čia vyksta kova už tą mažą, gal ir vienintelį žodelį, tą laisvės švyturėlį. Jis praeina per mūro sienas, per geležines užtvartų duris. Čia vyksta savas gyvenimas, savi įstatymai, niekam nežinomi, net gudriausiems šio pragaro tarnams praslysta pro ausis, per rankas. Atėjusiam prie šių mūro sienų vaidenas mirtina tylą. O už jų tūkstančiai

gyvybių juda, gyvena, meldžiasi, išprotėję šaukiasi dangaus pasmerkimo, sveikieji keikia inkvizitorius.

Sunku prisiminti pavardes vyrų, su kuriais teko barščius srėbti tais metais Klaipėdoje, išliko tik svarbesni momentai. O jų buvo tiek daug, dorų mūsų tautos sūnų, kuriuos raudonasis maras ištrankė po visus užkampius Šiaurėje ir Rytuose. Iš jų ne daug sugrįžo į savo mieląją gimtinę.

Pirmajam atėjo siuntinėlis berods Laurinaičiui, Kretingos gimnazijos mokytojui. O jų čia drauge buvo keturi su direktoriumi, deja, pavardžių nebegaliu prisiminti. Laimingai pavyko tą maišiuką iškeisti, pasiųsti į namus, buvome patenkinti eksperimentu. Laurinaitis buvo muzikalus ir čia kalėjime sukūrė dainelę, kurią dainuodavome tyliai vakarais po pamaldų, kai budėdavo „A“ grupės prižiūrėtojai. Dainelė buvo gana graži:

*Užmik, užmik saldžiai, mylimo ji,
Mėnuo veidą bučiuos, sapnas tave dabins,
Kai rytelis išauš, rasa tave gaivins—
Kai saulutė tekės, tai tu būsi vėl mano.*

Šešiasdešimt antraisiais man grįžus dainuodavo ją per radiją; ta pati melodija ir žodžiai, matyt, kažkas, o gal ir pats autorius sugrįžęs kokiam dainininkui buvo atidavęs įtraukti į repertuarą. Tik vėliau teko girdėti, kad valdžia sužinojo, jog ji buvusio politinio kalinio kūryba, todėl buvo nutildyta. Mes labai gražiai ją dainuodavome, kartais pasiklausydavo ir prižiūrėtojai, kai nebūdavo korpuse viršininkų.

Dienos bėgo įprasta vaga, lyg ir nieko nauja. Kartą išėję į kiemelį pasivaikščioti, pamatėme, kad kalamos palangėse skylės ir kabinamos po langais skardinės dėžės, kad nebematytume nei saulutės, nei vėjelis nekvėpteltų kameron, kad dustume stokodami deguonies. Tai baisus judošiškas sumanymas paslėpti, kad praeiviai gatvėje ar iš namų nematytų, kiek daug veidų prie tų langų. Viskas slepiama nuo visuomenės, apgaudinėjama, meluojama, naktimis kankinama, prievartaujama. Prili-

pusius prie langų nuvaikydavo, sodindavo karcerin, šaudydavo iš bokštelių į langus. Sugalvojo racionalesnį būdą— užkabinti geležinėmis dėžėmis visus langus. Dirbo kelias savaites, kol nusagstė dėžėmis keturių aukštų sieną. Kameroje sutemo amžina naktis su siauru plyšiu į dangaus mėlynę. Sunku patekti gynam orui. Dusome, išėmėme stiklus, bet ne ką tepadėjo,— už tai gavome karcerio. Protestų niekas neklausė, „kakta sienos nepramuši“.

Po poros savaitių vėl gavau siuntinuką. Viskas sekėsi kol kas neblogai, pavyko visiems išsiųsti laiškelius. Dar bar dar labiau laukėme atsakymo. Mūsų koridoriaus gale buvo keletas moterų kamerų. Eidami į ruošą girdėdavome dainuojant, kartais rasdavome užkištą kur nors raštelį, sužinodavome, kas iš kur, kiek sėdi, kiek metų nuteistos, daug kitų žinių iš laisvės. Taip pat ir mes parašydavome. Taip trimis frontais keitėmės informacija. Sužinojome, kad yra keletas išprotėjusių moterų, nes dažnai aidėdavo riksmi iš koridorių.

Kartą buvo toks įvykis. Vaikščiojome kiemely, languose matėme moteris. Staiga viename lange nuostabiai graži moteris, įsikibusi į grotas, ėmė šaukti:

— Broliai, gelbėkite! Baigia mane nukankinti raudonieji plėšikai! Atplėšė mano mergaites, nužudys tie banditai! Gelbėkit mane, gelbėkitės patys, sušaudys mus visus! Baigia nužudyti mūsų tėvus, tėvynę baigia sudeginti! Gelbėkite, gelbėkite, broliai!

Šaukė verkdama, palaidos juodos kasos draikėsi grotose. Klykė nekreipdama dėmesio, kad iš būdelės sargybinis taip pat rėkė, jog nutiltų, ir taikėsi šauti į langą. O ji vis šaukė, kol sargybinis paleido kelis šūvius į langą. Ją nukėlė, matyt, kitos moterys, o gal ir nušovė. Sis vaizdas žiauriai mus sukrėtė, pradėjome grūmoti kumščiais tam sargybiniui už žiaurumą. Bet greit prižiūrėtojai išvijo iš aptvaro, grasindami parašysią raportą ir nubausią visą kamerą. Tad sprukome laiptais į savo landynę, kurią netrukus užtemdė kaip ir visas kitas. Taip baigėsi paskutinis malonumas pasidžiaugti saulute. Dingo šilti ir malonūs saulėtekliai, kuriuos matydavome, nes langai buvo rytų pusėje.

Dieve, mums tikrai nebaisi mirtis, tik sunkus ir ilgas jos laukimas! Bet mes kantrūs, iškęsime viską, ką tu mums skyrei. Nebe daug ir liko, jau priešas nebeturi ko daugiau iš mūsų paimti. Jo žmogiškas pavidalas, o šėtoniška prigimtis.

Grįžome į kamara paveikti matyto vaizdo, susijaudinę. Pamatėme, kad kameroje vaikšto vienas iš mūsų kalinų, nieko nekalbėdamas, tik šluosto ašaras ir vaikšto. Tai savotiškas didelio skausmo reiškinys, kuris aplanko kiekvieną žmogų kritišku momentu. Mes jo pasivaikščiojimo aikštelėje net nepastebėjome, nes visų dėmesys buvo nukreiptas į pagalbos šaukiančią iškankintą motiną. Tai buvo puikus, gražiai naujagimis vyras. Pavardė — Šimonis, tegu Dievas ir skaitytojas atleidžia, jeigu pasirinku. Kilęs berods nuo Anykščių ar Panevėžio, tarnavęs Aukštaitijoje policijos vachmistru. Padėti jam nieko negalėjome, tik pasiūlyti atsigerti vandens ir nusiraminti. Visi tylėjome ir laukėme, kol jis pats prakalbės. Tai įvyko greitai.

Taip, sako, broliai, tai mano žmona Aldutė tenai sėdi ir, matyt, išprotėjo. Gal jau ir nušovė tas iš bokštelių. Aš nieko nežinojau apie jos likimą, ji buvo išvažiavusi su mergaitėmis pas mamą, nes jautėme, kad mane kada nors vis tiek areštuos. Aš išvykau ieškoti darbo kitur, mane grįžtant areštavo. Jos vis dar nebuvo grįžusios. Labai man grasino, kad pasakyčiau, kur žmona su mergaitėmis. Nieko nesužinoję, pasakė, vis iiek surasime. O mane kaltino už tarnavimą policijoje. Ir štai ji kalėjime su mergaitėmis; vienai — penki metukai, kitai — trys. Jos kalinės. Baisu pagalvoti, už ką jos turi kentėti! Aš nežinau, už ką jas kaltina, ar tik už mane, ar ką kita prigalvojo. Kokia klaidinga. Mes gražiai sugyvenome, vedėmės trisdešimt aštuntaisiais. Džiaugdavomės savo laime, niekam, rodos, ir skriaudos nepadarėme, žmonės mus irgi mylėjo. Ir štai aš, tėvas, negaliu nieko padėti savo mažiems kūdikiams! O jos kalėjime, tai aišku iš Aldutės žodžių, jos numirs nuo tos dvokiančios sriubos. Gal ir uošvė sėdi kalėjime, kas žino, kas pasakys. Daugiau giminių neturime, kas galėtų pasirūpinti mergaičių likimu.

Toks visuomenei nežinomas ir neišsivaizduojamas šių tamsių labirintų gyvenimas. Tuo pat pareikalavome korpusinio, o iš jo popieriaus ir rašalo rašyti pareiškimą kalėjimo viršininkui. Nelabai noriai sutiko, manydamas, kad jį skūsime. Tačiau išklauses prižadėjo atnešti ir atnešė. Šimonis bemat parašė prašymą kalėjimo viršininkui, kad išsikviestų pokalbiui dėl mažamečių dukrelių, neteisėtai esančių kalėjime, likimo. Perdavė korpusininkui, kuris prižadėjo nunešti į kanceliariją dar šiandien.

Tačiau viršininkas neskubėjo. Praėjus savaitei, pagaliau iškvietė į pasimatymą su Cezariu „miortvych duš“. Tikėjome, jeigu jau iškvietė, tai bus kokie nors ir teigiami rezultatai.

Taip ir buvo. Grįžo nusiminęs, pasakojo, kaip viršininkas buvo nustebintas, iš kur žinaš, kad žmona čia ir mergaitės uždarytos kaip kalinės. Girdi, aš nežinau, o kaip tu tas žinias turi. Matyt, išsigando dėl rūmų paslapčių netobulumo. Bet sužinojęs, kad per langą iš Aldutės gautos žinios, apsiramino — dabar per langus jau jokia informacija nebepraeis. Būtų, girdi, anksčiau tie „namordnikai“ ant langų uždėti, nereiktų nė tau dėl tokių dalykų jaudintis, o man gaišti laiko...

Bet pasimatyti su mergaitėmis neleido, nes tokius reikalus tvarko saugumas. Kad mergaitės yra kalėjime, tai girdėjęs. Jeigu niekas neatsišauks iš artimų giminių, po teismo jos bus perduotos į vaikų namus. Nepasakė ir apie žmonos motiną — ar ji su vaikais ar ne. Prašiau leisti parašyti uošvei, kad ji paimtų mergaites iš kalėjimo. Atsakė, kad man negalima, liepė palikti jos adresą.

— Tarybinė valdžia humaniška, išauklės vaikus dorais piliečiais, gali būti ramus,— pabrėžė tas didžiadvasis geradarys.— Jokių pasimatymų iki teismo nenumatoma, tad ir su žmona jokių galimybių pasimatyti.

Kiekviena nauja žinutė, kad ir nereikšminga, buvo tam tikra kūno ir dvasios atgaiva. Rasdavome daug užrašų, pavardžių su mirties nuosprendžiais. Žinojome, kad vienutėse už tualetų kalėjo mirtininkai. Dvi dienas per savaitę (t. y. ne dienas, o naktis) po pusiaunakčio ves-

davo juos sušaudyti. Apimdavo šiurpus jausmas,— mirtinoje tyloje tas batų kaukšėjimas, raktų barškėjimas, grumtynės, kol užkišama burna, o neretai baisus riksmas: sudiev, broliai! — išsprūsdavo pro duris koridorių; keturių ar daugiau vyrų žingsniai koridoriumi, duslus paskutinis priešinimasis...

Tai būdavo pačios karčiausios naktys, palydint brolius amžinybėn. Tyliai susėdę, kalbėdavome maldas už jų vėles. Bet jau užmigti nebegalėdavome. Ir mes nė vienas nežinojome, ar kurio nelaukia toks pat likimas. Iš pradžių tai būdavo šaltas dušas vidury nakties, tačiau visada sukrečiantis, paliekantis širdyje siaubo jausmą. Visi pabUSDavo ir melsdavosi.

Dar vienas prisiminimas apie stukačius. Mūsų kameroje, jautėme, kol kas lyg ir neturėjome jų, bet į kabinetą „kūmas“ tai viena, tai kita vis pasikviesdavo. Bet visi sugrįžę tik juokdavosi.

Taip laikas ir slinko tamsoje prie menkos elektros lemputės dieną naktį. Per langą dienos šviesos ne daug tepatekdavo. Tik pažiūrėję per tą plyšį, skirdavome, ar diena saulėta, ar ūkanota ir pamainom lipdavome pakvėpuoti trupučiu gryno oro.

Ir štai nei iš šio, nei iš to vidury nakties staiga atsidaro durys, išiveržia būrys sargų ir su dideliu triukšmu su trumpikėmis išgrūda visus į šaltą koridorių. Likę ėmė daryti labai kruopščią krata, kalėjime vadinamą „šmoną“. Pora valandų šeiminkavę, iščiupinėjo po vieną ir vėl sugrūdo į kamerą. Niekas nepasakė. Buvo padarytas tikras jovalas — visi rūbai sujaukti, iščiupinėsos visos siūlės, batai, indai ir visa kita. Galvojome, kad tai kapitalinis kalėjimo patikrinimas — „pravierka“. Susitvarkę gyvenome toliau, bet štai po kurio laiko vėl ta pati procedūra ir vėl naktį. Jaučiame, kažkas neaišku. Susisiekėme su kitom kamerom, atsakė, kad ramu. Mūsų koridoriuje naktį irgi nebuvo girdėti jokio triukšmo ar durų darinėjimo.

Pagaliau prabilo ir pateikė kaltinimą:

— Atiduokite peilį, kuris yra jūsų kameroje. Mes tai tikrai žinome. Neatiduosite, tai visai kamerai skirsime karcerio režimą!

Išėjo. O čia jau tikrai sunerimome — rami kamera, o kilo tokia grėsmė. Įtarėme, kad yra tarp mūsų stukačius. Prašėme geruoju, jeigu kas slepia peilį, kuo greičiau atiduoti, kad neužtrauktume kamerai karcerio ir nebegautame siuntinių iš namų. Tačiau sunku buvo patikėti, kad jie per tris kratas nerastų. O kad tokias kratas darė ir vaikė apie dešimt sargų vidury nakties,—matyt, „kūmas“ neglostė už nemokėjimą kaip reikiant krėsti kameros. Todėl ėmėsi paskutinės priemonės — šantažo, kaip ir visada. Burbėdami dėliojome trečią bemiegę naktį savo rūbus į vietas. Jonas Vidugiris traukė savo švarką iš po lentynos, kuri buvo penkių aukštų, skirta dubenėliams ir šaukštams bei maistui susidėti ir stovėjo kameros kampe. Jos apatinė lentelė buvo arti grindų. Kai lentyna nuvirto, pamatėme po ja pritvirtintą gražiakotį nelankstomą peilį, pakankamai stiprų ir aštrų. Visus labai nustebino toks radinys. Kas ir kaip, kokiems reikalsams, ėmėme spėlioti. Peilis labiau tiko užpuolimui negu kameros apyvokai. Nors tikimybė iš čia ištrukti maža, bet kas gali žinoti, kokie planai su juo buvo siejami. Kažkurioje kameroje yra tas stukačius, kuris tupėjo šioje kameroje ir žinojo. Bet vėl mintis — kodėl jis taip ilgai tylėjo neišdavęs tos paslapties? Ar bijojo prarasti galvą, kol buvo gyvi žmonės kalėjime, ir tik sužinojęs, kad jų jau nėra, nutarė atskleisti paslaptį?

Žodžiu, buvo daug spėliojimų, ir neabejojome, kad tai nepaprasta šio peilio istorija. Įsinešti tokį ginklą neįmanoma. Saipėmės iš kratytojų neižvalgumo ir patirties stokos — ją tik atitraukdavo iš kampo, bet nė vienam per tris naktis neatėjo į galvą apversti ir pasižiūrėti iš apačios. Jei ne švarkas, ir mes dar nebūtume jo radę. Surankioję vėl savo daiktus, tarėmės, ką daryti su radiniu — atiduoti valdžiai ar pasilaikyti dar sau. Labai reikalingas daiktas, tris kartus sargai nerado, gal ir neras. Bet ar valdžia nurims? Pasitarus daugelis manė, kad kuo greičiau reikia atiduoti dėl šventos ramybės. Pasi-beldę į langelį, išsikvietėme korpusinį ir atidavėme radinį, parodę ir paaiškinę, kad mes jo nenaudojome ir nežinojome jį esant. Taip laimingai baigėsi ši istorija.

Ir ko nebūna šių rūmų pasaulyje? Čia ateina kilnia-dvasiai ir luošiai, čia gimsta ir miršta ne iš savo noro, čia žūsta pasmerktieji. Išteisintųjų čia nebūna. Iš čia iš-eina varomi raudonojo slibino tarnų, slenka palydimi Baltijos bangų...

— Padjom! — šaukia kas rytą. Kelies ir nežinai, kas tavęs laukia dieną. Tos dienos tamsios, ilgos ir bežadės. Tu gyvas, tik neegzistuoji. Tau norėtusi tas dienas iš-braukti iš gyvenimo, kuris vyksta ten, ne čia, už šitų šaltų sienų. Čia tu pats su savim, su savo jausmais, sa-vo skausmais, protu, niekam nebereikalingas, uždarytas lyg viduramžių eksponatas, stiklinėje terpėje užbalzamuo-tas. Įmeta tau trupinėlį duonos, kad visai nesunyktum, pasižiūri, kaip raičiojiesi nuogas ant grindų lyg šliužas. Už tave sprendžia Balzebubas viršūnėje. Atsivežę „za-konus“, žvaigždėtieji šakalai, apraizgę savo šalį spyg-liuotom vielom, skuba apraizgyti pasaulio tautas. Užplū-do tarsi skėriai ir čiulpia mūsų tautos sūnų ir dukrų kraują. Ir nežinia, kiek tautų dar leisis apraizgomos spyg-liuota viela, kiek milijonų dar išžudys tas raudonasis Balzebubas per Vakarų aklumą ir nuolaidžiovimą.

Taip pakeli, išgirdęs jų komandą, savo varganą kū-ną, padėkojęs Viešpačiui, susimąstai: ar užteks stiprybės ir jėgų išeiti nepalūžusiam, išgyventi visa tai, ką tie ša-kalai paruošė? Privalai, turi išlikti, sugrižti. Kas, jeigu ne mes, jeigu ne tu, galės išsakyti, liudyti ateities kar-toms?

Gerai arbatą ir jauti, kokia ji saldi, kiek daug joje jėgų, palaikančių tavo organizmą! Niekada nebuvo ji tokia gardi ten, laisvėje!

Dienos privalumas — antklode vėsinaime kamerą, dvie-se už galų įtempę; dirbame pamainom. Naktį reikia gu-lėt — nori ar nenori.

Šiandien sulaukėme svečių. Tai iš Karelijos lagerių atgabenti žmonės, suimti Lietuvoje 1944-aisiais. Šiuo me-tu gražinami byloms sudaryti į tas vietas, kur gimę ir kur yra jų išdavikai ir skundikai. Atpažinau Konstanti-ną Striauką iš Endriejavo valsčiaus Anužių kaimo, gerą pažįstamą. Išsigandome pamatę tikrą skeletą,— oda ir

kaulai. Dar neįsivaizdavome, kad galima taip išsekinti žmogų, išdžiovinti, o jis dar gyvas ir vaikščioja.

Prabėgo vasara, sparčiai artėjo rudenėlis. Mūsų die-nos pasidarė vėsesnės, bet nepaprastai monotoniškos. Be-veik kasdien atsisveikindavome su draugais. Dar sun-kiau naktį, kai vesdavo sušaudyti. Atrodė, kažkas ne-žmoniška, nesuprantama, jauti, kaip stingsta kraujas. O mane labiausiai kamavo prisiminimas, kurį patyriau iš Rosochos.

Nors sunku buvo susitaikyti, apsiprasti su aplinka, tačiau teismo niekas nelaukė—vis Tėvynėje, arčiau na-mų; ir mirties atveju, rodėsi, kur kas maloniau čia at-sigulti negu toj niekšų žemėje. Guodėme vienas kita, raminome, gaudėme kiekvieną žinutę iš laisvės ar drau-gų kameros. Girdėdavome nuteistųjų pavardes.

Spalio pabaigoj pradėjo rinkti ilgiau laukusius, t. y. užsibuvusius, teisman. Keletą paėmė ir iš mūsų kame-ros. Prasidėjo triukšmingos dienos, girdėjosi daug žings-nių koridoriuose. Atėjo žinios, kad vyksta teismai. Teis-man vedė be daiktų, tai turėjo ir gražinti paimti daiktų. Po savaitės atėjo ir mano eilė. Surinko gal 18 vyrų gru-pę. Nustebome, kad tokį būrį sujungė į vieną procesą,— nors straipsniai visų vienodi, bet punktai skirtingi, kal-tinimai irgi skirtingi. Varė aplinkinėmis gatvelėmis kaž-kur netoli geležinkelio stoties. Čia buvo įsikūręs atva-žiaavęs Maskvos karinis tribunolas. Įvyko labai trumpas ceremonialas. Patikslinę pavardes, pristatė teisėjų sudė-tį — visi kariškiai ir iš Maskvos miesto. Paklausė, ar ten-kina sudėtis. Daugelis atsakė, kad netenkina, sveti-mos valstybės teismas neteisėtas. Atsakė, kad teismas yra teisėtas ir bus nagrinėjami jūsų nusikaltimai. Paskel-bė trumpą kaltinamąjį aktą ir klausė, ar pripažįsti kal-tas, ar ne. Atsakiau, kad ne. Nustebo: yra aiškus nusi-kaltimas, liudytojai, ginklas ir pripažinimo parašas. At-sakiau, kad kankindami privertė, galiu parodyti randus ant kūno. Nesiteikė žiūrėti, išpėjo, kad geranoriškas pri-sipažinimas gali palengvinti bausmę. Ir vėl klausia, ar sutinku su kaltinamąja medžiaga. Atsakiau, kad nesu-tinku. Emė nervintis, pasakė, kad vis tiek teisime. Kitus

irgi trumpai klausinėjo. Visi atsakė panašiai ir rodė randuotus kūnus, ypač Končius savo galvos randus, nes tarpais ir plaukai nebeaugo. Taigi beveik visi kaltinimus paneigė. „Vsie kak dogovorilis“,— šnibždėjosi teisėjai. Padarė pertrauką. Po pertraukos perskaitė savo sprendimą: ryšium su kai kuriais trūkumais byloje ir kaltinamųjų kategorišku nusikaltimo neigimu, Maskvos srities karinis tribunolas atideda teismo procesą, o bylas perduoda papildomai peržiūrėti Lietuvos prokuratūrai. Taip baigėsi gera pusdienį trukęs teismas. Vėl grįžome į savo kameras, pakvėpavę grynu oru, pasižvalgę po miestą.

Tik jau labai nemalonus vaizdas, kai varo daug raudonųjų su paruoštais automatais ir šunimis. Nors širdyje nejauti nusikaltimo prieš savo šalį, bandai eiti pakelta galva, bet į tave nukreipti automatų vamzdžiai, žiaurūs sargybinių veidai daro slogų išpūdį. Gyventojai žiūri į tave vieni su gailėsčiu, kiti gal ir nesupranta, kas čia vyksta, gal tik iš aprangos sprendžia, kad čia ne plėšikų gaujos, kurios siautė tų metų miestuose, o varomi savi tautiečiai. Daugelis moterų, laukusių palei kalėjimą ir nuvarytų, sekė iš tolo arba, užbėgdamos aplinkinėmis gatvėmis, žiūrėjo, ar nėra savų, ir verkė. Mes tai matėme. Bet grįžome patenkinti, lyg laimėję bylą, nes visi troškome kuo ilgiau pabūti gimtinėje,— šiaurėje dar prisibūsime daugybę metų...

Ta Maskvos tribunolo sesija tęsėsi visą mėnesį, kol gerokai aptuštino kameras; kirpo iš peties — daugiausia skyrė aukščiausią bausmę — 25 metai arba mirtis. Todėl ir vienutės prisipildė. Nors savo dalios nežinojome, bet raminomės ją atitolinę. Laikas bėgo įprasta vaga. Keletas iš mūsų kameros buvo apdovanoti po 20 metų kartogos.

Palaima ir tikėjimas negeso vyrų akyse, gijo randai kūne ir širdyse. Meldėmės Viešpačiui vakarais. Daugelis nemokėjusių litanijos išmoko ją mintinai. O mano mažasis maldynėlis, atrodė, tarsi buvo specialiai išleistas kalėjimui — plonas, švelnus popierius, smulkios raidės, nedidelis formatas, lengvai paslepiamas. Tuos du brangius suvenyrus — peiliuką ir knygutę — pavyko pranešti

per visus ilgus kalėjimo metus. Knygutė taip susidėvėjo, kad sunku buvo skaityti. Gavusi garų visai sunyko. Peiliuką išnešiojau iki laisvės dienų.

Po mėnesio vėl mus nudangino sunkvežimiu Kretin-gon. Jau buvo prasidėjusi ankstyva žiema, žemę dengė nestoras sniego sluoksnis. Susodino ant apsnigtų sunkvežimio grindų, gal ir tyčia. Pagaliau juk niekam tai ir nerūpi. Rūpestis vienas — pristatyti gyvą ar mirusį ten, kur nurodyta. O mums nejuokai — negalėjome net pakelti sušalusių kojų; bet, laimei, plaučių uždegimo niekas nepasigavome. Vėl tas pats namas, tik jau kitoje kameroje. Išsklaidė ir atskirai tardė, bet jau kiti tardytojai. Reikalavimai tie patys, prirašė dar po kelis lapus popieriaus per kelias dienas. Kišo vėl pasirašyti. Pakartojo, kad neišsigelbėsiu, kad ir be parašo sprendimas aiškus, tik belikę teisėjams paskaityti. Grįžau vėl kameron, kuri buvo ne mažesnė negu anoje pusėje, taip pat pilnai prigrūsta vyrų. Radau gaivinant vieną smarkiai sumuštą vyrą. Niekas jo nepažinojo, buvo naujokas. Vyras šluostė kraują, dėjo šaltus kompresus, o jis labai dejavo ir vis šaukė mamą. Daužėme duris, prašydami iškviešti gydytoją. Atsakymas vienas — gydytojo nėra ir nebus. Suimtajam sunkiausios būna pirmosios dienos, kai tardytojai nori greitai sužinoti kitų pavardes ir adresus, kad galėtų tuoj sučiupti. Todėl ir laužo kaulus už būtus ir nebūtus dalykus.

Po kelių dienų mūsų slaugomasis ėmė stiprėti ir daugiau kalbėti. Buvo labai sudaužyta krūtinė ir galva. Kilęs nuo Plungės. Tarnavęs Vermachte, suimtas Kretin-goje. Tokie buvo mūsų brolių keliai čekistų rūsiuose.

Prabėgo dar savaitė, kol visus išnaginėjo ir vėl išdukinio Klaipėdon, vėl ton pačion kameron. Gal trūko vietų, o gal kad mažiau žinotume ir matytume, kas po šiuo stogu.

Už lango jau žiema, per langą girdėti, kaip Baltija ošia, atrodė, kad ji verkia, bangos dūžta į krantą, atsiliepdamos į dejones. Klausai, klausai lyg kokios simfonijos.

O mus antrąkart išrikiavo koridoriuje ir visus aštuoniolika vėl teisman. Viskas vyko toje pačioje vietoje ir pagal tą patį scenarijų. Tik ne iš Maskvos, o — „Vojenij tribūnai Pribaltickovo okruga“. Visiems atseikėjo po dešimt metų griežto režimo lagerio ir po penkis metus ištrėmimo. Galvoje spengė, mintys lėkė, o jų sraute kartojosi ir kartojosi mūsų pavardės ir žodžiai — dešimt metų, dešimt metų ir penki be teisių, Petruai, Jonui, Antanui... dešimt metų, dešimt metų...

Vėliau tribunolas, pasitenkinęs, kad parbloškė savo aukas, kalbėjo: per dešimt parų paliekama teisė pasmerktiesiems, nesutinkantiems su šiuo sprendimu, kreiptis kasaciniu pareiškimu į LTSR Aukščiausiąjį teismą. Paskutiniame žodyje pasakiau, kad kaip ir anksčiau svetimos valstybės teismą laikau neteisėtu, o Lietuvai nesu nusi Kaltės. Daugelis pasakė tą patį arba visai atsisakė su okupantais kalbėtis. Tik vienas buvęs partizanas (bent taip vadinosi) ir buvęs ūkininkas iš Dausynų kaimo puolė ant kelių ir ėmė maldauti, kad dovanotų bausmę ar bent sumažintų, nes, girdi, vaikučiai pražūsią be jo. Tai buvo tikras vergo prašymas. Teismas jam atsakė, kad reikėjo anksčiau apie tai galvoti ir, užvertęs bylas, išėjo.

Mes tą Bagočių tik skystablauzdžiu kvailiu pavadinome.

Slinkome Klaipėdos gatvėmis apsupti raudonųjų sargų, kad nepaspruktume.

Grižę į savo citadelę trečiajame aukšte, pasakojome apie greitą ir be ceremonijų tribunolo darbą, apie kurią jau daugelis buvo girdėję. Susidomėjimą sukėlė Bagočiaus dvasinis lūžis. Noriu čia pat ir užbaigti pasakojimą, kaip toks elgesys pastūmėjo jį į stukačiaus kelią.

Mus išvežus Vilniun, Bagočius liko Klaipėdoje. Po penkių mėnesių atvežti iš Klaipėdos Vilniun kaliniai pasakojo apie stukačiaus Bagočiaus darbus. Jį vienoje kameroje išaiškino ir norėjo savo teismą padaryti, bet atsitiktinai išgelbėjo korpusinis. Po penkių metų dar Kazachstane gavau žinių apie jį iš vėliau buvusių Klaipėdoje, nes jį ten laikė dar apie metus, nevežė į etapą, matyt, buvo čekistams naudingas. Tik vėliau buvo iš-

grūstas kažkur į Šiaurę. Daugiau neteko apie jį girdėti. Tik atbuvęs 10 metų grįžo Lietuvon, bet greitai pasimirė. Taigi ir „apaštalavimas“ neišgelbėjo, reikėjo savo dozę atsėdėti. Be abejo, gal kiek lengviau tokiems ir lageriuose — skirdavo brigadininkais. Tokiems ir grįžusiems greit suteikdavo darbą ir butus. O nelaimių broliams tokie pridarė daug...

• -

Taigi šventėme Kūčias tyliai kalėjime, o sargai tą vakarą buvo ypač budrūs ir priekabūs, staiga kišdavo galvą pro langelį ir dairydavosi (ne per akutę, kaip paprastai). Pasimeldėme, pasidalijome, kas ką turėjome. Sližikus palaimino Petriukas, tai buvo mūsų plotkelės. Sėdėjome vienas prie kito ir mintimis kiekvienas skridome į savo namus, kur prie stalo šalia tėvų, brolių ir seserų stovėjo ir mūsų tuščia kėdė. O jie, žiūrėdami į tą kėdę, mintimis ieškojo mūsų, o mes buvome kartu, nors vieni kitų nematėme... Ilgai nemigome, nes tos dienos įvykiai lyg nematomi vergijos marškiniai slėgė kūną. Tai ne baimė, ne nusivylimas likimu. Viskas buvo išgyventa, apsvarstyta, išsąmoninta, kad niekas nebepasikeis. Tik viltis, kad tai ne amžina, kad tik dešimt metų, o gal ir anksčiau ateis vėl laisvė.

Šventų Kalėdų rytą bučiavomės kaip tikri broliai, sveikindami vieni kitus su Kristaus gimimu — brangia švente, linkėdami stiprybės naujai kovai. Dėstytojas Martinaitis pasakė gražius linkėjimų žodžius. Rytas buvo nepaprastai gražus. Pro mažą lango tarpelį matėme dangaus mėlynę. Ji teikė džiaugsmo ir ramybės. Po visų „ceremonialų“ laukėme duonos ir arbatos, ruošėmės pusryčiauti. Gavę duonutės, sėdome vėl šventų Kalėdų maldai. Mūsų Petriukas mokėjo mintinai daug gražių maldų.

Giedojome kalėdines giesmes vis garsiau ir garsiau, kol praeinantis korpusinis išgirdęs įpuolė lyg žvėris rėkdamas, grasindamas karceriu už triukšmavimą. Gerai, kad jau paskutinę giesmę giedojome, bet vis dėlto teko nutraukti.

Praėjusios Kalėdos nieko naujo neatnešė į mūsų pastogę, tik naujų apmąstymų. Ir pasivaikščioti kažkodėl

nebevedė. Parašius kasacinius skundus, beliko laukti. Visi jautėme, kad jie ilgai neužtruks, o stengsis kuo greičiau nusikratyti pasmerktųjų vergų. Spėjau dar paskutinį kartą perduoti sesei laiškelių, kas įvyko, kad ilgai jau nebeužsibūsime.

Buvo mūsų kameroje ir siuvėjas, kuris meistriškai iš antklodžių siuvo kelnes. Taigi turėjome mano peiliuką ir stiprią melsvą antklodę: sukirpo ir susiuvo tais pačiais išardytais siūlais stiprias katorgines kelnes, kurios mane gelbėjo beveik porą metų. Reikėjo jau ir peiliuką su maldaknyge pakuoti į pagalvėlę kelionei.

Sausio pabaigoje atėjo palaiminimas iš Vilniaus. Atidaręs langelį, korpusinis šaukė pavardėm ir skelbė, kad nuosprendžiai patvirtinti. Man ir kitiems dviems ūkininkams pridėjo dar ir turto konfiskaciją. Tik vienam' iš mūsų grupės jaunuoliui, kuris taip pat viską neigė ir "buvo nuteistas trims metams, nusišypsojo laimė — panaikino bausmę, Mus tai džiugino — laimėjome laiko, o vienas išeina į laisvę. Jam liepė tuoj rinktis daiktus ir pro duris. Vos spėjome paprašyti, kad praneštų mūsų namiškiams. Pažadėjo, nes visi buvome endriejaviškiai.

Susiruošę kelionėn, kiekvieną dieną gyvenome nežinioje. Džiaugėmės, kad dar mūsų kamara išmaudė prieš išvykstant, nes kaip tik buvo atėjęs grafikas pirtin.

Ruškių šeima. Man 4 metukai

Trys likimai: netarnauti okupantams.
Ruškys, Matulis, Tilvikas.

Būrelis endriejaviškių karo išvakarėse.

A. Ruškys Kemerovo miškuose 1946 m.

Kalinės: Lietuvos knygnešio dukra O. Keliauskaitė
ir Eug. Jerašiūnaitė

Instrumentinė brigada. Sėdi: Gagečka, Liatukas, Prunskus;
II eilė: Spranaitis, Papšys, Denisovas, Pridotkus;
III eilė: Jonušaitis, Valys, Bikulčius, Ruškys, Bepirštis

Ištremti tėvai sutinka iš kalėjimo grįžtantį sūnų.

Krasnojarsko centre, prie Kačios lūšņu, kur gyveno
Naujokaitytė ir Jerašiūnaitė

Krasnojarske prie Bozaikos upės.
Naujokaitytė ir Jerašiūnaitė-Ruškienė

Kunigas Petras Lygnugaris.

Vyriausioji sesuo Dausynienė.

Vyriausiasis Dausynienės sūnus Vytautas.

Prie Bozaikos. Tremtinių Sekminės

Dausynienės jauniausiasis sūnus Benas, 1942

Eugenija ir Antanas Ruškiai 1959 m.

Sekmadienio popietė Sarešo upės pakrantėje.

Leonas Jerašiūnas, Ruškienės brolis.

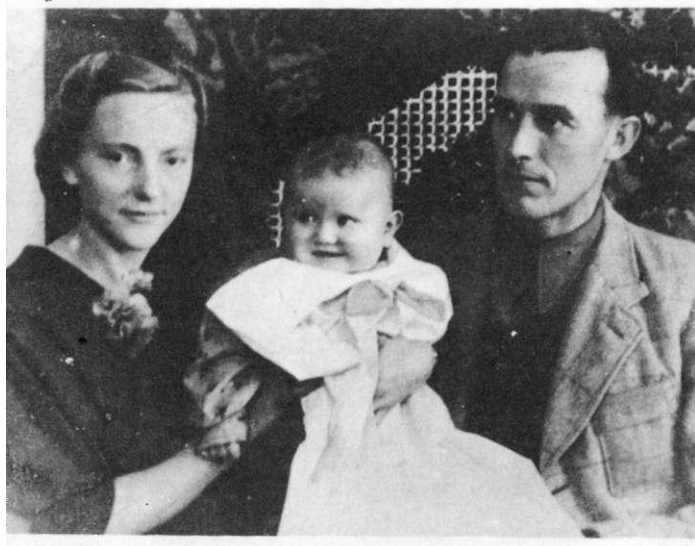
Lietuvių vakaronė Andronovo kaime 1956 m.

Sarešo pakrantėje 1957 m.

Rūškų šeima pirmoji skrenda į Tėvynę.

tūniEo Lygnugario pakrikštytas vaikutis. Krikštatėviai.

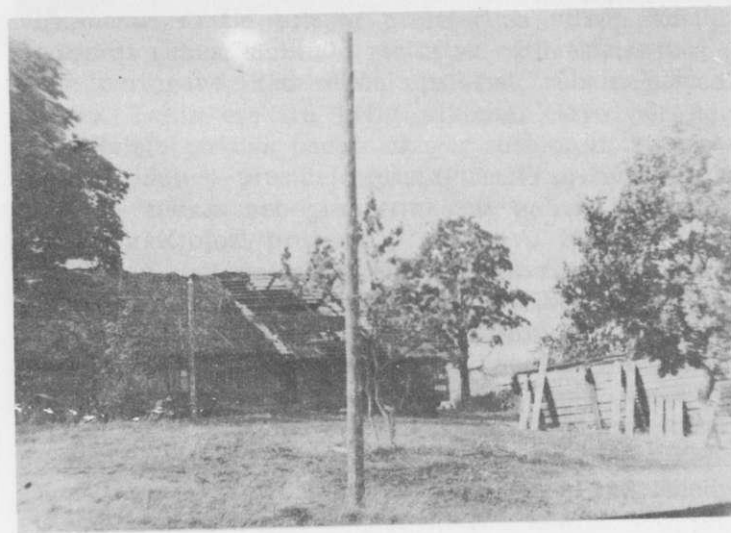
Pirmosios tremtinių aukos Kezemske rajone prie Angaros 1949

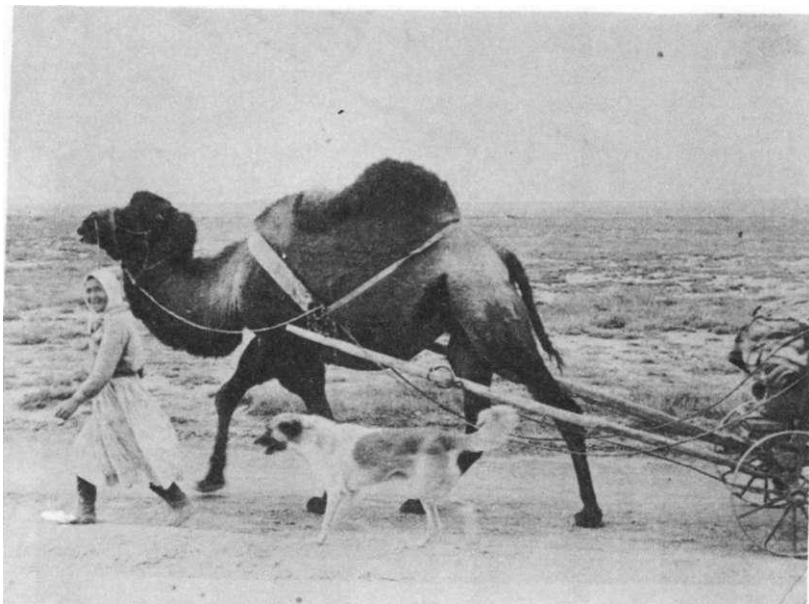
Tremtinio Kairio kapas. Daug tremtinių čia tebesiilsi

Po 18 metų ir aš keliu sparnus į gimtinę. 1962 m.

Vargšė ta mano gimtinė...

Trečioji dalis

Vieną ankstų rytą atsidarė durys, pasirodė trys kalėjimo karininkai su sąrašais. Buvo trumpi atsisveikinimo žodžiai: sudie, broliai, sėkmės jums čia likusiems. Surinkę po dešimt vyrų dangino į pirmą aukštą, į tą nedidelę salę — buvusią kalinių bažnyčią. Čia rinkdavo etapui ir paskutiniam iškratymui, kad neišvežtume kokios kalėjimo plytos ar dar ko nors.

Buvo mūsų jau apie tris dešimtis vyrų, kai atvedė pora dešimčių vadinamųjų galvažudžių, senų kalėjimo plėšikų. Jų čia nekrėtė, tiesiog įleido vilkus tarp avių. Prasidėjo naujas vergiškas gyvavimas, kova už būvį — pagal garsųį lozungą „Visų šalių proletarai, vienykitės!“ Mes dar vis nenorėjome tokiais vadintis, o vienytis net nemanėme. O tie prityrę proletarijos vilkai, nužiūrėję geresnius rūbus, siuntinio maišą su džiovėsiomis, tuoj pristoję paringavo, kad reikia apsikeisti rūbais, pasidalyti maistu. Tokie esą šių kelių zakonai. Gavę per nagus, šoko dviem pirštais badyti akis ir susidoroti, bet ne ant tokių papuolė — prasidėjo grumtynės. O prižiūrėtojų kaip nebūta — niekas nebegirdi triukšmo, gali ir sieną versti. Keletas raičiojosi pritrenktų, nes gavo žemaitiškų smūgių. Staiga atsirado vienas Klaipėdos krašto vokietis, rėkdamas pusiau lietuviškai, pusiau rusiškai, įsisuko į jų būrį; aš jums tuoj parodysiu, raudonsnukiai šunys, kur meškos žiemoja! Išimetęs į maišiuką džiovinto žemaitiško sūrio kelis gabalus, apsvyniojęs apie ranką, ėmė smagiai juos vaišinti. Paragavęs to sūrio, antrą kartą nenorėjo. Bemat visi buvo sugrūsti į kampa nieko nepesę. Tik košė pro dantis, kad ten susitiksime, kad išbadysia visiems akis.

Pratupėjome iki vakaro, nes, matyt, komanda laukė vagono, o gatvėje nesiryžo mūsų laikyti.

Valandos slinko šaltos kaip kalėjimo sienos, o aidas dainos lyg marių bangos bangavo tyliai ir liūdnai:

*Sudiev, sesute mylimoji, nebedainuosim tau dainų.
Sudiev, Mamyte tu brangioji, nebeliūdėki prie namų.*

*Sudiev, padange mūs žydrioji prie Baltijos krantų.
Mūša bangų jų nemarioji jau palydės mus iš namų...*

Nebeturėjo savo maldininko Petriuko, jis dar liko trečiame aukšte. Žinojome, kad čia buvusi koplyčia, todėl pasiūliau visiems nuoširdžiai pasimelsti paskutinį kartą šiuose tragiškų mirčių ir nelaimių namuose.

Pagaliau sutemo, pajudėjome į šviesų kiemą prie vartų. Ten dar kartą patikrino pagal lydraštį, ir kolona po penkis žengė pro vartus tarp atkištų automatų. Grėsminga komanda: laikyti rankas užpakaly, nekalbėti, nesivalgyti, žingsnis kairėn, žingsnis dešinėn — ugnis be išpėjimo. Ta jų maldelė lydėdavo kas rytą ir vakarą dešimt metų.

Štai ir Stolypino išradimas mūsų belaukiąs — žalias, gražiai iš išorės dažytas. Čia jau kita komanda pasitiko, kuri rėkia žvėries balsu, nesidrovi ir per kuprą užvano ti. Vis po dešimt, po dvylika dūšelių į vieną narvelį, su gumine lazda ar batu paspardo, pamurkdo lyg šiukšles į maišą. Čia tiek numatyta ir turi tilpti, nesvarbu kaip — gulsčia ar stati, ar vienas kitam ant sprando. Šaukia, dejuoja, kol atsistoja į pakenčiamesnę padėtį. Bet tai nieko nekeičia. Žvengia vaikščiodami koridoriais sargai:

— Ničevo, oboidiotsia, chuže smerti nebyvajet.

Iš tikrųjų pragare turbūt laisviau negu pas šituos antikristus. Kažkuris prašneko, po kurio laiko pajudėjome — lyg ir smagiau. Bet kur tau — prasidėjo šauksmai, plėšimas. Tie, gavę į kuprą Klaipėdoje, pasiprašę pragaro sargų, pradėjo mūsiškiams keršyti. Atidaro kupė, nusižiūri geriau apsirengusį, išsitempia į koridorių po vieną ar du, supuolę keli daužo, nurenginėja. Taip vyko turbūt iki Kuršėnų ar Šiaulių. Iki mūsų kupė nebespėjo, viskas aprimo, nes traukinys ilgokai stovėjo Šiauliuose. Pajudėjus traukiniui, prasidėjo linksmoji dalis: sargai ėmė vaišintis, matyt, gal ką pardavę atsinešę degtinės, gal ir plėšikams kai ką paliko. Taip važiavo jie

smagūs ir su dainom iki pat Vilniaus, o mes nebejautėme kojų.

— Varge, varge, kada tu pasibaigsi,— dejavo vienas apačioje, o kitas jam atsiliepė: — Greitai panorėjai, vos tik iš namų pajudėjęs, tik pirmi žingsneliai.

Jis teisus — juk dešimt metų prieš akis. Kur nublokš kipšas, į kokį plyšį ar negyvenamą salą? Pas meškas tai tikrai!

Ilgiau Vilniuje būnant, teko sužinoti, kad „stolypinūs“ pasitinka stotyse tam tikri pirkliai su gėrimais ir rūkalais, kad greitai įvyksta mainai. Žinoma, vėlgi tik naktį, nes „stolypinūs“ kadrai aukštumoj.

Stukseno ratai, dundėjo bėgiai, lindėjo žmonės visiškai bejėgiai. Traukinys sustojo, laukia signalo. Šlaituose susišaukia, širdyje kraupulys, kojos taip stingsta. Staiga prisimenu:

*Antai pažvelki! Tai Vilnius rūmais
Dunkso tarp kalnų plačiai!
Naktis jį rūbais tamsiais lyg dūmais
Dengia! Jis miega giliai...*

*Negreit su saule išauš dar rytas!
Miega aplinkui naktis.
Tik kartais mėnuo, bailiai išvytas,
Iš debesų tenušvis...*

Dainius atspėjo ir žodžius tuos sudėjo — negreitai auš dar ne vienas Vilniui toks rytas. Toks kraupus, tarp kalvų miglose paskandintas!

Kai sunku, prisimink, kas buvo gera tavo dar trum-pame jaunatviškam kely. Tada šviesėja jausmai, užlieja krūtinę, ir tau palengvėja, pasidaro visai nesunku, net pakenčiama. Toks ir šis rytas Vilniuje, kai tave tempia bendrakeleiviai už parankės, o nutirpusių kojų nebegali ištiesti, kol jos atsigauna. Nužvelgi akimis murzinius stogus, kalvų atšlaites.

Vijo mus žiauriai šūkaudami pagal geležinkelį, laimei, kad netoli. Vilkome sustingusias kojas, o konvojus plyšo iš pykčio, kad neklausome. Štai pagaliau ir vartai į nau-

jajį XX amžiaus vergų turgų. Buvome ne sugaudytų negrų nauja partija, o buvusios laisvos Europos tautos sūnūs... Geležiniai vartai, nuo šalčio girgždėdami, priėmė mus į savo globą. Šaltame mūro koridoriuje išakė nusiimti kelnes: tūpt, stot ir rankom plasnoti Tokia čia tų rūmų žydelių komanda.

Priėmę šaltą dušą, susigriebę rūbus, buvome nuvaryti į didžiulę tuščią kamara per visą namo ilgį. Ištininiai dviejų aukštų gultai ir pusantrą metro pločio takas palei sieną. Vos spėjome apsirengti, užimti vieną kampelį to „ištaigingo“ rūmo, kai kitame kameros gale atsivėrė durys, ir iš ten užplūdo gal per šimtą įvairiausio plauko tikrųjų kalėjimo plėšikų gauja. Jie jau puikiai išmokę socializmo statuto pagrindus.

Šie skėriai užpuolė ne juokais, prasidėjo nelygi kova vieno prieš tris keturis. Pirmiausia atėmė maistą, vėliau nurenginėjo paltus, kostiumus ir batus. Žinoma, tik geresnius. Mano bičiulis vėl neteko batų, bet gavo suplyšusius pusbačius. Aš netekau tik trauktų kailinukų, kuriais dažnai džiaugiausi.

Žodžiu, nepadėjo ir triukšmas, kurį sukėlėme bekovodami. Korpusiniai buvo išvien su plėšikais. Atėjus žydeliams į kamara, net nepasitraukė, o parodė porą stipresnių mūsų vyrų. Ištempę į koridorių ir pasikvietę plėšikus, taip sumušė, kad vos gyvus įtempė. Apkaltinti buvome mes, naujai atvykę, o ne plėšikų kamara. Dar gerai, kad Klaipėdos plėšikai nepapuolė į šį baraką, nes būtų mielai mums atkeršiję.

Tuoj po mūšio vėl visi sugužėjo savo kameron ir užsidarė duris, lyg niekur nieko nebūta. Supratome, kad čia taip daroma specialiai; šioje kameroje laikomi bemaž trys šimtai recidyvistų, kad apiplėšinėtų, padedant žydeliams korpusiniams. Po tokių grumtynių ten vyksta orgijos, kortuojama, šokama ir girtaujama už parduotus rūbus. Per duris aiškiai girdėjome, ką kalba, ką išakinėja jų vadeivos, kaip dalijasi maisto produktus...

Geresnius rūbus realizuoja žydėliai, degtine mėgaujasi tik vadeivos, paskui lavina kojas šokdami čečiotką, plojant jų tarnams. Tai — pragaras pragare, kitaip nepavadinsi tų nužmogintų būtybių...

Apsišluostę kruvinas nosis, susigūžę laukėme, galgi duos priklausančios duonelės dar šį vakarą. Ir iš tikrųjų vakare atidarė duris, tarsi pamiršę, kad čia mes, naujokai, dar nieko negavę, susimylėjo, į storus špižinius bliūdėlius įpylė karštos arbatos, o duonos tik rytoj, nes šiandien — mes dar svečiai. Sugulėme viename kampe, kad šilčiau būtų, nes prakaituotos sienos apšarmoję kaip ledaunėje. Pagulėję sustingome, turėjome keltis ir šokinėti, kad visai nesusaltume, nes buvome nusitupėję Klaipėdoje, labai šalčiui neatsparūs, o dar ir išrengti. Daugeiui teko brangiai mokėti; beveik visi karščiauvome ir kosėjome, pasidarė lyg ligoninė.

Bet po kelių dienų sulaukėme papildymo iš Marijampolės — vyrai kaip ažuolai, su maišais džiuvėsių, gal septynios dešimtys. Apsidžiaugėme, kad bus šilčiau. Bet neramino vėl plėšikai. Vos tik vyrai užėmė vietas ant narų, tuoj paaiškinome, kokia padėtis, kad gali pasikartoti užpuolimas. Šalia manęs savo mantą pasidėjo Seirijų klebonas Liutkevičius, mokantis gerai rusų kalbą. Greitai sutarėme, kad turime gintis iš visų jėgų, nors mūsų ir mažiau, bet stipresni.

Vos tik pajutę ar gavę signalą iš žydelių, atsirakino duris ir per jas veržėsi lyg bitės iš avilio. Mes dar nespėję susivokti, daugelis niekada nepakėlė rankos prieš žmogų lyg ir pasimetė. Bet po akimirkos stipresni mūsų vyrai griebė po du už sprandų, sudaužė nosimis. „Pasi- bučiavę“ kruvini bėga iš mūšio lauko. Jie irgi po tris įkibę mėgina mus smaugti. Čiupome bliūdėlius, nes jie tiko tam reikalui, buvo sunkūs; kiti ėmė ardyti pečių, plytomis vaišinti. Pirmoji jų ataka buvo atmušta.

Įsiveržė papildomai su kuolais ir lentomis. Nužiūrėję stipresnius mūsų vyrus, stengėsi išmušti. Buvo jau nemažai kruvinų. Liutkevičius, supratęs, kad kova greit nesibaigs, davė komandą laužti kalėjimo duris. Bemat grupė vyrų išardėme narus ir jų stovais ėmėme laužti duris, kaustytas geležimi. Dreba mūro siena, durys po truputį jau juda, langai išpyškėjo, triukšmas didžiausias, kieme girdėti, bet valdžios kaip nebūta. Nepastebėjome, kaip plėšikas užšoko ant narų su kuolu ir užtvojo kunigui Liutkevičiui per galvą. Žmogus krito ant grindų. O du-

rys jau siūbavo, kova virė. Staiga durys išgriūva į koridorių, o čia jau visa kalėjimo valdžia — gal kokia penkiolika karininkų, kareivių pilnas kiemas. Kapitonas rankas pakėlęs šaukė laužyta lietuviška kalba:

— Kas pasidarė, kad laužiate duris?

Atsistoję kunigas Liutkevičius ir kiti labiau sumušti. Išdėstėm, kas vyksta, ir pareikalavome sustabdyti plėšikavimą, pašalinti ir nubausti vykdančius politinių kalinių apiplėšimus. Režimo ir kalėjimo viršininkai nereaguoja į plėšikavimus ir skundus, tarnautojai naudoja smurtą prieš politinius kalinius. Atskirti nuo politinių nepolitinius, sugražinti pagrobtus mūsų rūbus, įvesti tvarką.

Ramiai išklausė, pasižadėjo įvesti tvarką, sugražinti rūbus, nubausti plėšikus ir jų bendrininkus. Sužeistuosius nugabeno į ambulatoriją, apiplovė, sutvarstė žaizdas, grąžino vėl į kameras. Duris kalėjimo meistras vėl įstatė, šaipėmės, kad labai neįtvirtintų, nes gali vėl prireikti versti. Komisija ėmėsi aiškintis — nuėjusi į plėšikų kameras, rado degtinės butelių, rado ir raktus nuo durų. Liepė atpažinti plėšikus ir savo daiktus. Savo kailinukus dar radau, nes buvo nebenauji, rinkai netinkami, o daugelis taip ir neberado kostiumų ir paltų. Visi tie, kurių nosys buvo sutinusios, šoko įrodinėti, kad mes juos užpuolėme. Bet tai jiems nebeпадėjo ir nebegelbėjo — įkalčiai buvo aiškūs.

Tai kamerai buvo paskirtas dviejų savaičių karcerio režimas. Dingę keli korpusiniai, matyt, išgabeno į kitą vietą. Nebeliko ir režimo viršininko. Įsivyravo ramybė, bent tą pusmetį, kol aš buvau toje neišsenkančioje vergų turgaus stovykloje. Vėliau atvykusių jau nebelaikė vienoje kameroje su plėšikais kriminalistais.

km

Tik po pusantrų metų pasikartoję panašus maištas — 1948 metais toje pačioje vietoje įvyko sukilimas. Apie jį pasakojo Juozas Laurinaitis. Jiems pavyko nuginkluoti visą sargybą ir persirengti jų rūbais; dar kelios minutės, ir būtų paleidę visą kalėjimą. Bet nepasisekė, nes atvyko nauja sargybos pamaina ir rado surištus ankstesnės pamainos draugus. Pakėlė aliarmą. Visi buvo naujai perleisti aukščiausia bausme — i po 25 metus katorgos. Ma-

nau, kad ši įvyki aprašys pats jo dalyvis Juozas Laurinaitis.

Po kameros mūšio buvome patenkinti, užsitikrinę bent ramybę ir vienybę. Kalbėjome, kad tik būdami vieningi, vienas kitą užstodami, galėsime šiek tiek atsilaikyti. Deja, išėjo atvirksčiai. Marijampoliečiai džiaugėsi ne tiek laimėtu mūšiu, kiek savo lašinukais ir džiūvėsiais. Neatsirado nė vieno, kad būtų pavaišinę nors vieną kitą sumuštą, jau silpną bendražygį kalinį. Turtingiausias buvo kunigas Liutkevičius, turėjo gerą maišą produktų, bet nepavaišino net savo kolegos kunigo Danylos.

Mums tai buvo neįprasta ne dėl to, kad jau nebeturėjome namų paramos, — vaišinti vienas kitą buvo lyg pareiga. Daugelio atmintyje liko tas slogus prisiminimas.

Po poros savaičių, kai jau mūsų buvo apie du šimtus žmonių, kartą iškviečia Liutkevičių, jis gauna nemažą siuntinį. Atėjęs garsiai pasakoja, kad tai siuntinys paklydėlis, iš Lukiškių kalėjimo, nes prieš teismą ten kalėjęs. Siuntinyje nieko gero nebesą — lašinukai ir kitos gėrybės suvalgyti, o likę džiūvėsiai supeliję. Numetė ant grindų, sakydamas, gal kas ras ką tinkama maistui, prašom pasižiūrėti, o pats užlipo ant viršutinių narų. Nelabai drąsu po šitokio pasiūlymo, todėl kaliniai neskubėjo. Bet vėliau atsirado alkanesnių — iškratė tą maišą ant apatinių gultų. Iš tikrųjų ten mažai buvo kas valgoma. Bet išalkę vyrai šluostė pelėsius ir mėgino valgyti.

Netrukus sulaukėme iš Šiaulių kalėjimo gausaus būrio inteligentijos — Šiaulių teatro artistai su direktoriumi priešakyje. Dar vėliau pasirodė ir iš Panevėžio kalėjimo. Atrodė, kad visa Lietuva jau kalėjime, — gabena ir veža vergijon tūkstančius. Taip kameras pripildė virš trijų šimtų asmenybių, darbščiausių sūnų.

Šiaip čia nuobodžiauti nebuvo kada — galėjai sau rasti pašnekovą bet kokiomis temomis, vakarais buvo laikomos šventos mišios. Jas laikydavo Liutkevičius ir Danyla, galėjai ir išpažintį atlikti, tik sakramentų nebuvo. Be to, giedodavome ir dainuodavome. Bet čia netvyrojo tokia šventiška pamaldų atmosfera kaip Klaipėdoje. Gal kad daug, gal ne visi katalikai inteligentai. Teatro artis-

tai, kai geresnis ūpas, išsidėstę ant narų vaidindavo kokią nors pjesę, kurią mokėjo mintinai. Jų čia buvo per dešimt vyrų. Kiti pasakodavo prisiminę koki romaną, žodžiu, nuobodžiauti dienos metu nebuvo kada. Visada kas nors ką nors sugalvodavo, praskaidrindavo monotoniškas ūkanotas vasario dienas.

Vasario paskutinėm dienom atvažiavo ir vergų pirkliai. Atėjo būrys karininkų su sąrašais. Šaukia pavardėm, turi raportuoti ir nusirengti nuogai. Patampo už raumenų, pasukinėja, apžiūri rankas, kojas, pražiodo burną, žvilgteli į dantis, jeigu tinkamas, pažymi sąrašuose. Pirkliai solidaus amžiaus, baltais kailiniais, atraitytais baltais veltiniais — imponuoja, tikros šiaurės baltosios meškos.

Atėjo ir man eilė išsirengti. Ėmiau drebėti nuo aukštos temperatūros kaip drebulės lapas. Pabadė per iškreiptą stuburą, paklausė, kas yra, pasakiau, kad laužtas, kad negydo, guli su temperatūra jau trečią savaitę. Kalėjimo galva liepė užrašyti, iškviešti medseserį. Pasukinėję greit atleido, į dantis net nebežiūrėjo. Supratau, kad šis pirklis išrankus ir renkasi sveikus vyrus, o aš invalidas, dar ir sergantis, taigi jam nereikalingas.

Taip ir buvo. Plėšikų kamera, išgirdusi, kad pas mus šaukia pavardėm, puolė klausinėti, ar jau renka etapan, ar pas juos neateis. Matyt, jie suodė, kas per pirkliai, ir bijojo, kad pas juos neįsisuktų,— šiaurės labiausiai ir vengė. Be to, seni lagerių specai mokėjo išsisukti, kad ten nepatektų. Tai veną kur nors persipjauna, tai pirštą ar ranką išsisuka, nes nemažai tarp jų matėme su viena ranka. Tik vėliau tas gudrybes sužinojome. Etapai buvo didžiausia paslaptis.

Žinoma, ir mūsų neviliojo šiaurė — daug ką apie ją žinojome, daug ir nežinojome. Tačiau jų šį kartą nelietė, matyt, pirkliai pasižiūrėjo į bylas ir nepirko tokios prekės... Taigi jie ir toliau trypė savo mėgstamą čečiotką, retkarčiais pažadėdami mus kur nors susitikti ir atkeršyti.

Taip po savaitės ištuštino mūsų kamerą — likome mažiau kaip dvidešimt netikusių pirkliais. Tai sergantys, tai bedančiai — dviems tardymo metu buvo išmušti dantys. Matėme, kaip kieme pro vartus varė į vagonus po

šešiasdešimt. Ištuštėjo didžiulė kamera — lyg laivas, čia braškėjęs ir čiauškėjęs, pilnas triukšmo, dainų ir pasakojimų, čia staiga vėl pasidaręs tylus. Išsivėdino kamera nuo darinėjamų durų, o kovo mėnesio šalčiai nelepino, veržėsi per langų apledėjusius skudurus, darėsi vis šalčiau ir šalčiau. Mano sveikata negerėjo, jaučiau, kad nekrenta temperatūra, o pagalbos niekas neteikia. Korpusiniai užsirašo per patikrinimą, kad reikia gydytojo, o jo kaip nėra, taip nėra.

Neilgai vieniems teko būti,— vėl kaip pavasarį bičių avilys prisipildė vargdienių. Gūdžios naktys, kai paskausa šonai, kai atsibudęs negali vienas sau apsiversti ar pakilęs pasivaikščioti,— tavo guolis automatiškai užsispaudžia,— miegantieji, pajutę pralaisvėjimą, bemat tą tarpą užima. Taigi turi budinti draugus, kad vėl tave išleistų 4 tą guolį. Dažnas kaimynas būna ir nenuolankus, gauni barti, bet griūni nieko nežiūrėdamas į savo teisėtą vietą.

— Padjom! — lyg griausmas vėl prikelia tave kas rytą. Dėkoji Viešpačiui už padovanotus saldžius sapnus. Vis mintyse juos kartoji ir kartoji, kad ilgiau išsimintum, vėl nori dar kristi į laisvesnę vietą ir sapnuoti, sapnuoti... Nieko naujo tarp šių sienų: vos susidraugaujam pripildytoje kameroje, vėl atvyksta pirkliai, išsirenka stipriuosius. Liekame vis daugiau tokių netikusių. Jau ir nusibodo, norėtuši jau išvažiuoti, gal greičiau pasveikčiau grynai ore. Jaučiu, kad silpstu, bet džiaugiuosi, juk dar tėvynėje. Retkarčiais kas pavaišina džiūvėsiais, lietuviška duonele. O ji tokia gardi, tirpsta burnoje, primena nusvirusias rugių varpas už jaujos tame didžiuliame lauke...

Atsisveikiname ir su antruoju tolimuoju etapu. Išvažiuoja vyrai su nedidučiais ryšuliais, daugelis visai be maisto, be žinios iš namų, bet visi su viltimi, kad sugrįš, kad gal nereiks išbūti viso pasmerkimo laiko. O mes sėdėjome ir stebėjome, kas vyksta kieme, palydėdami akimis pro vartus savo brolius.

Laimingi jūs, broliai, už laisvę kovoję ir žuvę, nes ne kiekvienas pakėlė čia tą moralinę pažeminimo, teisingiau, nužmoginimo, dalį!

1946 metų balandžio pabaigoje po trečiojo etapo jau pavasaris šypsojosi, į mūsų langą dvelkė pušų kvapai. Buvo beveik pilna kamera, mat ją papildė iš kitų kamerų tokie pat nenupirkti, išbrokuoti „arkliai“. Apmažino ir recidyvistų. Mes svarstėme, kur pagaliau ras ir mums kokią „padoria“ vietelę po Stalino saule. Iš pirklių buvo aišku, kad tie trys etapai dundėjo Šiaurės link. Tai gal mums ras kur šilčiau, ar bent europinėje dalyje. Daugelis žinojo, kad ir europinėje dalyje esama gana daug tokių (Kalinino, Permės, Mordovijos) lagerių, kurie irgi laukia naujų papildymų. Bet svajoti ir svarstyti ilgai ne teko.

Vieną pavakarę viršininkai su sąrašais nutarė užbaigti ir su mūsų kameros „tavom“ ir ėmė šaukti iš eilės pavardėmis. Kieme surikiavo ir pro vartus į netoliese stovinčius vagonus, jau paruoštus tolimam etapui — su narais, su skyde grindyse gamtiniams reikalams. Buvome silpnoki, niekaip negalėjome išsiropšti be laiptelių į tuos prekinus vagonus. Taigi kėlėme vienas kitą, o lydintys sargybiniai su paruoštais plaktukais ant ilgo koto vis per kuprą pavaišindavo, skubindami, kad greičiau suliptume.

Pagaliau jau į kelionę. Paskutiniai lipę į vagoną nugirdo minint Pravieniškės. Tai buvo lyg ir džiuginanti naujiena, bet tikėti negalima. Bet lyg ir panašu, nes ši etapą suformavo be pirklių, be komisijų.

Sulipę ant narų prie mažyčio langelio, stebėjome, kiek čia mūsų pakraus. Tik penkis vagonus tepririnko. Šalta, nyku, pavasario vėjas košia kiaurai per duris ir skylėtas, perdžiūvusias vagonų sienas. Kenčiame, kad tik greičiau temptų į tą laukiamą mūsų lagerį.

Suukė garvežys, stuktelėjęs prisikabino mūsų vagonus, tuoj tuoj pajudėsime. Saulutė jau slepiasi tarp Vilniaus kalvų, naktis uždengs miglose ir dūmuose skendintį miestą. Pagaliau pajudėjome — pirmyn atgal, pirmyn ir vėl atgal. Manėme, kad perrikiuoja į tiesųjį kelią, jau dumsime į nakties tamsą. Deja, vėl sustojame, laukiame gal valandą, gal daugiau. Atsidaro vagono durys, komanda: „Vychodi!“ Surikiuoja, suskaičiuoja. Atgal pro pažįstamus vartus į pažįstamą savo tuščią kamerą, kuri lyg

ir laukė mūsų sugrižtant. Še tau, vilke, ir devintinė! Taigi tokio „tavoro“ ir Pravieniškės nelaukė. Turi bėdų NKVD vyresnybė, kol suranda tinkamą vietą pagal tą garbingą straipsnį varganiems, pusiau invalidams vergams.

Neprošal buvo pakvėpuoti pavasario gaivinančiu vėju, todėl greit kritome ir jau keliavome sapnų karalystėje. Tik aš dar ilgai vis negalėjau užmigti — mintys ieškojo kažko nauja, kažko išsiilgta, malonaus širdžiai,— gal meilės, jaunatviško džiaugsmo, pažinimo. Kvapnūs pavasariai su klevų pirmaisiais žiedais, su bitučių ūžesiais, rodos, tebemiegi po jais, pasidėjęs pūkinę pagalvę, ir sapnuoji mielus, nerūpestingus, saldžius sapnus; dar saulei nepatekėjęs, brendi per rasotą palaukę basas, kelnes pasiraitojęs, eini į Briedlankės lanką, dalgiu ant pečių švytuodamas, eini pjauti kvapnaus šienelio. O ten tave pasitinka žirgai juodbėriai, po nakties sotūs, rodos, tebelaukia tavęs ir šiandien...

įsibėgėjo pavasaris tarp Vilniaus kalvų, nuplovė greitai drumzlinus sniegus nuo atšlaičių. Medžiai saulės atokaitoje skleidė pumpurus, žalius lapelius. Mes tik per galinį langą galėjome stebėti tą pavasario stebuklą. Prisiminiau tuos, kurie kovodami iškentė sunkią žiemą, per speigus slėpėsi bunkeriuose drėgmėje ir šaltyje. Pažįstami netolimos praeities vaizdai sugražino mintis į tą neilgą laikotarpį, kai ėjau į kovą, niekieno neprimestą, savo protu ir sąžine pasirinktą—už laisvę, už savo žemę, tėvų namus, už meilę savo mažai Tėvynei. Ir štai, stovėdamas jau belaisvio narve, aprėpdamas viską mintimis, skrendu ten, toli toli laisvės sparnais. Saulutės spinduliai po ilgų naktų Klaipėdoje čia buvo man tokie malonūs, kad aš ir praleisdavau daugiausia laiko prie lango. Net nenugirdau, kai į kamerą įėjęs prižiūrėtojas ėmė šaukti mano pavardę. Buvau lyg iš miego prižadintas, kam tik manęs vieno staiga prireikė...

Išvedė iš kameros nieko nesakęs. Pasukome prie vartų sargų būdelės. Ten kambarėlyje radau belaukiantį brolių Stanislovą ir jo uošvę Talmantienę, atvykusius į pasimatymą. Buvo graudus pasimatymas. Apsikabinę tylėjo-

me, tik Felicija šluostė ašaras. Brolis kaip gydytojas suprato, kad aš nesveikuoju ir gana apgailėtinai atrodau. Klausė, kokia liga kamuoja. Sakiau, kad ilgai buvo temperatūra, todėl ir nusilpau, dabar jau geriau. Turbūt greit išvyksime. Viską, rodos, norėjau išsakyti, bet žodžiai kažkur įstrigo. Ir brolis ne ką daugiau tepasakė: kad visi dar sveiki ir savo namuose, kad sunkiai mane surado ir kad pasimatymai niekam neduodami, nes nesą čia sąlygų. Bet sudėjo viską, ką turėjo, maisto ne daug, nes neturėjo vilčių pasimatyti. Pažadėjo greit vėl atvažiuoti. Atsisveikinant brolelis į ranką išpaudė popierinių. Sargybinis nematė, nes turėjo „nematyti“. Buvau nuvestas atgal į savo gūžtą. Tik ranka galėjau pamojuoti, kažkas širdy nutrūko.

Aš jau seniai susitaikęs su primestu likimu. Grįždamas apie save nebegalvoju, bet parūpo man brolio likimas — ar jis neišsidavė atėjęs pasimatyti. Juk jis gydytojas ir Lietuvos atsargos karininkas, o tokius jau seniai išvežiojo. Žinojau, kad jis atsargus, bet nesitikėjau, jog išdrįstų tokiam žingsniui. Gal šis jo vizitas neoficialus, už červoncus? Kitaip juk reikia rašyti prašymą pasimatyti, nurodyti giminystės ryšį, o tai jau raktas kagėbistams.

Grįžau po pasimatymo į kamerą ne tik nelinksmas, bet ir susimąstęs, nes toks pasimatymas per tuos kelis mėnesius buvo vienintelis. Nedaug ką gavau iš maisto, pasivaišiname su draugais, daugiau buvo higienos reikmenų. Žadėjo daugiau maisto atnešti, bet aš nieko neprašiau ir nesiskundžiau.

Kitas jo vizitas buvo jau pavėluotas, nes po savaitės, 1946 m. gegužės dvidešimtą, jau ir mus rikiavo į vagono kelionei.

Vagonai buvo paruošti dviejų aukštų, tarpduryje poros metrų takas su latakų grindyse gamtos reikalams ir bačkute vandeniui, maži langeliai prie stogo užkalti geležinėm grotom. Tai ir visi patogumai. Mūsų laimė, kad jau pavasaris, o tie, kurie važiavo žiemą be šildymo, turėjo savo kūnais apšildyti.

Išėjome tylūs surikiuoti po penkis pro tuos vartus. Marš į vagoną! Aplink automatininkai. Vagono tarnyba,

atsidariusi duris, su ilgakočiais plaktukais jau laukia, vėl skaičiuoja po penkis ir šokdina į vagoną, o aukštis — metras dvidešimt, ne kiekvienas senesnis sugeba greit išokti; dar ir šioks toks maišiukas, pagalvėlė, antklodė, dar koks storesnis apdaras ar paltas maišo. Pirmieji išokę tempiamo už rankų vienas kitą, o čia per kuprą su plaktukais neranguosius pavaišina rėkdami — bistrei, vaša matj... bandity! Lygiai kaip bekonus skerdyklon su plaktais padaužydami. Mes pigesni nei bekonai, tai gailėti nėra ko. Stovi aukšti žvaigždėti karininkai atokiau ir stebi, ar gerai išmuštruoti jų auklėtiniai, ar pakankamai žiaurūs, ar dar reikia ką patobulinti. O darbas ėjo: pro jų akis žygiavo ir žygiavo vergai iš tų šlaito rūmų pro geležinius vartus. Iš mūsų vagono matėsi tie vartai. Greitai kažkas patarė skaičiuoti, kiek tokių rikiuočių bus sutupdyta į šitą ešeloną, ir sėdints prie langelio vis žymėjo sienoje brūkšni. Rengė etapui be pirklių, be jokių gydytojų komisijų, todėl visi buvome tinkami, nė vieno nebrokavo. Vakare turėjome apytikrį ir vagonų, ir vergų skaičių. Buvo šešiolika brūkšnių. Jeigu visi vagonai tokio dydžio kaip mūsų, tai yra po 60 galvų, bus apie tūkstantį. Bet kiti ginčijo, kad kai kurie būriai buvę gerokai didesni, esama ir didesnių vagonų. Bet visi sutarėme, kad mūsų ešelone — tūkstantis.

Taigi prabėgo paskutinioji nesvetinga, bet mums brangi naktis gimtinėje. Ešelonas nejudėjo, tik mūsų palydovai lakstė, keikėsi, naktį baladojosi stogais, tarsi velniai ieškodami malkų katilams kūrenti, kad pragaras neužgestų.

Išaušo saulėtas, gražus rytas, atidarė vagono duris, patikrino, ar bakelį vandeniui turime, bet vandens nebebuvo. Padavėme, atnešė įpylę vandens. Netrukus atnešė ir duonutės. Jos vardą jau žinojome, — „paikė“. Tai dienos davinys — 450 gramų; ją vadino karantine, arba kalėjimo, nes jos visada gausi, kur bebūsi, dirbsi ar nedirbsi. Tik karceryje 300 gramų ir stiklinė arbatos kas trečią parą.

Saulutė meiliai kilo tarp kalvų pušelių, teikė paskutinį atsisveikinimą, šildė mūsų vagono sienas ir stogą, ir

buvo šilčiau ne tiek nuo jos spindulių, kiek iš džiaugsmo, kad atsigavome, valgome duonele.

Pagaliau garvežys taip smarkiai stuktėlėjo prikabinamas mūsų vagoną, kad sėdėję ant narų vos nenulėkė žemyn. Po kelių minučių tylos keliskart pastūgavęs ėmė tempti į didįjį komunizmo vieškelį.

Ir pravirko mūsų lūpose daina:

*Jau pražydo sode vyšnios taip baltai baltai,
Juų kvapą tarpu girių paskleidė žiedai.
Vilniaus žemėj štai vėl žydi vyšnios pakelėj,
Juų žiedai šiandien kalba, atsiskirt reikės...*

Toliau niūniavome, kol Vilnius dingo už kalvų. Negreitai tempė garvežys stuksendamas ir skaičiuodamas bėgių sandūras. Atrodė, kad ir jis ne savo noru mus dangina į nežinią, kad ir jis supranta, neskubėdamas tolti nuo brangios Tėvynės, leisdamas ilgiau kvėpuoti gimtuosiu oru.

Sustojome negreit, jau pavakary. Kad pradės baladoti su tais plaktukais kiekvieną sienų lentutę iš abiejų pusių, o trečias per stogą. Kaip velniai kaulinyčiojei Tik dabar supratome, kam tie plaktukai,— kad patikrintų, ar neatlupta vagone kokia lenta pabėgimui. Štai kaip saugomas vergų gyvenimas, nė nesvajok, nugabens ten, kur užrašyta juodu ant balto.

Kita kompanija iš paskos pasirodė — priėjo prie vagono durų, šaukia: „Na pravuju storonu perechodi bystro!“ Vadinasi, į dešinę vagono pusę reikia žaibiškai perbėgti, kol atidarys vagono duris. O mes to muštro nežinojome, todėl daug guzų išsigijome per pečius ir galvas, kol mus išbogino į tą dešiniąją. Nesvarbu, kad pusėje vagono netelpame, lipk ant nugaros ar po apatiniais gultais smuk, o tai lups tave tol, kol sulįsi į tą dešinę. Tada išbalados grindis kairėje pusėje ir po vieną atgal. Pasakiniams vėl tenka daugiau smūgių, kol sutalpina, nes reikia grindis dešinėje išbaladoti. Neduok Dieve, apsiriks, vėl antrą kartą skaičiuos (taip buvo ne kartą). Tai tikri pragaro žvairiaakiai. O rėkti moka, atrodė, kad keikdamiesi jie gimė. Sustojo traukinys, tik ir klausyk, nuo

kurio ešelono galo pradeda būgnus mušti; priartėjo, tai ir ruoškis, miklink kareiviškai kojas. Liūdna ir graudu tada buvo, o ir šiandien prisiminus dar šiurpas eina per nugarą.

Vežė, matyt, aplinkiniais laisvais keliais, didesnėse stotyse nuvilkdavo į pakraštį, kur gana ilgai stovėdavome. Po trijų kelionės parų pritrūkome duonos. Berods Kalinine stovėjome daugiau kaip parą, bet duonos taip ir negavome. Vandens pasipildyti vesdavo po du kalinius; kas spėdavo, o kas ne, važiavo toliau. Velykyje Luki buvome septintą parą, tris iš jų — be duonos. Pagaliau vakare atidarė duris mums bešaukiant — duonos, duonos! Gavome visą trijų parų davinį, bet ne šviežią, kvapnią, o seną ir ne Vilniaus, kur kas prastesnę ir sūroka. Bet džiaugėmės, kad atidavė visą. Daugelis išalkusių norėjo suvalgyti visą, bet nutarėme, kad reikia pasilaikyti, nes nežinia, gal vėl reiks tris paras laukti. Nežinau, ar visi sugebėjo susilaikyti, aš suvalgiau tik vienos dienos davinį, laukiau, kas bus rytoj. O tada truputį pridėjau iš atsargos, buvo lyg ir normalu.

Taigi keliavome tolyn be ypatingų nuotykių. Vėl sustojome dideliame mieste, vėl prabėgo para, niekaip negalėjome sužinoti, koks miestas, užrašo nematėme, geležinkeliečių negalėjome prakalbinti,— tylėjo kaip žemė. Todėl beliko spėlioti — gal Permė ar koks kitas miestas. Buvo aišku, kad artėjome prie Uralo kalnyno, kad Vorkuton jau nepakliūsime. Pervažiavome per didelę upę — Volgą ar Kama, — irgi negalėjome sužinoti. Po beveik trijų parų atvažiavome į Sverdlovską. Čia pradundėjome pro pat didžiulę jo geležinkelio stotį, manėme, kad ir šausime tiesiai į rytus, deja, apsirikome. Pravažiavus stotį, mūsų ešelonas ėmė manevruoti, kol pagaliau nuriedėjo į ramų užnugarį.

Apsinakvojome Uralo papėdėje. Uralas dar dvelkė žiema, grioviuose matėsi sniego ir ledo neištirpę plotai, naktis pasitiko gana nesvetingai, šaldė nuo vagonų dardejimo skaudančius šonus. Čia jau buvo tikrai, kaip enkavedistai sakydavo,— ne pas mamą, bet ką darysi, ir „šuo kariamas pripranta“, o tu, žmogau, kantresnis, vis-

ką iškęsi. Tik neburnok prieš Dievą, kad tave apleido, jis tave išbando.

Na, o šėtonas yra šėtonas, šėtoniški jo ir parėdymai, tad stebėtis ir neverta, viskas lyg ir savo vietoje. Taigi trink, judink savo kūną, kad neprišaltų prie lentų, o užmigęs nesušaltum suvisam. Šitas kraštas — jau Šiaurė. Ir pūsk nepūtęs, į kiaurą vagoną šilumos nepripūsi. Todėl mokykis trypti kazačioką, matyt, tie ruseliai ir trypia jį nuo šalčio, o vėliau tas šokis prigyja visam gyvenimui, tampa lyg įgimtas. Tik šiurpulys nukrato, kai pagalvoji, kad dar 14 metų panašių dienų! Kas atlaikys iš mūsų šio vagono, kuris bus šios ilgos kelionės nugalėtojas? Tokios mintys pynėsi po eilinio kazačioko partijos.

Vieni burnojo, kiti juokavo, laukėm urališkų pusryčių. Kad nors arbata šilta judošiai pavaišintų, juk jau dešimt parų kaip kelionėje, o tik vieną vienintelį kartą gavome šilto vandens, beje, koks ten šiltas. Pagaliau, saulutei pakilus virš miesto dūmų, atsidarė vagono girgždančios ir žviegiančios durys. Gavome žmonišką, sausą, tikrą urališką paikę, prašėme šilto kipiato. Pažadėjo, tik liepė palaukti. Tikrai, ši sykį nemelavo, nustebome, kad nusivedė net nesirinkę du jaunus vyrus ir greit atnešė karšto kipiato, o vagono „staršojus“ net cukraus po du gabaliukus davė. Tai buvo urališki pusryčiai, pietūs ir vakarienė. Visi pralinks mėjome užgėrę saldžios arbatos su skania duonele. O ji visada buvo gardi, kad ir pačią blogiausią atnešdavo,— burnoje tirpo...

Ir štai sukleetavo geležinės durys. Atėjo prie jų vienas iš aukšto rango vadų medaliuota krūtine ir su palyda. Klapčiukai lyg kunigui pakišo suoloelį po kojom, kad išdidžiau atrodytų. Į vidų nesiteikė įlipti, nes čia žemiški kvapai. Maloniu balsu ėmė klausinėti, kaip jaučiamės, kaip kelionė, kokių nusiskundimų esama. Tai daugiau negu patyčios, tarsi pakartajam norėtų antrą kvėpavimą suteikti. Taigi šis majoras geranoriškai ir mandagiai nusiteikęs, štai kaip rūpinasi. Žinoma, vaidinome ir mes, išsakydami viską, neva tikėdami. Atsakymas buvo taip pat mandagiausias, kad sunkumų yra, karo padariniai dar skaudūs, todėl ir tie trūkumai esą. Jeigu būsią pageidavimų, suteiksiąs galimybę nueiti į pirtį išsimaudyti. Nors

ir netikėdami, bet šitokio malonumo negalėjome atsakyti ir pareiškėme norą. Translagpromas, per kurio rankas praeina visi ešelonai, iš tikrųjų savo žodį įvykdė; po keleto valandų atsiuntė kuopą savų kareivių. Griežtai komanduojami žygiavome kokius du kilometrus bėgiais į tą pirtį. Ėjome su gera nuotaika, neabejojome, kad tokiame mieste tai pasiplieskėsime sočiai.

Priėjome didžiulį vieno aukšto mūrinį juodą, aprūkusį pastatą su didžiuliu kaminu. Frontone — statybos metai, bet nepajėgėme perskaityti, mat aptriušę skaičiai buvo labai neaiškūs — ar 1660 m., ar 1860 m. Jau iš lauko dar slegiantį vaizdą, o ir viduje ne ką geriau. Ten jau laukė kiti tarnai šaukdami; bistrei, bistrei nusirengti! Surinkę mūsų rūbus, tuoj į dezinfekcinę kamerą, o mus į šaltą didžiulę maudyklę. Dubenys tokie pat seni ir kiauri, kaip ir pats namas, salė — didžiulė, neapšildoma, gerai, kad ne viduržiemis, tai šiaip taip apmazgojom savo nelaimingus kūnus, o šaltas vanduo nelabai kam davė sveikatos. Greitai išvarė į kitą, dar šaltesnę salę, kur laukėme savo šiltų rūbų. Tačiau gerų batų kai kas neberado, vietoj jų apiplyšę pusbačiai, gerai, kad nors koja lindo. Pakelėm triukšmą. Bet kaltininkų nebuvo, užtarėjų taip pat. Vieni atvežė, kiti atvarė į pirtį, atsako tik už galvą, o rūbai — nesvarbu, gali eiti nors ir plikas, pasakys, kad toks buvai.

Kol laukėme rūbų, visi susirietę kalenome dantimis lyg geniai stuobri. Bet džiaugėmės sulaukę šiltų rūbų, skubėjome rengtis, kad sušiltume. Supratome, kad ši pirtis tarnauja kelis šimtmečius tiems patiems reikalams.

Vėliau sužinojome, kad čia ir formavimo-persiuntimo punktas, irgi didžiausias ir seniausias Sverdlovsko kalėjimas. Žygiavome vėl į savo vagoną, naktis, sargai buvo drąsūs, jų lingavo beveik tiek, kiek pusė mūsų. Maudymas vyko visą naktį, girdėjosi komandos, vagonų durų girgždėjimai. Bet mandagusis majoras nebeatėjo pažiūrėti, kaip jaučiamės po tokios pirties. O savo ataskaitos žurnale turbūt pažymėjo, kad patikrinimo ir sanitarijos priemonės pravestos, skundų nebuvo ir t. t.

Po pusantros paros apsišvarinę riedėjome toliau rytų link. Per Uralą persisvėrė, nuo Tiumenės dardėjome Oms-

ko lygumomis. Ten pamatėme, ko nematę: kolchozo laukus akėjo ne arkliai, o moterys. Pasikinkiusios į akėčias, tempė jos po penkias vienoje grupėje. Kaip mes suprattome, jos akėjo didelius žieminių kviečių laukus. Matyt, rudenį buvo labai sužėlę, o žiemą ir pavasarį po sniego dangą sugulė ir sušuto, tai jos ir judino žemę, gaivino tuos pasėlius. Jų ten priskaičiavome, traukiniui lenkiant, kelias dešimtis moterų — po penkias vienose akėčiose...

— Štai, mieli broleliai, į kokį rojų mus veža. Mus turbūt ir į plūgą pakinkys,— atsiliepė kažkuris. Lipome pamainomis prie langelio ir žiūrėjome kolchoziškų stebuklą. Čia fašistai nebuvo pasiekę, taigi nesunaikino technikos, neišgrobstė arklių. Pasirodo, Sajungoje moterys, motinos — ir maitintojos, ir arkliai, ir malkų kirtėjos.

Važiuojome jau Sibiro lygumomis, palei geležinkelį driekėsi balos, krūmokšniai, vietomis juodžemio laukai. Nedidelėse kaimo tipo stotelėse, kuriose ilgakai stoviniavome, stūksojo senoviniai caro laikų nameliai, naujų statybų niekur nesimatė. O ir nebuvo kam statyti — vyrai dar negrižę, vieni enkavedistų pulkuose įgyvendina komunizmą Europoje, kiti iš nelaisvės važiuoja taip, kaip ir mes, tretį kalėjimų ir lagerių sargai. O duoną augina seneliai invalidai, vaikai iki kariuomenės ir moterys. Stotelėse geležinkeliniai ir kiti laisvi praeiviai mūsų nekalbino, nors aiškiai matė pro langelių grotas mūsų veidus, taip pat neatsakinėjo į klausimus, buvo nebylūs. Traukiniui stovint, mūsų palydovai nulipdavo nuo aikštelių vagonų galuose, kur važiuojant kailiniais susisupę saugojo mus. Vaikščiodavo šalia vagonų ir neleisdavo, kam nereikia arčiau, išskyrus geležinkelio tarnautojus, kurie nušvendavo su savo plaktukais per vagonų ratų ašis, nustatydami, ar sveiki. Įsivaizdavome, kad jų akimis žiūrint buvome tarsi žvėrys, narvuose vežami į kokį cirka, todėl niekam nekėlėm susidomėjimo. Tik didesnėse kryžkelėse sustoję žmonės laukdavo, kol mes pravažiuodavome, todėl matydavo, kaip praeina gerai saugomi ešelonai.

O mes vis dundėjome tolyn ir tolyn. Pavasario keliai rodė liūdną vaizdą — jų niekas netaisė, o visi važiuo. Tik prie geležinkelio pervažų pabetonuota.

Štai jau ir Omsko miestas, didžiulis geležinkelio tiltas per Irtyšių, tilto sijos lėkė pro mūsų akis. Tai buvo berods aštuonioliktoji mūsų kelionės para. Čia pastovėję beveik dieną, gavę Sibiro sūrios duonos davinį, greit suvalgėme. Sužibus vakaro šviesom, tęsėme savo maršrutą.

Omskas — didžiulis miestas, bet paliko slegiantį purvo ir balų įvaizdį. Visur gatvėse matėsi purvas, mašinų provėžos, anglių ir visokio šlamšto sąvartynai, sandėliai palei geležinkelį. Matėsi, kad nėra šeimininko. Dvelkė tolima senove, atsilikimu. Paties miesto tik kraštelių iš tolo pamatėme, tuoj pasinėrėme į nakties ir miglos prieglobstį. Nors pavasaris, bet Sibiro naktys dar labai šaltos, o traukiniui lekiant atrodė, kad šaltį specialiai per plyšius koks ventiliatorius pučia į mūsų vagoną. Kentėjom, dangstėmės kuo turėjome, o nebeiškentus reikėjo lipti ir šokti kazačioką. Norėjosi kuo greičiau pasiekti tą vietą, kurią mums paskyrė.

Po gana šaltos nakties prieš rytą atvažiuojome vėl į didžiulį miestą. Priglundę prie langelio, žvalgėmės, ar nepamatysime miesto užrašo, bet niekur nepastebėjome. Bet jau buvo rytas, ir iš skaitomų per radiją žinių sužinojome, kad esame Novosibirsko mieste, beveik Sibiro centre. Tai nudangino, neveltui enkavedistai Lietuvoje giedojo apie baltąsias meškas. Sibiro taigoj jos nesiveisia, tik Šiaurės vandenyne.

Pasisvečiavę Novosibirske, judėjome tarp vagonų vėžlio žingsniu pirmyn atgal, vėl pirmyn per platų Obės upės tiltą. Tai ilgiausia, plačiausia, lėčiausiai tekanti Vidurio Sibiro upė.

Novosibirskas mažai tesiskyrė nuo Omsko. Senas Sibiro miestas, nykūs priemiesčiai, aplūžę nameliai. Tik miesto centre tęsėsi daug mūrinių namų, apsmilkusių anglių dūmais. Sekėme kelionės eigą prisimindami geografią, nors neypatingai daug buvo Sibiro platybių žinovų, tačiau vienas kitas atsirado. Laikas bėgo greičiau į kelionės pabaigą, nes jautėme, kad kažkur jau netoliese bus ir tie mūsų belaukia apartamentai. Jau dvidešimt

antrą parą bildame ir bildame kaip „velniai kaulinyčioje“, o galo nematyt. Ginčijomės, vieni manė, kad tikrai nugrūs kur prie Ledinuotojo vandenyno pas baltąsias, kiti, kad čia taigos miškai mūsų laukia. Prisiminęs Vilniuje išbrokuotus, sakiau, jog Šiaurėn turbūt neveš, bet kas gali žinoti.

Nuo Novosibirsko važiavome beveik vien miškais. Miškai neiprasti, pakelėm skurdūs berželiai, eglaitės, o kalnuose matėsi grakščios trumpom šakom, smailiom viršūnėm eglės. Vėliau sužinojome, kaip jos vadinamos,— piktos, panašios į mūsų baltegles.

Kažkas tyliai pradėjo dainuoti:

*Ilgos ir nuobodžios slenka dienos čia,
Naktimis vaidenas nerimo kančia.
Nieks, oi nieks nežino, kiek tu čia kenti,
Kalinio dalužė vai sunki, sunki...*

Pamažu jungėsi vis daugiau ir daugiau balsų, uždainavome visi. Pirmą kartą toli nuo Tėvynės pravirko jausmai su skundo žodžiais,— grįžo dainelė, kurią dainuodavome Klaipėdoje. Pasirodo, ją mokėjome visi, ją dainuodavo visuose Lietuvos kalėjimuose. Ir štai ji išsiliejo jau už kelių tūkstančių kilometrų nuo Tėvynės, veržėsi pro vagono mažytį langelį, išskrisdama lyg paukštė į piktų viršūnes.

Iš už staigaus posūkio traukinys įnėrė tarp senobinių nedidelių, iš rąstų rąstų namelių, kai kur su išpjaustytais langinių ornamentais. Jų bėgo prieš mus vis daugiau ir daugiau. Bet visi nameliai liudijo liūdną praeitį, daugelis ilgėjosi darbščių rankų. Supratome, kad čia buvo senbivių rusų sibiriečių kultūra, dvelkė dar neišnykusi jų dvasia, nes aplinkui gaudė miškai, nesimatė socializmo žymių. Čia išvydome ir žašų, ir ožkų daugiau negu kitur. Pašvilpavęs, keliskart sumažinęs greitį, garvežys sustojo prie didžiulio apskritų dailių rąstų su išpuoštais frontonais namo su užrašu „Taiga“. Stotis matėsi didžiulė, kelios dešimtys bėgių eilių,— čia ėjo pagrindinis geležinkelis Maskva—Vladivostokas. Buvo jau pavakarys, daugiau nieko nebegalėjome pamatyti, liko laukti nakties.

Tačiau neilgai laukus, išgirdome šurmulį— pro šalį praskubėjo ginkluoti enkavedistai. Išgirdome, kad iš greito vagono jau sklinda komandos:

— Išlipt su daiktais! Rikuotis po penkis!

Tai, brolyčiai, atspėjote, tikrai tas garvežys paskutinį garą išleido šioje Taigos stotyje. Tik dar klausimas, ar visus čia iškratys. Ilgai laukti nebereikėjo, tuoj ir mūsų durys atsidarė, ta pati komanda. Suskaičiavo, kad visi, ir sukomandavo: žingsnis kairėn, žingsnis dešinėn, sargyba šauna be išpėjimo! Rankas už nugaros, žengte mašr! Tokia maldelė mus lydėjo rytą ir vakarą visus tuos katorgos metus. Iš pradžių šie žodžiai atrodė žiaurūs, o vėliau tapo kasdienybe, tik reikėjo neužsimiršti, kad eini.

Štai ir veda, o kojos kaip medinės, nenori klausyti, einam, klumpam, net baisu darosi. Tiems blogiausia, kurie juokėsi iš mūsų ir važiuojant nešoko kazačioko; reikėjo tempti už rankų, ypač senesnio amžiaus žmones. Tada visi pripažinom, kad kazačiokas— išradimas geras ir net reikalingas tokiose kelionėse. Amžini lagerių vilkai tai žinojo. Žinoma, kai esi alkanas ir apie duoną te galvoji, nėra jokio noro jį trypti.

Kulniavome sunkiai, bet konvojus, matydamas, kad sunkiai judame, neskubino, matyt, ne pirmą tokį etapą varinėja. Nuėję porą kilometrų, pasukome į šoną puskilometrį ir pamatėme keletą dailių lentinių barakų, surikiuotų ir vielų tvora apraizgytų.

Atėjus prie gražiai padarytų vartų, tik vielom apraizgytų, jie atsidarė, ir nauja valdžia pagal straipsnius pavardėmis šaukė kiekvieną ir leido į tą zoną. O čia, Dievulėliau, kaip ne Rusijoje: gražūs trintų raudonų plytų ir sijotų akmenukų takeliai, pasodinti berželiai pririšti kuoliukais, išpjaustytais hieroglifais ir japonų ornamentais. Pagrindinės gatvės šonuose po penkis didžiulius barakus, iki kiekvieno nuo centrinio nutiestas takelis, aplinkui visur žolynėliai, klombos, matyt, kažkokios gėlės pasodintos. Žodžiu, kaip Paryžiuje, o ne Sibire. Tai statė japonų belaisviai, kurie jau paleisti ar į kitas statybas išgabenti.

Buvome pavargę po kelionės ir gerokai nusilpę. Naktį būta didelės šalnos, žolė visa balta, lyg apsnigta. Bet

saulutėje nutirpo, ir žalia žolė apie takelius tuoj sužaliavo dar vešlesnė. Daugelis iš mūsų vaikščiojome ir negalėjome gulėti ar užmigti. Kvėpavome Sibiro oru ir žinojome, kad čia mūsų laukia taigos miškai. Tik nežinojome, ar toli jie ir kaip ten mus nudangins. Atėję viršinkai pranešė, kad čia atbusime karantiną, vadinausi, pagal įstatymą ne daugiau dvidešimties dienų — aklimatizuotis, patikrinti sveikatą, o tada jau į darbą. Pavakary gavome šviežios pusiau avižinės duonos, ji tirpte tirpo burnoje; ir pilkos balandos, neaišku, kokios kilmės, nes nieko joje neradome — nei kruopos, nei kopūstų. Balanda buvo vos šilta, kariškuose bidonuose atvežta.

Naujas rytas nieko nauja neatnešė, traukiniai šūkavo netoliese, vieni lėkė į rytus, kiti į vakarus, pakrauti miško medžiaga ir karo technika. Mūsų tai neypatingai domino. Taigos miestelis skendėjo šalnos rūke ir traukinių dūmuose. Tad liko tik mąstyti apie tolesnę ateitį ir alsuoti nesvetingosios taigos oru. Vaikščiodamas japonų padarytais takeliais, galėjai spręsti, kas per imonės, koks jų darbštumas, meilė, gimtinės ilgesys.

Naujoji valdžia pradėjo rūpintis savo vergais. Atėję pranešė, kad nuo pirmo barako pasiruošti su visais daiktais į pirtį. Buvo smagu girdėti — galėsime atsigaivinti po ilgos kelionės. Bet kamavo ir mintys apie nežinomą Golgotą, — kodėl taip mielaširdingai rūpinamasi, kažin ar ne paskutinį kartą pasinaudojame Taigos miesto privilegijom? O juk miškų glūdumoje pirtys nestatomos vergams, tad nežinia, kuris ciosorius rūpinosi. Tačiau nepasirodė medaliuotas geradarys kaip Sverdlovske, o buvo paprastas lagerio „staršina“, be demagogijos vykdamas karantino įstatymus. Po kelių valandų jau rikiavomės po penkis gal pusšimtis vyrų ir marš į pirtį. Turėjome geroškai pakulniuoti palei geležinkelį iki pirties. Senobinis namas su dideliu rūkstančiu kaminu jau laukė mūsų ir mus negailestingai puolančių „šernų“, nes Sverdlovskas nė kiek jų nesumažino...

Greitai nusimetę rūbus, puolėme pliuškentis Sibiro vandenyje, kuris buvo gana šiltas. Tai jau buvo ir kūnui, ir sielai atsigaivinimas. Gerai išsimaudę, išėjome į kitą kambarį, kur laukėme rūbų iš kaitinimo kameros,

vadinamos „prožarka pšei“. Tame skyriuje radome senuką su barzda, kuris aptarnavo pirtį, išiminėjo rūbus iš kameros. Tas senukas ėmė ašaroti išgirdęs ir prisiminęs, kad jo tėveliai buvę katorgos lietuviai, dar sugebėjo ištartti žodi — broliai. Tai jūs mūsų keliais važiuojat ir važiuojat. Nubraukęs ašarą, mums papasakojo...

Jis nepamena, kokiais metais jo tėvelis buvo atvartas katorgon, vėliau vedęs vietinę rusę. Jie augę keturi vaikai. Gyvenę neblogai, duonos užtekę. O Didžiojo karo ir revoliucijos laikais dvi sesės ir brolis mirė, taip pat tėvas. Liko dviese su mama. Vėliau motina žuvo miško kirtavietėse. Mes klausėmės nustebinti, koks buvo mūsų senolių klaidus likimas, mus tai jaudino iki širdies gelmių. Senukas vedė taip pat vietinę žmoną, todėl ir kalbą užmiršo. Turėjo keturis vaikus — du sūnus, dvi dukras. Dukros jau nemažos mirė nuo Sibiro maro. Sūnūs užaugo, išėjo į frontą, ir nėra jokios žinios nuo karo pradžios. Liko vėl vienas. Ir vėl ritosi ašara per veidą barzdon. Pasigyrė senukas, kad stengiasi mums padėti kuo gali, mes jam dėkojome už gerą širdį. Klausėme jo pavardės, bet per daugybę metų tiksliai nebegaliu prisiminti. Aš padovanojau jam vienus baltinius, nes turėjau dar dujus išsaugojęs, kitas padovanojo švarką, o jis nuoširdžiai dėkojo ir linkėjo stiprybės, išleisdamas mus iš pirties. Grįžome tikrai atsigaivinę, apsivalę, nusiraminę. Kritome ant gultų, ilsėjomės, rodos, ir šonai nebeskaudėjo, o gal Sibiro lentos minkštesnės, gal mūsų šonkauliai jau apsi-prato.

Šis Taigos karantinas buvo ramybės oazė, nerealių ir tolimų sapnų pašvaistė, lyg kažkoks atokvėpis prieš audrą ir nežinomybę. Prabėgo pora savaitių tarp naujų vergijos apystovų, nuo kurių lyg sustiprėjome, nusiramino-me.

Vieną rytą gavome dviejų parų duonos davinį ir arbatos kaušą. Tuoj supratome, kad ruošia mus žygiui taigom Tik duona ta sūri, gal tyčia, nes pavalgis troškina, norisi labai gerti. O gal čia tokia mada, toks receptas? Juk viskas vyksta pagal prisakymus, nustatymus iš aukščiau.

Ir vėl enkavedistų vardijami pavardėm ir per vartus po penkis. Už jų išsirikiavę automatininkai su šunimis ir arkliais. Kas turėjo didesnę palatą ar daiktą, leido sudėti į vežimą, o jų buvo bent trys ar keturi. Kolona po įprastinės inkvizitorių prakalbos ėjo palei geležinkelio bėgius rytų link. Vos tik baigėsi miesto ribos, sužvėrėję varovai ėmė vyti ir rėkti — bėgom, bėgom! — ir su botagais per šonus, ir šunimis per pakinklius, kol išsiūbavo bėgti tekinom. Bėgome visi palei geležinkelį per balas, provėžas. Vijo nežmoniškai rėkdami, keikdami, vadindami fašistais. Žodžiu, po dviejų savaičių ramybės užvirė tikras pragaras, kurio dar nebuvo matę nei girdėję. Tai buvo enkavedistų taktika užgainti, užalsinti bėgimu, kad nė vienas neturėtų jėgų sprukti miškan. Bet ir taip jokių šansų pabėgti nebuvo. Manau, kad niekam tokių minčių ir nekilo. Todėl bėgome, klupome genami keiksmų, botagų, kandžiojami šunų. Labiausiai kentėjo silpnesnieji, turėjome padėti tempti vieni kitus iš balų. O jų čia buvo dar gausiai, neseniai ištirpus storam sniego sluoksniui.

Maždaug už 30 ar daugiau kilometrų pasiekėme Mazalovo stotelę. Čia suvarė į aikštelę, suskaičiavo apsupę, susodino ant šaltos pavasario žemės. Suplukę, suprakaitavę, purvini kritome ant jos ir be komandos kratėme iš batų purvus, vyniojome, sausinome kojas. Aš buvau patenkintas savo ilgaauliais medinpadžiais: nors ir pribėgo per aulus vandens, bet ne purvo, ir kojos nenukentėjo. O kas avėjo pusbačius, tiems buvo liūdniau. Na ir moškos ėmė kankinti, spiečiai puola, neįmanoma apsiginti.

Po pusvalandžio stot ir vėl bėgčia miško proskynom į šiaurę nuo Rytų geležinkelio. Dabar jau vien miškų takeliais. Šunys skalija, enkavedistai keikiasi, šūkauja ir tranko kur papuola, jėgos senka, o tempo nemažina. O jis savaime mažėja, tai juos siutina, kad nebeklauso. Keletas nugriuvo, nebesikelia, pasodino į vežimus, kurie drapanas vežė.

Taip bridome per balotą mišką. Šalia manęs įklimpo stambus vyras, ištraukė koją, o batas liko toje makalynėje. O kiti bėgantys stumtelėjo, neberanda žmogus to bato ir šaukia: mano batas, mano batas! Aš ėmiau gel-

bėti žmogų, kol kolona brido. Pabraidęs užčiuopiau tą jo batą ir ištraukiau pilną purvo. O bato būta kariško, amerikoniško, kuriais rusų kareiviai buvo apauti. Todėl tas stambus vyras man be galo dėkojo. Taip mes per tą jo batą susipažinome arčiau. Tai buvo kunigas jėzuitas Bronius Paukštys. Likome ilgam laikui lyg ir bičiuliai. Kiti, gudresni, pamatę balą, savo pusbačius čiupdavo į rankas, kad jų nepaliktų ir pasaugotų tolesnei keilionei. Vėliau šitaip darė ir kunigas Paukštys. Tų balų perbridome be skaičiaus. Iškamuoti, purvini, kruvinais veidais nuo milijonų moškų. Dengėmės galvas kas kuo turėjome, nes apie tas mažytes museles neturėjome nė mažiausio supratimo. Jos lindo kur tik galėjo ir gėlė be pasigailėjimo. Įgeltos vietos niežėjo ir tino. Pasirodo, tame pragare velnių velniukai gyvena ir tau, žmogeli, gyvam čia kraują iščiulps! Tai buvo neišpasakytai baisu, tikrai galvojau, kad žemiškasis pragaras čia. Deja, tai buvo tik pradžia.

Pavakary atklampojome į nedidelę laukymę miško gilumoje, kur stovėjo didžiulis barakas. Suvarė, sutikslino, sukritome vos gyvi ant žemės. Prašėme vandens, bet sargyba tylėjo. To barako moteris su mažais vaikais žiūrėjo ir ašarojo, matyt, gailėjo; supratome, kad ir ji kenčia, laukia gal vyro ar tėvo kur sėdinčio. Ėmėme šaukti: vandens, vandens! Sargyba, matyt, susigėdo, leido moteriai atnešti keletą kibirų vandens. Atsigaivinome. Matėme, kaip skurdžiai čia jie gyvena — netoliese ganėsi karvutė su keliom ožkom. Karvutė mažutė, ragai ir nagai, nesupratome, ar ji melžiama, ar ne. Tvarto nesimatė jokio. Gal, sakom, barake ir tvartas. Kas žino to krašto keistenybes. O ir mes niekuo nesiskiriam šiandien nuo jų. Kas žino, po dešimties metų kokie būsime, jeigu dar būsime gyvi...

Vėl komanda kelionėn, čia truputį sulėtėjo tempai. Matyt, įsitikino, kad ganėtinai esame palaužti; jeigu pradžioje neišdrįšo niekas bėgti, tai dabar tuo labiau, nesėjome siūbuodami. Lipome šlaitais, leidomės į nuokalnes, — ir visur snaudžiantys miškai. Beržai, kedrai, laibašakiai ėgliai (piktos), tiesiai šaunantys į dangų kaip žvakės, milijardai uodų ir moškų. Paukščių ir žvėrių nema-

tėme, nebuvo kada ir žvalgytis, reikėjo žiūrėti, kad neišklystum iš tako ir negautum kulkos į nugarą.

Pilni vežimai iš paskos vežė nusilpusius ar sužeistom kojom. Ėjome ir ėjome, ir labai jau laukėme, kada pasieksime kelionės galą. Rodos, pargriūsime, nebebus tada jau nieko baisaus. Nusileidi į naują slėnį, o čia vėl spiečiai moškų puola, skubėdamos pasisotinti krauju.

Varovai vėl ėmė skubinti, nes artėjo vakaras, o norėjo pasiekti su šviesa tą mūsų buveinę, kad spėtų sutikrinti, suskaičiuoti. Juk tokią brangenybę gabena, o žiū, koki ir praganė. Taigi nė vienas iš vadų nenorėjo atsidurti mūsų vietoje, todėl turėjome žūtbut laiku atvykti. Išlindome iš tankumynų į iškirstą aikštelę, kurioje subolavo luptų eglių trijų metrų aukščio siena su aukštom būdelėm kampuose, t. y. sargybai tupėti su stogu nuo lietaus.

Stovim prie vartų ir laukiame, vos laikomės ant kojų, kol sulipo į tas tupyklas sargybiniai. Tik tada ėmė skaičiuoti ir leisti už vartų. O ten, Dievulėliau, toks pat miškas! Smarkiai temo, lindome po didesnėmis ir sausesnėmis eglėmis. Gūžėmės būreliais vienas prie kito, laužėme eglaičių šakas, dengėme galvas nuo moškų, kritome lyg negyvi, kol ganėtinai sušalome. Tada krašte gultys lindo į vidurį, kad sušiltų šonus — lygiai kaip maži paršiukai vienas prie kito. Taip tamsioj gūdžioj Sibiro taigoj ėjo pirmoji naktis.

Iga, nenumaldoma taigos naktis nedavė pailsėti, kausė kūną ir nuovargis, ir šaltis, o trečiasis nelaimės brolis — badas baladojosi žarnyne. Surėmė visi trys drauge, ne juokais buvo liūdna, o taigos šmėkla kažkur kvatojo vidury tamsios nakties... Galop išaušo rytas, o mes slankiojome lyg vaiduokliai apsimuturiavę galvas kas kuo turėjome ir laukėme „pavelitėlių“, kada teiksis pažvelgti į savo gyvūnėlius. Laukti ilgai neteko, pasirodė tuoj su savo popieriais, skambtelėjo į gabalą bėgio, pakabinto prie vartų, generaliniam patikrinimui pagal lydraščius. Sutikrinę didingai pareiškė — čia jūsų namai, čia jūsų kapai. Kada duosite duonos, paklausėme. Kai atveš, gaukite, niekas nedings.

Po valandos atėjo ir vidaus valdžia — du leitenantai, sakė, atneš kirvių ir pjūklų. Pirmiausia reikšią išpjauti tuos storulius medžius zonoje, išvalyti. Vėliau statyti barakus, o dabar — laikinas pastoges nuo lietaus. Visų svarbiausia sudaryti stalių, instrumentalistų, kalvių brigadas. Kitiems reikės kirsti mišką. Išgirdę, kad nemaža specialistų, tarė:

— Gerai. Kuo geriau dirbsite, tuo greičiau pastatysite namus, nebus jokio vargo...

Tai buvo žodžiai iš enkavedistų lūpų į mūsų ausį. Iš tikrųjų buvo kaip ir visur visada — viena kalba, kita daro arba atvirkščiai. Bemat sargyba atnešė krūvą kalūnų, o ne kirvių; jie kaip išlieti dar nebuvo galasti; numetė ne pjūklų, o suomiškų, didžiulių, pusantrą metro ilgio dvijusių pjūklų, irgi negalastų. Galasti nėra kuo. Atrodė, jog specialiai kankina, kad atimtų paskutines jėgas, o duonos nei vandens nėra...

Prasikasam juodžemį, prisirenkam vandens, štai tau ir šulinys! Skanus taigos vandenėlis. Geriam trečią dieną. Tik ketvirtos dienos pavakary atgabeno ant arklių maišus duonos ir didžiulius špižinius katilus. Tokius Lietuvoje ūkininkai pirkdavo ir, įmūrinę į pečių, šutindavo kiaulėms ėdalą. Nusilpome visai, vos kelis medžius nupjovėme vandenį tegerdami. Kol susvarstė, dar praėjo naktelė. O duonelė ne ta, kur Taigos mieste gavome, — čia daugiau avižų ir kitokių priemaišų. Maišais per balas ant arklių plukdoma primirko balų vandens, išėjo košės mutinys. Bet atidavė už tris dienas po 450 gramų, ir ji ištirpo lyg cukrus burnoje. Kūrenome laužus dieną naktį — dieną nuo uodų, naktį nuo šalčio. Netoliese buvo pastatytas nedidelis namelis, kuriame gamino kareiviams maistą. Kareiviai gyveno palapinėse, dėvėjo vadinamuosius komarnikus — sietelius nuo moškų. Mums jų nedavė, vienintelė apsauga — laužas ir laisvi drabužiai, ypač rankovės. Jeigu tik užriši rankovę, tai toj vietoj sulindę nugrauš iki gyvos mėsos. Vis daugiau gabeno kirvių, pjūklų lentoms pjauti. Mūsų broliai, prisiminę senovę, padarė ožius, pasigalandę pjūklus, pjovė lentas. Sargai stovėjo šalia, kad vis dirbtume.

Augo keturios skeltų karčių daržinės, zonoje iš miško liko tik kelmynai. Gulė storiusi kedrai, stojosi laikinos pastogės, jas dengėme eglių žievėmis, tvirtinome kartimis, rišome lanksčiomis vytimis. Žievės džiūvo, trūkinėjo, atsirado stoge plyšiai, mažai tegelbėjo nuo lietaus. Gultai buvo ant šakų bei karčių. Kūrendavome amžiną ugnį, daugelis prie jos miegodavo, džiovindavo sušlapusias drapanas. Pastatę trikojį, vielomis įtvirtinome tuos du katilus, vėliau dar pridengėme šiokiu tokiu stogu, padarėme iš lentų katilams dangčius. Gavome sriubai špižinius storus bliūdelius. Tik po kelių savaičių taigoje užaugo česnakai, vadinamoji „čeremša“. Šis taigos stebuklas gelbėjo tūkstančius vergų ir ne tik vergų nuo cingos — dantų išbyrėjimo. Ėmė vienas žmogus, buvęs kalinys kriminalistas, vaikščioti be sargybos į miškus, rovė tą čeremšą, gabeno mums sriubai virti. Apšutindavo juos katiluose, ir būdavo sriuba. Toks buvo maistas tame pragaro židinyje tą pirmąją vasarą. Po kelių savaičių turėjome ir pirmąją auką. Tai Adomaitis, jaunas gražus vyras, mirė nuo apendicito. Jo mirtis skaudžiai mus visus išpėjo, kas laukia — jokios sanitarijos ir medicinos priežiūros; nori mirk, nori kankinkis. Net vandens nusiprausti nėra, tik atsigerti ir akis suvilgyti. Viena duobė išsenka, kitą kasame. Taip jų atsirado daugybė. Taip pat ir tualetų — vienus užpildome, kitus kasame...

Sulaukėme traktoriaus, jis per taigos miškus atvilko ant rogių elektrai gaminti stotelę, pjūklų, kirvių, vielos, galastuvų ir maisto kareiviams, o ir mums kažkokių kruopų. Nors dirbome, maisto nepadaugėjo. Silpome, jėgos mažėjo, o dirbti vertė neatstodami.

Su mumis kriminalistų buvo atvykę gana nedaug, jų lyg ir nesimatė. Tik kai atgabeno dar šešis šimtus, o rudenį dar kitą etapą, tai jau buvo jų gana tirštai. Tuoj atidavė jiems du laikinus barakus. Paskui suformavo miško kirtikų brigadas ir pradėjo varyti kirsti aplinkui miško. Po traktoriaus atvykimo atsirado jau ir tikra lagerio vadovybė; lagerio viršininkas kapitonas Ščelinas, KVČ leitenantas Jurčenka, režimo viršininkas Frolovas ir dar pora karininkų, cenzorius, tiekimo, na ir visa krūva vidaus tvarkos prižiūrėtojų. Jie jau iš kareivių. Po briga-

dų suformavimo daug liko zonoje tokių, kurie nėjo į darbą,— vadinamieji blatnieji, urkos ir kitokie. Sužinojome, kad mūsų lageris būsiąs griežto režimo ir kad čia teksią kariauti su tais banditais. Tai nedžiugino, bet kol kas jie mums netrukdė, nes neturėjome nieko viliojančio. Tik trypdavo išlinde ant kelmų kazačioką ir lošdavo kortomis, kai nematydavo prižiūrėtojai. KVČ perskaitė zonos įstatymą — galėsime per metus parašyti du laiškus, o adresas esąs toks: Kemerovskaja oblast, stacija Taiga, Mazalova Kitotskij l. / p. Nr. 1. Visi puolėme prašyti rašymo priemonių, prižadėjo duoti, tik ne visiems iš karto, nes cenzorius nespėsiąs tikrinti. Kas gerai dirbs, tam pirmiausia. Davė pluoštą vokų ir popieriaus, pažadėjo dar atgabenti.

Laiškai turėjo būti trumpi. Esu sveikas, gyvas, mano adresas toks, daug daug linkėjimų. Taigi mus sekė, „rūpinosi“. Atsirado ir statybų viršininkas, sudžiūvęs džiovininkas, buvęs, matyt, aukšto rango NKVD karininkas, dėvėjo gerą diagonalės uniformą be antpečių. Kiti sakė, kad tai buvęs karo belaisvis. Sargai — taip pat buvę belaisviai, dirbo nenustatytam laikui. Žodžiu, kol Stalinui bus reikalingi, tol ir saugos lagerius. Ir vergai, ir saugotojai buvome prie vienos grandinės priišti. Skirtumas tas, kad jie nebadavo, o mes badavome ir kritome it lapai rudenį nuo taigos medžių. Sargybos vadas buvo žydas, stambus, raudonais žandais, viršilos laipsnio. Jo žodis čia buvo lemiamas. Jo klausė visi, net lagerio viršininkas ir kiti karininkai. Matyt, turėjo KGB visus įgaliojimus. O jo pavaduotojas tvarkė sargus ir visas sargybos pamainas,— buvęs karininkas, vėliau sakėsi, fronte turėjęs majoro laipsnį. O čia, kaip ir visi kareiviai, buvo be laipsnio. Na ir visa lagerio grietinėlė, kuri tiesiogiai priklausė Krasnojarsko viršenybei...

„Prarabas“ tuoj ėmėsi karinės drausmės. Atsivežęs planus, lagerio vyresnybei įsakė suformuoti daugiau statybinių brigadų. Greit pamatė, kad statyti ir kirvi valdyti moka tik lietuviai. Pareikalavo iš miško gražinti visus, galinčius rąstus tašyti. Nors pagal čekistų įstatymus su 58 straipsniu galėjome tik miške dirbti, bet lietuvių rankos ir protas pralaužė tą barjerą. Ruselių pagal bylas su-

rado vos keletą, kurie gebėjo kirvį laikyti rankoje, ir tie buvo jau senukai, dar priešrevoliuciniai. Mūsų broliai beveik visi grįžo statybon.

Darbų vykdytoją vadindavome Taigos Vanagu, nes jo nosis — kumpa kumpa, susikūprinęs, labai jau kosėjo, matėsi, kad serga žmogus. Bet mūsų neskriaudė, pagal išdirbį gaudavom pačią didžiausią paikę, tačiau ir ji negelbėjo. Kaip minėjau, duona buvo be galo prasta, arklių prakaito ir vandens primirkusi avižų košė. Būdavo džiaugsmo, jeigu papentukas papuola, ji lengvesnė, jos daugiau ir sotesnė.

Buvo nužymėtos barakų ribos, prarabas du lietuvius paskyrė padėjėjais (tai buvo inžinierius Pilkauskas ir berods mokytojas ar studentas Mildeikis). Mildeikio straipsnis nebuvo politinis, nubaustas tik penkeriems metams. Vėliau tapo vyriausiu lagerio prarabu po Vanago. Vaikščiojo išsipustęs, su blizgančiais batais, kaip tikras laisvas „terbu“ pilietis. Mes jam nepavydėjome, ir jis mūsų neskriaudė, bet puikuotis buvo didelis mėgėjas. Mums, varganiems, atrodė truputį keistokas. Kalbėdavom, kad blatinieji užpykę jo nepraloštų kortom, o tada jau galas.

Didžioji dalis statybų vyko beveik tuo pačiu metu. Pirmiausia prie vartų namelis (vachta), kur sėdi sargybų posto viršininkas, ilsisi bokštelių pamaina. Toliau — kareivinės, sandėliai, valgykla su virtuve, keturi barakai, vėliau dar keturi ir karcerys, sandėlis daiktams. Dar vėliau — vėl keturi barakai. Tai buvo jau kitais metais. Mano brigada vadinosi 4-ja, brigadininkas buvo lietuvis, jaunas, šaunus vyrukas, kilęs nuo Saldutiškio.

O statėme mes, tai yra 4-oji brigada, prie pat vartų pirmąjį baraką. Jie visi buvo numeruoti. Reikėjo kasti dviejų metrų gylio duobes, statyti apdegintus stulpus, toliau jau sienas. Po darbo kirvius, pjūklus pagal sąrašą išnešti iš zonos, rytą vėl pasiimti darbui. Neduok Dieve, pragansis kirvį, sukelsi pragarą zonoje, o pats sėsi į karcerį. O karceryje kas trečią dieną 300 gramų duonos ir sriubos bliūdelis; didesniam nusikaltėliui tai ir kelnes numaus.

Po mėnesio pasijutome labai pavargę, o ypač inteligentai,— nepratę griebė kirvį iš visų jėgų, o jis neleng-

vai pasiduoda, o čia prižiūrėtojai pamatys, kai nemoki rašto tašyti, tuoj į mišką. O kirvis neįgudusiam ir rankas ėda, vienos pūslės, kitų net delnai kruvini. Bet gelbstisi žmogus nuo didesnės bėdos. Tarp savų vis lengviau — pamoko, padeda vieni kitiems, o miške reikėjo nešioti rąstus į krūvas, nes arklių vos keturi tebuvo. Dviem arkliais vilko statybai rąstus, kiti du ilsisi, o brigadų daug, pradinė norma tokia: vienam žmogui paruošti 1,5 m³ rąstų, nužievinti, nugabenti į krūvas tam tikrose vietose. Po metų ji didėjo ir didėjo, kol išaugo iki 4,5 m³ gatavo miško. Tai baisi norma, kad gautum 900 gramų duonos, tris šaukštus košės. O ji pasirodė tik po Naujų Metų, kai buvo galima susisiekti rogėmis ir mašinomis. Todėl užtekdamo trijų mėnesių, kad iš jauno, raumeningo vyro liktų tik skeletas arba klipata.

Darbas sunkus, alinantis dar ir todėl, kad šalia stovi sargas ir loja— davai stavai, davai robotai! Kasi duobę stulpui, rodos, iškastum giliau, kad negirdėtum prižiūrėtojo raginimo. Negi visus dešimt metų taip ir stovės prie nugaros tas įkyrus tipas? Čia visur tave lydi, stebi, su panieka pravardžiuoja, aplinkui šlykščiausi keikimai, keikiasi ne tik kriminalistai, bet ir sargai.

Kaip minėjau, „Stalinec“ ant rogių atpoškino dizelinę elektros stotį. Pirmiausia pakabino lamputes aplink visą lagerį, kad iš bokštelių būtų matyti, kada kas taisosi išlipti per tą aukštą tvorą. Tai saugotojams buvo laimė, nes naktys čia labai tamsios, šaltos, o dienos gana šiltos, kaip ir Lietuvoje pavasarį; lietaus maža, daugiau saulėta. Drėgmės miškams užtenka, nes žiemą žemę dengia metro storio sniego danga. Iš vidaus palei tą tvorą dirbo brigada kalinių, rovė kelmus, sukasinėjo ir išgrėbliavo 5 metrų zoną. Ten pat pynė spygliuotų vielų tinklą, kad nepralįstume prie tvoros. Iš kitos vielų pusės bėgiojo dresuoti vilkšuniai. Žodžiu, pabėgti šansų jokių, bet vis stiprino ir stiprino...

Mūsų brigadoje dirbome aštuoniolika žmonių. Kasti duobes juodžemyje buvo lengva, nors žemė atšilusi tik 1,3 m gylio, tad dar reikėjo iškirsti 70 centimetrų išalusio grunto. Tai buvo didžiausia kančia. Čia taigoje — amžinas išalas, žemė per septynetą mėnesių išalą iki trijų

metrų ir niekada nespėja tiek atšilti. Pradžioje labai vargome, išsekdavo jėgos iki vakaro. Vėliau pasidarėme gudresni — plovėme stulpus trumpesnius, pamatę, kad prižiūrėtojai nesusigaušo. Težiūri, kad ne sėdėtume, o dirbtume. Iškasę greit į duobę stulpą ir gerai, norma ir gylis kaip projekte. Lengvai užtekdavo procentų paikai duonos, nes ji priklausė nuo brigados išdirbio. Bet valdžia vis tiek nubraukdavo, sakydama, kad ne visi vienodai dirba, kad brigadininkas turi teisę reguliuoti, kam mažiau skirti. Tokia kolchozinė kolektyvinė sistema. Bet mes iš eilės gaudavom tas mažąsias, kad nebūtų niekam skriaudos.

Laikas bėgo sunkiai. Kaip netaupėme jėgų, bet jos mažėjo ir mažėjo nuo nežmoniškų sąlygų. Staigus lietus, dažniausiai su audra, o pastogės jokios. Suskeldėjusios eglių žievės mažai saugojo nuo liūčių.

Mano grandyje dirbome trys žemaičiai — aš, gerai mokėjęs statyti, Razma nuo Kartenos, ūkininkas, ir Rankaitis iš Kretingos miesto, dirbęs kooperatyvo tiekėju. Razma baustas tik 3 metams už nepranešimą, kad jų kaimė lankosi partizanai. Rankaitis irgi 3 metams, kad išėjusiam į mišką broliui davė maisto. Visi buvome jau pažįstami iš Klaipėdos. Buvome stipriausi statybininkai, nes trys rentėme trečdalį barako, dirbome nesunkiai, ištaisėme gerus kirvius, gerai išgaląsdavome, buvo aštrūs lyg skustuvai. Dailiais kotais, netrynė rankų, ir kitiems padarėme, visus mokėme. Todėl mūsų barakas buvo statomas dailiausiai. Prarabas Vanagas atėjęs dažnai stebėdavosi ir klausinėdavo, kas mes tokie, nes tikrai manęs, kad mes vokiečiai, tikri fašistai, o ne lietuviai.

Gyvenimas slinko vėžlio žingsniu, gyvenome be jokių buities permainų. Rūbai suplyšo, naujų nedavė, tik mano batai ir kelnės, ačiū Dievui, vis dar laikėsi. O kiti vieną drabužį ardė, kitą lopė. Daugėjo sužeistų, nusilpusių bei sergančių. Atgabeno kažkokį felčerį — kalinį gruziną, panašų į Staliną, įkurdino vienam kampe. Jis, matyt, buvęs kagėbistas karininkas, neturėjo jokio supratimo apie gydymą. Tik temperatūrą galėjo pamatuoti, nes vaistų jokių neturėjo. Su aukšta temperatūra nevarydavo į darbą. O lietuviai stengėsi ir dirbo kad ir su tempera-

tura. Nedirbančiam sumažindavo duoną iki karantino normos — 450 gramų.

Zonoje buvo jau ir kalinių valdžia. Daugiausia iš tų blatnujų. Šestiorkos — tai lagerio šuneliai, kurie padėdavo surinkti visus klipatas, neturinčius temperatūros, lazdom mušdami, vydavo iš tų barakų iki vartų, o ten jau kiti brigadininko tarnai perimdavo jų funkcijas, ir taip, kol žmogelis dar kilnoja kojas. Atvyko komisija tikrinti, ar daug jau tų klipatų atsirado, nes daugybė iš miško buvo parnešami į lagerį, nes savo kojėlėm nebepareidavo, o tai trukdydavo darbui ir sargybai. Vėliau būrio vadas pats stovėdavo prie vartų ir, pamatęs svyruojantį ar basą, gražindavo atgal į zoną. Kai klipatėlės pastebėjo, kad basų neima į darbą, vakare kiaurus savo pusbačius — į laužiuką, į laužiuką, o rytą ateina prie vartų vis daugiau basų, grįžta į zoną ir šildosi per dieną prie laužo, dienelė lengviau prabėga...

Matyt, lagerio valdžia nebegalėjo ilgiau laukti, nes vis daugiau mirė žmonių. Komisijai reikėjo išbrokuoti turbūt pusę lagerio, o gal daugiau. O kas gi dirbs? Vis tik sudarė tris nemažas grupes po šimtelį tokių skeletų. Palaikę kelias dienas poilsiui, išrikiavo ir išvarė atgal tais pačiais takais, kuriais ir atėjo. Mums tai kėlė ir gailėstį, ir nerimą. Iš lietuvių dar nedaug tepapuolė.

Po poros savaitžių vėl atvarė pora šimtelių jaunų vyrų, matėsi, kad neseni lagerininkai. Šitaip pamainos keitėsi kas trys mėnesiai. Neįtikėtina, kad per tris mėnesius iš žmogaus gali tokį skeletą klipatą padaryti! Pasirodo, gali!

Smarkiais tempais artėjo rudenėlis, vis niuresnis darėsi taigos dangus. Atburzgėjo antrą kartą tas traktorius. Nuo jo užesio aidėjo taiga už keleto dešimčių kilometrų, kol jis kasėsi iki mūsų per balas. Jo rogės tarsi karavanas — dešimties metrų ilgio, todėl baloje neskęsdavo. Tik svarbu, kad tas „Stalinecas“ neįklimptų. Traktorininkas tikrai turėjo turėti patirties — su tokiu svoriu syki per balą persikasęs, antrą kartą toj pačioj vietoj jau nebeišvažiuosi.

Rytojaus rytą mūsų statybininkai ėjo iškrauti tų ro-

gių ir pasakojo, kad daug atvežta maisto, kruopų, net cukraus, žuvies bačkose ir kitokių gėrybių. Laukėme to pagerėjimo. Tiesa, komisija sakė, kad statoma duonos kepykla Kitato barake, kad duonos reikalai bus išspręsti. Nebekvėpės dumblynais... O mes ir patys kvėpėjome nebežinau kuo, užpuolė „šernai" iš vidaus, moškos graužė iš išorės. Zonoje jų liko kur kas mažiau, nes kūrėdavome ugnį šalia statybos, jos dūmų nemėgo ir šalinosi. Dirbantys miške nuo jų žiauriai kentėjo, daugumai išburko veidai nuo įkandimų, užtino akys. Tokių nebevarydavo į darbą, kol atslūgdavo. Kitiems visas veidas išpuoštas raudonom dėmėm, bet netindavo. Barakai jau kilo virš langų.

Po pirmųjų laiškų iš gimtinės pasidarė širdyje ramiau, kad paštas veikia. Kas gyvena dar savo namuose, gavę mūsų žinutę, būtinai parašys. Liūdniau tiems, kurie nebeturi namų, o ir nebežino, kur dingo jo gentis. Tokių tarp mūsų buvo nemažai. Aš juos visus širdingai užjaučiau, nes ir man nebuvo smagu, kad pirmoje partijoje negavau dar laiškelių, bet tikėjau, kad gausiu, kad mano sesė ir globėja dar tikrai gyvena ir sužinos, kur aš. Taip mąstydami lindome į savo šaltą nakties prieglobstį, o naktys šaltėjo. Rytą dangus užtėmo visai, ėmė žliaugti ištisai lietus. Iki pietų dar galėjome dirbti, permirkome iki plaučių, lindome į savo šalašus dar nesibaigus darbiui. Bet ir čia nebuvo išėitės — visur žliaugė pro sutrūkinėjusias eglių žieves, ugnis geso, malkos šnypštė nuo lašų. Sulaukus nakties, dar labiau pagausėjo lietaus. Atrodė, kad dangus nori mus paskandinti toje kiaurymėje. Ne galėjome net poterių kalbėti, drebėjo pažandžiai, o badas nustelbia ir dvasios jėgas. Mintis užvaldo alkio agonija, ir ne kiekvienas besugeba surasti savyje jėgų...

Rytą sukilę pamėlę bėgome atsinešti kastuvų, gilinti griovelius, lopyti velėnom barakų lubas, kur naktį praplovė vanduo. Pasigirdo traktoriaus gausmas, vėl kažką gabeno. Sakė, kad stiklą barakams ir kitokią įrangą lagieriui. Tik pusę beišvarė į darbą, mes taip pat sulindę stuksenome kirviais, kad girdėtusi dirbant, pjaustėme rąstus ir kūrėnome laužus naujuose barakuose, kur mažiau įlyja. Bet „Stalinecas" neatvažiavo, sakė, kad į klimpo į

balas. Antrą dieną irgi gaudė miškai, bet irgi neatvyko. Tik trečią dieną atgužėjo — du susikibę vilko tas roges, matyt, vienas kitą tempė per tas balas. Tempėme ir mes stiklą iš rogių. Reikėjo stiklinti langus, o pjaustyti stiklo nėra kuo. Kaip viduramžiais, pjaustėme su įkaitinta viela. Kol išmokom, daug stiklo reikėjo paaukoti. Bet toliau sekėsi neblogai, ką padarysi — vargas žmogų ir išradingu, ir niekšu paverčia. Čia, taigoje, nejuokaujama: sugebėsi grumtis, išliksi, ne — būsi traša berželiams.

Ne juokais vieni kitus raginame, reikėjo gelbėtis ir skubėti, nes žiema, kaip sakė čiabuviai, jau turėjusi būti, taigi gali kiekvieną dieną prasidėti. Jau ilgiau kaip savaitę smelkė šaltas lietus, niekur neišbrisi, visur dejonės, pilna sergančių. Nuo pusiaunakčio vietoj lietaus ėmė stūgauti taigoje vėjas, vydamas properšom baltus debesis. Vos jam aptilus, ėmė dribti baltais dideliais kašniais sniegas, uždengdamas vandens kupiną purvyną. Greitai keitėsi žemės veidas. Ėjome nuo laužų ir stebėjome lyg stebuklą. Nežinojome, džiaugtis ar verkiti, bet širdyje kažkodėl buvo ramu. Štai ir atėjo baltoji Sibiro žiema, atrado mus tame purvų knibždėlyne besidangstančius, besislepiančius, O rytą jau žemė buvo uždengta storu 30 centimetrų sluoksniu. Vandens nebeliko, sniegas išsausino, buvo purus purus, bet nešlapias. Besmegenio senio čia nesulipdysi. Šiaurys vėjelis tuoj kvėptelėjo, atskridęs nuo vandenyno ir skelbdamas įstatymus. O mes — be žieminių rūbų, nuplyšę, kojos taip pat vyniojamos ir aprišamos beržų tošimis. Nutrūko miško darbai, tik ne statyba. Prasadžiovinę prie laužų šiek tiek rūbus, plušėjome, kiek dar galėjome. Kas stiklino, kas stulpus kasė, kol neišalus žemė, barakų grindų sijas klojo. Zonoje darbas dar virte virė. Pati gamta darė, ką norėjo, nebe mūsų norų klausė. Kad tik duonelės būtų, o visa kita pakeltume. Deja, deja. Lietus sulygino zonoje vandens lygius, taigi šulinių su tualetų duobių. Tų, kas tik gėrė daug vandens, žinoma, nevirinto, mažai išliko.

Iškritus sniegui, šaltis ėmė kaustyti žemę. Nieko nelaukdami ir negailėdami, „Stalinecai" drąsiai drožė per balas namolio prisikabinti greiderių ir ruošti žiemai kelius. O pas mus atsėlinusi su dalgiu mirtis kasdien ėmė

skinti po keletą gyvybių. Netrukus prasidėjo didžioji pjūtis. Taip ir rinkdavo iš tų šalašų sustingusius. Šiltesnes drapanas pasisavindavo draugai, o mirusius vilkdavo su arkliu. Už vartų pamatėme dar ir tokią operaciją — sargybiniai su durklu persmeigdavo krūtinę, kad kartais neišvežtų nenumirusių. Toks Kremliaus parėdymas. Vėliau jie patys sakydavo, kad ne visi tai galėdavo padaryti, o nepaklusniuosius vadas tupdydavo į būdelę šalti ilgom valandom. Toks vaizdas buvo sukrečiantis, šiurpulingas, nes nežinojome, kuriam ir kurią dieną reikės išvažiuoti pro tuos vartus. Karstų niekas čia negamino, o ir nebuvo dar iš ko. Tokia buvo svetingoji taiga.

Po penkių parų šaltis siekė 25—30° C, traškėjo primirusi vandens žemė. Daugelis šalašuose užmigę sušaldavo, o kitiems apšalo galūnės, reikėjo kūrenti laužus, pamainom keistis, sušilti prie jo. Nusilpusiam buvo labai pavojinga užmigti ir sušalti; o šaltyje labai miegas ima. Pradžioje vaikščiodavo prižiūrėtojai ir išpėdavo, kad saugotumės, jeigu norime išgyventi. O kas gi nenorėjo? Man dar ir stuburas save primindavo — ką darysi, viena bėda — ne bėda, o kai kelios, sako, linksmiau. Nebeliko šypsenų nei pasakorių. Tupėdavome lyg vištos ant karčių susigūžę prieš laužą, tylūs, pavargę. Žiūrėk, kuris užsnūsdęs keberioškst nuo tos karties jau nusirito, keliasi burnodamas, suka kitą šoną prieš laužą. Arba daugiau malkų užmetus, kam nors padai svyla. Visokių kuriozų tame skruzdėlyne buvo, kas visus beprisimins.

Tai buvo sunkios grumtynės su neiįprasta gamtos užgaida. Niekas neprisiminė, kiek valandų teko miegoti,— reikėjo plušėti ir judėti dieną darbe, o naktį prie laužo. Porai savaičių nieko į miškus nebevarė. Sunėrimus valdžia ramino, kad štai tuoj atvažiuos mašinos, atveš rūbų ir maisto, bet keliai dar vis neparuošti. Jų vasarą niekas neruošė, tik dabar, žiemos prispirti, griebėsi. Miškui išvežti reikėjo išplatinti proskyną, išrauti daug medžių ar nupjauti taip trumpai, kad netrukdytų mašinoms važiuoti, padaryti prasilenkimus. Ir taip kelias dešimtis kilometrų. Girdėjome miškuose traktorių gausmą visą savaitę dieną ir naktį. Dirbo ten laisvi ar buvę kaliniai. Bet

galų gale priartėjo ir iki lagerio — kelias buvo nutiestas.

Rytojaus dieną pasirodė ir amerikoniškas študebekeris, atgabenęs vyresnybei ir sargybai žieminius rūbus — kailinius, veltinius, maisto. O mums apiplyšusių šimta-siūlių bei senų veltinių. Ėmė tuoj stipresnes brigadas komplektuoti. Mirusių vis daugėjo, buvo dienų, kai net po dešimt išveždavo. Skynė ir lietuvių gretas. Po trijų ar daugiau savaičių pertraukos dalį brigadų pavyko išvesti vėl miškan. O mes vos gyvi vis dirbome visą tą laiką. Išsekome visai, kol pagaliau po mėnesio atvežė naujų drabužių bei veltinių, tik ne lietuviams. Vėl miško brigadas perrenginėjo naujais rūbais, o mums — jų senus. Bet ką darysi, džiaugėmės ir tais. Blogiausia, kad mums nebeužteko veltinių, liko tik su nupjautais aulais ir seni, matyt, laisvų žmonių nurašyti. Aulus nupjovė, panaudojo padams pasiūti, be to, dar ir per maži — mūsų kojos netelpa į azijietiškus apavus. Davė ir būk patenkintas, kad gavai. Tai ir pjaustėm, tempėm visokiais būdais, kol prisitaikėm lyg chamelionai prie žiemos šalčių.

Žiema mus spaudė, klojo vis storesnį sniego sluoksnį. Šaltukas buvo lyg švelnesnis, bet nuolatinis. Jau gruodžio mėnesį sudėjome grindis trečiame barake, įstatėme duris bei langus, trūko tik pečių. Plytų nebuvo. Tad įrengėme iš dviejų bačků ir užkūrėme. Kiek buvo džiaugsmo, kai pajutome sklindančią patalpoje šilumą!

O stogą dengėme visą žiemą. Vakare visi statybininkai kraustėsi į tą baraką, nors nuo lubų teškėjo lašai. Buvo šiokia tokia šiluma, ir lyg viščiukai cypsėjome prie bačků. Tačiau džiaugsmas tęsėsi neilgai, kol sugrižo miško kirtėjai. O ten lietuvių buvo mažuma, visi kriminalistai. Pamatę, kad barake rūksta dūmai ir, gavę lagerio valdžios sutikimą mus išvyti, puolė visi, kas tik gali. Įvyko pirmos skaudžios grumtynės tarp kalinių. Prižiūrėtojai palaikė miško kirtėjus, rėkė, kad mes užleistume jiems tą baraką, ir nestabdė muštynių. Todėl ši mūsų pralaimėjome, nes buvome mažuma. Gerokai apkultiems ir sukruvintiems teko kraustytis atgal į savo šalašas. Buvo labai pikta, tačiau valdžia nepadėjo. Sakė, greičiau išsirenkite

sau kitą. O jam dar trūko langų, durų ir lentų, kurių nepėjo pjauti lentpjūvė.

Sukaupę visas jėgas, staliai, vos pagaminę langą, tekinini nešė barakan, o mes tuoj statėm, kad nebeatimtų. Beveik po mėnesio užkūrėme ir antrą baraką. Skubėdami nešėme, kas ką turėjome iš savo skudurėlių. O aš vis dar su savo pagalvėle! Su kailinukais teko atsisveikinti, ant kupros nebesilaikė.

Kas rytą iš lagerio 5 kilometrus slinkdavo nedidelis zekų (vos pora dešimčių) būrelis į vadinamąjį „kirpičnij zavoa“. Šliaužėme per pusyną nieko nematydami, tik priekyje einančio nugarą. Šis mūsų kontingentas buvo išskirtinis, turėjo dirbti be pertraukų, esant bet kokiam šalčiui, jeigu tik konvojus vesdavo. Krauti mašinų ir kirtavietėn, kai temperatūra virš -45°C , jau neveddavo; mums ši taisyklė negaliojo, kadangi dirbome po žeme, skardyje išraustame bunkeryje, vadinasi, „patalpoje“. Mūsų produkcija, žiemai užklupus, buvo mirtinai reikalinga statyti valgyklos pastatui, pamūryti katilams. Taip pat ir barakai jau įpusėjo, nors mes dar tebegyvenome ša-
lašuose.

Taigi šiai produkcijai buvo skiriamas ypatingas dėmesys. Čia, šimtmečiais nejudintuose taigos miškuose, graužėmės į tylų, bežadį, savotiškai mums žiaurų, bedvasių taigos kūną, graužėmės tarsi kirvarpos, išbadėję, varomi pragaro parankinių. Čia dygo lageriai tarsi grybai po lietaus, čia gulė šimtai, tūkstančiai išbadėjusių, išsekusių įvairių šalių sūnų ir dukterų.

Žinoma, tada retas galėjo mąstyti apie ateitį, apie tikrovę, žengdamas sniego užpustytais takais į nematomąjį, nežinomąjį ešefotą. Gal šiandien, gal ryt ateis ta paskutinė lemtingoji valanda, kai ištempis sušalusį į ledo gabalą, lyg malkas suštabeliuos į krūvą, ir lauksi pavarario, kai užkas po beržais.

Visa tai matėme, ir nebuvo nei baisu, nei graudu, lyg tai būtų natūralus egzistavimo reiškinys. Vienus išvelka su velke už zonos, kitus, siūbuojančius lyg šešėliai, išlinguoja į kitus nežinomus to pragaro skyrius. Čia vėl papildoma naujais, dar žvaliais, tačiau jau nubalintais, ne-

retai randuotais, veidais. Tai ir karo, ir čekistų paženklinti, lageriuose ir kalėjimuose plėšikų išdurta akim, sužalotom rankom. Čia visi randa sau deramą vietą, čia ne paprastas, o režiminis atramos skyrius, į kurį visi tinkami — ir politiniai, ir tikrieji lagų žmogžudžiai, ir visokio plauko šviesiosios šalies tikrieji gyventojai, kurie nuo lopšio pradėję vaikų namais, tebekeliauja per lagus, nes kitų namų nei tėvų neturėjo. Čia jų tikrieji namai. Saldu burnoje, nyku sieloje, o sniegas, tas sniegas, žvilgantį prieš saulę, užpustytos vakarykštės pėdos — nei kelio, nei takelio, tik pratašytais šonais berželiai rodo konvojui, kur reikia vesti. Sniegas toks rupus, klampoji iki kelių, vis sunkiau ir sunkiau per jį kopti tuos penketą kilometrų. Pagaliau pasiekus tą požemio landynę, linksta kojos pailsėti. Deja, ne poilsiauti atvarė. Iš lagerio sūnų priskirtas brigadininkas Mironovas, atšertas lagerio meitėlis (taip mes jį vadindavome) neduodavo nė minutės sustoti. Jis turėjo visas teises, galėjo mušti pavargusį ir ką tik sugalvojęs daryti, jeigu mėgintum nedirbti ar pasipriešinti.

Dar vasarą buvo išžvalgyta vieta, kur negiliai esama molio, nes pradėta galvoti, kad reikia pasigaminti plytų. Taigi ėmėme kasti skardyje tokią daržinę po žeme, uždėjome lubas iš rastelių, užpylėme žemėm, pastatėme bačką, kuri tarnavo kaip krosnis. Viską čia kūrėme tik su kirviu ir kastuvu. Paskui atitempėm iš neseniai pastatytos lentpjūvės lentų, padarėme formas plytoms. Žinoma, lentos buvo grubios, neobliuotos, nes obliū dar neturėjome, tik vėliau pasidarėme. Vinių irgi nebuvo, teko kapoti vielą ir sukalinėti formas — po penkias plytas grupėje. Iškasėme viduryje duobę, išmušėme šonus lentomis, pastatėme storą veleną su sparnais ir gražulais į šonus arkliais traukti, o tie arkliai — tai mes patys. Po du už gražulo ir — aplinkui! Visą pamainą. Ten pat šonuose įrengėme lentynas plytoms džiovinti. Tai ir buvo tas plytų fabrikas.

Pirmosios plytos, džiūdamos susiaižė, darbas šuniui ant uodegos. Tik tada „konstruktoriai“ ėmė klausyti mūsų patarimo, kad reikia atskiesti molį smėliu ar kokiom samanom. Po ilgų bandymų pavyko. Ir normų dar ne-

buvo nustatyta. Tik vėliau po 50 plytų žmogui padarė. Tai buvo drakoniška norma: išsikask moli, prisitirpdyk iš sniego vandens, išminkyk, suformuok. Tokiam kiekiui reikėjo penkias maišykles išsukti. Vakare vos galėjome kojas vilkti. Grįždavome į lagerį tempdami vienas kitą, o šaltukas kausto mūsų drabužėlius, braška kaip lediniai ir lūžinėja, o naujų niekas neduoda,— dar vis neatvažiavo žadėtasis traktorius su žiemos rūbais. Išsidžiovinti šalauose prie laužo neįmanoma.

Tada ir prasidėjo didžioji pjūtis be dalgio, be žodžių, be žvakės, geso broliai kasdien — vis daugiau ir daugiau. Toks buvo žiauriausias egzekucijos cechas, baisnis už miško kirtavietę, nes čia dirbi baisyame, šlapiame, dūmų pilname, uždarame bankeryje, alkanas suki tą volą, o ir kiti molio darbai šlapi.

Man nusišypsojo laimė ištrūkti iš to siaubingo fabriko. Mat suplyšo rūbai, nuo šalčio liko vieni skudurai — kaip nusišėrusi višta. O kai parnešė keletą sušalusių tokių plikių, buvo įsakyta pusnuogių neimti darban už vartų, nors lagerio valdžia stengėsi įmaišius į kolonos vidurį išstumti už zonos. Viena tokį rytą pastebėję mane pusnuogį, grąžino atgal į zoną ir pervedė kiton brigadon, nes aprenkti neturėjo kuo. Dirbau vėl barakų statyboje. Taip laikinai išsigelbėjau nuo plytų fabriko. Daugelis kentė nuo nūšalimų — kam veidas, kam kojos. Rytą trindavome veidą sniegu, lyg ir apsiprausdavom. Nusilpusiam labai sunku pajusti šalčio kaustomą veidą, o kai pajunta, dažnai būna pavėluota.

O felčeris jau turėjo kažkokio tepalo ir kažkokių tablečių nuo viduriavimo. Pasklido gandas, kad tas Gruzijos „konovalas“ specialiai duoda tablečių, po jų tuoj ir miršta žmogus. Todėl niekas ir nesigyrė, kad viduriuoja, kentė ir mirė be jo pagalbos. Tokių slankiojančių mumijų — klipatų zonoje vis daugėjo. Mirusieji nieko nebedomino, kas jie — lietuvis, rusas, lenkas ar gudas. Tokia buvo kasdienybė.

Taip nykiai gyvendami, sulaukėme šv. Kalėdų. Diena buvo kaip ir visos kitos — darbo. Net kunigas Paukštys, pamiršęs skaičiuoti dienas, manė, kad Kalėdos bus dar

po savaitės. Dirbo jis kirtavietėje ir nesistengė pakliūti į statybą, nesisakė, kad lietuvis, kad kunigas. Valdžia gal ir nepastebėjo formuliare pastabos, kad kunigas. Jis žinojo, jog tai jam nepadės, tylėjo, kad tik nepablogintų. Bet ir jis jau buvo panašus į skeletą.

Taip atšventėme šv. Kalėdas, tyliai pasimeldę po Sibiro dangumi. Maldoje kiekvienas tyliai sau apmąstė, kaip toli mes nuo savų namų, kaip atitolina nebūtis mus nuo visko, kas buvo brangu, šventa. Niekas nežino, kur nusėsime, kur mūsų kelio pabaiga...

Per Naujuosius metus šaltis pyškėjo, šaudė įmirkę mūsų barako sienojai. Langų stiklai apaugo nuo garų storu ledų sluoksniu, dieną pasidarė tamsu. Į darbą, pranešė, nevarysią, nes šalčio virš -45°C . Išėini rytą į orą, šaltis užima kvapą, plaučiai susitraukia nuo staiga įkvėpto šalto oro. Pamažu įpranta prie tokios dozės. Bet reikia judėti be perstojo, jausti savo veidą, rankas ir kojas.

Po Naujųjų metų buvo mesta daugiau jėgų lentpjūvei statyti. Traktorius atgabeno ir gaterį lentom pjauti, ir stipresnę elektros stotį. Plušėjome, nors buvo velniškai šalta, bet geriau negu tas purvynas. Atgabeno ir veltnių, ir bušlatų,— kurie dirbome už zonos, gavome ir mes.

Pagaliau ėmė veikti ir lentpjūvė. Mūsų brigada, paleidusi lentpjūvę ir apmokiusi ruselius, paliko juos dirbti, nes mus perkėlė vėl į zoną dengti barakams stogų ir dar dviejų naujų statyti. Vos tik spėjome vieną įrengti, bemat atbildino naujų zekų. Sukomplektavo brigadas ir — į miškus. Kirtavietės tolo nuo lagerio šiaurės kryptim. Pora mėnesių buvo intensyviai vežami rąstai į Mozalovo geležinkelio stotį. Krovėjų brigados dirbo pamainom po 12 valandų. Mums buvo gražu klausytis, kaip skamba taiga nuo krentančių į mašinas rąstų, nes šaltyje labai toli girdėti,— atrodė, kad čia pat vyksta tie darbai.

O mums, statybininkams, rytą reikėdavo vyksti į lentpjūvę, prisinešti lentų dienos darbui į zoną. Siūdavam pora valandų, kol suvilkdavom lentas. Nors netoli nešti, tik puskilometris, bet rankos užimtos, o veidas šala, įraukia odą, reikia skubiai trinti sniegu, kol atgauni. Me-

ti lentas žemėn ir trini sniegu. Kai įpratom, tai prieš eidami gerai išitrindavom veidą. Kai rankos laisvos, tikri- ni ir tikrini. Neduok, Dieve, užmigti tokiam šaltyje, jau neatsibusi.

Mano sena nelaimė — vis kamavo stuburas. Kai panešiojau kelias dienas tas lentas ant vieno peties, ėmė baisesiai skaudėti, o vėliau ir gelti, vos begalėdavau rytą atsikelti. Geras buvo brigadininkas, aiškino, kad nukritau, susidaužiau stuburą ir negaliu eiti lentų nešti. Likdavau dirbti zonoje. O laikui bėgant, vėl lyg atsitaisė.

Aprenge naujais drabužiais, net autkojus flanelinius davė. Tai buvo lyg stebuklas. Puikavomės lyg povai naujomis plunksnomis, bet ir baiminomės, kad įkliuome į patį sunkiausią darbą,— ar užteks jėgų. Pasirinkimo nėra, pasipriešinus būtų plikus išvežę. Ir jau dundėjome į Mozalovo stotį mašinoje apie 30 žmonių tokiam šaltyje. Susodino ant mašinos grindų eglute, tai iškniaubėme vienas į kito nugarą ir kentėme dantis sukandę tą keliasdešimt kilometrų. Išlipome lyg mediniai, o čia kalnai rąstų. Pastatyti vagonai, nuo štabelių iki vagonų nutiestos pakylės rąstams risti, žemiau plonesnių karčių takeliai. Jais eidami ir ridenome rąstus į vagonus. Reikėjo įprasti lyg katinams bėgioti tomis kartimis. Žinoma, ir išmukti pagal geležinkelio taisykles pakrauti vagonus. Iš pradžių buvo lyg ir nieko; iš aukštų štabelių beveik vienodam aukšty ridenti nebuvo sunku. O kai štabeliai sumažėjo, turėjome visą laiką varyti į kalną,—tai jau ne pyragai.

Žodžiu, kaip naujokams sekėsi neblogai, pakrovėme keturis vagonus dviem eilėm rąstų. Buvome beprotiškai pavargę, pertrauka — tik kol pastatomas naujas vagonas, o jį stato geležinkelio laisvi žmonės. Tada gali pasėdėti prie laužo, kuri nuolat kūrena brigadininkas ir sargybų viršininkai; sargybai irgi ne pyragai — stypsoti su kailiniais ir nepražiopsoti nė vieno vergo.

Visa tai vežė ir vežė Kinijon. Ta milžiniška karinė parama — tėvelio Stalino draugui Mao Dzedūnui. Kad tik daugiau žudytų vardan komunizmo. Nusiaubta Europa, vergauja ištisos tautos. Stai ir mes alkani prievarta padedame įgyvendinti prakeiktą idėją. Negi pasaulis jau visai apako, nebeskiria blogio nuo gėrio? Nemato, kaip-

•ritasi raudonasis maras per tautas, skandindamas kraujo jūrose milijonus gyvybių? Argi nepabus kada žmonija nuo šito pražūtingo košmaro, ar ji jau taip išsigimė ir nori pati save sunaikinti? Ar jau tikrai šėtonas išviešpatavo žemėje? Tokios slogios mintys kamavo, matant, kas vyksta šalia.

Matėme ten ir brolių, gabenamų tolyn į Rytus, suprato, kad kova tebevyksta. Buvo 1948 m. pradžia. Turėjome čia dar vieną galimybę per geležinkieliečius pasiųsti laiškelį į namus, nes nedaug kas buvo gavę atsakymus. Tikėjome, kad daugelis laiškų nepasiekė namų. Bet ir čia reikėjo duoti pinigų, kad paimtų, išsiųstų, visa tai reikėjo daryti nepastebint sargybai. Privalėjome tai sugebėti, nes laisviesiems buvo įsakyta — jokio kontakto su zekais.

Nors duonos gaudavome kilogramą ir 200 gramų ir košės, bet silpstantiems mažai begelbėjo, pamažu džiūvome it rudens medžių lapai. Pailsėjus vieną parą, buvome perkomisuoti, pusę nurašė į UPE, tarp jų ir mane. Susidomėjo mano išsuktu stuburu, pačiupinėjo, paklausė, ar iš prigimties. Pasakiau, kad buvau sulaužytas tardymo metu, pakraipė galvas. Užrašė trečiąją invalidumo kategoriją. O tai reiškia — sunkiems darbams netinkamas. Pakliuvau į UPE — tai nusilpusiųjų pasitaisymo brigada, nevaro į sunkius darbus. Papildomai trys šaukštai košės ir cukraus, o duona sumažinama iki karantino normos — 450 gx. Tai ir yra tokia bolševikinė lagerio komedija — viena ranka duoda, kita atima. Taisykis, kaip nori, tik nedidelė privilegija — nevaro į mišką. Šiaip ar taip, privalai dirbti — plauti bliūdus, kasti sniegą, pašluoti takus, kūrenti pečius. Žodžiu, pridurkas, arba išlaikytinis.

Būsi dar reikalingas, gerai, o ne, tai duobę pavasarį iškas,— žiemą nėra kam duobių kasti, reikia medienos planą vykdyti. Taigi krauna mirusius į štabelį už zonos, kol ateis laikas užkasti. Žiemą atodrekių čia nebūna, jokio kvapo ar kitų pavojų nėra, todėl ir neskubama su mirusiais, palauks. O meškos ar vilkai neišdrįs artintis, nors apie vilkus čia neteko girdėti. Paukščių taip pat nematyti, tik vasarą skraido kedročka, kuri maitinasi kedrų riešutais.

Atėjo ir pavasaris, tirpo sniegas, atsirado begalinis; purvynas. Iš skaldytų karčių tiesiame takus nuo barako iki barako. Dirbame, vaduojamės iš vienos stichijos, klimpdami į kitą. Viską reiks išgyventi, jei bus tau lemta, viską pakelsi ir iškęsi. O badas — baisiausia visų nelaimių nelaimė. Verdasi vyrai papildomą balandą, vaiko juos zonoje prižiūrėtojai lyg benamius šunis, o jie vėl slenka ir ieško šiukšlynuose purvinių kopūstlapių, žuvies žarnų, vėl verda... Tai badas juos jau užvaldė, palaužė valią ir protą. Aš labiausiai bijojau, kad neatsitiktų ir man kas nors panašaus.

Bet apsvarstę su draugais ir kitais, prisiekėme nevirti papildomos putros ir prašėme vienas kito padėti, neleisti, kai nebegalėsime savęs kontroliuoti.

O buvome prie ribos — pradėjau nebegirdėti, nebejausti skausmo, sapnuoti košmariškus sapnus. Kas be ko, ir viduriuoti pradėjome. Bet prisiminę, kad viduriavimą stabdo medžio anglis, kūrėme laužus beržų malkomis, plovėme, virinome tas anglis vandenyje, grūdome jas ir gėrėme tą košę po kiekvienos sriubos. Tai buvo universalus senolių vaistas. Po trijų parų praėjo viduriavimas, ir šmėkla atsitolino. Visi, kas naudojo šią priemonę, išvengė ligos, išsaugojo ir gyvybę. Daugelis buvo dėkingi mums už atradimą.

Nors pavasaris skynė ne mažiau kaip rudenį, bet buvo viltis — atėjo trečia laiškų siunta, išgulėjusi pas cenzorių du mėnesius ir daugiau. Skaičiau ir aš brolio laiškutį, kad gavę mano žinutę.

Plėtėsi zekų karalija, jų kontingentas nemažėjo — vienį išėjo, kiti jų vieton atskubėjo. Atvyko vėl nemažas kelių šimtų būrys ir apie šimtas galvažudžių blatnujų, kurių niekaip negalėjo išvartyti į darbus. Jie zonoj karaliavo, virtuvėj pasiimdavo kas geriausia. Duonos taip pat gaudavo geresnės. Tiesa, apsigyventi turėjo kol kas mūsų šalasuose. Vėliau jie užsiėmė vieną baraką ir viešpatavo lyg atskira respublika.

Sudarė pora brigadų iš mažesniųjų, vadinamųjų šeštiorčių, vesdavo juos kirsti proskyną, bet naudos nebuvo. Sargybos viršininkui ima rėkti,— vesk lagerin, o tai bėgsime. Ir veda, bijodamas paleisti ir sėsti už paleidimą.

Kitą dieną sargyba jų nebeima, nenori rizikuoti, o jiems to ir reikia: tuoj patikrino darbo metu visus mūsų barakus, bet tinkamo ne ką rado. Sakė, kad čia ubagų landynė, nieko gero nėra.

Pagaliau atpuškavo ir pirmas po žiemos traktorius, atvežęs kai kam siuntinių. Buvo džiaugsmas ir nelaimė: keliems vos spėjus gauti, supuolė blatnieji, jų šeštiorkos ir atėmė. Kol apsiskundė valdžiai, jie jau surijo. Valdžia per daug ir nesirūpino, girdi, patys apsiginkite. Pradėjame gelbėtis visa brigada. Bet nužiūrėję naktį iš po galvos ištraukdavo, pasidėti nebuvo kur. Dieną eini darban, turi neštis su savim. Į kirtavietę jokio maisto neįsineši, todėl reikėjo saugoti zonoje.

Daug nusilpusių išvarydavo kitur. Mano laimė, aš kažkodėl vis likdavau, nes vis po truputį, kad ir nusilpęs, judėdavau, kažką dirbdavau vien dėl nusiramavimo. Tai kirvakotį dailų padarau, tai šaukštą išskaptuoju, nes turėjau tą laimingąjį peiliuką; kad nepakiūčiau, pasidariau iš vielos antrininką peiliuką — dėl prižiūrėtojų.

Visi trys žemaičiai buvome labai nusilpę: Rankaitis pradėjo smarkiai viduriuoti, be to, jam ir inkstai buvo netvarkoje, labai jau skaudėdavo. Todėl vėl anglimis gydėmės ir vėl sėkmingai — visiems praėjo. O jam nedaug ir belikę — iki žiemos pratempti, nes trys metai, tai ne dešimt. Bet čia kiekviena diena nežada gero, žiūrėk, po nakties kažkas jau sustingęs, nebesikelia, be garso, be triukšmo apleidžia šios žemės vargus, nei sudiev, nei ačiū niekam. Tokia tyli, lengva ši paskutinė valanda. Tačiau kelias į ją ilgas ir skausmingas.

Sėdėjome visi trys prie laužo, žarstydami į krūvelę pagalėlius, visi kažką dar galvojome ir laukėme balandos dubenėlio. Ignas pakėlęs galvą klausio ir sako:

— Ar girdite, traktorius taigoje, traktorius!

O mes su Rankaičiu negirdime, gal jam vaidenasi.

— Ignai, nieko mes negirdim, o ir būtume jau žinoję, būtų vakar cenzorius kam nors prasitaręs, kad ateina traktorius.

— Tikrai tau taip pasigirdo.

— Ne, ne, ne, tikrai girdžiu, pamatysite, nemeluoju!

Bet mudu negirdėjome. O ten jau rėkia; balanda atėjo! Nuėjome ir mes palikę rusenančią ugnelę. Ignas nusiskundė, sako, kol tų vagių buvo mažiau zonoje, tai ir balanda buvo pilkesnė ir košė tirštesnė, o dabar net Kremliaus bokštai matyt kaip veidrodyje. Išėjome apgavę eilinį kartą skrandelį, o jis sušilęs dar labiau prašo — net saldu burnoje iš to noro.

— Klausykit, ar ir dabar dar negirdit, gal apkurtot ar ką? Jau čia pat riaumoja!

O mes, tik gerai paklausę, išgirdome ir supratome, kad tikrai klausia nusilpo. Kiti sakė, mes seniai jau girdėjome, kad jis atvažiuoja. Pasidarė nepaprastai džiugu, nes aš jau tikėjau, kad gausiu laišką.

Nuėjome ilsėtis, nes temo, rytoj bus aišku. Ėjo ilga laukimo naktis. Nieko gero neatnešė ir rytas, vargais negalais apie pietus sužinojome, kad siuntinių yra, bet cenzoriaus nėra. Siuntinių dar likę Taigos pašte, traktorius grįš ir antrąkart atveš visus. Tai tikras kankinimas.

O mūsų staliai buvo šaunuoliai, spėjo eiti su statybomis į koją — jau gamino gultus, narais vadinamus. Dviejų aukštų, keturiems vyrams. Ir mūsų barakas jau pasipuošė, tikras komfortas lagerio sąlygomis...

Dar buvo viena naujiena: kai važiuodavome į Mozalovo stotį pro Kitatą, matydavome, kad karvės čia neturi tvarto nei žiemą, nei vasarą. Šienas sušienautas, į kupetas sudėtas, apramstytas kartimis tokiu atstumu, kad margoji galėtų pasiekti ir pati pasipeštu. Taip jos ir ganosi apšarmojusios ir ne ką judresnės negu mes. Jos, matyt, aklimatizavosi, — vilna ilga kaip stumbrų, nesušąla per žiemą, užtai jokio rūpesčio žmonėms.

Po dviejų ar trijų savaičių atriaumojo vėl tas mūsų išsvajotasis ir lauktasis traktorius, atvežė tikrą kalną visokių gėrybių, na ir siuntinių gal virš šimto, ir visi iš Lietuvėlės brangiosios, tik vienas kitas Ivanui. Tai buvo pati didžiausia šventė tame lageryje, nes tokio kiekio siuntinių vienu metu niekada daugiau nebebuvo. Gavau ir aš iš broliuko. Susijaudinimui nebuvo ribų, drebėjorankos, o cenzorius vis krovė, neršė po dėžes, pjaustė lašinius, daužė sūrius, — tikrino, kad nebūtų kokia bomba įdėta. Tai buvo labai nesimpatiškas, grubus, išpurtes žy-

das karininkas, vis su paniekos žodžiais visus palydėdamas. Žinoma, ir savęs neskriausdavo; kur daugiau lašinių, sakydavo — nepaložno, za mnogo.

Gavęs džiuvėsių, mirkytų riebaluose, lašinukų ir cukraus siuntinuką, skanavau duonelę lyg tortą. O lašinukų nejudinau, nes žinojome, kad tik pamažu, po truputėlį nusilpusiam galima valgyti, kol pripras organizmas. O skrandis, gavęs truputį riebalukų, sujudo, sugurguliavo lyg iš miego pažadintas. Vagys slankiojo po barakus, sekė ir prašinėjo „po chorošemu“, o negavę grasino, fašistais vadindami, kišdami pirštus prie akių — išdursiu akis. Žinodami jų taktiką, naktį prisirišdavome maišiukus po šimtasiūle, kad betraukiant pajustume. Bet daugelį apvogdavo, — kitąkart, jau žiūrėk, nutvėrė lupa kailį už lašinius. Sukyla visi ir prideda kiekvienas nuo savęs, kol išmeta. Kitą naktį jau kiti vagys sėlina. Vagia vadina mieji šestiorkos, turi vadus aprūpinti. O vadai tik įsakinėja, ką jie turi sumušti, atimti, nueiti pas virėjus, paimti geresnių produktų, atnešti, išvirti ir t. t.

Jų įstatymai panašūs į bolševikų; už nevykdymą, prasižengimą turi kitam mirties nuosprendį įvykdyti, — nudurk, akis išdurk, pakark ar kirviu nukirsk. Tokios jų priemonės. Jeigu spėja sužinoti lagerio vadovybė, tą pasmerktąjį etapu ištremia kur nors į tolimą kraštą. Bet per daugybę metų suranda ir ten, nes, kaip minėjau, jiems lageris tarsi gimtinė.

Teko man matyti, kaip jie baudžia savo šestiorkas už mažesnius nusižengimus, pvz., nusibodus tarnauti, šestiorka sumanė eiti dirbti į brigadą; tai išdavystė — dirbti čekistams ir fašistams, tai vienas ir tas pats. Juos vadindavo šukomis. Ir smarkiai kankindavo. Jeigu atlaiko kankinimą, tai atleidžia. Dažniausiai sutinka vėl būti šestiorka arba miršta nuo kankinimų.

Tinkuojant jų baraką teko tokią sceną matyti. Pakabino palubėj užnėrę virvę ant kaklo. Gerai apdaužė, vos gyvą nuleido, atgaivino, vėl mušė lazdomis, liepdami prisipažinti. Tylėjo, vėl virvę ant kaklo, kartojo procedūrą iš naujo, kol neprisipažino ir grįžo į savo vietą. Tada jau glostė, šluostė, nes vėl tarnavo. Mes nesupratome, kodėl tokia galinga enkavėdė lageryje nesutvarko kelių žmog-

žudžių. Matyt, jie atlieka kokias nors funkcijas lagerių, sistemoje — juos dažnai kilnoja iš vienos vietos į kitą, bet darbo imtis nepriverčia...

Paskyrė balanų drožti, vinučių kapoti ir kalti balanas barakų vidaus tinkavimui. Atsirado ir tinkuotojas — senas lagerių vilkas ukrainietis. Jis mat meistras, o mes, iitovcai, tik moliui minti. Netekęs kantrybės sakiau, ne aš būsiu, kad tau molį minčiau. Gerai nusižiūrėjęs, kaip jis ranka meta molį į lubas, kaip dailiai limpa, jam pavargus ir nuėjus parūkyti, aš čiupau įrankį ir ėmiau mokytis. Iš pradžių nelabai kaip lipo, kliuvo į akis. Meistras atėjęs tuoj sumojo ir pamokė, dar pataisė, galvodamas mane panaudoti savo naudai — daugiau ištinuos, mažiau dirbdamas. Ir visada turės didžiausią paikę.

Taip po kelių dienų gana puikiai tinkavau lubas ir sienas moliu, tik trūko dar praktikos dailiai užtrinti, bet ir tą greit išmokau. Ukrainiečiui Gricenkai duona buvo garantuota, jis gulėdavo kur nuvirtęs, nes mokėjo gerai prisitaikyti. Mėgdavo bėgti padėti valgykloje, nes ten jo žemiečiai vyravo ir gaudavo papildomai sriubos ir košės. O aš naudojausi proga — taupiau jėgas ir išmokau gana gerai tinkuoti. Gricenka kartais iš virtuvės pasukdavo ir man balandos bliūdelį už tai, kad atlikdavau meistro vaidmenį. Vieną gražią dieną bešvytruodamas molį į lubas, nepastebėjau, kad į mane žiūri atėjęs būrio vadas — tas „staršina“, visų galvų galva. Pastovėjęs pusvalandį, kol aš ištuštinau dėžę molio, šaukia man:

— Kur tavo master?

— Kad nežinau, buvo kažkur.

Kiti tuoj išdavė — valgykloj katilus tinkuoja, šluosto.. Vadas klausia mano pavardės. Eisi už zonos tinkuot kareivinių, duosim tau dešimtį pagalbininkų moliui plakti. Darbo užteks iki žiemos ir paikė garantuota. Sakau, jėgų mažoka. Pasitaisysi.

Atėjęs Gricenka labai nusiminė ir užpyko ant manęs, kam išmokė mane tinkuoti. Gricenka turėjo gerą uoslę, nėrėsi iš kailio, kaip patekti į mano vietą, bet jam nesisėkė, taip ir liko. Aš sėkmingai dirbau kareivinėse, o mano padėjėjai buvo ruseliai. Lietuvių dar, matyt, nenorėjo imti. Gal dėl sargybos trūkumo mus saugojo tik vie-

nas sargybinis. Ten buvau jau nebe taip alkanas, nes vadas leido atiduoti man kareivių košės likučius, ir duonos kartais parsinešdavau į lagerį, nes manęs nekratydavo. Jau tapau dideliu ramsčiu savo brigados draugams — jie galėjo naudoti mano maistą, aš tik pusryčius valgydavau.

Zonoje ir miške niekas nepasikeitė. Vasarą prasidėjo bėgimų manija — iš kirtaviečių bėgo zekai nuo sekinančio, sunkaus darbo. Bet niekam nepasisėkė pabėgti, tuoj su šunimis pasivydavo; o ir nežinia, kur bėgti — aplink miškai, o be maisto, nusilpęs toli nenukeliausi. Kur be pasirodys!, būsi sučiuptas. Blogiausia, gyvo nė vieno neparvesdavo — visus parvilkdavo pririštus lyg rąstus, nušautus, sudraskytom kojom ar rūbais. Suguldo prie vartų. Rytą išvaro visus, sustato už vartų, prieš tuos lavonus, pamokslą sako: štai bėgo, matote, ir visi žuvo; bėgti iš čia beviltiška, niekam nepasisėks, kas dar mėgins, — visiems taip bus.

Praeina vos kelios dienos, ir vėl grupelė bėga, ir vėl ta pati ceremonija. Kitiems pasisekdavo kelias dienas išsilaikyti, bet visi „grįžo“ negyvi. Kai kurie pasiekdavo geležinkelį, ten juos laisvieji išduodavo, nes už pranešimą, vėliau sužinojome, buvo mokama premija — pinigais arba prekėmis.

Konvojus labai niršdavo, kad reikėdavo miškais klampoti kelias paras, moškas šerti, kol aptikdavo bėglius. Grįžta su grobiu tiesiog sužvėrėję. Bet grasinimai nieko nepadėjo — žuvo čia zekai nuo išsekimo, miške nuo medžių, nuo pabėgimų, nuo rankų kapojimo, kiti nebeiškentę, iš nevilties palūžę lipdavo per tvorą ir žūdavo. Todėl papildydavo naujais zekais kas trys keturi mėnesiai. Kiek čia per mano ketverių metų buvimo laiką buvo aukų, sunku pasakyti. Manau, kad ne vienas šimtas ir ne du, o tūkstančiai čia sugulė be kapų, be karstų. Už zonos duobėse įkalamas beržinis kuolas su skersiniu, — tai ir visas atminimas už kančias...

ī- > .•• • >

Vasara buvo audringa, skausminga ir mums, lietuviams. Mažėjo mūsų gretos, daugėjo klipatų. Kiek iš mū-

sų iškeliavo už zonos, niekam turbūt neberūpėjo, nes buvome visi lyg vaiduokliai. O virtusių klipatomis kiek išvarė, irgi niekas nežinojo. Grįžti iš darbo, jų jau nebėra zonoje. Teko girdėti, kad taigoje likdavo gulėti, nes šimtą kilometrų ne visi zekai beištverdavo.

Dar vis laikėmės stipriausieji, kurie dirbome ne miškuose ir kuriuos palaikė Lietuva, giminės, artimieji, kurie buvo iš prigimties sveiki, jauni ir valingi. Miške visą laiką išdirbo kunigas Paukštys,— jį išlaikė siuntiniai. Turėjo jis vieną šestiorką, kuris negaudavo siuntinių. Jo pavardė — Garmus, kilęs taip pat iš Suvalkijos. Tik per siuntinius išsilaikė kartu vienoj brigadoj ir dirbo miške visus tuos metus. Paukštys kaip kunigas čia nebetarnavo tikintiesiems, daugelis nesuprato kodėl, gal iš baimės. Tik vienas sau poteriaudavo atsisėdęs vakare ant narų — ar iš nevilties, ar kitos kokios bėdos slėgė jį. 2odžiu, turėjome kunigą, bet nei pamaldų, nei dvasinio peno neparodė, ko daugeliui trūko. Be abejo, kai žmogus pasidaro klipata, jam niekas neberūpi, protas nebepratauja, minčių nebeįmanoma sukoncentruoti, sutrinka visos funkcijos, nebeužmiega. Žmogus gali iškęsti šaltį, skausmą, karštį, bet badas yra pats baisiausias, palieka pasekmes žmogaus dvasiai ir kūnui. Mane su Bronium Paukščiu likimas artimiau suvedė dar toje baloje etapo metu, kai aš jam tą batą sužvejojau. Nuo to laiko aš likau kažkoks artimesnis negu kiti. Nemažą laiko tarpą ir mūsų gultai buvo šalia.

Miškas apie lagerį jau buvo iškirstas ir tolo nuo mūsų. Pirmiausia apkirsdavo kvartala proskynomis, pastatydavo bokšteliu sargybai. Tą iškirtus, ruošdavo kitą kvartala. Iš pradžių palikdavo kedrus ir storus beržus. Kedrai — labai taurus medis, augina riešutus, mediena graži ir minkšta, tinkama baldams ir kitiems dailės dirbiniams. Riešutai — pagrindinis daugelio gyventojų, paukščių, voverių ir burundukų maistas.

Kedrai, likę vieniši pagairėje, sustiprėjus vėjui ar audrai kilus, neatlaiko ir išvirsta su šaknimis. Rauna tarsi bolševizmo banga ne tik žmones, bet ir šimtamečius galiūnus kedrus. O jie tokie gražūs, ištekiniai, tik viršūnė-

je šakų kepurė ir krūvos riešutų. Panašus likimas ir beržų.

O kirtavietės tolo ir tolo. Vėliau buvo gautas leidimas nebepalikti nei kedrų, o iškart kirsti. Lageryje vis didėjo kalinių skaičius, nepaisant visų netekčių bei mirčių. Buvome apie pusantro tūkstančio. Kirtavietėse sąlygos irgi keitėsi, normos nuo 1,5 m³ išaugo iki 3,5 m³ žmogui. Tai katorgiška norma, o dar po metų ji iki 4,5³ padidėjo. Atgabeno apie dešimtį arklių, miške buvo speciali brigada kelininkų, kurie iš nestorų ilgų eglų karčių tiesė „geležinkelius“ tokiu pat principu, kaip ir tikrus geležinkelius. Atvežė specialiai pagamintas ašis su apgaubtais ratais kaip lengvųjų automobilių be padangų. Toks buvo patogus geležinkelis gabenti rąstus prie upės. Joja įteka į Gulimos upę. Prie jos krantų buvo gabenamas miškas, o pavasariį po ledonešio plukdomas.

Artėjo antroji žiema. Vėl kėlė nerimą mintis, kaip pasiseks išgyventi. Ejo jau tretieji vergovės metai. Atrodė, lyg ir užsikonservavome, nors nebeatgavome jėgų, kurias turėjome, krutėjame lyg vėžliai ir tempėme tą vežimą. Pasibaigė ir mano tinkuotojo darbai, grįžau vėl statybon. Išleidom ir savo judrųjį brigadininką į Saldutiškį namolio. Bet laiško parašyti taip ir neišdrįso, nors prižadėjo.

Po poros dienų netikėtai atsirado naujas brigadininkas, vėl lietuvis. Pavardė — Paškevičius, nežinomas, nematytas, iš miško brigadų. Čia pats jų nepasirinksi. Sis buvo linkęs ir viršininką didį pavaizduoti, jau ir įrankių nenoriš eiti, ir atsakomybės už juos nenoriš. Vėliau, kai gaudavo lašinukų palaižyti, liežuvis atsirišo: gyrėsi tarnavęs iki karo Lietuvos saugumo skyriuje. Iš pasakojimų galima buvo ir tikėti. Bet labai mėgo ir meluoti, kartais pagaudavom, pats prisipažindavo, kad sumelavo.

Brigada buvo nebloga, visi po truputį dirbome; nedirbančių nebuvo, todėl ir paikę užsidirbdavome. Brigadininkui kombinuoti nereikėjo, nors jis labai gyrėsi, kiek darbų prirašas, kiek su valdžia kovoja už didesnę paikę, vos ne didvyris. Mat jį bala, sakydavom, kad tik pai-

kė nemažėtų, o jo liežuvis tegu mala, ką nori. nusibos, nustos.

Daugėjant miško kirtėjų, daugėjo ir Įrankių — pjūklų, kirvių ir kitokio inventoriaus. Reikėjo didinti ir instrumentų brigadą. Joje dirbo jau penki lietuviai ir rusas Denisovas — brigadininkas. Dirbo ten du pjūklų galandytojai, du kirvių tvarkytojai. Neseniai ir mano geras draugas Juozas Papšys, su kuriuo statėme lentpjūvę, kaip visokių amatų meistras ten pritapo. Viršininkams buvo įrodyta, kad, norint užtikrinti gerą įrankių parengimą, reikia dar šešių septynių žmonių, nes ir taip dirba pusantro karto ilgiau. Taip dirbti neįmanoma, greit neturėsite ir tų. Lagerio viršininkas turėjo sutikti ir liepė parinkti ketvertą nusimanančių vyrų. Patekau ir aš.

Prisirinko į mūsų brigadą net 13 žmonių: Bikulčius ir Pridotkas galando pjūklus, Papšys užsiėmė metalo darbais. Kiti turėjo galasti, apsodinti kelis šimtus kirvių, gaminti rėmus kanadiškiems pjūklams, tašyti medinius kastuvus sniegui kasti, lenkti iš berželių rogėm pavažas, gaminti ūkiškas ir miškavėžes roges ir daug kitokių ūkiškų darbų. Turėjome didelį pastatą — dirbtuvę, čia stovėjo geležinis pečius, skiedrų niekada netrūko, buvo šilta per didžiausius speigus. Iš pradžių buvo nepaprastai sunku ištempti po trylika valandų, bet prisidurdavome iš siuntinių. Išsirūpinome sausą pietų davinį, išsivirdavome patys, o virėjams duonininkams išgalasdavome peilius, todėl pridėdavo kruopų kaušą, taigi valgydavome gana gerą košę, o jei dar spirgų, tai buvo jau tikras rojus.

Tą žiemą paskelbė (gosraščiota) piniginių atsiskaitymą,— mokės pinigus, pagal procentus užskaitys už dvi, net tris dienas. Trys dienos už vieną! Pašėlusiai džiuginanti naujiena — per trejus metus — devyneri metai, ir namo...

Tačiau žinodami iš patirties enkavedistų suktybes ir melą, sakėme, džiaugtis nėra ko tame pragare, ne todėl velniai gyvena, kad dūšią gyvą greit paleistų. Pagyvensim, pamatysim. Ir neapsirikom. O su pinigais tik buhalterijai daug popierių perrašinėti reikėjo. Pagal procentus skaičiuojama laisvu tarifu: 60% valstybės, NKVD nau-

dai, 30% — sargybai, rūbams, maistui, pastogei. Jeigu padarai normą (100%), tai 5 ar 10 rublių lieka zekui.

Propagandos burbulas tuoj pat sprogo, o vežimas nepajudėjo nė iš vietos — išsigando kagėbistai, kad po trijų metų užsidarys lageriai, o jiems reikės patiems duoną užsidirbti, o ne zekus saugoti ir juos apiplėšinėti. Taigi kitą mėnesį gavome vos po 50 rublių už 14 valandų darbą. Dirbome, nes gynėmės šiek tiek nuo bado. Lageriui buvome labai reikalingi.

— Taigi, jeigu jūs čia dirbtumėte laisvi, neturėtumėte kur pinigų dėti. Tiek jų uždirbtumėte savo darbščiomis rankomis.

Taip mums porino jau nebejaunas to krašto miško promchozo meistras Danyla. Buvo vėtytas ir mėtytas, kaip pats save vadindavo, bet nuoširdus ir mus užjausdavo. Domėjosi, kaip ten pas mus, Vakaruose. Nežinojo, kad yra tokia Lietuva, tik Baltijos jūrą girdėjęs iš senų bocmanų, kai dirbo laive, žino, kad ta jūra neužšla, kad ten gražus kraštas...

Viena bėda — ne bėda. Tuoju užgriuvo kita. Atvyko karo pramonės specialistai, apžiūrėję mūsų dirbtuves, pagyrė, kad gerai paruošti įrankiai. Tai buvo instruktoriai iš Taigos miesto šautuvų gamyklos, mat karas vyko Kinijoje, ten trūko šautuvų ir kulkosvaidžių. Taigi miško pramonei buvo uždėta prievolė pagaminti šautuvų buožių. Išvarė mus, jaunesnius, pabandyti padaryti pirmuosius šablonus, o svarbiausia, kaip pažinti beržą, kurio mediena nėra sukta ir skyla tiesiai ir šerdis mažai juoda. Buožė turi būti be šakelės, be šerdies juodumo, gryna, balta iš visų pusių. O tai nelengva. Nuleidi beržą, o iš jo nieko negalima padaryti, tenka malkoms supjaustyti ar paruošti fanerai gaminti. Užgriuvo vėl ant mūsų galvų bėda. Visą žiemelę plūkėmės su tom buožėm, kol saulutė ėmė pavasarėti ir nepradėjo tos buožės nuo saulės spindulių aižėti. Tada ir pasibaigė mūsų vargai, vėl visi grįžome prie savo senų darbų.

Vėl pavasaris, nutirpo sniegas. Šią žiemą išgyvenome jau po stogu barakuose. Kurie jau likome iš pirmojo

etapo stipriausieji, tie ir laikėmės. Išleidau savo antrąjį bičiulį Razmą į laisvę, atidaviau jam išsaugotą žiedą. Atsisveikinome lyg broliai ilgiems metams. Grįžęs parašė, kad dirba Klaipėdoje faneros fabrike. Vėliau ryšiai nutrūko.

Vieną rytą ėmė rinkti brigadas plukdyti rąstams. Parinko stipresnių, jaunesnių, taip pat ir iš mūsų, lietuvių. Mane išgelbėjo stuburas ir trečioji invalidumo kategorija. Patikrino rūbus, kad nebūtų nuogi, basi, ir iškeliauvo. Tai pati baisiausia katorga. Darbas toks: upė vos baigia nešti ledus, tai įkandin iš štabelių ritinami nuo kranto rąstai. Tūkstančiai kubinių metrų rąstų, nuo sutemų iki sutemų. Pastogės — jokios, lauke. Prikirte karčių ir šakų, sukioja apie laužus ir sugula. Apie tuos laužus tupi sargyba ir akylai saugo. O čia dar ir šlapdriba, ir lietus pliaupia, — lyg prakeikimas pačiam pragare. Daugeliui rąstai sulaužė kojas ir rankas, veždavo ir veždavo į lagerį susižeidusius. Daugiausia susižeisdavo ardydami užsikimšimus upėje. Vieni leido rąstus į vandenį, o kiti ėjo krantais su kartimis stumdydami, kad neužsikimštų upė. Tokia procedūra tęsiasi, kol yra rąstų. Vėliau eina •dar keletą kilometrų, lydėdami upės pakraščiais.

Grįžo beveik po pusantro mėnesio, nuplyšę, apžėlę, vos kojas vilkdami, virtę skeletais, nors maistas buvo geresnis ir avižinės po pusę bliūdelio du kartus per dieną. Neisi į darbą, lazdomis primuš kaip nukaršusį šunį už zonos, ir dirbsi, kol nenugriūsi, kol nepartemps konvojus atgal į lagerį. Felčeris neranda temperatūros. Nusilpusiems jos ir nebūna. Vieną naktį kažkas iš kalinių felčeriui sulošė „tiomnujų partijų“: miegančiam užrišo akis ir sumušė iki sąmonės netekimo. Tuoj buvo išgabentas į ligoninę, prasidėjo tardymai, bet kaltų nerado. Gerai dar, sakydavo, jam baigėsi! O blatnieji savo nusikaltėlius prigirdydavo išvietėje ar kurioje duobėje. Felčeriauti paskyrė lietuvių Matiuką, buvusį dantų techniką. Bet kas iš to — vaistų jokių.

1949 m. vasarą baigėsi zonoje statybos. Viename iš barakų įsikūrė ir ambulatorija, staliai pagamino šiokių tokių baldų, baigė tašyti ir gultus. Žodžiu, trūko pirties

ir vandens, kurio taip ir nesulaukėme, nors utėlės baigė sugrauzti. Kepindavome apatinius ant laužo, neretai jie užsidegdavo, likdavome be apatinių.

Bet viena bėda — dar ne bėda; atsirado barakuose nairai, bemat atsirado ir Sibiro blakių, visur jų — milijonai; jos net 40° C Sibiro šalčių nebijo, — gavusios šilumos, vėl atgyja. Čia turėjome tris kraują čiulpiančių parazitų rūšis — moškas, blakes ir utėles.

Prasidėjo kova su parazitais, mūsų bendrakeleiviais. Atgabeno didžiulę geležinę dėžę, kitą mažesnę su vandeniu, iš kurios virinamo vandens garai patenka į didžiąją. Joje sukabintos mūsų drapanos, taip garinamos mūsų „draugės“. Gal ir gera būtų ta priemonė, kad būtų laiko ilgiau rūbus ten palaikyti. Bet parazitus naikinti turime po darbo, nes dieną reikia užsidirbti paikę, veltui niekas neduos. Kas nedirba, tas nevalgo. „Darbas pagal sugebėjimus, duona pagal poreikius“, — tokie lozungai pradėjo dygti prie kontoros.

Atvežė bačką vandens nuplauti kūnui, tiek laiko nemazgotam. Tačiau ar ilgai gali iškęsti vakare nuogas, — arba šaltu vandeniu turi mazgotis tik veidą, nes norma — keli litrai vandens. Neduok Dieve, kokie mes skeletai! Tik dabar pamatėme, kas likę iš raumeningų jaunų vyrų, nes pripratome matyti tik išblyškusius veidus. Ne visus buvo galima sugundyti tokia paslauga, daugelis nutarė kentėti ne taip skaudžiai kandančius padarėlius. Tad teko valdžiai imtis jėgos, kumščių ir lazdų. Pagrasina, kad duonos negausit, jeigu nesiprausit.

Šiaip taip praėjo ta procedūra, kas pasinaudojo, kas ne, bet sanitarijos lape gulė įrašas — pravesta sanitarijos savaitė. Ir vilkas sotus, ir avis sveika. Tik Sibiro blakutės daug vislesnės ir gudresnės. Jos užauga iki pupos dydžio. Prisigėrusios kraujo, greit pasislepia tarp narų lentų ir masiškai didina savo šeimyną.

Užgriuvo ši alinanti bėda visus. O mane dar ir dvigubai; mano kūnas nepakelia blakių įkandimo, ima velniškai niežėti, iškyla gumbai, gali susidraskyti besikasydamas. Kitiems neypatingai kenkia. Vos tik spėjai atsigulti, tuoj iš visų pusių skuba; gulėjau ant apatinių narų, tai iš viršaus užlipusios lyg pupos krenta.

Kita bėda — nelaimingasis stuburas ėmė gelti, dar labiau iškrypo nuo išsekimo, pradėjo traukti vieną koją, ji lyg patrupėjo. Iš darbo grįžus skausmai pašėlę, negaliu užmigti. O čia ir blakutės. Visi jau miega, o aš turiu vaikščioti, kol išsenka jėgos, ateina tam tikra riba, kren-ti į gultą ir užmiegi nieko nebejausdamas — tarsi po nar-kozės. Buvau gana prislėgtas, bijojau, kad galiu visai lik-ti invalidas. Matiukas kraipydavo galvą, nes jis ne gy-dytojas, tik felčeris, tik temperatūrai matuoti. Vakara-is būdavo nepaprastai sunku, visokios mintys kamuoja... Sukandi dantis — nevalia pasiduoti baisioms mintims, rei-kia kalbėti „Sveika, Marija“. Kalbėjau, kalbėjau, kol pa-jutau, kad kūnas rimsta, kojos linksta, o akys jau mer-kiasi; kritau ir drauge su visais knarkiau...

Parodžiau į darbą atėjusiam lagerio viršininkui savo rankas ir sprandą ir pasiskundžiau, kad sugrauš jos ma-ne. Reikia kažką daryti, jis nežinojęs, kad taip yra, sa-ko. Sukvietęs daugiau valdžios, davė nurodymus kurenti tą pačią dėžę, pripylė vandens iki viršaus. Išeidamos bri-gados turėjo išardyti savo gultus. Išardėme ir, stuktelėję į grindis iš lentų sukaltus skydus, išsigandome patys — krūvos prigėrusių kraujo pribiro ant grindų. Sušlavę ne-šėme į ugnį, pašiurpo kūnas nuo matyto vaizdo.

Dieną „upečnikai“, užkaitinę vandenį, medinius gul-tus plovė toje dėžėje. Vakare sugrižę vėl montavome ir statėme narus į vietas. Vis tik buvo šioks toks efektas. Taip ta procedūra buvo kartojama iki žiemos. Blakėms nebepavyko taip išsisiautėti, o pasvilusios nebebuvo tokios judrios. Tačiau visiškai jų neįmanoma išnaikinti — atke-liauja su naujais etapais.

Dienos tarp dviejų tūkstančių zekų ir sargų slinko įprastai, nuotykių, pabėgimų ir kitokių įvykių netrūko. Mane besiūbuojantį pamatė meistras Danyla ir ėmė klau-sinėti. Išgirdęs mano bėdas, sako, aš tave išgydysiu. Mes buvome įgiję Sčelino pasitikėjimą, važiuodavome į miš-ką be sargybos pasikirsti sau berželių. Tik pranešdavo-me, kad važiuojame miškan. Galėjome be didelių rūpes-čių dumti, deja, dar niekam nebuvo pavykę pabėgti, to-dėl nesigundėme. Šiaip taip jau galėjome kęsti, gaudami paramos iš namų, dar prisidurdami už darbą iki šimto

rublių P^{er} mėnesi. Galėjome kareivių krautuvėje šio bei-to ir nusipirkti — tai duonos, tai kruopų.

Danyla ėmėsi mane gydyti. Jis buvo užsakęs tris bač-kas po kokį dešimt m³ talpos, į jas zekai rinkdavo eglių spyglius, smulkias šakutes, kraudavo, užpildavo vande-niu; vėliau iš jų Danyla varydavo eterinį aliejų vaistų pramonei. Varydavo taip pat kaip samagoną. Kartą sa-ko, kai išvirsim kokį kubilą, eisim su tavim, aš tave pa-nardysiu, kai truputį atvės, pamatysi, kaip pasveiksi. Ne vieną esu jau išgydęs.

Ir iš tikrųjų ilgai laukti nereikėjo: vieną dieną sako, keliaujame, vakar žiūrėjau, jau lyg atvėso. Pasakėme sargybai. Nuėję atidarėme tą kubilą, atsiraitoję rankoves patikrinome, kad galima lįsti, oda nenusiūps. Nusiren-giau ir į tą skujų brogą. Iš pradžių dar šokau lauk — labai buvo karšta. Palaukęs vėl ir vėl lindau, kol pripra-to kūnas. O jis stebėjo lyg gydytojas, vis pulsą čiupinė-jo ir klausinėjo, kaip savijauta, bijojo, kad nenukeipčiau ir neužtraukčiau bėdos. Jaučiausi neblogai, tik šakos ir skujos badėsi. Liepė pasinerti iki galvos ir kentėti, o jis stovėjo šalia ir stebėjo.

— Na, lipk lauk, šiandien užteks, rytoj ilgiau pakar-tosim.

Aš iššokęs greit apsirengiau. Liepė gerai pabėgioti, kad po vonios susilygintų temperatūra. Pakūrė ugnį, kad sušiltų rytojui. Paskui žygiavome į lagerį.

Nuostabus žmogus buvo tas Sibiro miškų sūnus! Ki-tam labai čia rūpėtų gydyti kažkokį ten zeką, o jis buvo geros širdies, gaišo savo laiką, ėjo, juokavo lyg su sū-num, įsitikinęs, kad ir man padės. Taip padarėme šešis tokius seansus — tris viename kubile, tris kitame. Ir iš tikrųjų nustojo skaudėti, koją atleido. Buvau be galo jam dėkingas, norėjau kuo nors atsilyginti. Turėjau sutaupęs ir paslėpęs kažkiek rublių, dar pasiskolinau, susiruošiau jam įteikti, o jis net išsižeidė, sako, man nieko nereikia, pats pinigų tau galiu duoti, turiu jų lig valiai. Būk svei-kas ir grįžk laimingai į savo namus. Pasisuko ir greitai nuėjo. Supratau, kad jo širdyje kažkas slepiasi.

...Gyveno lageryje toks gražus, dar jaunas, gal 35 me-tų vyras. Jis baigė jau penkiolikos metų savo lažą ir po

savaitės ruošėsi išvažiuoti į laisvę. Matyt, buvo kažkuo prasikaltęs urkoms. Neseniai jų atvežė grupelę iš kitų lagerių. Taigi blatnųjų pulkas laužė to kambario duris, kapojo su kalūnu. Vyrukas iššoko laukan, tuo momentu blatnasis ir smogė jam į pečius kalūnu. Vyras susvyravo, bet negriuvo. Prasiveržęs pro juos, bėgo į ambulatoriją. Jį tas vejasi iš paskos. Įbėgęs užsitrenkė duris, bet jėgų, matyt, nebeturėjo atlaikyti. Tas su kalūnu, atplėšęs duris, ten jį ir sukapojo. Atbėgo būrio pavaduotojas, o žmogžudys su kruvinu kirviu išeina iš ambulatorijos. Pavaduotojas šaukia — mesk kirvį, mesk kirvį! — atsistojęs prieš jį plikom rankom. Žmogžudys kirvį iškėlęs suriko žvėries balsu ir puolė. Pavaduotojas šoko bėgti į artimiausią mirties zoną, o iš būdelės ėmė šaudyti sargybinis, norėdamas apginti viršininką. Tuo momentu atsirado ir lagerio viršininkas Ščelinas. Ištraukęs brauningą iš kišenės, atstatė jam tiesiai: mesk kirvį, mesk kirvį! Banditas numetė kirvį ir nubėgo pas draugus.

Zonoje jau buvo daug sargybinių su šautuvais ir prižiūrėtojų su lazdomis. Apsupo jų baraką ginkluoti kareiviai ir liepė visiems išeiti. Jie nė nemanė. Ščelinas davė komandą šauti į baraką. Po kelių šūvių pradėjo eiti rankas iškėlę. Tada juos guldė ant žemės ir vaišino lazdomis. Vadus gerai apkūlę nuvilko į karcerį, o šeštiorkas užrakino tame barake,— kas išeis be leidimo, prigrasino sušaudysią. Toks buvo žiaurus urkų sukilimas ir viena jau beveik laisva auka. Lageryje kurį laiką įsiviešpatavo ramybė, tardytojams buvo darbo, kol išnagrinėjo žuodynų priežastį. Vėliau urkas išgabeno nežinia kur.

Netrukus vėl pabėgo du zekai, po paros buvo sužvejoti, nušauti, vėl stovėjome išrikiuoti, klausėmės senos maldelės.

Trečiaisiais metais lageris jau funkcionavo su visa savo atributika kaip vienalytė miškų pramonės dalis. Vis daugiau sutikdavome laisvų piliečių. Atvykdavo meistrai pasižiūrėti, kaip dirba instrumentinis cechus. Atgabeno suomišką elektros pjūklų su kilnojama elektros stotimi. Ir vėl ant mūsų galvos — išbandyti, apmokyti brigadas.

Bet mūsų rojuje taip ir neprigijo: geras daiktas, tik ne tai masei...

Kartą per savaitę trys vyrai, pasiėmę arklį, važiuodavome į mišką jaunų berželių kirsti, rogių pavažom lenkti. O rogės čia ne tokios kaip Lietuvoje, padaromos be jokios vinies ar geležies. Vandeny išvirinamas berželis, nutašytas pagal reikiamą profilį, ir karštas išlenkiamas 90° kampu, nudailinti stipinai sukalami į iškaltas pavažų skyles, viskas surišama, taip pat iškaitintomis skirpstų šakomis. O kai sudžiūva, išeina stiprios rogės. Miško rogės truputį apkaustomos.

Kartą taigoje staiga pasirodė dvi žmogystos, pamanė, kad pabėgėliai. Bet jos, pamačiusios arklį, paklausė, ar toli yra lageris. O jis buvo už kokių 3 kilometrų. Papasakojom, kuria kryptim reikia eiti, ir jos nužingsniavo su didžiulėm kuprinėm. Atrodė labai vargingai, tai buvo taigos kaimų moterys, pagyvenusios ir ne ką gražiau atrodančios už mus. Jos ant nugarų tempė bidonėlius su pienu parduoti laisviesiems. Supratom, kad ne iš gero gyvenimo tiek kilometrų klampojo.

1949 metų vasara buvo ypatingai saulėta ir šilta. Labai retai palydavo tose vietovėse. Mes atsigavome, džiaugėmės galėdami baltinius išsiplauti, išvirinti, nes netoliese iš žemės veržėsi vanduo; išsikasę duobę, visada turėjome pakankamai švaraus vandens. Neišseko jis ir šią vasarą, nors buvo sausa. Vidurvasaryje pradėjo lankyti raitelis, kuris atnešdavo į kareivių krautuvėlę medaus. Vėliau pastebėjęs mus lenkiant rogėms pavažas, susidomėjo, užsuko ir pas mus. Mes jau buvome išmokę gerai kalbėti rusiškai. Tai raitelis ilgai prasėdėdavo pas mus, kol jo arklys pailsėdavo, pasiganydavo. Vėliau jis tapo geras mūsų pasakotojas. Sužinojęs, kas mes tokie, kai nebūdavo Denisovo, pasakodavo viską atvirai...

Jis buvo didelio miškų rajono eigulys, o gyveno artimiausiame nuo mūsų lagerio kaime Šelipovkoje. Prižiūrėjo kolūkio bites, savo laikė paslėpęs miškuose, nes už jas irgi reikėjo duoti duoklę valdžiai. Taigi sužinojęs, kad esama kažkur lagerių, o ten paprastai būna krautuvė, nutarė pasižvalgyti. Kadangi šią vasarą geras medo-

nešis, apstu medaus, tai čia proga gerai parduoti. Pasirodys valdžiai, kad daug turi medaus, tai neišsimokėsi.

Įdomu buvo, kaip žmogus prisitaiko prie gamtos, o ji čia turtinga, dosni. Taigoje daugybė beržų. Šis gabus žmogus, pasigaminęs iš beržo tošies dvi plokščias bačkutes, pripila į jas medaus po 20 kilų, persveria arkliui ant nugaros iš abiejų pusių ir keliauja per taigą iki laisvų kariškių krautuvėlės. Taigi mūsų džiaugsmui nebuvo ribų, galėjome jau ir medaus nusipirkti. O medutis nusilpusiam organizmui buvo tiesiog stebuklas, todėl stengėmės kuo daugiau jo suvalgyti.

Dar nusišypsojo ir tokia laimė: tas eigulys, pamatęs rogių dirbtuves, sako:

— Vyrai, man reikia ūkiškų rogių, kolchozas neparoduoda, nes pats negamina, o manosios — senos, susidėvėjo pavažos. Padarykite, mokėsiu medumi.

Sutarėm, kad kita siunta bus už roges, prižadėjome dar pakaustyti pavažas. Sutartu laiku važiavome beržų kirsti su rogėmis; nuvežę į mišką, paslėpėme tas roges krūmuose. Eigulys su dviguba siunta — vieną mums už roges, kitą — į krautuvę, kad nebūtų tuščia kelionė. Parodėme jam paslėptas roges, ir jis sėkmingai parsitempė jas namo. O mes kabinome medų sočiai ir džiaugėmės lyg maži vaikai.

Tas eigulys gabeno medų iki pat žiemos, sustodamas vis pas mus. Mes jam paruošėme gerus peilius koriams pjaustyti, apsodinome kirvius. O jis mūsų laiškus išsiųdavo. Bikulčius net gaudavo per jį iš žmonos laišku. Žodžiu, turėjome tarsi atskirą savo paštą. Žinoma, buvo rizikinga, bet...

Kelios dešimtys kilometrų nuo mūsų lagerio, pasakojo eigulys, yra seniai įsikūrę trys kaimai. Kol dar nebuvo geležinkelio, susisiekdavo tik upėmis. Taigos miesto vietoje buvęs Sibiro senbuvų kaimas, vadinamas Tajožnij. Pastačius geležinkelį, liko pavadinimas „Stancija Taiga“. Tais laikais į Tajožnij buvę atvartyta daug katorgininkų — latvių ir estų. Jie ten kirtę miškus, plukdę mažomis upelėmis iki Tomio upės. Iškirtę miškus, įkūrę kaimus, kurie ir dabar tebeegzistuoja. Vyrai ir sūnūs negrižę iš karo, kaime senukai, vaikai ir moterys, kolcho-

zas grūdus atima, — žmonės neturi duonos. Kai kurios šeimos tiesiog badmiriauja, vos prasimaitina iš bulvių. Ne visos šeimos pajėgios išlaikyti karvutę, o pieno reikia duoti ir valstybei. Taigi daugelis ožkas laiko. Taip nušviesdavo mums Rusijos gyvenimą tas gana smagus ir simpatiškas miškininkas. Jis galėjo pasakoti ištisas valandas ir džiaugėsi, kad mes klausomės.

...Buvo lageryje vienas ukrainietis senukas. Jis prižiūrėjo dešimtį arklių. Naktį juos miškuose ganė, tūnodavo prie ugnies, rūpinosi pakinktais. Apsirgęs gavo pagalbininką, o jam liko tik vadovauti ir rūpintis pakinktais. Todėl buvo dažnas instrumentų dirbtuvių lankytojas. Mes jam gaminame kablius pavalkams ir kitokius vežimų reikmenis. Arčiau susipažinęs su mumis, nebijodavo papasakoti savo prisiminimų.

Labai jau skaudžios buvo revoliucijos. O labiausiai — 1930—33 metų badas Ukrainoje. Iš gyventojų viską atėmė — duoną ir sėklą, varė dirbti, o valgyti nebuvo ko. Žmonės tino, kankinosi ir mirė, pirmiausia senesni, silpnesni, o vėliau vaikai ir suaugę. Žmonės bėgo iš kaimų į miestelius, bet ten irgi tas pats. Enkavedistai, pamatę, kad žmonės išbėgios, stovėjo keliuose ir stotyse, neleido niekam išvykti iš savo gimtųjų vietų, prievarta gražindavo, kur ir mirdavo valgydami vien žolių sriubą. Gaudė varnas bei žiurkes, taip pat suvalgė visas kates ir šunis, bet mažai kas išsigelbėjo.

— Buvo baisi tragedija, kad mūsų Ukrainoje, kur liūliudavo kviečių neaprėpiami laukai, siautėjo badas. O kur dar buvo pasėta, čekistai kuldavo ir grūdus išgabendavo. Būdavo taip, kad kūlimo metu išbadėję žmonės valgydavo grūdus. O grūdai išbrinkę užkišdavo žarnyną, ir mirdavo žmonės.

Mano tėveliams mirus, likome penkiese. Aš, žinoma, aštuonių metų dukrelė, šešiametis ir trijų metų sūneliai. Ryžomės su žmona bėgti, — mirsim čia ar kitur, o gal išliksime. O gandai ėjo, kad Sibire ir Azijoje kitaip, ten bado nėra, ten galima duonos užsidirbti. Turėjome ryšį su pusbroliu, kuris dirbo geležinkelyje mašinistu. Apsirengę ką turėjome geriausia, išsikasėme paslėptas brangenybes, žiedus ir kita, dar turėjome užslėpę trup-

tį ir pinigų. Naktį, niekam nė sudiev nepasakę, palikome savo gimtąjį kaimą. Buvo be galo liūdna, skaudu, žmona verkė, vaikai taip pat, šie dar nesuprato nelaimės, dėl kurios lyg vagys bėgome iš savo namų. Tačiau bado šmėkla buvo baisesnė, todėl ir bėgome nuo jos, kad ir kaip buvo sunku.

Per naktį pasiekėme artimiausią miestelį. Pas pažįstamus ilsėjomės, nes dieną buvo pavojinga keliauti toliau. Iki geležinkelio, kur pusbrolis dirbo, dar apie 40 kilometrų kelio. Taigi reikėjo gerai pailsėti, kad per naktį įveiktume tą kelią. Už didelius pinigus nusipirkome iš tų pažįstamų truputį duonos. Pavakaryje leidomės tolyn. Iš miesto reikėjo eiti aplenkiant kelius, nes visur tūnojo sargai, kurie apiplėšę paleisdavo arba perduodavo enkavedistams. Pasiekę per naktį laimingai tikslą, buvome labai pavargę, pusbrolio butelyje kritome ant grindų lyg negyvi. Reikėjo dar išlaukti, kol grįš pusbrolis iš savo darbo, todėl buvo baimės ir mums, ir jo žmonai, kad kas nepamatytų. Bet grįžęs pusbrolis atgaivino, nuramino. Reikia važiuoti ten, kur dar mažiau kenčia iš bado. Daugelis bėga į Vidurinę Aziją. Kad tik išvažiuotume už Ukrainos ribų, ten busia lengviau. Pusbrolis pasakė, kad aprensias geležinkelių uniformomis, o vaikus teks slėpti garvežyje. Kainos nemažos, reiks už viską mokėti. Jei gu tai jus tenkina, galite ruoštis, po paros vykstame. Taigi žengėme paskutinį žingsnį iš nelaisvės, iš gimtųjų namų į svetimą, nežinomą, nelaukiamą šalį. Bėgome susigūžę nuo baisaus bado, kuris mus vijo neduodamas net atsipeikėti.

Anksti rytą suaugę, pasiėmę po vieną vaiką, užsidėję geležinkelių kepure,ėjome kaip tarnautojai perimti traukinio pamainos. Garvežyje įtaisėme vaikus. Laukėme signalo mūsų sąstatui vykti į tolimąją Aziją,— pasakojo senukas, o lūpos jam virpėjo nuo praeties išgyvenimų.

Išmirė ištisos stanicos, kaimai. Stotyse išbadėję žmonės atakuodavo traukinius, ne tik keleivinius, bet ir prekinčius. Pajudėjus puola į tambūrus, jaunesni lipa ant stogų, o enkavedistai gauda, tempia už kojų, muša lazdomis. Sustojus traukiniui, stotyse išmeta mirusius, ištinusius lyg malkas ir palieka. Traukiniui pajudėjus, vėl žmonės puo-

la, kol jėgų turi. Už pinigus stotyse nieko nenusipirksi, tik už gerą daiktą — laikrodį ar žiedą.

Greitai nyko ir mūsų santaupos. Važiuojame vos vieną kartą valgydami per parą. Kuibyševe persikraustėme į kitą traukinį. Mašinistas prašė didelės sumos, o pinigų beveik nebeturėjome, nes daug parų jau važiuojame, tikriau, ne važiuojame, o stovėjome. Stotyse matėme išsekusius, vos einančius žmones. Atrodė — pasaulio pabaiga. Tie vaizdai vis ginė mano šeimą tolyn ir tolyn, kad nebematytume, pabėgtume nuo tvano. Iškeitėme visus geresnius rūbus už menką maistą.

Kelionėje išbuvome apie tris mėnesius, kol pasiekėme Taškentą. Kol važiuojame, išsekę ir išsibadavę vaikučiai pradėjo tinti. Pasitarę su žmona, padarėme didžiulį nusikaltimą, kurio ir šiandien negalime sau atleisti. Žmona vėliau nuo to ir mirė. Nusikamavę, nusilpę supratome, kad ilgai nebeišlaikysime ir pradėsime mirti. Nutarėme po vieną vaiką didesnėse stotyse palikti. Gal atsiras gaillestingų žmonių, priglaus, išgelbės nuo bado. Jei Dievas duos, išgyvens. Taip vyresniusius palikome skirtingose vietose, o su mažyliu tęsėme savo tragediją.— Čia senukas Kovalenka nebeišlaikė, prisiminimų prislėgtas, pravirko lyg mažas kūdikis. Ar beatleis man dangus, ar beatleis už mano tokį nusikaltimą? Rauduoja senukas, o ir mus sujaudino ne mažiau jo pasakojimas.

...Grįžome po šešių metų. Išgyvenome, nes čia bado nebuvo, revoliucija daug švelnesnė. Čia kiekviena šeima ganė po šimtą avių, melžė po dvidešimt kumelių. Buvo daug vaisių ir visa kita. Užsidirbę pinigų, prisipirkome grūdų, maisto, pakrovėme į vagoną. Atsirado daugiau grįžtančių tautiečių, taigi leidomės vėl į Tėvynę. Pakeliui sustoję ieškojom vėliausiai palikto sūnelio, bet nepavyko surasti. Verkėme su žmona, naktimis negalėdami užmigti. Atvažiuojame, kur buvome palikę dukrelę. Suradome, buvo priglaudusi viena geležinkelių šeima, išgelbėjusi ją nuo bado. Dukra tuoj pažino ir puolė ant kaklo, pamąčiusi mus dar gyvus. Ir džiaugsmui, ir ašaroms nebuvo galo. Ir tie žmonės mus suprato, nes buvo padori šeima, turėjo ir savų vaikų ketvertą. Nelengvai jie skyrėsi su

mūsiške. Norėjome atsidėkoti nors kiek už dukrelės globą, tačiau žmonės atsisakė.

Besiklausydamas Kovalenkos pasakojimų, prisiminiau; vieną knygą, kurią skaičiau 1939 metais. Ji vadinosi „Duoningas miestas“. Parašyta vieno žydėlio, kuris taip pat bėgo iš Ukrainos ir gelbėjosi nuo bado tais pačiais metais. Jis ien aprašė revoliucijos eigą, jos pasekmes, čekistų savivalę, kaip pats išgyveno; netekęs šeimos, išlikęs ir gyvenęs Taškento mieste, kurį ir pavadino „Duonirigų miestu“.

Senuko pasakojimas buvo tarsi tos knygos tęsinys iš gyvų lūpų. Knyga buvo išversta į lietuvių ir kitas kalbas, ji — tarsi išpėjimas tautoms, kas yra tas bolševizmas ir jo pragaras. Tik mūsų sniečkai, paleckiai, gedvilai, bartašiūnai esą „nežinoję“ ir netikėję. Tai jie mūsų tautos demagogai, to pragaro pečkuriai. Prisiminiau vieno kaimiečio dainelę:

*Lenins šiko,
Stalins uostė,
O Paleckis lūrą šluostė.*

Ir ne tik šluostė, bet ir padėjo čekistams, kad tik daugiau mirtume raudonųjų pragare. Jie Kremliuje atvažiaavę lėbavo, užsigerdami žuvusių brolių krauju.

Po tokių pasakojimų, kai verkia iš skausmo širdis, ar įmanoma nuraminti, paguosti?

...Visi mes čia saugomi, prižiūrimi, kad neišsisklaidytume, sušluostomi, suvarinėjami į krūvelę. Kol gyvi, kol nenugaišome. Reikalingi ne mes, o mūsų rankos, mūsų darbas, nors ir menkas, bet darbas. Mes tekainuojame 12 gramų švino, o jei pats nusibaigsi, ir tiek nekainuoji. Jokiu išlaidų: kai pasibaigs tavo kelionė, užkas tokie pat kaip tu. Rūbų viršutinių nepaliks, nors ir suplyšę. O kam tau jie? Greičiau sutrūnysi, juk tau vis tiek. Į tavo vietą tuoj naujų šimtus atvarys. Atvarys, kiek dar jų ten laisvė. Čia tilps visi, kai tik Liuciferis panorės. Savų pritrūks, iš Europos, iš Afrikos atgabens, atvarys, atveš; pragare smalos nepritrūks; duonos gali pritrūkti, tik ne smalos...

Žvelgi į tolstantį baltą debesėlį, koks jis švarutėlis, iš kur jis, iš kokio krašto, kokio vandenyno? Baltas, be dėmelės, laisvas, be rūpesčių skrenda pamažu mėlynėje. Nemato, kiek žemėje blogio, juodo purvo, kiek niekšybės, klastos ir melo. O gal ir mato, todėl ir bėga tolyn nuo blogio, kad nesusiteptų. Neša gyvybės lašelį ten, kur jo laukia ištroškusi žemė, kur jo laukia šviesa, kur esama teisybės. Pasakyk, debesėli, tu iš aukštai matai, ar dar yra žemėje teisybė? Ar yra dar kur nors laisvė, kur jinai, pasakyk?

Ši vasara mūsų brigadai buvo tikrai dosni. Jau buvome seni kaliniai, lagerininkai, kaip sakoma, visko ragavę, išmokę apsiginti. Senis Denisovas prisiviliojo kaimietę moterį, kuri jam nešė pieną ir medaucha,— tai samagonas, daromas pridodant medaus, nuo jo galima pasigerti. Mums tos moterys taip pat atnešdavo pieno ir laiškų išsiųsdavo. Pavasarį eigulys atnešė ir bulvių. Jų nevalgėm, o sukasę žemę čia pat pasodinome. Kiek buvo džiaugsmo — turėsime savo bulvių. Gyvenome jau nebadaudami, todėl, kad ir sunkiai daug valandų dirbdami, po truputį atgavome jėgas. Labai pagelbėjo medus,— nuo jo išsinėrėme iš kailio. Ir barzdas apsiskusdavome, ir nuo utėlių apsigynėme, tik blakės tebekamavo. Panašėjome į žmones, užsivilkė naujus rūbus atrodėme lyg ir nieko,— pavasarį jau keisdavo šimtasiūles į vasaros plonus rūbus. Vasarą bevažinėdami beržų, radome aviečių ir juodųjų serbentų. Miškuose uogos labai didelės. Taigi rudeniop turėjome ir uogų, ir bulvės užaugo kaip kamuočiai. Nuostabi čia žemė...

Ketvirtus metus nešėme jungą. Šalia mūsų, kaip minėjau, ir kiti, gavę mūsų paramos, buvo ne taip alkanai. Ir lagerio viršininkas vis dažniau atėjęs pasėdėdavo. Mėgėjas išgerti. Buvo nebejaunas, jau turėjo pensininkauti, bet kaip buvęs karininkas tebetarnavo.

Dalyvavo Suomijos kare. Labai įdomiai pasakodavo prisiminimus. Neslėpdamas pasakodavo, koks žiaurus ir grobuoniškas buvo Suomijos užpuolimas. Daugelis karininkų suprato, kad maža Suomija niekada neužpuolė ir neužpuls Tarybų Sąjungos. O tikino, kad užpuolė pirmi.

Mus vijo lyg avinus į skerdyklą. Jie didvyriškai gynėsi, nors mes beprasmiškai puolėme bangomis. Už uolų užsimaskavę gynėsi tol, kol šoviniai baigdavosi arba kol nenukaudavome. Iš pozicijų nesitraukdavo. Įsitaisę medžiuose su kulkosvaidžiais, skindavo mus lyg avinus. Kiekvienam suomių kareiviui teko ne mažiau šimto mūsiškių.

Per sibirietes moteris gaudavome laiškų tai vienas, tai kitas. Aš gavau iš sesės, ištremtos į Bogučiano rajoną. Rašė, kad vyriausioji sesė esanti dar už 500 kilometrų aukštyje Angaros upe — Kežmos rajone, kad ji viena tenai. Vienas sūnus mokosi pabėgęs iš namų, kitas pabėgo išvežant, todėl jai labai liūdna, nors su ja ištremta visa kaimynų Dausynų šeima. Trečioji sesė su dviem mergaitėmis, sužinojusi, kad gali būti išvežta, paliko ūkį su visais gyvuliais ir turtu ir pabėgo iš namų. Nežinia, kur slapstosi, dar negavome iš jos žinių. Trėmimai vyko ir vyko pakartotinai. Vargu ar pavyks jai išsilaikyti pasislėpus. Teta Tumienė su šeima taipogi esanti išvežta, tik nežinanti, į kokį kraštą. Pusbrolių likimas irgi nežinomas. Tėveliai kol kas dar namuose, sunkiai verčiasi. Po mano arešto viską aprašė, konfiskavo. Turėjo dar tada vieną karvutę. Dabar visus neišvežtus suvarė į kolchozą, atėmė padargus kaip iš buožės ir banditų šeimos. Atėmė ir tą paskutinę karvutę.

Sesuo rašė, kad sutinka daugybę pažįstamų — Sakalauskus, Girkontus, Jančiauskus, Sauserius, Lapinskus, Pėkus, Dirgėlas. Buvęs didžiulis iš Klaipėdos etapas — 1948 metų gegužės 28 dieną. Vyrai kalbėjo, kad važiavę pora tūkstančių tremtinių. Atrodė, kad pasaulio pabaiga. Sesė Venslauskienė dar rašė, kad brolis Stasys liko namuose, bet vargu ar išsilaikys.

„Neliūdėk, broleli. Kaip matai, esame visi vienodo likimo keleiviai, vieni anksčiau, kiti vėliau. Bet to paties žvėries naguose. Žinome ir mes, ką reiškia badas. Ką turėjome pasiėmę maisto, užteko tik pusei kelionės, o nusipirkti nebuvo kur. O daugelis buvo suimti visai be maisto. Vos atvažiavę silpnieji tuoj apleido šį pasaulį. Atidarėme lietuviškas kapines Angaros pakrantėje. Sunku čia — vien miškai ir moškos. Vietiniai nelabai svetingi, už

pinigus nieko neparduoda, tik mainais į drapanas. Algos mums dar nemoka, ir nežinia, ar mokės. Dirbantieji gauna maistui korteles, o nedirbantieji nieko — nori gyvenk, nori mirk.

Mes atsivežėme siuvimo mašiną, tad siuvame ir lopome už duoną. Džiaugiamės, kad nevaro į mišką rąstų kirsti. Kitiems labai sunku, nežinia, kaip išgyvens seneliai ir vaikai. Bet tikėkime Dievulio pagalba, kad amžinai negyvens tas Slibinas, kad vėl sugrįšime į savo gimtinę, kurią taip mylėjome ir neišdavėme. Tad neliūdėk, broleli, kai bus sunku ir ilgu, prisimink gimtinę, pavasarį, žydinčius klevus...”

...Aš dažnai stebėdavau, kaip dirba pjūklų aštrintojas Albertas Bikulčius. Su kiekvienu rankos brūkštelėjimu, automatiškai padaro dantį aštrų ir tikslų, — nuo to priklauso lengvumas pjaunant medį. Galandimas labai vargina akis, o jis susikūprinęs tarsi bitelė prie žiedo, ištisas dienas valandų valandas brūžuoja daugybę dešimčių pjūklų rytojaus dienai. Dar ir vakare prie menkos šviesos ketvertą valandų. Tai buvęs Lietuvos Nepriklausomybės kovų savanoris, Tautininkų sąjungos narys, Zarasų krašto pavyzdingas ūkininkas. Gerai kalbą rusų ir lenkų kalbomis, anekdotų ir priežodžių, humoristinių pasakojimų karalius. Mūsų brigadininką čekistą kalbėdamas sumaldavo į miltus. O tas nebeiškentęs bėgdavo į savo kambarėlį, sakydamas: „Ty, Bikulčius, naštojaščij litovskij nacionalist fašist“. O mums būdavo daug juoko. Per tą patį mūsų paštą dažnai gaudavo laiškų iš žmonos. Jinai gyveno pabėgusi po jo arešto. Gyveno nelegaliai svetima pavarde Vilniuje ir auklėjo tris mažus mokyklinius vaikus — du sūnus ir dukrelę. Todėl jai buvo nepaprastai sunku pragyventi. Bet kai buvo labai sunku Albertui, vis tiek vieną siuntinėlį atsiųsdavo. Vėliau, žinodamas jos sunkią dalį, prašydavo, kad jam nebesiųstų, o žiūrėtų vaikų. Taupė rublius ir duoną. Už kelias paikas iškeisdavo su rusais mažų pusbačių. Nors jie prasti, guminiiais padais, bet rudeni ir žiemą vaikams buvo geri. Nusiuntė siuntinėlį, įdėjo tris poras, kedrų riešutų — parodyti, kokie vaisiai pas mus auga miškuose. Sulaukė atsakymo,

kad gavo tuos batelius ir labai džiaugėsi su vaikais, o mes —kartu su juo skaitydami jos laišką.

...Vasarą staiga per dvi tris dienas atitvėrė vieną baraką, ištraukė iš jo gyventojus zekus. Kažkurį pavakarią atvarė moterų etapą — apie pora šimtų. Tarp jų daug blatnujų, kurių į darbą neišprašydavo. Jos gulėdavo per dieną barake ir dainuodavo. Buvo ne naujokės ir visos kaukazietės. Iš kur jos, kas jos ir dėl ko čia atgabentos?

Lagerio vyresnybė turėjo daug rūpesčių: atskirai varinėti į darbus į kitą sektorių, atskirai statyti sargybą. O ir zonoje daug bėdų. Tai jos, tai ruseliai lipa per tvorą pas jas, tai lyg pasakoje vieni kitus sudžioja. Prižiūrėtojai turėjo budėti ir gaudyti, neleisti susituokti. Buvo tokių nemirtingų, kuriems tai rūpėjo. Labiausiai rūpėjo abiejų lyčių urkoms pajavairinti kasdienybę. Bet ne, negalima zekui tokios prabangos, nes valstybei nebebus naudos. Nebus darbininkų, reiks vaikų darželių ir visokių kitočių bėdų atsiras.

O su jomis kovoti nelengva — sugalvoja ir neina į darbą. Prižiūrėtojai veja į darbą, o jos guli nuogos ant narų ir šypsosi: načialnik, atėik, pasimylėsim, o tada ir į darbą eisim. Nuogų į darbą neišvarysi, sargyba išeina. Pailsėjusios kelias dienas išeina, padirbėja, kol nusibos-ta, ir vėl guli. O tai valdžiai grynas nuostolis. Bet tvar-kos įvesti taip ir nepajėgė.

Bet neilgai tesivargino su tom Kaukazo gražuolėm: vėl surikiavę kaip nepritapusias prie lagerio sąlygų išsiuntė į naują vietą. Kur — niekas čia nekalba. Jom dar esant, atsirado pilkųjų žiurkių. Iš pradžių jų buvo lyg ir nedaug, bet per vasaros porą mėnesių jų priviso tūkstančiai. Naktį šokinėjo nuo narų ant narų kaip katinai, tokių Lietuvoje neteko matyti. Ėmė alkanos graužti viską — rūbus ir maistą. Valgai duoną, o jos prieš tave tupi ir žiūri,— suuodžia maistą ir laukia, ar nenukris koks trupinėlis.

Naktį ėmė kandžioti ausis. Atsirado baisi grėsmė užsikrėsti kokia liga nuo jų. Jos, matyt, iš kažkur atkeliavo, nes masiškai daugėjo. Nebijojo žmonių nei dieną, nei naktį, šmirinėjo čia pat po kojomis, jautėsi šeimini-

kės. Baisu į tualetą nueiti, jų ten šimtai rytą laukia. Baisu atsitūpti. Išsigando ir valdžia, nes ir juos užplūdo sandėliuose, pridarė galybę nuostolių. Sugraužė maišus, sumaišė kruopas. Pastatyta sargyba mušė jas ten dieną naktį. Įvarė visiems baimės nejuokais.

Vieną dieną pagaliau atėjo dvi moterys su maišiais nuodų. Ėjome, plėšėme grindis, jos dėliojo tų nuodų grūdelių. Iš lauko išdėliojo visur, kiek turėjo. Sakėme, kad jos čia pastips, tai nuo smarvės nugaišime ir mes. Sako, nebijokite, nebus jų nei gyvų, nei pastipusių, jos išeis taip, kaip atėjo. Tos moterys sakė, kad čia taip būna, jos yra keliaujančios ir greitai veisiasi.

Ir iš tikrųjų pradėjo jos nykti kasdien — vis mažiau ir mažiau. Po keturių dienų neliko nei gyvos, nei kur nors nudvėsusios, kaip nebūta. Tarsi kokia magiška ranka būtų jas iššlavusi...

Daugelis juokaudavo, kad tuos gyvūnus užveisė Kaukazo ir Azijos amazonės, nes jos paslaptinai atėjo ir greitai išėjo, o paskui jas ir žiurkės. Taigi ko čia nebūna toj Sibiro žemėj.

Aušo paprastas taigos rytas, kaip ir visada, mes žygiavome į savo kasdienį lažą. Brigadininkas keikėsi, kad įpuolę miško brigadų vadai pagrobė kirvių, o atsakyti reikės jam.

Prieš pietus sugrižo iš medžioklės Tatarinas, „sabakavodas" — taip mes jį vadindavom. Jis parvilko nukovęs didžiulę mešką — turbūt kaip didelį bulių.

Tatarinas buvo nejaunas totorius, iš jaunystės medžiotojas. Dabar čia dirbo kaip ir kiti sargai. Kadangi buvęs medžiotojas laikė šunis ir mokėjo juos dresuoti, tai ir dirbo prie lagerio sabakavodu — šunų vedžiotuju, šėrėju ir prižiūrėtoju. Truputį pailsėjęs, atėjo pas mus, kad išgalastame jam peilius, nes turi dirti meškai kailį. Papsakojo, kaip jis ją susitiko.

Aš jau anksčiau, sako, buvau aptikęs jos guolį ir jaučiau, kad čia kažkur esama jos valdų, nes daug aviečių ir serbentų. Šį kartą jos nė neieškojau, šiaip slampinėjau mišku, net šovinių nedaug buvau pasiėmęs. Staiga iš žolį išsirideno pernykštis meškiukas, bet, išsigandęs neti-

kėto susitikimo, užbliovė ir nurūko. Čia pat buvusi meška, krūmuose išgirdusi signalą, atsistojo ant užpakalinių kojų. Suuodusi ir pamačiusi mane, ėmė greitai artintis. Nebuvo kada nė šovinių pakeisti, pyliu, kas buvo užtaisyta. Šoviniai buvo ne meškai skirti — jai kaip žirniai į sieną. Tik pakrapštė letena nosį, suriaumojusi šoko prie manęs. O man, sako, vyručiai, net utėlės numirė. Reikėjo bėgti, gerai, kad storų medžių buvo, tai lenktyniavom tarp jų, kol bėgdamas užsitaisiau šautuvą. Atsisukęs suvariau jai į pilvą dar du šūvius. Apsivertė, suriko ir vėl ėmė vytis, baisiausiai rėkdama. Supratęs, kad taip lengvai susidoroti nepavyks, greit vėl užtaisiau šautuvą. Tarkiausi jau į galvą, pajutau, po paraliais, kad rankos dreba: jeigu dabar nepataikysiu, tai sudie bus Tatarinui, nes meškai skirti paskutiniai šoviniai. Ji išsižiojusi atsistojo priešais mane, jau griebis, dėjau šūvį, pargriuvo, bet vėl kyla. Tada dar kartą driokstelėjau į galvą. Jau nebesikėlė, bet dar ilgai voliojosi. Didžiulę jėgą turi tos taigos galiūnės. O aš tik dabar pajutau, kad šilta mano kelnėse, matyt, atsitiko rnan iš baimės, nė nepajutau... Pats juokėsi iš savo žygio, ir mes kvatojomės iki sočiai.

Numovęs kailį tai meškai, atvilko mums gerą glėbį meškienos, užtikrino, kad valgoma, nieko neatsitiks, esanti delikatesas, nešias į Taigos turgų. Gyrėsi, kad didelis laimikis už pridėtas kelnes. Prilydysias vien taukų penkis bidonus, tai esą brangiausi taukai — naudojami medicinoje. Mes, pasižiūrėję į gana gražią meškos kulšį, sudėjome į kibirą supjaustę gabalais, įmetėme čeremšos. Gerai išvirę, ragavome, buvo visai skanu, tik truputį trenkė samanomis. Mėsa nėra vientisa kaip kitų gyvulių, o sluoksniuota — riebalų sluoksnelis, raumuo, vėl riebalų.

Liatukas ėmė šnekėti:

— O jeigu ta meška kur nors buvo žmogienos pačiupus, tai ir mes būsime ragavę žmogienos.

Nejauku pagalvojus, kad taip galėjo būti. Bet juk lokys ne plėšrūnas, ne mėsėdis, o uogautojas, bitininkautojas, grybautojas. Bet Tatarinas sakė, kad viską suėda, ką pasigauna. Ir žvejoja upėse. Tada Bikulčius pridėjo:

— Persižegnokime ir Dievas dovanos, jei taip ir būtų buvę. Bet tikėkime, kad buvo vegetarė.

Mėsos ilgai neragavę, valgėme po truputį pora dienų. Parnešėme vakare ir į zoną draugams paragauti,— visi gardžiavosi ir netikėjo, kad tai meškiena.

Greitai čia baigiasi vos keturi vasaros mėnesiai. Ši žiema taip pat atėjo anksti. Lageris sutiko ją visai nepasiruošęs — nei rūbų, nei maisto. O juk nelabai ir skauda galvą čekistams — daugiau ar mažiau klipatų mirs. Sąlygos vis tik buvo kur kas geresnės negu pirmais metais; jau po stogu, nuo lietaus ir šalčio apsaugoti... Tik pirties nebuvo, matyt, nenumatyta.

Atkeliavusi žiema vėl suparalyžiavo lagerio darbą. Arkliai neturėjo pašaro nei avižų. Ir zekų nebevedė į darbą su vasariniais rūbais. Tik mūsų brigada neturėjo jokių atostogų. Ir skūstis negalėjome, nes darbą turėjome po stogu, kur kūrenome geležinį pečiuką. Skiedrų beržinių niekada netrūko. Šiomet kolūkiai jau buvo tiesiogiai pajungti lageriui — kaip valstybės duoklę priduoti šieną ir avižas arkliams. Į lagerį kolchoznikams buvo kur kas arčiau negu į Taigos miestą tą duoklę pristatyti. Todėl ir traukė kasdien po dešimt rogių su šienu ir avižomis.

Gurguolėje nebuvo nė vieno jauno vyro,— visi senukai ir paaugliai arba moterys. Kol vieni iškrauna sandėlyje, kiti apstoję ratu šildosi prie mūsų skiedryne degančio laužo. Čia ir pietauja.

Pamatę, kad lauke valgo, nuėjome ir pakvietėme į mūsų dirbtuves sušilti ir žmoniškai kambaryje pavalgyti. Nelabai norėjo klausyti, drovėjosi. Bet kitą dieną nuėjus brigadininkui Denisovui, pagaliau atėjo. Žmoniškai sušilo, papietavo. Valgė jie ne duonelę ir ne lašinius, o keptas tarkuotų bulvių bandeles. Duoną pirkosi lagerio krautuvėlėje. Tai dar kartą patvirtino eigulio ir moterų pasakojimą apie skurdų kolūkio gyvenimą. Apranga ne ką tesiskyrė nuo mūsų: senukai vilkėjo gana aptriušusius kailinius, o paaugliai — su didžiuliais bušlatais.

Po kelių dienų pradėjo atvažiuoti ir kita gurguolė, tik kur kas tvarkingesnė. Bet vyrų irgi nesimatė,— senukai ir vaikai. Atrodė geriau už pirmuosius — visi su šio-

kiais tokiais kailiniais, pakinktai tvarkingi, arkliai žvalūs, ne klipatos, jautėsi lyg ir ūkininkai. Tai buvo Dubovkos kaimo gyventojai. Senukai dar atsiminė savo priešistoriją, kad jų tėvai buvę estai, bet kalbėti nebemokėjo nė vienas. Seniai gyvenę prieš revoliuciją neblogai, bet ta revoliucija viską sumaišė. Dabar ir karas — nedaug kas begrižo.

...Atvarė per žiemos pūgą gal dvylika zekų, gerai apsirengusių, matėsi, kad ne eiliniai urkeliai,—visi jauni, neišsekinti. Jų vyriausiojo — gražiai nuaugusio vyro apie 30 metų amžiaus — dar lageris, matyt, nebuvo palaužęs, todėl atrodė labai savarankiškas. Po paros jis tuoj sulipdė iš urkų brigadą. Kaip jie nečiaudėjo, bet ėjo su sąlyga, kad dirbs nevisą dieną, kad gaus gerus rūbus, nes jų pusiau išėiginiai esą. Ką gi, davė valdžia, matyt, norėdama juos įtraukti į darbą. Urkų buvo apie pora šimtų, todėl lagerio valdžia tą naująjį vadą prikalbino, nes tik jis turėjo tam tikrą galią.

Surikiavo jų gal trisdešimt vyrų ir išvarė krauti. Tada jau vyko galutinis kirtimų valymas — su likusių medžių, brokuotų beržų, gumbuotų ęglių malkom kursavo trys staliniečiai traktoriai; vilko jie po trejas didžiules roges, kiekvienoje ne mažiau kaip po 20 m³ medienos. Tai krovimas užgriuvo ir ant mūsų galvų. Bet laimė, kad trečias traktorius neilgai telaikė ir sugriuvo, mums neberekėjo eiti. O būtų mus vėl nuvarę nuo koto. Mat reikėjo tas trejas roges mūsų brigadai pakrauti, o tai velniškai sunku — tokius storus beržus užvaryti kaip ant stogo, tiesiog užkelti rankomis, o vakare grįžus dar galąsti įrankius. Tiesiog rankų nepakeldavom. Bet Dievas buvo mums ir čia dosnus.

%

1950-ųjų metų žiema buvo šalta ir vėjuota, klojo ir klojo sniegą, jo storis miške siekė iki metro ir dvidešimt centimetrų, žodžiu, iki pažastų. Net traukiniai kai kur buvo užpustyti, nespėdavo valyti. Tai ir mūsų visi iš drebulių tašyti kastuvai išvažiavo gelbėti geležinkelio, ištuštėjo sandėlis. Mums reikėjo visus kitus darbus mesti į šalį, tik kastuvus visą dieną daryti. Taigi žiema žengė visais frontais.

Tik štai vieną pūguotą rytą staiga baisus triukšmas — prižiūrėtojai tekini lakstė po barakus, skaičiavo brigadas — ar visi jos nariai. Paaiškėjo, kad pabėgo blatnųjų urkų ta visa brigada, viso 25 zekai. Tik keli silpnesni nebespėjo iki aušros išlįsti ir užtaisyti skylės. Pasirodo, kad tas jų brigadininkas buvo nekvailas vyras, kaip sakė, buvęs lakūnas, teistas 25 metams. Gerai, matyt, orientavosi, pasiruošė, pjūkleliu išpjovė tvoroje tris plonesnius stulpus, pūgos metu iškėlė juos į šoną, išsivertė bušlatus, nes daugelio pamušalas buvo baltas, ir beveik visa brigada pabėgo. Tokioje pūgoje lendančių per tvorą sargyba nepastebėjo, tik išaušus pamatė skylę tvoroje. Bet tuoj po tris, po tris ėmė gražinti. Iki vakaro visus surinko, išskyrus brigadininką; jo taip ir nepagavo. Tai vienintelis, kuris sugebėjo pasprukti iš lagerio. Vėliau mums išvykstant, sargyba pasakojo, kad, galimas daiktas, jis buvo čekistų pakištas. Patikrinti, kaip dirba jų tarnai, nes pabėgti buvo neįmanoma, gal jie patys jį pasitiko ir padėjo pasislėpti.

1950 metų žiema buvo ypač sunki kaliniams: daug sniego, kirtavietės nutolusios nuo lagerio kai kur iki 10 kilometrų; kol užsnigtais keliais nueidavo į kirtavietę, jėgos išsekdavo. O per dieną prisiplūkę, vakare negalėdavo namo sugrįžti. Parvilkdavo stipresnieji už parankių.

Vieną tokį žiaurų vakarą manėme, kad juos visai užpustė. Laukiam, laukiam, praėjo dvigubai daugiau laiko, o kirtėjų kaip nėra, taip nėra. Ir lagerio valdžia sunerimo, bėgiojo klausytis, ar nešauda, nekelia pavojaus signalo. Tik pasirodžius arklių varytojų, kuris tempė du zekus, sargybiniai puolė kitų parnešti. Ejo išvargę koja už kojos ir nugriuvusius tempdami. O dar įrankiai ir malkos barakui apšildyti. Valdžia skirdavo jų mažai, be to, šlapia žalia mediena sunkiai dega, o kai atsineša iš miško sausuolių, tai tą naktį šiltai pramiega. Buvo žiaurus vaizdas — žmonės apledėję, apipustyti, vos gali per tokį gilų sniegą prasikasti. Praėjo šaukdami ir keikdami, kas dar galėjo balsą pakelti. Tai buvo priešmirtinis šauksmas ir grasinimas čekistams ir lagerio valdžiai.

Subėgo visa sargyba, kiek jos ten buvo, apsupę stovėjo, bijodami, kad zekai visai nesukiltų. Bet to neįvyko, nes buvo per daug iškankinti, tik užė lyg bičių avilys, ėjo per vartus griūdami į zoną. Dangus su žeme maišėsi; sniegu ropojo tarsi apledėjusių roplių ar dar judančių kažkokių būtybių būrys. Taiga tarsi pragaras pasirodusi visus praryti, užpustyti, užlyginti sniegynuose jų kančias ir skausmą.

Rankiojome be tvarkos sumestus jų įrankius, kurių mažai beatnešė, išmetė į sniegynus. Ir džiaugėmės, kad mes čia, o ne kirtėjų kolonoje. Tarp jų buvo vos keletas lietuvių — kunigas Paukštys, Garmus ir dar pora. Bet jie dar laikėsi, nes juos parėmė siuntiniai iš namų, nebuvo visiškai nusilpę.

Pūga siautėjo visą savaitę, o gal ir ilgiau. Sustiprinovisur sargybą dieną ir naktį. Jiems taipogi ne pyragai. Tačiau nesena pamoka neleido ramiai jaustis: kas žino, ką zekai gali prigalvoti.

Kol pūga siautėjo, nebesiryžo varyti kirsti miško. O ir brigadas reikėjo naujai komplektuoti, daug voliojosi apšalusių, daug vos paeinančių, nusilpusių. Reikėjo išrūšiuoti, kas dar tinkamas miškan, kas ne. Tik nurimus vėjams ir sniegui, vėl prasidėjo darbai.

Ir štai vieną gražią saulėtą dieną sumanė ir didysis vadas iš Kremliaus pasižvalgyti, ką gi mes veikiam, kaip laisvai kvėpuojam tose platybėse. Prisiminė, kad čia pasiuntęs iš kažkoko Vilniaus neklaužadų ešeloną. Reikia pasirūpinti, kaip jie begyvena. Suradęs dar mūsų būrelį ne visai nusibaigusių, tuoj nutarė mus nudanginti į geresnę ir saugesnę vietelę. Sako, buvau pamiršęs jus visai, o jūs čia per ilgai užsibuvote, gal per daug įsiganėte be mano priežiūros. Kol jūs gyvi, ar gali tėvas nesirūpinti? Negali, tikrai negali! O kad jūs dar stiprūs, tai aš laiko turiu ir vietelių turiu, tokių unikalių, kad aiktelsite pamatę. Užtraukęs pora dūmų iš pypkės, priėjo prie stalo ir dūrė pirštu į žemėlapi. Štai va čia aš jus nudanginsiu ir patalpinsiu. Čia aš jus geriau matysiu negu tarp tų tankumynų pasislėpusius. Pasakysiu atvirai, buvau pamiršęs.

O Liuciferio žodis tvirtas — kaip tarė, taip padarė. Šį saulėtą rytą ir buvo mums pranešta, kad į darbą nebeisime, o ruošimės etapui. Klausėmės sustoję, kaip linksniavo mūsų lietuviškas pavardes iš eilės. Tarsi dalgiu plovė. Visus stalius, statybininkus ir instrumentininkus. Iš viso mūsų pririnko apie devynias dešimtis ir keletą ukrainiečių. Taigi vėl į žygį, broliai lietuviai.

Liko nežinia dėl kokių priežasčių vos septyni broliai. Nestebino, kad veža tikrai ilgai užsibuvusius, bet svarbiausia, kad visus kartu. Likusieji prašėsi savanoriais važiuoti su mumis, bet nurodymas yra nurodymas, pakeisti gali tas, kas davė, jokie savanorių maldavimai neturi reikšmės. Stengėmės iškeisti į geresnius rūbus veltinius, pridėdami kelis rublius. Lagerio viršininkas liepė išmokėti perlaidas ar atlyginimus, kam kiek priklausė. Susitikę Jurčenką klausinėjome, kur mus gabena, jis nenorėjo ar negalėjo atsakyti.

— Dar neaišku, ar išvis jus išveš, nes viršininkas išvažiavo į centrą, kad jūsų neatiduotų, nes be jūsų lageris kaip be rankų. Tik kai jis grįš, bus aiškus jūsų likimas.

Parašėme paskutinius laiškus į namus, kad jau išvykstame nežinia kur. Įsisiuvome pinigų į prastesnių rūbų siūles, nes nesi garantuotas, kad gerų neiškeis kur nors kelionėje. Jau buvome seni vilkai, žinojome, kaip ką dalyti. Pasilikome tik po šimtą rublių kelionei. Aš turėjau susitaupęs keturis šimtus, dar du gavau. Taigi buvau turtingas zekas.

Atėjo gandai, kad renkamas didelis etapas Kuibyševo elektros stoties statybai. Lyg ir panašu į tiesą, nes mes buvome šiookie tokie meistrai. Gandai gandai, bet mus džiugino tai, kad būtume vėl beveik Europoje, toli nuo nelaimingos Taigos, mirtim alsuojančios, su kraują čiulpiančiais moskitais. Nors čia susidarėme pakenčiamesnes sąlygas, bet visi norėjome išvykti ir nesigailėjome lagerio, nes jame per daug buvo vargta, per daug visa ko išgyventa. Žinojome, kad visur ta pati sistema, tas pats „Tėvo“ rojus, bet kažkas gal bus ir nebe taip. Todėl tos (trys ar keturios paros belaukiant buvo neramios.

Bet viskas turi įvykti, kas paskirta. Sugrįžo ir Ščelinas. Atėjęs į baraką lyg su kartėliu lūpose pasakė, kad nieko negalėjęs padaryti. Todėl ryt rytą teks atsisveikinti, nors gaila, nenorėjau jūsų prarasti. Pasisuko ir išėjo iš barako, užsimaukšlinęs kepurę ant vieno šono, kaip paprastai darydavo.

Rytą gavę po dvi paikes duonos ir visą kitą daavinį,ėjome šaukiama pavardėmis paskutinįkart pro tuos mirties vartus, kur daugelis ir mūsų brolių išėjo ir nebegrįžo amžinai. Mes išeinam tarsi nugalėję tuos mirties vartus, palikdami juos skurdaus prisiminimo taigos gilumoje. Kiek metų čia jie gyvuos, kiek dar prarys gyvybių, niekas nežino.

Susirinko visa valdžia mūsų išleisti, viršininkas davė trejas roges daikteliams susidėti, kad lengviau būtų kapsytis per sniegus. Lydėjo dalis prižiūrėtojų — vos dešimt vyrų. Jautėme jų visų šilumą ir draugiškumą, bet stovėjo ir tylėjo, nes, matyt, bijojo vieni kitų. Tik viršininkas tepasakė — s Bogam, chlopcy, nes jis nebejaunas ir nebijo tarnybos prarasti.

Tokioj pusiau žmoniškoj aplinkoj, be įprastinės sargybinių maldelės „šag nalevo“, išgirdome — marš. Ir mūsų kolona iš devyniasdešimties zekų ir dešimties palydovų pajudėjo pirmyn. Du sargybiniaiėjo priekyje, mes — po tris, o visa sargyba užpakalyje. Taip plūkėmės per sniegynus iki kelio. Smengi iki diržo, nes sušalęs nesumintas sniegas tarsi pūkas. Gerokai pavargome, kol pasiekėme mašinų ir rogių kelią, kur študebekeriai vežė mišką. Čia truputį pailsėjome. Provėžomis jau buvo kita kelionė. Per dieną turėjome nueiti maždaug pusę kelio. Taip buvo apskaičiuota.

Pavakary pasiekėme geležinkelį, mašinų ir rogių kelio nebeliko, reikėjo eiti geležinkeliu. O juo eiti buvo kur kas blogiau. Sustojome prie jo sušilę ir suplukę. Pravedė instruktažą, kaip elgtis einant bėgiais. Eiti vienais bėgiais tik prieš traukinių eismą. Priekyje toli eis vienas karys, užpakalyje irgi. Ateinant traukiniui tiek iš priekio, tiek iš užpakalio sargybiniai duos signalą. Visiems greitai šokti į kairę pusę ne mažiau kaip 3 metrus ir sutūpti ar sugulti, kol traukinys praeis, ir laukti sargybos signa-

10. Jei nenorite žūti, žinokite, kad dažnai traukiniai ateina iš priekio ir iš užpakalio vienu metu. Sakė, reiks sukarti apie 20 kilometrų iki nakvynės, o saulutė jau neaukštai, reikėjo spartinti žingsnius. Bėgiais eiti buvo tikrai kvaila — nei po du, nei po tris, vidury apskritas sniego kalnelis, provėžose bėgiai. Vienintelė laimė, kad tuščios rankos, tai susikabinę traukėm, bet ėmė šalti rankos. Reikia judinti, kad neapšaltų, nors patiems nė kiek nešalta.

Ir štai pirmas signalas — traukinys! Mikliai sušokome į sniegą, kaip kurapkos sutūpę, tik galvas iškėlę. Traukiniui atėjus, nešė tokią stiprią sniego bangą, kad nenorom reikėjo galvas kišti po sniegu ar užsidengti bušlatu. Gavom signalą išlįsti, vos tik išsirikiavom eiti, vėl signalas — iš kitos pusės traukinys, vėl į pusnį, bet šis mažiau pustė, toliau buvo nuo mūsų. Ir tokios slėpynės kartojosi vos ne kas 10—15 minučių. Nieko nepadarysi, tokia Dievo valia. Kita vertus, nebuvo blogai — sukritę į sniegą, truputį pailsime. Bet buvome sušilę iš vidaus, rūbai pradėjo apledėti, čia jau blogiau — ėmėme darytis lediniai, barškėti eidami. Ir naktis pasivijo, pavargome nežmoniškai, žingsniai sulėtėjo, nes visur slidu, taigi ir griuvinėjome. O nakvynės dar vis nematyti.

Pagaliau iki paskutiniųjų nusilpę pamatėme tolumoje šviesas, tai ir mūsų akys nušvito. Sukaupę jėgas, jau yrėmės per kažkokį neva kaimą — nulipę nuo geležinkelioėjome jau keliuku, kol pagaliau priėjome čainają. Bet čia niekas nelaukia tokių svečių, o laisvieji gurkšnoja degtinę. Čia turėtų mus apnakvindinti pagal nurodymą. Sako, laukit, kol išsidangins laisvieji, gal po pusiaunakčio.

Mums stovint pagairėje, glamonėjant Sibiro šaltukui, greitai vėso nugaros. Ėmėme prašyti sargybos, kad jie pareikalautų griežtai tuos svečius išsinešdinti. Arba leiskite mums, mes ten juos greit išprašysim. Jie taip ir padarė — pareikalavo Čeka vardu apleisti čainają. Labai nenorom ėmė skirstytis, šaukdami mums — vagys nelaimingieji! Pastatas nemažas, sutilpome visi. Žinoma, buvo gera šiltam kambariui atsipūsti. Prižiūrėtojai paklausė, ar gersime arbatos, bet reiks mokėti. Taip, taip, mokėsime

už viską. Tai buvo pirmą kartą per penkerių metų nelaisvę. Gėrėme karštą arbatą, pirkome raudonos žuvis, gorbuša čia vadinamos, lepioškų sibirietiškų su kopūstų įdaru ir šermukšnių uogomis. Buvo dar žuvis konservų. Paklausėme, ar galima mums po 100 gramų. Sako, tik po šimta, ne daugiau, kad nebūtų nemalonumų. Paskiau sakome, tegul ir visa sargyba ateina. Atkerta, kad negalima, tik pamainom. Tegu ateina sušilti. Mes negailėjome tų rublelių, sakome, gal gyvenime paskutinė tokia vakarienė.

Sočiai pavalgėme ir po 70 gramų išgėrėme. Ir prižiūrėtojus pavaišino lietuviškais lašinukais, nes turėjome dar iš siuntinukų. Pasikalbėjome atvirai. Sako, pirmą tokį etapą lydime, nereikia drebėti, kad pabėgs. Mes žinome jūsų straipsnius, žinome, ką tai reiškia, sakome. Čia baisu, čia visur lageriai. Ar jums čia patinka? — paklausėme. Jie nusišypsojo ir pasakė: o ar jums čia patinka? Visi mes čia ne savo noru, tik ant pirštų galima suskaičiuoti tuos kadrinius. Jie čia tų beprotnamių viešpačiai.

Čainajos vedėja nesiskundė, nes mes išalkę lyg vilkai viską pas ją ištuštinome, liko, sakė, tik degtinės. Uždarė bufetą ir su raktu išėjo į namus, palikusi savo sargą. O mes suvirtome dalis ant grindų, dalis, sustūmę stalus ir suolus, ant jų ir užsnaudėme. Miegas ant grindų buvo neilgas, nes ėmė šalti šonai, laimingesni buvo tie, kurie ant stalų gavo vietos. Kaip besivartėme, teko keltis ir judėti, kad neprišaltum prie grindų, o tai galėjo atsitikti, nes apledėjusios kelnės atidreko. Sargai irgi pamainom keitėsi ir snūduriavo ant vieno iš stalų. Taip prabėgo viena išpūdingesnių iš tūkstančio naktų pasakos.

Rytą ankstokai sukilome ir ruošėmės toliau keliauti. Sargas užvirino kipiatoke. Atsišildėme jame sušalusią paikę, gautą vakar lageryje, kuri kelionėje buvo į ledą sušalusi. Pasiteiravome, ar jau vakare būsime Jajo^e. Palydovai tikino, kad turime būti, nors kelio dar didesnioji dalis likusi. Tačiau išeisime gerokai anksčiau ir, jei nebus kliūčių, nesugriūsime, tai vakare ir pasieksime. Tad vos tik prašvitus klampojome, sudėję daiktus vėl į ro-

*ges. Nelaimingi arkliukai, išbuvę visą naktį lauke, trepsėjo neramūs, apšerkšniję, apledėję, tempė roges šalia to geležinkelio.

Neįsivaizduojama, kaip gyvuliai čia prisitaiko prie tokių šalčių ir nesušala. Jie — nedidukai, vienodi žiema ir vasara, neatsigano ir nebūna kaip pas mus Lietuvoje. Velniškai buvo šaltas rytas, sakė, kad virš keturiasdešimt, reikėjo saugoti nosis ir veidą, dažnai trinti sniegu. G* tie traukiniai kaip pašėlę vis nėrė ir nėrė pro šalį, mus vis tupdydami snieguos. Nusibodo iki gyvo kaulo, bet ką darysi, kito kelio nėra. Gyventojų taip pat, kurie pramintų koki keliuką.

Klampojuje žiūrėdami, kur geriau padėti koją, nenugriūti, o mintys sukosi apie tai, kas laukia mūsų ilgam ir miglotam kelyje. O taiga — tyli, bežadė, tarsi mirusi, sukaustyta šalčio. Tik traukinių priplotas sniegas išraižytas vingių, tepalais kai kur nutaškytas, pamargintas. O mes tarsi šunų pabaidytas elnių pulkelis bėgame, klumpame, šnopusojame, pūsdami baltus garus, be žodžių kas sau mintimis kažkur klajodami. Varomi, kad ir ne tokių žiaurių sargų, į benamių zekų skruzdėlyną.

O kojos vis labiau linko, kai kas ėmė atsilikti. Juos sodino į roges, kad pailsėtų. O ten irgi ilgai neištversi: truputį pailsėjęs, pats imi bėgti, kad visai nesustingtum, o kojos prie drėgnų veltinių nepriliptų. Turi saugoti pats save, turi kovoti, kad neliktum Išalo žemėje kur nors po ėgliu.

Įveikę puskelę, praleidę eilinių traukinį, paskelbė pailsį — dešimt ar penkiolika minučių. Kas buvo gudresnis, įsikišo į užantį duonos paikę, tas pasistiprino, o kas to nepadare, kišenėje jau buvo nebeįkandama. Galėjo tik palaižyti. Išradingumas žmogų gelbsti visose situacijose, net mirties akivaizdoje. Visada esti dvi išeitys, ir viena jų — teisinga.

O diena čia labai trumpa: tik saulutė švystelėjo, žiūrėk, jau ir pasislėpė. Ėmė jau temti, o tikslo nė nematyti, bet tikime, kad rasime, nes sargai negalėjo meluoti. Ėjome dar pora valandų, kol pagaliau pamatėme pirmąsias to miesto stotelės šviesas. Koją už kojos šliaužėme lyg traukinys bėgiais. Labai jau pavargę. Bet tai dar ne

miestas, o kažkokia gyvenvietė. Pasibaigė žiburiai, o mes; bridome vėl į naktį. Traukinių šviesos labai apgaudinėjo — atrodė šalčio migloje čia pat, o jis dar be galo toli, mes tupime ir laukiame pravažiuojant, o jis lyg užkerėtas stovi vietoje. Pagaliau jis sukaukė, sutrimitavo ir pradėjo artėti, mus gerokai pašaldęs. Jis ten tikrai stovėjo, toje miesto pakraščio stotyje, ir laukė savo signalo. Atėjome ir mes į tą vietą, o miesto — nė kvapo. Dar labiau slėgė nuovargis, rodos, tuoj tuoj pargriūsi ir nepasikeisi. O eiti reikia, reikia nugalėti nuovargį; kažkur dingo ir mūsų rogės. Jau seniai brendame pritrintom kojom.

Klampojuje sukaupe visas jėgas keletą kilometrų, kol radome bestovinčias mūsų roges prie pervažos, vėžėjus, trypančius kazačioką ir laukiančius mūsų. Pasukome į jų pusę ir patraukėme to žadėtojo miesto link. Raminomės, nes radę suvažinėtą rogėm kelią, jau turėjome vilčių, kad kažkur jau nebetoli. Po kelių kilometrų pasukę dešinėn pamatėme žadėtojo miesto šviesas, mirguliuojančias ūkuose ir dūmuose. Čia sargai surikiavo po tris kaip tikrą koloną, prašė nesisklaidyti. Suskaičiavo, visi. Prižiūrėtojų vadas paklausinėjo, ar neapšalome. Sunku buvo atsakyti, nes visur peršėjo ir skaudėjo. Tik atšilę galėjome atsakyti. Paėjęję gerą kilometrą, pasukome į apšviestą lempų ir išsirikiavusių bokštelių su prožektoriais lagerį. Apšvietę ir pamatę mūsų žengiančią koloną, tuoj užgesino šviesas, o mes yrėmės palei apšarמושių baltų vielų raizgalynę.

Ėjome, ėjome — vartai; bokštelis, vartai, bokštelis, niekas nesiteikia mūsų pasitikti nei vartų į rojų atverti. Praėjome daug tų vartų ir sustojome prie vienu su kažkokiom raidėm ir numeriu. Kelintas to pragaro katilas ir kaip jis besivadintų, vis vien tas pats. Tik laukėme, kad kuo greičiau priimtų, kad ir pas patį Liuciferį, kad ir į patį karščiausią ir smalingiausią kampa.

O negailestingas šaltis čiulpia, rodos, paskutinę šilumą iš kūno, norisi šaukt ir staugt be žodžių, ne žmogaus balsu! Nepadeda nė kazačiokas — kaukši ir veltiniai, barška šimtasiulės kelnės, visi balti kaip lediniai. Iš ten nė garso, nė jokios gyvybės nesimato, tarsi išmi-

ręs miestas. Retkarčiais pratrūksta šauksmas; Viešpatie, Viešpatie, vesk kur nors, parodyk kelią, atidaryk bet kokius vartus greičiau! Nuroposime keliais, kol dar gyvi. Tik pasakyk, kur tie pragaro ar skaistyklos vartai! Ne, ne, dar neatėjo Viešpaties valanda paskutinė, dar mes jam nereikalingi, dar mus slegia daug nuodėmių. Jis tyli, tyli. Dar mūsų keliai nežinomi ir išbandymai dar tolimi.

Pagaliau „Sezamas“ atsibudo, atčežėjo per sniegus tarnai—atidarė vartus, įvedė į pažadėtąjį rojų. Vedė ir vedė per tą miestą, kol pagaliau įleido į mums skirtą tuščią barako sekciją. Kaip nuostabu — šilta, iškūrenta! Tai buvo stebuklas. Dievas dar nenusigrėžė, nepamiršo mūsų. Nusibraukę apledėjimus, apčiupinėję, atitrynę skruostus, kritome kaip negyvi ir užgesome šiltoje barako sekcijoje ant narų. Miegojome tol, kol nepakėlė atėję prižiūrėtojai, tarp jų ir mūsų sargų vadovas. Liepė apsirengti, susirinkti savo daiktus, vedė į kitą baraką, o ten pridavė kaip pridera.

Po dienos ateis naktis, po nakties išauš diena,— taip ir mes išbandymų kelionėje žinojome, kad po vargo, kančių švystelės šviesesnė valandėlė. Taip ir čia: kai paskelbė ruoštis trisdešimčiai zekų pirtin, tai buvo stebuklas. Vos ne po penkių metų išsimaudyti pirtyje, nuplauti visą vargą vargelį, nusimesti tarsi nuo kojų grandines. Ko mūsų protėviai čia neturėjo, tai mums štai nors per penketą metų kartą tokia maloni valanda.

Išsimaudę pasidarėme lengvi tarsi paukščiai be sparnų, norėjosi skristi, tačiau atvėsus ir galutinai atsikračius juodnugarių „šernų“, darėsi nepaprastai silpna, ėjome siūbuodami į savo baraką. Čia liko vienintelė, neišnaikinama mūsų bendrakeleivė — blakė. Nors ji ruda, prigėrusi net juoda, ją drąsiai galima pavadinti „krasnaja nepabedymaja“.

Taip čia pradėjome naują gyvenimą, pyškant Sibiro šalčiams per pačias šv. Kalėdas ir Naujuosius metus, net pamiršome nuo tos šilumos, be darbo ir be šalčio, kad jos praėjo. Čia barakai buvo apšildomi centralizuotai. Išsėjomės ir kaupėme jėgas naujai kelionei. Kvartalas tas buvo didelis, amžinai besikeičiantis, kaip sužinojome čia gyvendami. Čia buvo formuojami etapai ir ešelonai į įvai-

rius kraštus. Žodžiu, buvo tas inkubatorius, teikiantis darbo jėgą jos pageidaujantiems. Čia taip pat buvo uždaras fabriku miestas, kuris gamino įvairiausias prekes — baldus, stakles liejykloms, siuvykloms, lentpjūvėms, daugybę visokių gaminių. Viską gamino už vielų tūkstančiai zekų; buvo cechų, kurių zekai net nežinojo, ką jie gamina,— detales, ir viskas!

Tuose cechuose dirbo vyrai ir moterys, prižiūrimi prižiūrėtojų ir brigadininkų. Tai buvo paslaptinis vergų dauginimo fabrikas: čia gimė nauji vergai, kūrėsi nesantuokinės šeimos, kurios „saugomu draudžiamu“ būdu — suleidžiant ir nematant — tarsi krabai jūroje dauginosi, dirbdamos bendruose cechuose. Tai stebukladario Tėvo sugalvota programa. Gimsta amžini vergai, bus klusni masė, išaugusi toje terpėje,— Raudonasis skruzdėlynas, kuris dauginsis ir užplūs visas šalis,— matyt, taip mąstė Josifas, kurdamas šiuos inkubatorius. Šalia buvo tų mažylių inkubatorinių barakai. Kiek jų čia — šimtai ar tūkstančiai, kas pasakys. Matėme, kaip didesnius vedžioja lauke ir grūdina žiemos šaltyje. Pradžioje negalėjome suprasti, kaip galėjo tie mažyliai nusikalsti imperijai ir patekti už vielų jau tokiam amžiuje. Tik vėliau sužinojome tą paslaptį, kai pradėjo atrinkinėti iš to miesto fabriku ir cechų zekus ir vesti į mūsų zoną. Tarp jų buvo ir lietuvių iš mūsų pirmojo etapo. Klipatom pateko į šito miesto labirintus ir čia atgiję dirbo. Vienas pažįstamas šakietis fabrike gamino siuvamas mašinas ir jų detales. Jis mums tų labirintų paslaptis atskleidė iki smulkmenų. Ką sužinojo, ką matė tame lagerių skruzdėlyne, per dvejus metus turėjo pakankamai laiko apmąstyti.

Mūsų zonoje vis daugėjo ir daugėjo panašių į mus zekų iš įvairių lagerių. Dieną galėjome laisvai vaikščioti iš barako į baraką ir pasikalbėti, kas iš kur atvykę. Sužinojome nemažai, kad per penkeris metus aplink Jają miškuose įsisteigė gal dešimtis tokių naujų lagerių. Išgaravo ir mitas, girdėtas apie Kuibyševą. Viena buvo aišku, kad Kuibyševe zekai tikrai nereikalingi, kad čia renkami patys didžiausi priešai. Daugelis turėjo net mirties nuosprendį, tik vėliau pakeistą dvidešimt penkiais metais. Spėliojimų buvo daug: kad Naujosios Žemės sa-

la mūsų laukia, kad kur nors į rūdymus Šiaurėje, iš kurių nebegrižtama. O tokių Tėvas turėjo sukūręs be galo. Zekai žinojo, nors Čeka laikė didžiausioje paslapyje. Tačiau spėliojimai lieka spėliojimais, daug ką sakė ir tai, kad šiame etape nėra kriminalistų ir urkų, todėl ir plėšikavimų negirdėti. Buvo ramu, galėjome šiltai ilsėtis, bet tai nedžiugino, nes žinojome, kad toks gerumas ir ramybė kaupiami prieš naują nelaimę. Bet ką darysi, lieka laukti, nors ir veji tą mintį tolyn.

Turėdami laiko apmąstymams, nutarėme, kad yra gera proga surinkti žinias apie 1947 m. mūsų pirmąjį etapą Mozalove, nes čia buvome iš daugelio lagerių vėl sugabenti. Ir iš tikrųjų tai neblogai pasisekė padaryti.

Praėję visas barakų sekcijas, apklausę visus esančius lietuvius, surinkome — nei daug, nei mažai: iš devynių šimtų tik 127; galbūt dar keliolika kitur. Žinoma, tai netikslios žinios, galėjo likti ir kituose nežinomuose lageriuose nublokšti. Čia buvome 117 šiam ešelonui paruošti. Siaubinga pagalvoti apie tokias žinias,— o juk dar tik mažoji kelionės pusė, dar penkeri metai lagerio ir penkeri tremties. Nežinia, kas būsime iš tų laimingųjų, kurie išliks gyvi, atidavę duoklę tam pragarui. Ar išvis bus dar tokių laimingųjų?

Kalbėjome susėdę ant narų: jeigu Dievas duos kuriam išlikusiam sugrįžti dar į gimtinę, kad aprašytų, išsakytų, papasakotų apie tautos tragediją ir mūsų golgotos kelią, kurią praėjome. Mes dar tebetikėjome, kad prisikels Tėvynė, kad ateis teisybės ir laisvės diena, kad nieko nėra amžina šiame pasaulyje. Žlugęs ir kruvinoji imperija, gal prarys ir mus, kas pasakys šiandien. Taip kalbėdami mes šventai tikėjome, kad taip, tik taip, o ne kitaip ir bus.

Čia belaukiant tolesnio savo likimo, kai kuriems barakams pavyko antrąkart žmoniškai išsiprausti. Tai buvo pats maloniausias dalykas sielai ir kūnui,— pajusti žemės ir gamtos dovaną vandens gyvybės pavidalu. Čia supranti, koks jis tau reikšmingas, brangus, nepakartojamai reikalingas tavo gyvybei egzistuoti, pagirdyti, atgaivinti, nuplauti. Būk palaimintas per amžius, vandėnėli, visos žemės ir žmonijos gyvybės šaltini!

Pasiruošėm tarsi skaistyklom pailsėjome pusanthro mėnesio, atsigaivinome, nuplovėme daugelio metų purvus ir skurdą. Buvome lyg naujai užgimę. Tik mintys klajūnės vis užplūsdavo naujom bangom.

Mus kamavo mįslė — tas specrinkimas — tokia ramybė, dosnumas, šiluma, pirtis. Juk jeigu jau į paskutinį pragaro etapą, tai kam gi dar tos išlaidos, tas pamalotinimas, — Žemelė priima visokius — plautus, purvinus, kraujuotus, muštus, šautus, badytus, smaugtus. Priima ji visus vienodai ramiai, neklausia tautybės, rasės, giminės, genties. Glaudžia visus ir visur vienodai.

Ir štai rikiuojami vagonai link „supervartų“, kurie taip lengvai nesidarinėja, pro kuriuos išėję antrą kartą negrižta. Už tankios raizgytos vielų sienos bėgioja zekės moterys su mažyiais vergais ant rankų; tolėliau — po du, po vieną vedinos vaikais. Ir pro ašaras šaukia:

— Neužmiršk, brangusis tėveli, manęs ir savo vaikučių! Rašyk, brangusis, rašyk, maldauju, nežinia, kada ir kur likimas mus išskyręs vėl suves!

Verkė maži kūdikiai nuo šalčio, nieko nesuprasdami, kas čia darosi, nepažinę savo „reproduktinio tėvo“. Nematę kitaip kaip per vielas, ir vargu ar kada pamatys iš viso savo gyvenime. O ir tas tėvas braukė ašarą, gailėdamas mažylių, amžinų vergų. Pats būdamas vergas, nežinia kur bus nublokštas, kokiam krašte ir iš viso ar išliks gyvas dar per daugelį metų. O jei ir išliks, tai vargu ar jo sąžinėj beprabus tėviška meilė paliktiems savo įpėdiniams. Juk jo niekas neriša, neįgalioja. Buvo tai atsitiktinė aistra, gyvuliškas instinktas vergui vergą pagimdyti, ir viskas. Tame naujam krašte bus ir naujų vergijos fėjų, jaunesnių, gražesnių, be gyvenimo naštos ir rūpesčių bei įpareigojimų.

Cia šitam pragare Liuciferis nieko neįpareigoja — nei vienos, nei kitos pusės. Esi paženklintas straipsniu, turi daug vergijos metų nešti ant pečių, tai ir nešk. O visa kita yra tarsi vėjas. Zekių taip pat niekas neįpareigoja, jas taipogi gali perkelti į kitą lagerį, ir viskas su vaikeliais baigta. Jie liks čia kitų zekių priežiūroje. O jos čia tuo yra labai suinteresuotos: ta „reprodukcija“ išlaisvina bent pusei metų nuo sunkaus darbo. Truputis malo-

numų, o vėliau darželis. Jei pavyks, aukle liks keliems metams, o ten, žiūrėk, ir laikas baigėsi, daug kas laimėta su geresniu maistu ir ne taip varginančiu darbu. Todėl zekės net prievarta ar kitomis gudrybėmis prisivilioja reproduktorius, kad tik pasigautų kuri nors lengvabūdi. Jos sutiktų net dukart per metus gimdyti, kad tik lengviau būtų. Tokia tai to pragaro tikrovė, niekam dar negirdėta, nežinoma pasaulyje.

O už vartų surikiavę atskaitė įprastą ceremonialą ir — žengte marš. Vėl keliaujame. Stotyje jau laukė vagonai su narais ir iš bačkos padarytu mažu pečiuuku su išvestu kaminu, pora kibirų anglių ir malkų krūvelė. Paskyrė vieną vagono vyresnioju ir pasakė, jei tvarkingai elgsitės, gausit sutikimą užkurti pečiuuką, jei ne, tai važiuosite be šilumos. Bet, Viešpatie, ar su tokiu pečiuumi apkūrensi laukus, kai pro vagono durų plyšius vėjai švilpia, o važiuojant dar labiau! Na, bet vis šiokia tokia parama — lyg skęstančiam šiaudas.

Mūsų vagone buvome vos dešimt lietuvių. Laimė, kad įsėdome į vagoną vieni iš paskutiniųjų, tad ilgai nereikėjo laukti, kol pajudėsime. Bet mintys grįždavo atgal, į šiltą sekciją, darėsi lyg ne taip šalta. Mūsų vagone važiavo ir du jauni reproduktoriai, kurie nė kiek negailėjo savo tariamų žmonių ir juokavo lyg niekur nieko. Tai įprasta lagerių kasdienybė, tuo pasaulis laikosi. Nereagavo į mūsų pastabas apie žmoniškumą, atsakomybę už savo vaikus, kad jie liks be tėvo, be globos ir meilės. Kad tos nusikalstamos sistemos išauklėti eis dar žiauresniais keliais. Jau šiandien kai kurie KGB auklėtiniai iš vaikų namų tapo budeliais ir žiaurumo ikūnytojais. Jiems nėra nieko šventa, — nepažinę tėvų meilės, motinų glamonių, tikėjimo tiesos, Dievo, gamtos grožio, gyvenimo džiaugsmo ir harmonijos, išauginti tuose KGB inkubatoriuose.

Ketvirtoji dalis

Mes jau dundėjome, kurstėme tą nelemtą krosnį. Apdaužė- vagono sienas tradiciniais plaktukais su ilgais koltais. Dangino negreit, bet stoviniavome nedaug, vis judėjome, kaip mums atrodė, Vakarų link. Dėl šalčio negalėjome sekti, kur esame vežami, labiau rūpinomės nesušalti.

Po savaitės su viršum įstrigome kažkokiam dideliame mieste, virš paros stovėjome ir laukėme, kol vėl pajudėsime. Laukti stovint traukiniui šaltyje buvo dar blogiau, nes kai važiuoji, kartu drebi ar trepsi, ir laikas būna trumpesnis, nenuobodesnis. Pajudėjome saulėtą popietę, tiesiai pasisukę į saulę. Sužinojome, kad tai buvo Petropavlovsko miestas. Pasidarė aišku, jog važiuojame į Kazachstaną. Niekas jame nebuvo buvęs, todėl spėjimais buvo įvairūs: kad tai šiltas kraštas, kuriame žiemos nebūna, kad daug vaisių ir karšta saulė, kiti teigė, kad tai Karakumų smėlio dykuma. Prisiminęs geografiją, supratau, kad tai mažai apgyventas dykumų ir smėlynų kraštas, kur gyvena geltonodžiai plačiaveidžiai žmonės nepastovų pusiau laukinių piemenų gyvenimą, ganydami arklius, avis ir kupranugarius. Daugelis su tuo sutiko ir galvojo, kad vis bus švelnesnis mūsų likimui ir gyvenimui kraštas negu taigos moskitai ir neišbrendami sniegynai. Viltis lėkė kartu su visu ešelonu pietų link, atrodė, kad jau greit, po vienos kitos paros, būsime dykumų ir šilumos šaly. Šviesesnė nuotaika lyg pažadino iš miego, šalčio, atrišo lūpas naujoms kalboms.

Bet ateitis, kaip ir visada, buvo tamsi ir bežadė. O vagonai dundėjo, braškėjo apsikaruliavę varvekliais su prasižiojusiom nuo šalčių lentų sienomis, vis į tą pietų saulę. Mes stovėjome pasikeisdami, apsimuturiavę nuo šalčio, prie to išganingo rūkstančio pečiaus, kad nors kiek sušiltume.

Vieną rytmetį atsisveikinome su miškų masyvais ir kalnuotomis vietovėmis, įplaukėme į dykumą, į neapprė-

piamą sniegynų okeaną. Žiema nė nemano trauktis — lyg važiuotų drauge su mumis, nenorėdama mūsų paleisti iš glėbio. Palikę dar vieną miestą, traukėme dykuma tolyn, sutikdami tik mažas pusstotes kas keli šimtai kilometrų, ir vis dykuma dykuma, kai kur marga, lyg ir be sniego, bet šalta, vėjuota nykuma.

Įvažiavome į kažkokį didelį samanotų namelių kaimą. Traukinys judėjo pamažu, o kaimas didėjo, matėsi kai kur juodi rūkstančių dūmų kalnai. Vagonų sangrūdos,— tai didelio miesto stotis, bet kokio, dar nežinojome. Čia ir išikūrėme tarp vagonų, teko tūnoti dar parą. Kitą dieną vėl pirmyn. Išnėrę iš sangrūdos, pamatėme senobinius, tipiškus tos šalies namus su senobiniais plytų frontonais, langų apvadais. Namai daugiausia vienaaukščiai, mažai kur dviejų aukštų, tik tolumoj matėsi aukštesnių, bet niūrių ir aprūkusių. Čia ir išgirdome pavadinimą — Karaganda. Iš tikrųjų dešinėje stovėjo didžiulis namas su užrašu frontone „Karaganda“. Pamažu šliaužėme, lyg pavargęs kupranugaris palikdami tą miestą, kalnus degančių netinkamų anglių, kurios rūksta dieną ir naktį; jų visose pusėse lyg Egipto piramidžių; stiebiasi smailalais į dangų, rūkdamos lyg Stalino pypkė. Visur murzinas sniegas, juodi ir murzini gyventojai, daug mažiau baltųjų, o ir tie murzini, ne ką tesiskiria.

Po poros ar trijų valandų, palikę Karagandą, sustojome dykumos pakraštyje tarp raudonų granito kalnų. Kiek akis užmato, dykuma — marga tarsi žalmargė karvė. Tai drumzlino sniego plotai, toliau lopiniai rudos plikos žemės. Kalno atšlaitėje pamatėme vielų ir bokštų patvarą, truputį aukščiau darbavosi zekai, daužė kūjais granitą, krovė į mažus vagonėlius ir po penkis sukibę stūmė ir vertė prie geležinkelio ramos. Pamatę užraigytus vagonų langus, sustoję mojo mums rankom, sveikino naujai atvykusius, gerai suprasdami, koks čia ešelonas sustojo. Vėliau sužinojome, kad ten buvo akmenų karjero moterų lageris. Ten dirbo vien moterys — sprogdino, laužė uolą, smulkino ir pakraudinėjo vagonus. Taip darbavosi „terbū lygiateisės“ moterys komunizmo statyboje.

Po kelių valandų atidarė vagoną kitoje dykumos pu-
rėje, susodino į du sunkvežimius eglute ant grindų ir
bildino per dykumą apie trisdešimt ar keturiasdešimt ki-
lometrų iki lagerio. Džiaugėmės, kad vežė sunkvežimiu,
suprasdami, kokia tai privilegija, kad vežė, o ne varė.
Ar iš turtingumo, ar iš skubotumo, ar šiaip nežinomos
priežastys juos vertė taip daryti. Stiprus dykumos vėjas
tiesiog degino veidus. Bet išikniaubę vienas kitam kup-
ron, galėjome apsisaugoti nuo apšalimo. Tačiau ne vie-
nam nusilupo nuo veido ir nuo rankų oda. Iškratę prie
didžiulių vartų, sunkvežimiai vėl nudūmė atvežti nau-
jų. Čia išsivertė pulkas pilvočių — baltais kailiniais apsi-
vilkę, rankose laikė kiekvieno zeko bylos išrašą, kur,
matyt, buvo surašyta kaip į jaučio odą visos mūsų nuo-
dėmės. Kapitonas pranešė, kad, atėjus prie vartų stale-
lio, kur stovėjo su byla pulkininkas, reikėjo išdrožti mal-
delę: pavardė, vardas, tėvo vardas, tautybė, straipsnis,
punktas, baismė, tremtis, kada ir kur areštuotas. Čia jau
tikri dyvai: pirmiausia tokių priėmimą visada atlieka klap-
čiukai— seržantai, viršilos, retai kada leitenantas. O čia
tau net pulkininkas! Labai pasitempęs gražus vyras, bal-
tos lyg sniegas žandenos, taisyklinga, bet lyg ne rusiš-
ka tarsena. Visi ruseliai lietuviškų pavardžių nepataiko
kirčiuoti, galūnes tarsi praryja. O pulkininkas skaitė be
jokio sutrikimo.

Toks aukštas sutikimas buvo mįslė, versijų netrūko.
Surikiavo zonoje, vedė į vieną baraką. Buvo pietų mai-
tinimo metas, vaikščiojo laisvų zekų, pribėgę klausė, ar
nėra lietuvių. Sušnekom eidami. Sako, slėpkit pinigus ir
viską, ką galit. Viską čia atima iki siūlo, o nusipirkti ga-
lima paikę.

— Brolyčiai, čia uždaras kalėjimas, iš jo vargu ar
ištrūksime. Galite duoti, kas turite pinigų, mes palaiky-
sime.

Mūsų pavardės tokios, barako numeris toks, o po to
pasiimsite. Nors buvome pakankamai mokytai, bet suri-
zikavome ir atidavėme, kas suspėjome. Drebėjome, kad
nerastų tų paslėptų. Bet nerado, pavyko. Ieškojo ypatin-
gai, lageriuose taip nepurtydavo. Pas ką rado pinigų,
surašė sąrašą,— iki šimto rublių galima turėti, duosią nu-

,-sipirkti už juos. Vargšas kunigas Paukštys ir vėl nuken-
tėjo skaudžiai — nepasitikėjo tais lietuviais, neperdavė
prieš šmoną pinigų. Kaip supratau, turėjo nemažai, nes
ta vienuolė buvo atvežusi, o pirkti nieko nepirko, jam
pakako gerų siuntinių.

Vėliau nusiskundė žmogus, kad dingo tas sąrašas, ku-
riame buvo užrašyti pinigai. Žodžiu, čekistai perrašė kitą
sąrašą, didžiosios sumos nuplaukė į jų kišenes. Betei-
sis ir esi beteisis... Buvo ir daugiau turtingų iš Jajos fab-
rikų, jie taipogi nukentėjo. Mums broliai gražino, žino-
ma, su procentais — reikėjo dienos paikę dovanoti, o pai-
kė kainavo berods 5 rublius.

Sugrūdo po vagoną į sekciją — po šešias dešimtis dū-
šių, vėl buvome kaip silkės dėžutėje. Čia jau radome
pastatytą lagerį. Apie dvidešimt barakų vienoj zonoj. Sa-
lia kita zona ir tiek pat barakų. Skyrė juos dviguba spyg-
liuota vielų tvora, vadinamoji mirties zona. O skirtumas
tarp jų tas, kad pirmoje zonoje, kurioje buvome patal-
pinti, kalėjo 12 tūkstančių zekų (taip minėjo seniau gy-
venantieji), čia niekas nedirbo, tai uždarytas lageris-ka-
lėjimas, veikė tik didžiulė valgykla; antrasis lageris bu-
vo darbo lageris, statė čia pat miestą šachtininkams vos
už pusės kilometro nuo lagerio.

Mūsų vaidmuo čia buvo neįspėjama paslaptis. Ten
šaukė ir rėkė; komunizmo statybai miško, sugriautai ka-
ro šaliai atstatyti miško, o čia 12 tūkstančių suvartytų
gulim uždaryti be darbo. O gal jie tikrai jaučia malo-
numą mus pavežioti ir pakankinti? O kol kas džiaukimės,
kad dar gyvi.

Jau žingsniavo 1951-ųjų kovo mėnuo. Staiga praneši-
mas — artėja audra (buranas). Lagerio vyriausybė puolė
ruošti visiems netikėtumams — apsirūpinti duona, van-
deniu ir kt. Buvo nutiestos virvės nuo kai kurių barakų
iki valgyklų, kad audra nenuneštų einant į valgyklą. O
buranas atskriejo staiga, pamatėme, kad ritasi žeme juo-
da siena; sutemo kaip naktį. Neša sniegą ir smėlį didžiu
greičiu. Per langus pučia galybė dulkių, žeria lyg krušą
ar žirnius, atrodo, tuoj langų stiklus išgrūs; neduok Die-
ve, jei taip nutiktų, uždustume. Barake taip sukištiems
trūksta deguonies, o čia nuo burano tiek dulkių — tie-

siog neįmanoma kvėpuoti. Pjaustėme baltinius, užsirišome burnas, nosis, kad nors kiek galėtume kvėpuoti.

Taip jis siautė vos ne dvi savaites. Į valgyklą eiti pirmom dienom buvo tikra kančia, ne kiekvienas be virvės galėjo paeiti. Neįmanoma akių atmerkti, tuoj pilnos smėlio, šveičia gūšiai saujom smėlį ir akmenukus į veidą. Aklas ropoji, durų nepajėgi vienas uždaryti ar atidaryti. Prie barakų susidarė sniego-smėlio pusnis ir vis augo. Kurios durys į lauką atsidarinėjo, turėjo kitų barakų zekai atkasti ir išlaisvinti. Tai buvo tikros grumtynės su audra, o dar šaltukas iki 30° C, jis daug kandennis negu Sibiro 50° C. Ten didieji šalčiai tylūs, o čia sviлина kaip ugnis, dar smėliu plakdami. Tik dabar supratome, kodėl čiabuvių kazachų siauros akys ir didelės blakstienos. Pati gamta juos tokius pagimdė ir gynė nuo stichijos. O mums smėlis graužė akis, ašaros bėgo kaip per pakasynas, nieko negalėjome padaryti nei apsiginti. Bėgome nuo vilko, o pataikėme ant meškos. Žinoma, ne bėgome, o mus atvezė. Daugelį ėmė kankinti kosulys, nespėjo plaučiai apsivalyti, išblyškom, pabalom, o čia dar parašos kvapelis. Visi trys faktoriai susidėję ne juokais ėste ėdė sveikata. Bet kur pabėgsi uždarytas? Sėdėdamas ar gulėdamas galvoji, kiek dar tokių dienų ištrauksi. O jei koki mėnesį taip, tai Stalinui nereiks nė piršto prikišti, savaime nusibaigsime.

Pagaliau viskam būna pradžia ir pabaiga,— pasibaigė ir ši stichija. Išėjome, išsikosėjome net su kraujais spjau-dydami, kasėme takus, šlavėme smėlį nuo narų ir grindų. Dulkinome šimtasiūles į barako sienas, plovėme, ačiū Dievui, atsiradusiu vandeniu grindis (pirmiausia, aišku, akis, bumą, o vėliau grindis. Rodos, apsivalėme nuo to smėlio, bet kur tau — jis dar ilgai byrėjo ir byrėjo iš visų kampų. Prasidėjo generalinis patikrinimas lauke, kaip ir kasdien. Tikrindavo ir audos metu, tik sekcijose. O čia jau lauke, dvelkiant nestipriam vėjeliui. Jis lygumose išibėgėja, it maža muselė širšūnu pavirsta, o dvylika tūkstantėlių po penkis kol suskaičiuoja, kol išlandžioja visas sekcijas, valgyklų ir kitus plyšius, ar netupi kur nors užsnūdęs... Tai užtrunka pora gerų valandų, jeigu iš karto pavyksta ir skaičius sueina, o jei ne, tai ant-

rašart dar dvi valandas. Taigi pragaras be kančių — tai ne pragaras. Šįkart buvo sėkmingas patikrinimas, atsigėrė balandos, galėjome jau ramiau pailsėti.

Režimas čia ėjo savo keliu — kasdien sukinėjosi daug čekistų. Po mūsų atvyko dar vienas ne itin didelis etapas iš Mordovijos — kitos lagerių karalijos. Daugiau nebeatvyko ir neišvyko. Visada po zoną su didžiuliu pulku prižiūrėtojų sukinėjosi vadinamasis režimo viršininkas vyresnysis leitenantas. Didumo kaip gero ūkininko pie-menukas (zekai jį buvo jau praminę velnio penzeliu). Išsiblizginęs batus, padaręs, kad girgždėtų, eina iš lėto apsuptas sargų — girkšt, girkšt, lyg mažas gaidukas vištų pulke. O jau žiaurumas nesvietiškas. Nusiziūri kuri baraką ir daro šmoną, gal ras popieriuką, pieštuko galiuką ar kokią geležėlę ir jau gabena į karcerį — didžiulį atskirą baraką. Karceris turėjo būti visada pilnas. Jei tik pralaisvėjo, tuoj kitam barake šmonas, žiūrėk, ir vėl veda tenai. Žodžiu, buvo lagerio siaubas. Nespėjai pasveikinti, atsistoti išsitempęs kaip kariuomenėj ir turi penkias paras šaltosios. Vėliau išaiškėjo ir jo pavardė, matyt, patys prižiūrėtojai kažkam prasarė, nelabai pakęsdami jo varinėjimą. Tipiška latviška pavardė, bet nebegaliu prisiminti. Tik jo darbai liko atminty, nes už nespėjimą pasveikinti ir pasitempti buvo ir mane pavaišinęs paromis šaltojoj.

Buvo paskelbta, kad čia griežto režimo lageris — jokių laiškų, jokių ryšių su namais, jokio adreso. Už kiekvieną nusižengimą — griežta atsakomybė, karceris ir t. t. Bet jau mes žinojome adresą, tik nebeturėjome nei popieriuko, nei pieštuko, nei voko,— viskas per daugybę šmonių buvo išgraibstyta ir tebegraibstoma. Išsiūsti irgi jokių galimybių. Taigi buvome gyvi palaidoti, atplėšti nuo visuo-menės, nuo namų, nuo visko, kas gyva, kas šventa kiekvienam žmogui, kiekvienam gyvūnui. O to pragaro, tos specialiai sutelktos zekų minios, uždarytos dykumos aptvare, adresas buvo toks: Kazachskaja SSR, Karagan-diskaja oblast, Čiurbai-Nura PEŠE lag. Nr. 1.

Kovo mėnuo dar nemanė užleisti pavasariui vietos — buvo gerokai vėjuotas ir šaltas. Ir štai vieno vakarinio

patikrinimo metu niekaip negali suskaičiuoti — vėl ir vėl kartoja, ištisas valandas vėjyje kankina. Sumanė dar visus susodinti ant žemės, kol suskaičiuos. Atsiet susimaišo, negali suskaičiuoti. Rėkia pripuolę: sadys, sadys, fašist! Tik nuėjo toliau, visi atsistoja. Vėl puola rėkdami, stumdydami. Bet ir zekų, tiek valandų išsėdėjusių ant išalusios žemės, išseko kantrybė, ėmė šaukti ir keiktis, kai juos fašistais apšaukė. Pripuolę karininkai ėmė grūmoti, sakydami:

— Nešokinėkite jūs, fašistai! Esate čia visi nurašyti, mes čia su jumis nesiceremoninsim, sušaudysim! Mums tik ačiū pasakys už gerą darbą.

Bet čia zekai žaibo greitumu susikibo rankomis ir ėmė stumti karininkus prie zonos, šaukdami visais balsais:

— Šaudykite tuoj pat arba mes jus čia pat priplosime!

Ir eina visa minia, o jie traukiasi iki pat vielų zonos.

— Gana kankinti, raudonieji; Šaudykite, šaudykite šiandien, ko laukiate?

Priremti prie vielų, ne juokais išsigando tokio sukilimo. Tada prapliupo serijos iš artimiausių bokštelių, bet ne į kalinius. Tik zonoj sukaleno kulkosvaidis. Iš ano lagerio papildomai tuoj atlėkė ginkluotų būrys, ėmė supiti lagerį, tarškina iš visų pusių, kad nesiveržtume per zoną. Atrodė, kad tuoj tuoj prasilies kraujas, nes visiems buvo tas pats. Bet atsirado kažkas iš kalinių, ėmė šaukti, raminti, kad dar nereikia, dar nelaikas.

Tai buvo neorganizuotas ir staigus kalinių sukilimas, sukeltas žvėriško čekistų elgesio ir kankinimų, grasinimų susidoroti. Bet viskas tuo ir baigėsi, neberekėjo nei sėdėti, nei stovėti, nežinia, ar jie ten suskaičiavo, ar ne. Visi grįžome kalendami dantimis, sušalę iki kaulų smegenų. Ypatingos reakcijos sukilimas nesukėlė nei iš vienos, nei iš kitos pusės. Kai kuriuos vedė apklausinėti, bet nieko nepešė. Nesant stukačių, sukurti ką nors kaliniams neturėjo didelio noro, kad vėl neprasidėtų neramumai.

Saulutė ėmė vis kaitriau dienomis šypsotis, o naktys buvo vis dar šaltos — dieną 15° C šilumos, o naktį —

20° C šalčio. Toks neįprastas ir staigus temperatūros svyravimas kenkė mūsų sveikatai. Vakare, kai saulutė leidžiasi, sniegui nutirpus, nuo plikos rudos dykumos pageltonuoja visa aplinka, — toks kraupus vaizdas, neįprastas, slegiantis. Atrodo, kad dega dangus ir žemė — lyg pasaulio pabaiga. Visiems tas vaizdas kėlė šurpulį, bet dingti nebuvo kur, sekcijoje taip pat geltonavo.

Čia sunkiau dukart du pasakyti, negu šaltosios parų užsidirbti. Nežinomybė kaip ir deguonies trūkumas tose sekcijose kamavo. Visi išbalė, pagelto lyg geltonodžiai. Geltlige užsikrėsti čia buvo visos galimybės. Vienintelė paguoda — tai ilgiau pabūti lauke, pakvėpuoti grynu oru — varomiem į valgyklą ir per patikrinimą. Tai ir gėrėm orą tarsi ištroškusi karvė vandenį, ištrūkė iš barakų.

Atėjo ir Kazachstano vasara — saulė virš galvos, o barakuose tarsi pragare. Gyvenimas daugiataukstantinėje minioje plaukė savo vaga. Čia galėjai rasti visų kraštų žmonių, kurie buvo tuo pačiu straipsniu paženklinti. Bet vyravo kova dėl lagerio vidaus valdžios — komendantūroje, valgykloje, duonos raikytuvėje ir kitur. Kuri nacija valdo, tai jos žmonės valgo tirštesnę balandą, duonos didesnes paikes, na ir papildomos sriubos bliūdelį gauna. Pradžioje visur valdė rusai ir labai likusius skriaudė. Nebeiškentę ukrainiečiai sukilo ir išvaikė visą rusų grietinėlę. Tai buvo daroma ne be operatyvininkų čekistų pagalbos, kuri irgi dirbo savo juodą darbą tarp zekų. Sužinodavo tai, kas juos domino, ką šiaip jau lageryje sunkoka sužinoti. Kai du pešasi, trečias pasinaudojęs laimi ir pasiekia savo tikslą. Nauja šluota, sakoma, šluoja švariau — ir paikės nenusvertos, ir balanda tirštesnė. Bet tas pagerėjimas greitai ištirpsta, kai valdžia įsitvirtina. Ir „aukščiausioji“ pritaria, ir Čeka sužino, ko jai reikėjo, vėl viskas grįžta į įprastas vėžes. Juk kitaip ir negali būti pragare. Čekistams daugiau darbo būna, kai atranda savo parankinius tai tualete prigėrusius, tai pasikorusius, tai vėl. Bet dažniausiai kaltų nebūna, čia dirbama ne blogiau už ČK.

Sunkios režimo dienos tarsi ropojo, buvo ilgos, tiesiog nepakenčiamos. Sklido gandai, kad kažkur statomas kre-

matoriumas, kad ir mes čia jam paruošti. Gandai abejonių nekėlė, pažvelgus į tiek tūkstančių suvežtųjų, — turėjo būti pagrindas. Visi buvome ypatingo įsakymo surinkti, dar vis čekistų kankinami. Ką darysi, turi kęsti, tokia tavo dalia, kol protas ir dvasia nepalūžus ir liga nepapjovus. Taip ir vartais tame be oro dvokiančiame barake. Ukrainiečiai, užėmę lagerio vadovybę, dar labiau pradėjo sukčiauti. Lietuviai kentė kelis mėnesius suktybes. Nutarė padaryti perversmą ir sėkmingai padarė, padedant ir rusams. Reikalai išties pasitaisė ir buvo ilgą laiką normalūs, kokie ir turėjo būti be sukčiavimo. Kiek ilgai broliam sekėsi išlaikyti tą valdžią, nežinau, nes buvau perkeltas į lagerį Nr. 2.

O atsitiko taip — tokiomis sunkiomis sąlygomis daugeliui traumotų ir senesnio amžiaus zekų teko gultis toje Kazachstano dykumoje. Aš taip pat buvau gerokai nusilpęs, atsinaujino iš stuburo negalavimai. Žiemai prasiėdėjus pajutau, kad ilgai čia neištversiu, kad likimas gali ir mane paguldyti ten, kur ir daugelį mūsų brolių. Išėitietis nemačiau jokios. Bet netikėtai vieną naktį prisisapnavo stebuklingas sapnas. Nors sapnais netikėjau, bet šį sapną, lėmusį mano išlikimą ir išsigelbėjimą, laikiau Dievo apreiškimu; o ir šiandien jį tebelaikau suteikta Dievo malone, kad likau gyvas ir rašau šiuos lapus. Šis sapnas buvo jau antras, pirmojo negalėjau įminti ir suprašti, nors visa širdim jaučiau, kad tai man pranešimas. Tai buvo be galo malonus sapnas. Atvykęs nepaprastai mielas pirklys užkalbino mane ir pasiūlė persikelti į jo tarp žalių sodų plėtojama gražią plantaciją, prašė ją tvarkyti. Aš sutikau su džiaugsmu, nes būsiu tiesiog išgelbėtas; sapnuodamas jaučiau, kad skauda prislėgtą krūtinę. Staiga tas gerasis pirklys nusišypsojęs dingo. Nubudau su tikrai skaudančia krūtine nuo deguonies stokos toje sekcijoje. Nepaprastai gaila buvo to nuostabaus sapno ir nelemto pabudimo; kad taip sapnuotum, sapnuotum ir niekada nebebabustum. Rodos, toks laimingas buvai, o kokia nyki ši tikrovė, Dieve, o gal čia Tu atėjai sapnų taku ir parodei, kad mirtis yra ne baisi, o maloni. Tačiau palikai dar vargti, dar man nelaikąs mirti, nusiminti, dar reikia gyventi, kažkur eiti, persikelti į tą sodą, bet ne-

pasakei, neparodei to kelio, kaip iš čia išeiti, o staiga pasišalinai! Po to jau nebegalėjau užmigti. Norėjau įminti to sapno paslaptį, jis kažką sako, kažką lyg nurodo. Pabudęs tuoj prisiminiau sunkų, nusakantį praeitį sapną, kuri sapnavau vos prieš mėnesį. Atrodė, esu gimtuosiuose namuose, laidojame mano tėvelį ne miestelio kapinėse, o bočių kapinaitėse, kurios buvo mūsų lauke prie pat namų. Jose gegužės mėnesį tėvelis visada melddavosi ir giedodavo, su kaimynais parpuolęs ant kelių, Marijos litaniją. Tose jo didžiai gerbiamose kapinaitėse aš ir laidojau jį, nes jis taip norėjo. Su gailėsčiu užkasėme, bet štai atsisuku — ant kapo guli tėvelio galva. Sapne šiurpuliai nukrato, bet staiga ateina mintis, kad reikia atkasti, nukirsti tą galvą, atskirti nuo kūno ir vėl pakasti, tada ji nurimsianti amžinybėje. Ta mintis mane įpareigojo tai padaryti, bet man nepaprastai gaila, negaliu aš pats to padaryti. Paėmęs kastuvą, prašau čia pat stovintių pažįstamų, kad nukirsdintų tėvelio galvą vardan jo ramybės. Bet mano prašymo niekas nesiryžta vykdyti. O aš jaučiu, kad privalau, nes šitaip palikti negalima. Su dideliu skausmu širdyje prisiverčiu, paėmęs kastuvą smogiu ir staiga pabundu. Apsiašarojęs, su tuo pat skausmu širdyje, visas suprakaitavęs, Pabudęs nudžiugau, kad tai buvo sapnas, o ne tikrovė. Bet tas sapnas kartojo tris naktis iš eilės. Meldžiausi už tėvelius, nes buvau tikras, kad kažkas jiems nutiko. Tėveliui ėjo 78-ti metai, o mamytei 67-ti, vargų našta galėjo užbaigti jų kelionę, arba jie tapo raudonojo teroro aukomis. 1954 metais iš sesės gautas laiškas patvirtino, kad tėveliai buvo išvežti 1951 metais rugsėjo pabaigoje ir gyvena Krasnojarsko krašte. Tokios tai buvo to pirmojo sapno pranašystės.

Šis, antrasis, tarsi Dievo apvaizda sukėlė tiek minčių, kas valandą vis galvojau, kur tas kelias, kur ta išėitis, kaip ištrūkti iš šio skruzdėlyno bent į švaresnį orą. Kamavausi kelias dienas, bet viskam, matyt, savo laikas.

Šios dienos patikrinime ilgai stoviniavo atėjęs abiejų lagerių viršininkas ir stebėjo tarsi kariuomenės pulkus, surikiuotus po penkis, dešimt ar daugiau kolonų. Tas reginys ne iš linksmųjų, bet kažką sakantis protaujančiam žmogui. Mano akys kažkodėl nukrypo į tą didelį

viršininką, dėvinti majoro mundurą gruzina. Tai buvo ramus, niekur neskubantis šešiasdešimt metų vyras, išstoto nepaprastai panašus į Prancūzijos prezidentą de Golį. Mes taip ir vadindavom jį — de Goliu. Bežiūrint į jį atėjo palaiminga mintis: o jeigu kreipčiaus į jį ir paprašyčiau, kad perkeltų už tvoros į darbo lagerį, kur dirbčiau visą dieną gryname ore? Ko čia džiūti be oro užrakintose kameroose ir laukti nežinia ko, gal ir blogiausio. O juk darbe gal vis ne pirmutiniam kelias į ešefotą. Drebebėjau, kad jis nepasišalintų, kol pasibaigs patikrinimas. O širdyje jau buvau nusprendęs, kad tik čia tas kelias, kad tik jis — tas paslaptingas malonus pirklys, kuris gali nupirkti ir perkelti į žaliajį sapno sodą. Sukaukęs kaip tigras šuoliui visas jėgas, laukiau lemtingo momento. Rinkau ir kartočiau žodžius, kaip dėstysiu, kaip prisistatysiu pagal karinį statutą, kad tik išklaustų, nepravartų, o ten kaip jau bus, taip jau.

Kai atėjo ta proga, stojau prieš de Golį ir nuolankiai paprašiau, kad leistų kreiptis. Jis sustojo. Aš išpyliau, kad jau atsėdėjau didesnę pusę bausmės, kad noriu eiti dirbti, kad negaliu tūnoti, nes blogas oras kenkia sveikatai, kad noriu dar gyventi, kad galiu būti dar reikalingas. Išklauses mane, paklausė, koks mano straipsnis, kokia bausmė, kokia specialybė, ką dirbau lageriuose. Išsitraukęs knygutę viską smulkiai susirašė ir atsakė — pažiūrėsiu ir po dviejų savaitių pasikviesiu, lauk. Padėkojęs, tarsi naujai užgimęs, lėkiau į baraką.

Buvau paskirtas į šaltkalvių santechnikų didžiulę brigadą, kuriai vadovavo Abakumovas, nuteistas 15 metų, kilęs iš Krasnodaro krašto, buvęs Leningrado kažkokios gamyklos direktorius, inžinierius metalurgas. Jau bebaiagiąs bausmę. Su juo teko beveik trejus metus kartu dirbti. Šią didžiulę brigadą pats buvo susirinkęs — apie penkiasdešimt vyrų. Brigada buvo „internacionalinė“: pradedant gruzinais, osetinais, vokiečiais iš Pavolgio, baigiant estais ir lietuviais. Tik pats brigadininkas rusas. Jo tėvai buvo pirkliai, turėjo savo laivus. Per revoliuciją išžudyti. O jis sėdėjo ir džiaugėsi išvengęs fronto ir išlikęs gyvas.

Taigi prasidėjo nauja gyvenimo era. Tuoj man išpaudė ant dešinės kelnių pusės, ant dešiniojo šono ir ant kepurės numerius. Gavau pirmąją pavardės raidę ir numerį: R—889. Taigi pavardės nebeliko, tik zekas su numeriu R—889. Turi numerį saugoti, išlaikyti ryškų, švarų, nesuteptą, o jei sutepei, skubėk atnaujinti, kol režimo viršininkas, tas latvis neužmatė, tuoj padovanos penkias paras šaltosios. Didžiulė, aptverta viela 1X1 km zona, nuo jos vartų iki lagerio vartų padarytas iš vielų gardas, kuriuo buvome varomi darban tarsi kolchozo karvės į ganyklą. Bokšteliuose tupi sargai pasistatę kulkosvaidžius. Aptvaro šonuose kas 50 metrų atstatę automatus su vilkšniais spokso kiti. Dykumoje tokia apsauga atrodė net juokinga, nes matomumas — dvidešimt kilometrų, vargu ar atsirastų koks naivuolis bėgti, nebent išprotėjęs.

Statybos zonoje statėme šachtininkams miestelį, kuris vėliau turėjo virsti miestu. Čia ir išaiškėjo jo adresas. Pradinis planas buvo toks: aplinkui kvartalą pastatyti dvidešimt keturių aukštų daugiabučius namus, mokyklą, katilinę, toliau laukuose — Kultūros namus, teatrą, miesto pirtį; viduje kvartalo — vienbučius europinio tipo kotedžus. To kvartalo statybai vadovavo doras ir gudrus vyras Prasalovas, jo pavaduotojas inž. Zaicevas ir dar keletas laisvų žmonių kontoroje. Šiaip visi kiti buvo kaliniai. Nors laikraščiai, nufotografavę ant mūro sienos stovintį komjaunuolį Zaicevą ir mūsų kalinių brigadą, mūrijančią namą, rašė: tai sparčioji komjaunimo statybos brigada, kuriai vadovauja komjaunuolis Zaicevas. Jis su savo komjaunuoliais išsipareigojo per dvejus metus įvesti eksploatacijon Čiurbai Nuros miestelį — patogų, kultūringą, skirtą šachtininkams gyventi. Tai naujas komjaunimo išsipareigojimas partijai. Taip rašė apie tą statybą korespondentai, pateikdami žmonėms eilinių provokacinių mėlų. Apie pora tūkstančių alkanų, pasmerktų kalinių paverčiami komjaunuoliais ir už duonos paikę stato miestą, o toje statyboje vienas vienintelis komjaunuolis — Zaicevas. Koks fatališkas cinizmas, koks partijos sukirptas melas savo žmonėms, savo tautai! Mums tai nebuvo naujiena — metų metais meluoti, šmeižti, pasmerk-

ti ir t. t. Laisvųjų kontoros žmonių atneštus tų laikraščių numerius skaitėme ir juokėmės, kad bevardžiai, sunumeruoti, nurašyti myriop zekai, jeigu naudinga partijos propagandai, pavadinami šlovingiausiu komunizmo statytojų vardu.

Štai kokiais būdais buvome vedami į komunizmo rytojų, vadinami buožėm, banditais, teroristais, plėšikais, fašistais, šnipais, kaliniais, tremtiniais, nepatikimais elementais! Niekas pasauly negavo tiek titulu, kiek zekai socializmo šaly.

Namai kilo žiemos šaltyje, siautėjant vėjui. Atrodė, išėjus neįmanoma dirbti. Bet dirbome pasitrepėdami, pabėgiodami, prie laužo pamainom pasišildydami. Pradėjome ir mes pirmojo namo katilinę ir mokyklą montuoti. Darbas neįprastas, su metalu, beveik niekas nedirbęs tokio darbo Lietuvoje. Taigi ištrūkus iš to uždaro, be deguonies ir dvokiančio lagerio, buvo tarsi likimo dovana, kur galėjau bent grynų oru pakvėpuoti. Čia reikėjo sunkiai dirbti, kad vėl ten nepatektum, kur buvęs. Be to, čia ir duonos norma dėl Abakumovo sumanumo buvo pati didžiausia — 900 gramų, dukart balandos, trys šaukštai sojos ar avižinių kruopų košės. Pasirodo, kad su tokiu daviniu, jeigu duona nebloga, galima nesunkiai dirbant be ligų pusiausvyrą išlaikyti, nors visada būni alkanas. Tik visą duoną iškart su balanda suvalgius, kurią laiką organizmas apsiramina.

Šis lageris jau buvo visa žodžio prasme lageris, koki man piešė dar Lietuvoje kagėbistai. Didžiuliai barakai turėjo anglim kūrenamus pečius, nes čia, kaip minėjau, anglių viešpatija. Beveik visos anglių rūšys gaunamos Kazachstane. Anglis ruošiama eksportui, čia ją rūšiuoja į tris rūšis. Pripildo vagonus, apipurškia baltom kalkėm viršų, kad būtų aišku, jog anglis nepaliesta vagių. Stotyse ji vagiama, kaip viskas ir visur toje „terbu“ sąjungoje. Nes reikia juk apkūrenti geležinkelių stotis. O ir šiaip miestų ir miestelių gyventojai, stovint tokiam ešelonui su anglim, naktį prisikasa maišą ir jau šildosi laimingi.

Geriau vogti anglį, kuri nerūšiuota ir mažiau saugoma, sukrauta dideliais gabalais. Numeti kelis didelius ga-

balus, susirenki ir tempk namo. Žinoma, Kazachstano miestuose jos niekas ir nevagia, čia, kur plaunama anglis, bėga upelis vandens ir neša dulkes tolyn, palikdamas košę krantuos. Gyventojai eina su naščiais, prisikasa tos juodos smėlio košės ir kūrenasi sau į sveikata nemokamai. Nuostabi ta dulkių anglis: jeigu ji sausa, jos neįkursi, būtinai turi būti šlapia, sudrėkinta vandeniui. Prasi-kurti malkų čia nėra, kazachai tam naudoja krūmus, panašius į agrastus, su smulkiais lapeliais, labai dygliuotus. Jie labai smalingi ir dega lyg Bikfordo virvutė. Kelias šakeles uždegus, kuo puikiausiai išikuria ir šlapia anglis; ji nepaprastai kaitri — tuoj raudona plyta.

Be kita ko, lageris turėjo pirtį, ambulatoriją, ligoninę ir šioki toki klubą bei knygyną. Žinoma, gerą akmeninį karcerį.

Darbas yra visų žaizdų gydytojas, ir jeigu ne pusbadžiavimas, būtų daug lengviau dirbti ir užmiršti, kas slegia, kas skauda.

...Šie, 1952 metai, irgi nebuvo geresni. Netikėtai, nelauktai užklupo maliarija, ėmė mane krėsti. Iš pradžių lyg nelabai, bet greitai prasidėjo stiprūs priepuoliai, kurie be galo kankino ir sekino ir taip išvargintą organizmą. Ambulatorija nelabai ką galėjo padėti, nes tokių vaistų kaliniams neturėjo. O šia liga jau sirgome ne vienas. Ligoninei vadovavo laisvas gydytojas leitenantas, gaila, jo pavardės nebegaliu prisiminti (lyg tai ukrainietiška). Joje dirbo pora laisvų seselių, ne kalinių, nes ligoninėje guldydavo ir laisvus to kaimelio žmones.

Nepaprastai sunku pakelti priepuolius. O jie užklumpa tai dieną, tai naktį, net nežinai kada. Paskui nukrenta temperatūra, vėl viskas tarsi normalu, tik labai jau silpna, vos gali laikytis ant kojų. Nuo darbo neatleidžia, nes nėra temperatūros, o ir pačiam nesinori, nes nedirbantį ir nenaudingą tuoj gražina į tą siaubo lagerį, kuriame jau pabuvojau ir grįžti nebenorėjau. Todėl dažnai lankiausi ambulatorijoje, kur buvo mano kortelė. Kempinkas, žinodamas mano ligą, pristatė vedėjui karininkui, kuris apžiūrėjęs išklaušė ir kitą dieną atnešė iš kariškių ligoninės amerikonišką vaistą — agrikiną, kurio tu-

rėjo tik kariuomenė. Davė man tų geltonų tablečių saują ir pasakė, jei juos suvalgysi nustatyta tvarka, tai pasveiksi. Jie nepaprastai kartūs, tiesiog net vidurius graužia. Tai buvo geras žmogus, matyt, dar nesužalotas tos raudonosios erozijos, tikras medikas, duok, Dieve, jam sveikatos.

Tie vaistai labai padėjo, priepuoliai pasidarė nebe taip skausmingi, retesni, o pamažu ir visai aprimo. Statyba vyko didžiuliais tempais, apie pora tūkstančių „komjaunuolių“ darbavomės tame vadinamajame 35 kvartale. Mūsų montavimo brigada (50 zekų) dirbome visus montavimo darbus, tvarkėme šildymo trasas, remontavome mechanizmus, vandentiekį, kanalizaciją ir kt.

Vykdėme net didžiulius Karagandos fabriku užsakymus, valcavome milžiniškas cisternas rankomis. Tai nepaprastai sunkus ir tikslus darbas. Dirbome keturiose.

Tų fabriku viršininkai norėjo mus paimiti iš lagerio, buvo užsigarantavę, kad jiems pavyks. Bet susidūrę su čekistų vyresnybe, nieko nelaimėjo. Sužinojo, kad esame „ypatingos paskirties kontingentas“, niekas negali mumis rūpintis, tik pats Tėvas. Nesupratę čekistų aiškinimų, klausė mūsų, kas mes, už ką bausti, kad taip „branginami“. Mums paaiškinus, viską puikiai suprato ir apgailestavo, kad negalėjo mūsų ištraukti.

Toliau dirbome savo darbus, statydami „šviesų komunizmą“, nes čia juk niekas nuo mūsų valios nepriklausė. Manipuliavo mūsų jausmais, mūsų protais, sveikata, pavadindami komjaunuoliais ir iščiulpdami paskutines jėgas. O mūsų švenčiausias tikslas buvo — išlikti, išgyventi, nes jau liko vos trečdalis bausmės, o ir tie, kurie gavo po 25 metus, neprarado galvos. Turėjo vilties išgyventi, sugrįžti, taupė jėgas galutinei mūsų pergalei — laisvei. Viltis šventai kuždėjo toje dar tamsioje naktyje, ji degė tarsi deglas tomis sunkiomis valandomis, kad reikia išgyventi, kad laisvės žvaigždė neužgesus, kad ji šviečia ir laukia mūsų sugrįžtant.

Kai katorgos metai artėjo prie pabaigos, atrodė, kad jau taip nebedaug liko — vos trys meteliai. Tačiau prisiminus tuos, kam po 25 metus, susigėsdavau, nes jiems tokios mintys kur kas rečiau ateidavo į galvą, Petkevi-

čius, buvęs policijos vachmistras, sakydavo nemanąs, kad visus 25 reikšią atitarnauti raudonajam vampyrui, kad jis gali nugaišti, o jo mankurta išsigimsti, pasikeisti. Tačiau realybė rodė ką kita: mūsų lageryje tebesėdėjo nemaža dalis trockininkų, jau be sveikatos senukai, jau daug metų atlaikę katorgą, teisti gal po dešimt kartų. Trijulių nematomas teismas teisdavo neilgam, neporiniam metų skaičiui — 3, 5, 7, 9 metams. Atsėdėjai porciją, ateina raštas su trim parašais ir nauja 5 ar 7 metų porcija. Paskaito atėjęs čekistas, kad žinotum ir apie laisvę nesvajotum. Tokių nelaimingųjų teko čia sutikti nemaža. Iš mūsų, lietuvių, irgi buvo tos Trijulės teistų.

Mūsų brigada buvo išskirstyta į daugybę objektų. Sumontavę mokyklą, keletą namų, persikėlėme statyti teatro, o vėliau ir pirties. Ten įrenginiai buvo gabenami iš Čekoslovakijos. Buvo smagu matyti, kaip skiriasi ta įranga nuo tarybinės. Supratome, kad ir Čekoslovakiją jau melžia „broliškai“.

Darbai ėjo žiemą ir vasarą, išskyrus tik tas dienas, kai prasidėdavo vadinamieji buranai. Vasarą juos vadindavo taifūnais, o žiemą buranais. Meteorologijos stoties išpėta, lagerių vadovybė tuoj nutraukdavo darbus, gindavo kaip galvijus greičiau į lagerius. Žiūrėdavo, kad per tą audrą nepaspruktų koks kalinys. Tik vasarą buvo sunkiau saugoti, nes taifūnas staiga kildavo nenumatytose dykumos vietose ir taip greitai, kad meteorologai nespėdavo pranešti. Saulėtos dienos vidury per kelias minutes milžinišku greičiu vėjo nešamos šachtų dulkės ir dykumos smėlis užtemdo saulę, užaina tamsi tamsi naktis. Per dykumą ratilais ritasi kas tik laisvas žemės paviršiuje. Vietiniai gyventojai kazachai pasakodavo, kad tokio taifūno užklupti dykumoje gula ant žemės, įsisupa galvą į vatos chalata ir kenčia, kol praūš uraganas. Gyvuliai irgi sugula ant žemės, kad atsilaikytų prieš audrą. Dabar supratome, kodėl vietinių gyventojų siauros akys, gebančios apsisaugoti nuo smėlio. Jie po audros jaučiasi normaliai, neašaroja. O mūsų, europiečių, akys pilnos smėlio, graužia, kol apsivalo per kelias naktis. Bemiegant smėlis išplaunamas iš akių, rytą akių kampučiuose randi sukauptas smėlio liekanas. Tokios tai buranų pasekmės,

kurios čia atvykusiems sunkios ir neįprastos. Kalinys viską iškenčia, o kuris ne, tai tą Dievulis pasikviečia, tam užgęsta Stalino žadėtoji saulė.

1953-ųjų žiema buvo šalta, sunki ir vėjuota. Dažnai nutraukdavome darbus dėl šalčio ir vėjo. Neretai nevedavo po kelias paras į darbą dėl pasislėpusio kur nors zeko, kol surasdavo arba pats išlįsdavo iš slėptuvės neišlaikęs šalčio. Pasislėpę ar užsimūrinę sienoje, tūnodavo iki nakties. Kai nueidavo sargyba, mėgindavo išlindę pabėgti iš zonos. Žinoma, niekam nepavykdavo, nes statybos zoną saugodavo dieną ir naktį su šunimis. O mėginimų bėgti būdavo neretai, todėl čekistams keldavo didelį įtūžį. Parvarę į lagerį, ilgai tyčia šaldydavo, skaičiuodavo, nes vis nesueina skaičiai, kol pagaliau atsineša „formuliarų kartotekas“, kuriose surašyti visi daviniai pagal numeraciją, straipsnius, teistumo metus ir pavardę. Įsitikinę ir sutikslinę, sužinoję, kiek katorgos metelių neteko, nurimsta.

O mums, zekam, išstovėti ir išlaukti kainuodavo daug sveikatos. Žmogus pasidarai tarsi guminis, sustabarėji tarsi mumija. Grįžęs į šilumą, vėl atgyji, vėl išsigydai be vaistų žaizdas, vėl egzistuoji savo kasdienybėje.

Vienas toks iš daugelio įvykių buvo susijęs su zeku, kurio kelias dienas ieškoję nerado. Mes džiaugėmės, šildėmės barakuose ir dėkojome jam, kad gerai pasislėpęs, kad vis neranda, kad mūsų nevaro į darbą. Tik po savaitės, matyt, įsitikinę, kad bus pabėgęs, vėl ėmė vesti į darbą. Tai atsitiko teatro statybos zonoje, kurioje ir aš dirbau. Mus atsivarė į tą didžiulio pastato rūšį, kuriame buvo daug užšalusio vandens. Turėjome tą vandenį išpumpuoti, nes prižiūrėtojai sakė, kad tas zekas bus nusiskandinęs po ledu. Siurbiant tą vandenį, atėję prižiūrėtojai pasižvalgyti, kaip dirbame, čiuožinėjo ant ledo. Tik staiga brinkt lavonas jiems ant galvų. Vieni puolė bėgti, pamanę, kad zekai užpuolė. O užkritęs ant kupros lavonas gerokai baimės įvarė: sušalęs į ledą iš trečio aukšto pritrenkė prižiūrėtoją, ir abu krito ant ledo. Laimė, kad storas ledas buvo, nepramušė, o tai būtų dar ir paplaukiojęs šaltam vandeny. Mums tai buvo juoko.

Taip atsirado dingęs zekas, kurio taip ilgai ieškojo. Pasirodo, nebeišlaikė jo nervai, nes turėjo dar sėdėti septynetą metų. 13 jau atsėdėjęs, užbaigė savo vargas dienas čekistų landynėje. Įlindo į didžiulį ventiliacijos kanalą, kuris ėjo per visus aukštus. Angą ketvirtame aukšte dailiai užkrovęs plytomis, kad nepastebėtų, pasikorė ant plonos vielos, kuri vėliau, vėjo judinama, atsilaisvino ir paleido savo auką prižiūrėtojams ant galvų. Tokių atsitikimų per žiemą pasitaikydavo ne vienas.

šachtininkų kaimelis augo, kaukšėjo mūrininkų plaktukai tarsi geniai miške į stuobri. Pavasarėjant dalis mano brigados buvo perkelta į pirties statybą. Jau buvo baigiami trys pastatai, didžiulė katilinė, pirtis ir skalbykla. Mums reikėjo įvesti visas komunikacijas — vandentiekį ir kanalizaciją, montuoti katilus ir įrengimus. Beveik viskas buvo gauta iš Čekoslovakijos. Vamzdžiai buvo japoniški, įpakuoti popieriuje. Tai kėlė mums daug minčių: nejaugi po karo Vakarai atrišo bolševikams rankas smaugti tautas? Nesinorėjo tikėti, o žinių jokių neturėjome, kas dedasi pasaulyje. Buvome griežčiausiai izoliuoti, kaip jau minėjau. Kartkartėmis lageryje, o ir prie vartų iščiupinėdavo net siūles, ar neturime ko nors neleistino — laiško, popieriaus, laikraščio ar pieštuko. Radus laukdavo 5 paros šaltosios. Tokia buvo kasdienybė. Pasitaikydavo, kad peršalę puldavome laužti vartus, kad suleistų greičiau į zoną, o ne kratytų kelias valandas. O kol visų neiškrečia ir neperskaičiuoja, nė vieno į zoną neleidžia.

Neaprėpiamos dykumos toliai, saulėtos pavasarėjančios dienos negali paguosti kalinio širdies. O ji negali sustoti, pasiklausyti ir paklausti, kas dedasi už tų neaprėpiamų tolių, kur sklinda kaitri šviesa, ką ji šildo, gaivina, augina. Jos spindulius šiaurys suspėja išvaikyti. Tiesi žemės vabalėlis į ją sugrubusias, murzinas nuo šalčio ir darbų rankas ir ramiau širdyje, šilčiau po nudrįskusia vatos šimtasiūle, tarsi atsigaivini, atsigėręs jos spindulių, esi be galo jai dėkingas, nors ir svetimam, tolimam krašte. Supranti ją be žodžių, kad ji viena, vienintelė tavo globėja, užtarytoja šilumos ir gyvybės teikėja.

Jai ir guodies, dalinies vargais ir džiaugsmais. Tiesa, džiaugsmu čia nebūna.

O ten, žiūrėk, ką nors padarai nauja darbe, nors ir okupantui, bet jau užsimiršti dirbdamas. Ir meldi Dievulį, pritūpęs per pietų pertraukėlę užuovėjoje prieš šviečiančią saulutę, užsimiršęs, kur esi, ką veiki; saldu saldu nuo tų minčių ir šiltų pojūčių, kad dar nepalūžęs protas, valia, kad užtenka jėgų. Vis dar nepaskutinis eini kolonoje, nors eiti vos pora kilometrų. O parėjęs, įpylęs į skrandį šiltos balandos ir pora šaukštų košės, esi lyg ir sotus. Tik skrandis duoda signalus protui — dar dar reikia, dar valgyt, valgyt, duok, duok, ieškok, ieškok, prašyk. Jis nesupranta, kad nėra, neduoda, iš kur gausi. Reikia priprasti, pasitenkinti, kiek skirta. Sunku priversti tironą skrandį apsiraminėti, bet nieko nepadarysi.

Šiandien — skaistus 1953-ųjų vasario mėnesio rytas. Montavome garo katilus naujoje katilinėje, o statybininkai tvarkė stogo metalines sarašas, dėl kurių vyko dideli ginčai tarp kalinio, darbų vykdytojo Ežeckio ir laisvųjų meistro Zaicevo. Ežeckis nesutiko pasirašyti dėl jų tinkamumo, sakė, kad jos per silpnos ir neatlaikys stogo svorio, o Zaicevas teigė, kad gamybininkai žino, ką daro, todėl reikia montuoti. Bet kalinys atsisakė jas priimti. Žinoma, kalinio teiginiai neatsvėrė komjaunuolio Zaicevo. Sarašos jo įsakymu buvo montuojamos, dengiamas stogas. Stogą tą dieną ir uždengė betono plokštėmis. Nuskambėjus darbo pabaigos gongui, mes nulipome nuo montuojamų katilų ir vienas po kitoėjome rikiotis į lagerį. Bet nulipdamas buvau viršuje palikęs vatinuką, teko sugrižti ir pasiimti. Pamatęs mane grįžtant, Ežeckis atbėgo paskubinti. Abu jau darėme duris, tuo momentu neatlaikė sarašos stogo betono bloką ir griauždėdamos suvirto į vidų. Tai buvo Dievo apvaizda — ke liom sekundėm išvengėme tragiškos mirties. Abu persižegnoję, čia pat apsikabinę pasibučiavome, kad likome gyvi. Jis buvo daug vyresnis už mane ir neužmiršęs mels-tis, sako, kad ne pirmą kartą Dievas jį gelbsti nuo mirties, kaip ir šį kartą. Ir aš meldžiausi ir dėkojau Dievuliui.

Saulutė vis labiau ir labiau kaitino Kazachstano dykumą, sniego jau seniai nebebuvo stepėje. Ruda ir nyki ji

driekėsi aplinkui, gairus šaltas vėjelis glostė apvytusius kalinių veidus. Kai kur daubose dar matėsi tirpstančios sniego sarašos. O naktimis vis dar gerokai pašaldavo — iki 15—20° C šalčio. Vakare sugrižus iš darbo, per lagerio tinklą skelbė: Josifas Visarionovičius Stalinas, tautų vadas, Generalisimas, sunkiai susirgęs, ištikęs priepuolis. Mums tai buvo džiaugsminga žinia, visi kalbėjome ir širdyje džiuogavome, kad pagaliau artėja kraugeriu galas, kad galbūt mūsų išsigelbėjimas ar bent palengvėjimas jau nebetoli.

O lagerio vyresnybė vaikščiojo paniurusi, bet dar dėmesingiau stebėjo ir budėjo. Zonoje daugiau prižiūrėtojų vaikščiojo ir nakties metu. Bet šiaip buvo ramu, į darbą varydavo be jokių sutrikimų. Tik mūsų širdyse atsirado naujų žinių ir pranešimų alkis. Pagaliau po keleto parų nugriaudėjo — tautų vadui galas. Pagaliau ištempė kojas tas niekšas, išžudęs daugybę milijonų žmonių, sukėlęs tiek karų, broližudiškų skerdynių. Nusiaubęs tarsi maro epidemija visą pasaulį. Mes džiaugėmės širdyje ir tvirtai tikėjome, kad taip, kaip buvo, tikrai nebebus. Gal ir mūsų gyvenimas bent kiek pagerės, bus lengviau sulaukti nelemto pasmerkimo pabaigos. Mes, lietuviai, dalijomės mintimis, sapnais, diskutavome laisvalaikiu apie ateitį, apie pasikeitimus. Nežinojome, kas dedasi už spygliuotų vielų, kas likę mūsų Tėvynėje, buvome visiškai izoliuoti nuo pasaulio.

Administracija, matėme, gailisi vado. Visos tos dienos buvo paskelbtos didžiulio liūdesio dienomis, o mus tik džiaugsmas ėmė. Nustatyta valandą suvarė visus į vieną vietą ir liepė išsirikiuoti po penkis. Manėme, kad namo varys. Dej"ą, sukomandavę ir patikrinę, ar visi, pranešė, kad vyksta didžiai mylimo vado laidotuvės: tuoj sustosią fabrikai, šachtos, kolchozai, gaus sirenos, ir mes esą turime išsirikiavę pagerbti tylos minute.

Kai ėmė gausti Karagandos fabrikai, traukiniai ir šachtų sirenos, mes, kaliniai, šaukėme iš džiaugsmo — ura, -velnias nugarmėjo į pragarą, mėtėme kepures į viršų. O prižiūrėtojai rėkė mums — tylėti! O mes dar labiau. Pripuolę liepė sėsti ant šlapios žemės. Bet niekas jų nekla-

sė, nors grasino pasodinsią į karcerį. Gal ir jie patys širdyje juokėsi, bet bijojo pasirodyti ir vis rėkė:

— Nutilkit, nutilkit!

O mes vis garsiau:

— Ura! Ura!

Sakoma, kad po audros ateina giedra, tyluma — taip gamtos jau sutvarkyta, kaip ir žmonių, tautų gyvenime. Numirė kraugerys, kitas gal bus švelnesnis, kam malonesnis, kam blogesnis, būtinai bus kitoks. Todėl ir mes, vargo kurmiai Kazachstane, tuo tikėjome ir laukėme.

Po tų pagraudenimų prasidėjo mirtina tyluma, sargybiniai rečiau ir mažiau čiupinėjo kelnes ir kišenes prie vartų, o ir zonoje kažkokia ramybė. Čia ir pavasaris vis labiau glostė veidus, teikė vis malonesnių vilčių. Prižiūrėtojai darbo vietose lyg pamainyti — ir pasikalba su zekais, ir pajuokauja. Dažnai juokaudavom, kad dar ten, tame Kremliuje, keletas nusikopūstintų, tai gal dar labiau palengvėtų, maistas pagerėtų. Juokai juokais, bet po kurio laiko ir Berija buvo nuritintas iš to Kremliaus.

Pagaliau susiūbavo raudonieji bokštai. O kalbų kalbėlių! Girdėjom, kad būsią naujovių, tik nežinia kokių. Vasarą labiau suartėjus su sargybos padaliniais tiek zonoje, tiek darbo objektuose, suminkštėjus režimui, buvo leista rašyti laiškus į namus, ką negaišdami ir padarėme, nes jau beveik tris metus neturėjome jokio ryšio su laisve. Pradėjo išformuoti ir pirmąjį šalia esantį režimo lagerį, kur be darbo kalėjo dešimt tūkstančių zekų. Tik nežinojome, kur juos gabeno, — riedėjo ir riedėjo mašinos, prikrautos išbalusiais veidais vergų.

Mane jau retokai bekankino maliarija, priepuoliai nebebuvo tokie skausmingi, nes padėjo tos tabletės.

Prie staigaus temperatūros svyravimo lyg ir priprato me. Blogiausia tai, kad, atėjus vasaros sezonui, per anksti pakeičia žiemos vatinukus į plonus vasaros rūbus, o tada ir prasideda ta temperatūros kaita. Dieną 15—20° C šilumos, o naktį 10° C ir daugiau šalčio. Šita rykštė daugeliui brangiai kainuoja — įvairiom ligom, o kai kam baigiasi ir mirtimi. Išsekusių buvo kur kas mažiau nei anksčiau, čia daugiau traumų, užmušimų, užgriuvimų ar nuo šachtų dulkių plaučių silikozė. Darbui netinkamus ir ne-

begalinčius dirbti veždavo į mirtininkų vardu vadinamą lagerį, apie kurį sklido siaubingi gandai, — ten patekus nebegrįžtama. Todėl zekai iš visų jėgų stengdavosi kiek galėdami dirbti, kad ten nepatektų. Ten buvo žiaurios uždaro kalėjimo sąlygos. Kaip vėliau pasakojo po Stalino mirties ištrūkė ir atvežti į mūsų lagerį du lietuviai, kurie buvo teisti dar nepilnamečiai ir gavo po 10 metų, susirgę silikoze buvo ten nugabenti. Šiek tiek pasveikę, o ir paiengvėjus režimui, buvo atvežti pas mus dirbti. Jie daug pasakojo apie siaubingą savo gyvenimą. Ten zekų esama apie dvidešimt tūkstančių, tikras invalidų miestas. Žinoma, niekas tikslaus skaičiaus nesako, tai KGB paslaptis.

Ten berods kalėjo ir poetas Antanas Miškinis, ir Kau-no dramos teatro solistas Kučingis, buvęs Lietuvos pasiuntinys Petras Klimas ir daugelis kitų. Vėliau turėjau progos tą lagerį stebėti, nes mus veždavo į Čiurbajaus siurblinę. Matydavau tą lagerį paslėptą tarp granito uolų, aptvertą aukšta akmenų tvora. Bet dar nežinojome, tik supratome, kad ten tokie pat vergai, kaip ir mes, tik invalidai.

Čia važinėjant, teko arčiau susipažinti su gamta. Siurblinės pumpavo iš to kalnų upelio vandenį specialiais kanalais. Kanalai apsodinti greit augančiais topoliais, kad šaknimis sutvirtintų jų krantus, nes kanalą ne kasa, o lygumoje buldozeriu sustumdo du žemių paaukštėjimus, ir štai — kanalas, kuriuo teka pumpuojamas vanduo. Iš jo paskirstomas į mažesnius griovius, vadinamus arykais. Pumpuojamas vanduo teka į tas arterijas ir užlieja laukus, kur auginami svogūnai, pomidorai bei kitos daržovės. Šiaip lietaus čia nebūna per vasarą. Šį pavasarį vieną kartą gana gausiai palijo. Vietiniai sakė, kad tai labai retas dalykas, kad tuo laiku taip gausiai palaistytų. Derlius būna gana neblogas, nes saulutės čia pakanka. Svo-gūnus veža tiesiog kaip šieną — su šakėmis krauna, bota is apsiavę laipioja tarp jų, kas ten žiūrės, viskas stachanovietiškai. Kada prinoksta pomidorai, gražu žiūrėti — tiesiog raudonas laukas. Koks turtas, kiek jo ten sunaudoja, sunku spręsti, pačiam nedalyvaujant. Darbas, aišku, kaip ir visur...

Ši 1953-ųjų vasaros Kazachstane saulė buvo labai jau dosni. Dažnai temperatūra pakildavo virš 40° Celsijaus. Basam žeme vaikščioti buvo neįmanoma arba plika ranka paimti metalą. Daugelis zekų krisdavo nuo saulės smūgių. Neišvengiau ir aš, nes mano jėgos buvo beveik išsekusios. Nukritęs atsidūriau lignoninėje. Bet neilgai ten pagulėjęs vėl dirbau. Gydytojas Arčilas patarė saugotis ir ilgiau nebūti saulėje, nes gali sutrikti širdis. O karštos dienos svilinte svilino ir sekino organizmą. Be galo troškino gerti. Įspėdavo negerti nevirinto vandens, nes galima susirgti geltlige. Stengiausi iš visų jėgų negerti, tik retkarčiais prasiplauti burną. Ne vienas zekas jau buvo pasigavęs tą geltlige.

Taip lyg ir laimingai bėgo vasarėlė, gausi įvykių ir mūsų gyvenimų palengvėjimo. Kai kam pavyko susisiekti su namais, nors tokių buvo maža, nes daugelis neberado savųjų namuose. Ir mano pirmasis laiškas neberado nei brolio, nei tėvukų, liko be atsako. 1954 m. žiemą pavyko susisiekti su gyvenančia Kaune broliene, gavau žinią, kas kur išsibarstė. Sužinojau, kad brolis persikėlęs į kitą vietą, kad sesė tebegyvena Kaune vis dar svetima pavarde ir tebedreba dėl vežimų. Bet visų laišakai teikė optimizmo, nes juk Tėvas Stalinas nusikepurnėjo. O gal Dievas duos, pagerės visiems gyvenimas. Tai buvo skaudžios, bet ir raminančios žinios iš gimtinės po ketverių metų. Be to, džiaugėsi, kad aš dar gyvas ir sveikas, o jau buvo nusiminę — esą manęs nebėra gyvųjų tarpe. Tad beliko skubiai ruošti naują laiškėlį per laisvųjų paštą. Tiesa, prisiprašyti buvo nelengva, nes bijojo pakliūti kagėbistams į rankas už tokias paslaugas.

Kaip minėjau, režimas gerokai pasikeitė, sumažėjo kratos zonoje, pradėjo organizuotis šokia tokia saviveikla. Ukrainiečiai pastatė spektaklį „Notavka-poltavka“, kuriame dalyvavo ir lietuviai. Spektaklis suvaidintas keletą kartų mūsų zonoje. Vėliau važiavo ir į kitus lagerius — kaliniams ir laisviems rodyti. Turėjo pasisekimą tas spektaklis.

Netikėtai vanduo užliejo 104-osios anglių šachtos šurfas Dolinkos gyvenvietėje. Bėda ir mūsų brigadai — rinko jaunesnius, gabesnius vyrus ir vežė ten. Keitėme iš-

ėjusius iš rikiuotės siurblius ir pumpavome iš ten vandenį. Tai pragariškas darbas: įleidžia ant lyno, kabaroji lopšyje giliai šulinyje, žliaugia vanduo ant galvos. Nuiminėji siurblius, prijunginėji naujus, — tai pavojingiausias darbas. Įlindęs į vandenį, nežinai, ar beišliši, krenta su vandeniu akmenys, gali ir užgriūti, kaip dažnai ir atsitikdavo. Tik niekas negarsino, kiek žuvo zekų po tais griuvėsiais. Metė visas jėgas, kad kuo greičiau atstatytų, išvalytų, išsemtų siurbliais vandenį, užkištų tą plyšį, kad vėl būtų galima tęsti darbus.

Taip teko ilgokai važinėti pamainom į Dolinką. Laimė, iš mūsų niekas nežuvo, tik susižeidė ir susirgo. Aš pasiglavau tą Botkino ligą, net nepajutau, kaip pradėjau silpti; jėgos mažėjo, kol akys pageltonavo. Reikėjo gulti lignoninėn.

Daugelyje šių „Pešč“ lagerių, dabar jau vadinamų Karlagu, vyko nemažai įvairiausių dalykų. Jie mūsų ausų nepasiekdavo. Vis tik retkarčiais prasiskverbėdavo ir iki mūsų šis bei tas. Pirmiausia sužinojome, ką reiškia tos keturios raidės Pešč. Laisvieji žmonės nežinojo, ką reiškia pašto dėžutės numeriai, • už kurių slėpėsi lageriai ir kariniai objektai. Todėl visi imti naudoti valstybės lobiai tolimiausioje ir atšiauriausioje gilumoje yra milijonų kalinių rankų vaisius. Tai miškų kirtavietės, žvejyba Laptevų jūroje, kolchozų atšiauriausiose vietose plėšiniai, per tundras geležinkelių keliai, vandens kanalai, elektros stotys, lageriai ir kaimeliai būsimiems tremtiniam ir darbininkams. Miestai, miesteliai, nauji gigantai, šachtos, geležies rūdynai, pagaliau aukso, volframo, naftos, urano telkiniai. Pastatyti ir eksploatuojami neišleidžiant nė vieno rublio už darbą milijonams kalinių, tik už duonos kąsnį, už vatinę šimtasiūlę. Tai ir visos sąnaudos bolševizmo statyboje, plius milijonai priešlaikinių bado mirčių. Čia teko sutikti visų tautybių — mažų ir didelių žmonių.

Kalinių rankos kūrė ir šį Čiurbajaus Nuro šachtų miestelį. Čia anksčiausiai atvyko su kaliniais čekistai. Jiems pirmiausia buvo statomos kareivinės, vėliau barakai jų šeimoms. Ėmė atsigabenti nuolatiniam gyvenimui žmonas ir meilužes. Reikėjo baldų ir visa kita. Čia ir bu-

vo kaliniai reikalingiausi — baldžiai gamino puikiausius poliruotus baldus, mes, šaltkalviai, meistravome geležines lovas, pynėme spyruokles ir t. t.

Pirmiausia baldai buvo gabunami į Karagandą pačiai aukščiausiai KGB instancijai.

Pats aršiausias čekistas, režimo viršininkas, tas nelem-tasis latvis ir užkibo ant meškerės — pasisavinęs keletą komplektų baldų, sudegė, matyt, savų pavaldinių pasklis-tas, kad apgavęs aukščiau stovinčią valdžią. Išblizgino iš to posto. O mums buvo džiaugsmo, nusikračius sadisto. Tai papasakojo pats padoriausias prižiūrėtojas Eielauso-vas.

Kartą vienas prižiūrėtojas papasakojo istoriją, kad mes net aiktelėjome. Prisimenate, sako, buvo toks pulkinin-kas. Jis priiminėdavo visus į šituos du legerius atvyks-tančius kalinius, gražiai pražilęs, mandagus su visais — tiek su kaliniais, tiek su lagerio valdžia. Jo dispozicijoje buvo jūsų visų bylos. Todėl jis niekam nepatikėjo net priiminėti etapų, ką paprastai darydavo eiliniai viršilos. Vieną gražią dieną KGB jo pasigedo. Pasigedo tada, kai užsienio radijo stotys pradėjo skelbti apie politinius ka-linius ir lagerių tinklą Kazachstane. Tada sujudo jo ieš-koti, visus pavaldinius klausinėjo apie jį. Pasidarė, sako, aišku, kad žinias perdavė tas pulkininkas. Nežinia, ar jis paspruko į Vakarus, ar jį patupdė kur Maskvoje. Visi buvę nustebinti, kaip tiksliai užsienio radijo stotys skel-bė tas žinias. Taigi, kad ir paslėpė jus Stalinas, tačiau pasaulis žino...

Mums tai buvo didelė naujiena, kuri žaibu pasiekė lietuvių ausis ir dar daugiau teikė jėgų išgyventi. Gul-domas trečią kartą į ligoninę, nes nebeturėjau jėgų eiti į darbą, nenorėjau tikėti, kad teks gultis ilgam ir sunkiam išbandymui. Felčeris ruselis pasityčiojo, kad aš simulian-tas, kad patiko gulėti ligoninėj, tad ir veržiuosi trečią-kart. Nebeištėčiau ir griebęs taburetę norėjau pavaišinti. Pamatęs mano rūstų veidą ir išgirdęs keletą dailių žo-delių, nėrė pro duris ir tekinas nubėgo į gretimą baraką • — ligoninę. Iš ten atėjo su chirurgu Arčilu. O tas, pažinęs seną savo klientą, švelniai išklausęs mano žodžius ir ap-

žiūrėjęs, nusivedė iš karto į ligoninę, net nepabaręs ma-nęs, kam užpuoliau tą felčerį.

Čia prasidėjo ilgos kankinančios ligos grumtynės su išsekintu mano organizmu, kuriam nelabai ką ir begalė-jau padėti. Tai įvyko 1953 metų lapkričio pradžioje. Tu-pėti buvo likę vos pusantrų metelių, kuriuos visi, per-svėrė pusę baumės, jau pradėdavom skaičiuoti mėne-siais. O tie metai virsdavo vis ilgesni ir ilgesni. Išplėštas iš jaunystės dešimties metų laikas svetimoj padangėj sun-kiai slėgė krūtinę. Tiesa, toje tribunolo biblijoje įrašyti 5 metai be teisės grįžti. Kur vėl nudangins, į kokį pa-svietį, ar vėl maitins pašvinkusia balanda. Ar galėsi jau pats išsivirti kokios panorėsi ir ar bus iš ko.

O žinojom labai nedaug. Miglotai pasakodavo tie lais-vieji. Bet šiuo metu vis drąsiau ir drąsiau jie kalbėjo, kad bus laisviau, kad galima ir amnestija. Ji net politi-niams kaliniams būsianti taikoma, kai peržiūrinės bylas. O zekų tiek daug esama, kad gali užsitęsti net keletą metų. Tai vis buvo tušti tauškalai. Aiškiai žinojome, kad tai naujų bolševizmo veikėjų šviežias serijalas su melo padažu. Paleidus politinius, o jų milijonai, gali sustoti sojuzo pramonė, reiks naujos prievartos užpildyti šach-tas, statybas, miškus ir tundrą. Suvilioti ne kalinius to-kiems darbams ne taip paprasta,— reikia sąlygų ir daug pinigų. Todėl KGB ir kraipė raudonus sprandus, kaip il-giau išlaikyti tą vergų masę. O ir žvaigždėtiems saugoto-jams suteikti naujų vietų ne taip lengva,— negi lįs į šach-tą anglių kasti? Juk daug lengviau vergus saugoti, vari-nėti už gerą algą kad ir pačiam pragare, negu prakai-tuoti šachtoje ar kalti granitą. Žinoma, ir mes neturėjome iliuzijų, gerai žinojome savo kailiu visas jų vingrybes ir melus, todėl kantriai nešėme savo kančios kryžių iki per-galės. Tačiau tie gandai po Stalino mirties buvo kitokie negu įprastiniai,— saldūs, neįtikinantys.

Šaltos dykumos naktys vis labiau artino nelaukiamą ir sunkią žiemužę. Saulutė vis labiau darėsi nykiai gels-va ir leidosi ten, kur mūsų Tėvynė, kur gimtasis sodžius. Po kelių valandų ji žadins mūsų gimtąją žemę ir žmones darbui ir gyvenimui... Tik kažin, kiek jų dabar ten be-

likę, kaip jiems ten sekasi, ar jau visur kolchozai, ar jie ten nealkani?.. Žinojome dar iš Kemerovo lagerio laiškų, kad visur varė į kolchozus. Kai kurie bėgo palikę namus, daugelį šeimų išgabeno, taigi liko nedaug.

Stovėdavome vakarais prie ligoninės lango, palydėdami saulutę kartu su savo ilgesiu.

Ligoninės 4-je patalpoje buvome keturi ligoniai; dėkas Antanas Daugėla, agronomas aukštaitis Steponas Didžiokas nuo Švenčionių, rusas Ivanas Makarovas, Kauno laivininkystės viršininkas (jo dukra balerina Makarova buvo ištekėjusi už solisto Sodeikos sūnaus), puikus ir malonus žmogus, na ir aš. Mudu su Didžioku sirgome gelta, Makarovas ir Daugėla su kiaurais skrandžiais. Visi buvome sunkūs ligoniai. Tad dalijomės savo dalia ir ilgėjomės Tėvynės.

Bėgo dienos, liga progresavo, metų pabaigoj vaistų nebeliko, tik tiek, kad gulėjome, o ne dirbome. Visos procedūros išsekino galutinai. Po mėnesio jau nebegalėjau nė balandos praryti, draugai rinko pinigus, iš laisvųjų pirko gliukozę ir maitino mane. Supratau, kad taip ilgai tęstis negali, suiro visai kepenys, pasidariau geltonas kaip citrina. Pasikelti nebegalėjau, draugai vedžiojo už parankės. Pusė ligoninės barako sudarė laisvųjų — to kaimelio žmonių, palatos, nes kitos ligoninės arčiau nebuvo. Ten mirė nuo tos pačios kepenų ligos dvi ligonės. Sužinoję Karagandos ligoninės vyresnieji atlėkė inspektuoti, kodėl čia miršta žmonės. Didžiulė komisija apibarė tą leitenantą už blogą gydymą ir išvažiavo. O mums nuo to nepalengvėjo. Man prasidėjo skausmai kepenyse. Statai koją ant žemės, o tave smaigia per kepenis skausmas. Ligoninėje dirbo lietuvis, buvęs alchemikas. Jis prognozavo sunkią keliolikos zekų ir laisvųjų dviejų moterų iš kaimelio būklę. Nenudžiugino tų moterų mirtis.

Nežinau, kaip atsitiko, kas paskatino chirurgą Arčilą gelbėti mane. Atėjęs konstatavo, kad reikia man perpilti kraują, kitos priemonės vargu ar begali pagelbėti, nes šlapimas ėjo tirštas, prisotintas kraujo. Pakalbėk su brigados vyrais, kas galėtų duoti kraujo. Pranešus mano brigadai, atėjo visas būrys jaunų vyrų iš įvairių brigadų. Buvau nudžiugintas, kad broliai tautiečiai nebuvo abejin-

gi mano šauksmui. Visi buvo pasiryžę padėti prisikelti iš tos ligos. Buvau sujaudintas iki širdies gelmių ir nežinojau, kaip jiems visiems dėkoti. Aš nesiskyrčiau iš visų kitų brolių kalinių, nes buvau gana uždaras ir ne plepys. Nešiau tyliai savo našta, kaip ir visi kiti toje kasdienybėje. Pajutau, kokia stipri jėga mus tebejungia — be žodžių, be pasižadėjimų — padėti vienas kitam po daugelio metų bolševizmo naštos. Daugelis praėjo šturpius spygliuotų vielų ir aptvarų kelius ir jau čia, atsiūsti ir surinkti galutiniam pasmerktimui į šią dykumą, baigė nešti tą nelengvą metų našta. Matyt, laisvės spindulėlis ir širdžių virpulys nebuvo išnykęs, nors ir kankino visapusiškai, todėl surinko tokį būrį jaunuolių man padėti savo krauju. Aš pravirkau tarsi mažas vaikas iš susijaudinimo. Bet kartu ir susigėdau — juk tai kovos ir kraujo broliai...

Susijaudinęs gulėjau, žvelgdamas pro langą į gėstančius virš geltonos dykumos paskutinius saulės spindulius. Skaudžiai slėgė širdį — tarsi geso ir mano gyvenimas.

Atėjęs Antanėlis Daugėla papasakojo, kad vyrai pasirošė duoti kraujo tiek, kiek reiks, beliko tik nustatyti kraujo grupes, taigi viskas tvarkoje. Aš tikrai pasveikčiau. Tai buvo aukso žodžiai.

Po džiaugsmo visada eina nusivylimas, nesėkmė. Taip h čia: rytą nustatė dvi kraujo grupes, o trečios grupės — neranda. Gydytojai nutarė laukti. Jėgos seko kasdien, kas valandą, nežinau, kuri bus paskutinė. O čia artėja šv. Kalėdos ir Kūčios, skrieja mintys sakalo sparnais į gimtąjį sodžių, prie balto ažuolinio stalo, kur mamytės laužoma kaip sniegas plotkelė ir kalbami maldos žodžiai.

Prisiminiau tėvelio pasakojimą, kad gyvenęs kartą neteisingas ir nedoras kaimynas. Jis skriausdavęs žmones ir gyvulėlius. Panoręs sužinoti Kūčių naktį, ką apie jį kalbą jo gyvulėliai. Nuėjęs ir pasislėpęs už ėdžių, laukęs tos valandos, kai prakalbės. Lygiai pusiaunaktį išgirdęs, kaip žaloji tarusi juodbėriui: Bėri, bėri, sako, gerai pasisotink šianakt, rytoj reiks tau vežti gaspadorių į kapus laidoti, nes jis šianakt numirs. Vežti, tai vežti, toks jau mano darbas, atsakė bėris. Gaspadorius didžiai išsigando

tai išgirdęs ir puolė į trobą itūžęs. Suradęs peilį, pasakė žmonai, kad rytoj papjausias žalą, nes ji nedorėlė laukia mano mirties, ir nuėjęs miegoti. Iš tikrųjų jis miręs tą naktį, nebesulaukęs rytojaus dienos. Tai tokias pasakas pasakojo tėvelis mums dar jauniems. Ir šis Kūčių vakaras buvo panašus į tėvelio pasaką. Gulėjome kalinių ligoninės palatoje ir galėjome dalytis ne kūčiukais, ne Kūčių valgiais, o tik malda, pasakojimais, prisiminimais, šeimų tradicijomis. Šv. Kalėdų rytas prikėlė įprastiniu ligoninės ritmu, su geležinėmis lovomis, antklodėmis ir šiokiomis tokiais čiužiniais, visais kitais priedais ir taisyklėmis.

Man jis ausyse nuskambėjo tarsi jaunystės choras Endriejavo bažnyčioje; gimė Kristus, Viešpats, Ramybės Karalius, laimė užtekėjo žmonėms geros valios. (Norėjau užgiedoti prisiminęs, bet nebeišėjo, nes ir balso stygos švokštė nei šiaip, nei taip). Minios angelų pragydo, naujos giesmės mums pasklido, gliorija, gliorija... Amen. Taip pasveikinau šį 1953 metų šv. Kalėdų rytą. Sovė mintis, kad reikia parašyti laišką, pasveikinti su šventėmis gal sesę, gal brolių. Gal gaus, nes, kaip minėjau, Kazachstane buvo nutraukti ryšiai su namais ir pasauliu. Draugai sudarė popieriaus, po truputį rašiau. Draugai pasistengė per laisvuosius jį pasiūsti, brolelis gavo. Gavęs ir skaitydamas suprato, kad mano gyvybei pavojus, kad šis mano laiškas po daugelio metų gali būti jau paskutinis. Todėl apgailėjo su sese Brone, pasimeldė, susitaikė su mintimi, kad neteko jau manęs.

O gyvenimas pilnas netikėtumų, kartais net mirštančius prikelia. Daug tokių atvejų žinau, tačiau... privalau tęsti savąją kelionę.—————

Grįžus medseselei iš atostogų ir turint visų grupių kraujo, mano donoru tapo Klemensas Žikas, kilęs nuo Raseinių, iš Baisiogalos. Dar stiprus, mažiau iškankintas jaunuolis kelis kartus davė kraujo. Atėjo ilgai laukta lemiamoji valanda. Didžiulis kelių litrų kraujo flakonas stovėjo palatoje šalia mano lovos. Darbavosi chirurgas Arčilas. Kraujas pamažu tekėjo man į veną. Kitą ranką laikydamas, Arčilas juokavo klausinėdamas, ką jaučiu, ką naktį sapnavęs ir pan. Man darėsi šilta, malonu, ne-

paprastai lengva, norėjosi kilti ir skristi skristi. Kuteno visas galūnes mažytėmis adatėlėmis; tokio nepaprastai malonaus jausmo apsvaigintas, nė nepajutau, kaip tas kraujas sutekėjo į mano kūną. Gerai, sako Arčilas, dabar truputį papurtys, bet nebijok, taip turi būti, ir išėjo iš palatos.

Iš tikrųjų po kelių minučių nuo tų malonių pajučių burnoje pasidarė saldu, be galo miela. Pasąmonėje ėmė gausti Endriejavo dar nesudegusios varpinės galingo varpo dūžiai. Gaudė vis garsiau ir garsiau, o aš stovėjau prieš jį, žiūrėjau, kaip jis siūbuoja, girdėjau, kaip vis smarkiau ir smarkiau jo dūžiai aidėjo. Aš stovėjau prieš jį ir drebėjau iš džiaugsmo. Lyg mano rankose siūbavo į abi puses storos virvės, su didžiule energija jo šerdis vis plojo į šonus, garsas vis sklido per langus šaukdamas:

— Laisvė, laisvė!

Nepaprastai darėsi gaila, kad visa tai ėmė lyg tolti ir silpnėti, o aš norėjau iš visų jėgų... Ėmiau lyg šaukti, verkti dėl tolstančių garsų. Jų galingame sraute pasigirdo mažyčio laimingosios mirties varpelio tilindžiavimas. Pasigirdo kažkieno balsas už nugaros. Buvo nuostabus saulėtas rytas, kai pravėriau akis. Kaip tik gydytojas vizitavo.

— Na, kaip mano herojus jaučiasi? Kaip miegojot, ką sapnavot?

— Gerai miegojau, nieko nesapnavau.

— Na, puiku. O kiek laiko miegojot? — pasidomėjo.

— Kai vakar užmigau, šiandien prabudau.

Užrašęs nurodymus išėjo. Tik palatos bičiuliai buvo linksmi ir smagūs, matydami mano šviesesnes akis. Juokiasi ir klausia:

— Ar žinai, kiek miegojai?

Nustebau, kai pasakė, kad jau ketvirta para. Buvo neįtikėtina.

Prasidėjęs naujas atgimimas nebuvo lengvas, jėgų neturėjau, išsekinti griaučiai negreit ėmė taisytis. Pirmiausia reikėjo mokytis skrandį priimti natūralų maistą, pradedant nuo arbatos šaukštelio. Teko kartoti ir kartoti,

mokyti lyg mažą vaiką, kol nustojau atpilti. Ir taip po truputėlį turėjau išmokti.

Jau ėjo 1954-ųjų sausis — šaltas, slogus ir skausmingas. Gėlė visi sąnariai, negalėjau atsistoti. Teko gulėti dar daug mėnesių, masažuotis, bičiuliams padedant treniruotis. Jie irgi sunkiai taisėsi, todėl mūsų draugystė tęsėsi gana ilgokai. Ir jie visi pakilo, atlaikė, nes kelrodė viltis teikė antrus vaistus, nugalint sunkiausias ligas. Žinoma, jeigu neįvykdavo komplikacijų.

Kai kas pradėjo gauti ir siuntinukų, tai ir man atnešdavo kai ką, nors gydytojas draudė pašalinį maistą, kad nesugadinčiau gydymo. Valgiau dar tik košelę, ligoninėj virtą. Iš šios baisios ligos mažai kam pavyksta išsikaupti lagerio sąlygomis. Išsekina visą organizmą iki minimumo, kol numarina. Sutrunka visos funkcijos. Nebėjauti net maisto skonio. Oda geltona prilipusi prie kaulų, tarsi būtum geltona balzamuota mumija. Raumenys subliūško, sveriu vos 45 kilogramus. Pusė žmogaus, nors man ne pirmiena toks nusilpimas, tačiau pirmieji nebuvo tokie skausmingi. Šį kartą buvau paguldytas tarsi maitinama mumija. Vargu ar tikėjo ir gydytojai, kad pastatys mane ant kojų. Vėliau laisvųjų gydytojų komisija atvykusi vis kontingentus nagrinėjo ir apžiūrinėjo, matyt, tokių atvejų praktikoje neturėjo. O mano bičiuliai sakydavo:

— Antanėli, mes už tave jau kalbėdavome amžiną atilsį, tikrai nebetikėjome, kad tu pasveiksi, pakilsi.

Bet Dievas davė man jėgų ir sveiko proto: aš kėliausi ir klupau, kėliausi ir klupau daugybę kartų per tą bolševikmetį. Aš Dievulio dar nebuvau užmiršęs, jis manęs irgi. Visada nuoširdžiai dėkodavau pakilęs ir išlikęs, tvirtai jaučiau ir tikėjau, kad turiu gyventi, kad kažkam esu reikalingas. Tiesa, dažnai kildavo pagunda nebegyventi — taip ir kiti nebeatlaikydavo. Tačiau protas buvo valingas, vis užtekdavo jėgų nugalėti, išvaikyti tokias mintis.

Ir šiandien, rašydamas šias eilutes, jaučiu, jog, kaip ir daugelis, išlikau ir sugrižau, kad papasakočiau tiesą apie kančias tų milijonų nekaltųjų, kurie sudėjo gyvibes ant Antikristo laužo už laisvę. Gal skaitytojas supras,

palygindamas mano, kaip dalyvio ir žmogaus, išgyvenimus, širdimi pajus, kad tuos kelius praėjo milijonai kančinių, šimtai tūkstančių doriausių, gambiausių žmonių. Jų visų kelias į golgotą buvo panašus ir skirtingas: jie ėjo, klupo, kėlėsi daugelį dešimtmečių, kol pagaliau nukankinti, išsekinti bado, ligų ir nežmoniško skurdo išėjo amžinybėn.

Ligoninėj dienos slinko ilgos ir gana monotoniškos, paįvairinamos tik prisiminimų ir draugų pokalbių. Dažnai atrodė neįtikėtina, kad tai ligoninė ir kad aš, kalinys, guliu tikroji ligoninėj, kai daugelis lagerių neturi net felčerio, kaip ir už tvoros, pirmajame. Niekam nerūpėjo, kad ten tarp dvylikos tūkstančių zekų yra sergančių ir mirstančių, pagalbos reikalingų. Ten jų skausmai ir skundai niekam nerūpėjo, nes buvo, kaip minėjau, „nurašyti“. O čia lyg stebuklas — ligoninė! Paprastai keli lageriai turi vieną ligoninę. O šiaip tik ambulatorijas. Gydytojų atsirasdavo tarp kalinių.

Vasara buvo kaip ir visos — be lietaus ir saulėta, nes lietus, kaip minėjau, labai retas dykumų svečias. Jau išmokęs vaikščioti, galėjau prie atviro lango pasėdėti.

Ir štai vieną liepos mėnesio dieną pasklido zonoje stebuklinga naujiena, kad kaliniam skelbiama amnestija. Visiems, tarp jų — ir 58 straipsniui. Kad rytoj atvažiuos kažkoks emisaras ar KGB-istas, darys pranešimą lageryje. Žinoma, neįtikėtina, bet vis tik linksma žinia. Diskutavome visą naktį, nemiegojome, nes po tokios staigmenos negalėjome sumerkti akių iki pat ryto. Paryčiu užsnūdę, vėl greit pabudome, ir vėl tos pačios mintys sukasi galvoje — kas, kaip, kada; ar tai tiesa, ar ne melas.. Pagaliau grįžus iš darbo brigadoms, vidury lagerio ėmė rinktis zekai. Nekantriai, atsidarę langą ir mes laukėme tarsi stebuklo. Atėjo su lagerio vyresnybe tas pranešėjas ir prabilo, išdidžiai tardamas savo vergams, kad štai garbingoji komunistų partija ir vyriausybė skelbia kaliniams, žinoma, tik doriems, persiauklėjusiems, susiprotėjusiems, nenusižengusiems ir atsėdėjusiems du trečdalius bausmės, jog dovanoja tolesnį bausmės atlikimą lageryje. Visiems 58 straipsniams, kurie nėra susiję su teroru ir masinėm

žudynėm, bus peržiūrimos visos bylos ir pristatomos teismui patvirtinti. Pagal galimybes ir eiliškumą pirmoj eilėj — teisti nepilnamečiai, toliau karo invalidai, ir t. t. Jau tai daroma, ir greitai laiku bus paleista daug kalinių. Mūsų didžioji dalis jau bebaigia savo bausmes. Taigi humaniškiausia pasaulyje komunistų partija skelbia politiniams nusikaltėliams amnestiją. Tai šlovingosios ir galingosios, atlaikiusios ir sutriuškinusios fašizmą, laimėjusios karą partijos dėka. Dabar ji atsigrėžė humanišku žvilgsniu ir į politinius kalinius. Taip baigė iškilingą šneką savo vergams pranešėjas. Palatos draugai šluostėme ašaras ir pasibučiavome, pagalvoję, kad jau laisvi ir kad ryt poryt būsime už spygliuotų vielų zonos.

Pagauti tos didingos euforijos, staiga pamiršome, kad jau tiek metų ir tiek kartų buvome tos šlovingosios partijos apgauti ir apmeluoti. Sulaužyti pažadai amnestiją, po kurių vienos ir aš buvau areštuotas, ir kitų apgauti tūkstančiai, po tų amnestijų skraiste sušaudyti.

Sakoma, alkanas duoną sapnuoja. Tai šventa tiesa. Mums, belaisviams katorgininkams, laisvės pažadas viską nustelbė, visus vargus ir metų kančias, ir ne jautėm, negalėjom nesidžiaugti ir nepatikėti, kad tai ne tiesa.

Labai atsiprašau skaitytojo, bet čia nutraukiu nuoseklų savo pasakojimą ir įterpiu palatos kaimyno, buvusio Raudonosios armijos karininko, istoriją, kuri, man regis, tiksliai atskleidžia stalinizmo esmę. Buvo jis praėjęs daug KGB lagerių, be to, įdomus žmogus.

Taigi vėl gulėjome keturi ligoniai. Laisvu laiku turėjame kuo pasidalyti — golgotos kelių prisiminimais. Kiekvieno tas kelias buvo savaip skaudus, kiekvienas savaip KGB-istų areštuotas, tardytas, kankintas, per daugybę metų įvairiuose Stalino pragarų labirintuose badu ir katorgos darbais marintas. Taigi buvome skeletai, iščiulpti, besveikačiai, bet nepalūžę dvasia. Su optimizmu žvelgėme į ateitį, į laisvę, įtikinėjome vieni kitus, kad susitiksim laisvėje. Ypač buvau susidraugavęs su Makarovu. Būtinai tarėmės susitikti sugrįžę Kaune. Jis sakė labai gerbiaus Lietuvą ir jos didvyriškus malonius žmones ir gyvenisias Lietuvoje iki mirties. Taip likimas jam ir lė-

mė — gyveno Kaune, bet manęs su tuo tauriu rusų žmogumi likimas nebesuvedė. Liko tik gyvas jo atvaizdas atmintyje, atvaizdas doro rusų tautos sūnaus, po kančių kelio atsigulusio amžinam poilsiui Lietuvos žemėje. Ne mažiau įdomus buvo ir ketvirtasis ligonis, taip pat karininkas — vyresnysis leitenantas.

Mūsų palatos kolega buvo baltarusis, kažkur nuo Bresto, pavardė berods - Ivanas Petruševičius. Karo pradžioje su fašistine Vokietija, pasakojo tas ligonis, jis buvęs ką tik šviežiai iškeptas leitenantas, gerai apšarvuotas partijos politine ideologija, atgabentas į Lietuvą. Mums, karininkams, buvo uždrausta kalbėtis su Lietuvos žmonėmis. Dirbome įtvirtinimo darbus, statėm bunkerius Vokietijos pasienyje. Kadrinių karių buvo mažai, vežė mobilizuotus, iš lagerių siuntė nusikaltėlius, čia pat Lietuvoje perrengdavo karine uniforma ir į darbus. Taip Lietuvon buvo atgabenta daug zekų. Dirbome pasienyje dieną ir naktį, politrukai vis vertė skubėti.

Pavasaris buvo nuostabiai gražus. Grožėjausi kiekvienu nuostabios gamtos dvelktelėjimu, mačiau apylinkių, kuriose buvome apsigyvenę, ūkininkų pastatus. Mums neleido bendrauti su tų kaimų žmonėmis. Bet vis tik rytais, pamainų metu, persimesdavome keliais žodžiais su senukais, kurie dar nebuvo pamiršę rusų kalbos, nes buvo tarnavę caro kariuomenėje. Matėme, koks milžiniškas skirtumas tarp Lietuvos kaimų ir miestų gyvenimo ir tarp SSSR. Pagal ideologiją žinojom, kad tai skurdaus kapitalizmo ir buožių išnaudotojų kraštas, kad jis pasiprašė Stalino prijungti prie mūsų rojaus.

Įtemptai dirbant nebuvo kada pailsėti, jokių švenčių, išskyrus revoliucines. Mano kuopos darbas — iškrauti statybų medžiagas.

Aušo 1941 metų birželio 22-ji diena. Iškraunant pasukines mašinas, praskrido žemai lėktuvas, iš kurio pasipylė kulkosvaizdžio ugnis, taip pasikartojo kelis kartus. Supratome, kad tai fašistų lėktuvas. Pasienvyje sugriaudėjus patrankų salvėms,— kad karo pradžia. Nieko neliko daryti, tik griebtis ginklų, kurių labai mažai turėjome, nes bataliono neskubėjo apginkluoti. Todėl beginkliai, iš-

sigandę kariai ėmė sprukti be jokios komandos kur kas. O vokiečiai tik pyškino į mus.

Prabėgus savaitei, buvome apsupti Baltarusijoje ir patekome vokiečiams į nelaisvę. Mūsų dar nesuformuotas pabėgėlių pulkas net nesipriešino, pasidavė vos kelis šūvius teiššovęs.

Prasidėjo sunkus kelias iš lagerio į lagerį be maisto, be pastogės. Kėlėmės ir kėlėmės vis tolyn į vakarus, kol pagaliau po pusmečio vargų ir bado atrinko jaunesnius ir stipresnius ir į vagonus. Gabeno nežinia kur, tik spėjome, kad į Vakarus, nes kelias buvo gana ilgas, o be maisto daug mirė kelyje. Iš užrašų stotyse žinojome, per kokias maždaug šalis mus veža. Tik viena galvojome: veža, vadinasi, esame reikalingi, gal neduos visai badu numirti, o ten gal ir karas pasibaigs. Tarp mūsų buvo nemažai karininkų, bet visi žemesnių laipsnių, nes aukštesnius tuoj atskyrė į kitus lagerius.

Galų gale pravažiavę Alpių kalnus, atsidūrėme Italijoje pas Musolinį. Tai nuostabaus grožio kraštas, nors pravažiuojant pro langelį mažai ką tepamatėme. Dar ilgokai traukinys tempė, kol sustojo karštai saulutei šildant. Buvo ganėtinai tvanku, net jūra ne ką teatvėsino vagonuose. Pagaliau teikėsi išleisti iš jų, surikiavę varė tolyn. Tai buvo pats vargingiausias etapas: išbadėję, nusilpę vos lingavome, o kas griuvo, nepajėgė toliau eiti, buvo nušautami ir paliekami. Matyt, gyventojai jais pasirūpindavo. Žiūrėjo Italijos vargani žmonės, gal nelabai ir suprasdami, kas mes, iš kur. Be abejo, suprato, kad tai SSSR belaisviai. Tik nežinojo, kam mus čia gabeno, ko kiems tikslams prireikė tokios „prekės“. O mus dar ilgokai varė, kol pagaliau pasiekėme vielom apraizgytą savo lagerį. Ten jau radome nemažai mūsų brolių, anksčiau čia atvartų.

Taigi atsidūrėme Sicilijoje. Čia buvo daugiausia Sovietų Sąjungos belaisvių, bet buvo ir iš kitų Europos šalių. Taigi prasidėjo naujas gyvavimo etapas po egzotiška pietų Italijos saule. Po keleto dienų stipresnieji buvome suskirstyti į brigadas, daugelis po tos varginančios kelionės nebesikėlė, taip ir liko ilsėtis amžinai Sicilijos žemėje.

Čia uolose kalėme įtvirtinimų požeminius perėjimus iš punkto į punktą ir prie pabūklų. Čia buvo ruošiama gynybos linija, panaši į Mažino ar Manerhaimo, pagal visą Viduržemio jūros pakrantę. Sicilijos krantų aukštos uolos, fiordai buvo ypač patogūs gynybai ir be įtvirtinimų. Nuo anglų ir amerikiečių. Musolinis ir Hitleris tam ir ruošėsi, žinodami, kad ateis diena, kai Vakarai gali pamėginti išsikelti. Musolinio fašistų globojami mažai žinojome, kas darosi frontuose, bet tikėjome, jog gali taip įvykti. Tik mums reikia išsilaikyti, taupyti jėgas.

Taip ir slinko nelaisvės dienos. Silpome nuo alinančios saulės kaitros ir sunkaus darbo.

Buvo visko: ir beviltiškų mėginimų pabėgti, ir žudytis iš bado ir nevilties. Šaudė už bėgimą, už nusileidimą prie jūros atsigerti vandens. Sėdintis ant uolos fašistas tuoj ir miklina akį į besileidžiantį prie vandens lyg į kokią antį. O tas vargšelis krenta į bedugnę ar jūros vandenį.

...Mes tikėjome, kad bolševizmas bus sutriuškintas, todėl gal išliksime. O jei ne, tai mūsų likimas pagal karinį statutą buvo aiškus. Pasiduoti nelaisvėn — tai Tėvynės išdavimas, lageris arba mirtis. Juo labiau — karininkams. Bet mes buvome bejėgiai, mus Vermachtas kaip avinus sėmė tūkstančiais, varė nelaisvėn. Tikėjome, kad karas pralaimėtas, kad Rusijoje prasidės naujas gyvenimas. Tik mums reikia išsilaikyti, taupyti jėgas ateičiai.

Taigi Sicilija buvo Musolinio avanpostas prieš Vakarų sąjungininkus, prikimšta įvairiausios naujausios technikos. Tarp fiordų kyšojo stambių pabūklų vamzdžiai, sunku buvo įsivaizduoti, kokių jėgų reikia, kad būtų įveikti tie įtvirtinimai.

Metai bėgo, o mes vis dirbome, kalėme, graužėme, betonavome. Atrodė, ir galo nebus vis naujose vietose. Deja, jei yra pradžia, būna ir pabaiga. Aušo gražus 1943 metų vasaros rytas. Tirštas rūkas dengė visą Sicilijos krantą. Staiga atsivėrė žemėje pragaras. Iš dangaus ir jūra atplaukusių laivų krito bombos ir patrankų sviediniai, kelias valandas maišėsi dangus ir žemė. Lėkė į padangę ginklą sandėliai, degė namai, taip pat ir mūsų keli barakai, ant kurių krito sviediniai. Daugybė sudras-

kytų kūnų, sužeistųjų aimanos. Glaudėmės už bet kokio-akmenėlio, pamato, barako kaip sugebėjome. Įdienojus ataka pasibaigė tiek iš oro, tiek iš jūros. Vidurdienį puolėjai mėgino iš laivų keltis įvairiose vietose baržomis, tačiau susidūrė su stipria įtvirtinimų gynyba. Sąjungininkai su dideliais nuostoliais buvo atblokšti.

Keletą kartų vėl mėgino, bet vis nesėkmingai. Aviacija vėl bombardavo įtvirtinimus, kol galutinai nenutildė ir nesunaikino; įgyta ir ore persvara. Po kurio laiko į salą metė desantininkų būrius. Juos sutiko taipogi stipri gynyba. Žiaurios kautynės vyko kelias dienas žemėje, ore ir jūroje. Tai buvo tikras pragaras, koks tik begali būti. Rusijos frontas — tik juokingas žaidimas palyginti, kas vyko čia, Sicilijoje. Iš mūsų lagerio liko tik griuvėsiai, degantys skudurai ir lavonai. Visur šlaistėsi dar likę gyvi belaisviai — alkani, vos kojas velkantys. Jau kelios dienos be jokio maisto. Pagaliau prutilus sunkių pabūklų kanonadai, tik kalenant kulkosvaidžiams ir automatams, ėmė bėgti juodmarškiniai Musolinio kariai. Vokiečiai bėgančius skynė automatų serijomis. Visa tai matėme ir drebėjome, kad neatsisuktų ir į mus. Nežinia, koks laukė likimas, jeigu nebūtų atskubėję anglų desanto daliniai mūsų gelbėti. Tai buvo džiaugsmas, antras užgimimas Sicilijos žemėje. Verkėme, šaukėme, bučiavome žemę, norėjome išbučiuoti išgelbėtojus. Bet jie nesileido, buvo santūrus, gal bijojo užsikrėsti kokia nors liga nuo nudraskusių skurdžių. Tuoj išvalė aplinką, nutildė pasipriešinimą. Surinkę vermachto karius ir dučės italus, nugabeno į Sicilijos gilumą.

Mes rinkomės pagal naujus sąjungininkų nurodymus, gėrėme tik vandenėlį, palaikydami gyvybę, kol pradėjo tiekti maistą. Remontavome dar galimus šiek tiek atstatyti namus, sau pastoges, rinkome ir laidojome į bendrus brolių kapus žuvusius draugus. Po truputį gaudavome padoresnio maisto, kurio, matyt, nebuvo iš kur ir imti. Stiprėjome, kol pagaliau anglų laivai mus perkėlė į Londono priemiesčio lagerį. Čia prasidėjo mūsų atgaiva. Gavome gerą karišką maistą, buvome anglų kariuomenės dispozicijoje. Atsirado šiokių tokių ir kariškų rūbų. Žodžiu, naujas atgimimas. Tik vakare patikrindavo, kad

neišsibėgiotume. Miesto gyventojai aplankydavo, atnešdami kokių nors skanėstų ir dovanų. Čia sėdėjome vien rusų kilmės piliečiai, kitų šalių belaisviai buvo kitose panašiose vietose. Buvo renkamos žinios, iš kokių daliinių, kokios paskirties, kas karininkai, eiliniai. Netrukus prasidėjo paskaitos, imti kurti rusiški padaliniai kovai su fašizmu.

Mūsų čia buvo daug, ir ne tik čia. Tokių daliinių būta Londono priegose; tikslių davinių neturėjome, tik spėliojome, kad ne viena dešimtis tūkstančių, o gal ir šimtas tūkstančių karių. Matydami tokią gausą mūsų tautos sūnų, fašizmo nutremtų toli nuo gimtojo krašto, taip pat tikėdami, kad ir komunizmo neliks po šio karo, kad bus nauja Rusijos valstybė, neabejojome, jog reikia kovoti prieš abiejų santvarkų ideologijas. Supratome, kad turėdami progą negalime likti pasyvūs stebėtojai ir jungėmės į tą dalinį. Taigi formavosi rusų padalinys sąjungininkų armijoje. Štai gauname naują anglų kariuomenės aprangą ir laipsnius, skirtumas tik tas, kad ant dešinės rankovės skiriamieji ženklai — emblema, jog esi Rusijos dalinio karys.

Kai jau buvome visiškai paruošti, dar ilgai laukėme ir nežinojome, kur mūsų būsimoji frontas. Nors čia jau iš laikraščių žinojome, kur vyksta kautynės, žinojome, kad rytuose jau prastai sekasi vokiečiams, kad japonai ir vokiečiai skandina sąjungininkų laivus, tik nežinojome, kada ir kur mūsų žygis. Pagaliau vieną naktį buvome sparčiai sunkvežimiais nugabenti į aerodromą, ten gavome parašutus ir kitus frontui reikalingus atributus. Viskas vyko labai sklandžiai ir greitai. Po gero pusvalandžio jau kilome į orą.

Anglų vadai pranešė, kad skrendame į Afriką, į Tunisą. Ten teksią trauškinti stipriausią vokiečių tankų diviziją. Nusileidus laikytis rimties, nepamiršti slaptažodžio, nes ten dalyvausią sąjungininkų armijos, t. y. anglų, amerikiečių ir rusų. Pasidarė net lengviau, kad mes ne vieni toje ofenzyvoje. Greitai buvome vietoje, o lėktuvai mus kratė i Tuniso dykumą tarsi bulves iš krepšio. Lėktuvai zujo ir zujo, kol atgabeno visus. Nusileidome gana laimingai, vienas kitas išsisuko ranką ar koją, bet

tai nesutrukdė. Greitai susirinkome į nurodytas vietas. Auštant rytui, mūsų jau laukė technika — pabūklai ir užmaskuoti tankai. Sulindę tūnojome dienos metu — lyg niekur nieko nebūta. Viskas vyko žaibiškai, laukėme tik komandos. Pavakary vokiečiai, matyt, užuodė, ėmė skraidyti žvalgybiniai lėktuvai ir, be abejo, pastebėjo. Laukti nebebuvo kada, išgirdome komandą žygiui. Viskas motorizuotai, nužygiavome, tiksliau, nuvažiavome gal šimtą kilometrų. Artilerijos dalinys buvo sustabdytas, liepė laukti.

Tik rytmetį anksti pietų ir rytų kryptimis prasidėjo mūšiai, vienoje pusėje puolė amerikiečiai, kitoje anglai, trečioje mūsų daliniai šutino į pasirodančius fricų tankus. Sekėsi kol kas neblogai — nemažai tankų degė priešais mus, o kiti traukėsi. Bet tai truko neilgai, tuoj pasirodė didieji Tigrai. Jiems reikėjo specialių šovinių, kurių pritrūko ar dėl blogo tiekimo, ar mūsų sektoriui jų buvo mažiau skirta. Tad Tigrai prasiveržė, iš paskos plėtė prasiveržimą tanketės bei šarvuočiai. Mums darėsi riesta. Daugeliui teko padėti galvas, o kiti gal ir nelaisvėn pateko. Vėliau paaiškėjo, kad nelaisvėn pateko tik sužeistieji.

Aršios kovos virė kelias paras dieną ir naktį. Fricai buvo išvilioti į dykumą, sąjungininkai paėmė kelis miestus. Fricai ėmė lėčiau pulti, paskui trauktis į savo irštvas. Po dviejų savaitių buvo galutinai apsupti, laikėme juos lyg katilė. Bet jie buvo neįkandami, išitvirtinę kaip turi būti, taigi sąjungininkai sustabdė puolimą. Stoję apgulties tyla. Aukščiausioji vadovybė pateikė ultimatumą pasiduoti, o ne, tai įsijungs sunkieji bombonešiai. Visi budėjome ir laukėme, pirštus padėję ant gaidukų. Svars tėje — nejaugi nepasiduos, o žus beprasmiškai?

Pasibaigus laikui, susirikiavę, išsiblizginę batus, apsilvilkę naujus frenčius, su balta vėliava pradėjo išeiti iš tų požeminių įtvirtinimų. Kariai ir visas generalitetas. Deja, ten nebuvo jų vado Riomelio, kurio labiausiai tikėjosi ir laukė sąjungininkai. Jis buvo jau pasprukęs turbūt lėktuvu.

Anglų karininkai iš pykčio keikėsi ir šaukė vyresnybei, kad neimtų vokiečių į nelaisvę, o sušaudytų visus

čia pat vietoje. Bet ką padarysi — ta tauta moka drąsiai kautis ir garbingai pasiduoti nelaisvėn. Iš jų šito neatimsi. Matyt, tai žeidė anglų ambicijas, negalėjo to matyti. Vargu ar anglams panašūs dalykai suprantami. Amerikiečiai buvo santūresni, draugiškesni. Tačiau įsakymo šaudyti vyriausioji vadovybė nedavė. Reikėjo anglams susitaikyti ir imtis belaisvių tvarkymo. Taip žlugo Afrikoje garbingoji, šlovingoji Hitlerio gvardijos tankų divizija.

Po sėkmingos operacijos pailsėję Tunise, žygiavome į artimiausią uostą ir laivais vėl grįžome į Londoną, į kareivines. Tai buvo nuostabus, nepakartojamas įvykis mano gyvenime, — kaip tauta sutinka savo didvyrius ir sūnus, grįžtančius sveikus ir gyvus iš kautynių lauko. Įžengiantiems į Londoną gatvės buvo nutiestos kilimais, nuklotos gėlėmis. Londono gyventojų džiaugsmingos ovacijos, bučiniai, vyrai, moterys, jaunimas. Pirmieji pražygiavo anglų ir amerikiečių daliniai, iš kito laivo žengėme ir mes. Ir nepajutome jokio skirtumo: lygiai taip pat buvome sutikti civilių londoniečių, kaip ir saviškiai. Buvo daug džiaugsmo, nors ir gausiai praliejo kraują mūsų tautiečiai. Širdyje jautėme nuoskaudą, kad štai tauta gali džiaugtis pergalemis, o ar mūsų Rusija matuška sulauks pergalės, ar bus laisvė tikrąja žodžio prasme?

Gydėme gautas Tunise kūno ir sielos žaizdas ir ilsėjomės. Dienomis buvome lyg ir laisvi, galėjome pasivaikščioti po Londono apylinkes ir gatves, kai ką nusipirkti už gautus sterlingus, kurių daug neturėjome. Tačiau vakare privalėjome būti kareivinėse, nes vadovybė buvo atsakinga už mūsų drausmę. Gyvenimas vis tik buvo ne fronto linijose, maistas geras, lyg ir nieko netrūktų, tačiau karas yra karas. Laikraščių žinios nelepino vaizduotės, sąjungininkų derybos su Stalinu nedžiugino. Bet nuo mūsų niekas nepriklausė, įvykiai tekėjo savo vaga.

Pradėta ruošti atidaryti antrąją frontą Europoje, kurio Stalinas taip reikalavo. Mums buvo aišku, jeigu Stalinas išsilauks, mūsų kariam — pražūtis, mes niekada negalėsime grįžti į gimtinę. Baisu buvo pagalvoti...

Viskas buvo jau suformuota, sustiprintas budėjimas, liko tik laukti ir laukti šuolio į Europą.

Pagaliau atėjo lemtingoji naktis. Lėktuvai vienas po kito kilo į ūkanotą naktį. Laukė sunkus išbandymas. Buvome nuleisti desantu Ardėnuose, kur vyko žiaurūs mūšiai už kiekvieną pėdą. Fašistai puolė mus tankais, o sąjungininkų technika dar tik kėlėsi iš laivų. Šiaip taip atremėme su atėjusiais į pagalbą lengvaisiais anglių šarvuočiais. Bet tai buvo laikinas atodūsis. Vokiečiai neįveikę pasitraukė. Mes tvarkėme kritusius. Gavome žinią, kad netolimame miestelyje buvo sunaikintas antras mūsų desanto korpusas. Buvo įsakyta skubiai vykti tenai, nors mes jau turėjome nemaža aukų. Trūko šovinių, kurių laukėme iš jūros desanto.

Ten nuvykę radome klaiką vaizdą: daug sušaudytų besileidžiant su parašiuotais; vieni kabojo ant medžių, kiti ant stogų bei gatvėse. Matyt, čia vokiečiai nemiegojo ir tinkamai pasitiko besileidžiančius. Bet vokiečių neradome, jie pasitraukė su suimtais belaisviais. Taip pasakojo vietiniai prancūzai ir dar likę sugebėję pasislėpti mūsų kariai. Vietiniai gyventojai mus džiaugsmingai sveikino ir bučiavo. Vis dar tebelaukėme amunicijos ir nuogaštavome, kad neužkluptų stipresnės vermachto jėgos. Neabejojome, kad ir vokiečiai kažkur daro tą patį.

Bėgo neramios valandos. Pagaliau sulaukėme amunicijos ir anglių jūros desanto dalinių. Buvome lyg ir saugūs, ruošmės nakvynei ir ryto žygiui. Buvo ramu kaip prieš audrą. Aptvarė sužeistuosius, pasistiprinę snūstėlėjome kas kur. Mūsų šauliai karabinieriai ir anglių šarvuočių grupuotė buvome visiškai pasirengę mūšiui. Po vidurnakčio vadovybė gavo žinią, kad mūsų kryptimi slenka vokiečių tankai. Užklupo mus vos pabudusius iš miego. Prasidėjo mūšis, kurį greitai pralaimėjome ir turėjome trauktis su dideliais nuostoliais. Vokiečiai veikė užtikrintai, greitai ir apskaičiuotai. Nors mūsų veiksmai, rodos, buvo gerai koordinuojami, bet Vis viena, iš dviejų flangų vermachto spaudžiami, turėjome grįžti jūros pusėn. Tikriausiai būtume buvę sutriuškinti, jeigu ne amerikiečių tankai, atskubėję palei jūrą. Taip pat prancūzų šaulių būriai iš vakarų pusės. Čia jau vyko žūtbūtinės kautynės su fašizmu. Vienoje pusėje grūmėsi anglių ir amerikiečių armija, Rusijos daliniai ir Prancūzijos le-

•gionas, iš kitės — Vermachtas, Italijos bei kitų Europos šalių kariai su vokiečių uniforma ir jų vadovaujami.

Čia dėjosi tikras pragaras. Susikibo jūrų ir sausumos kariuomenės. Kova baigėsi sąjungininkų triuškinančia pergalė, buvo parbloškėtas rudasis slibinas, bet dar nenugalėtas. Istorija vėliau aprašys, kiek ten gyvybių, kiek armijų, divizijų ir technikos buvo įjungta į patį didžiausią mūsų Europoje Antrojo pasaulinio karo metu.

Po šio mūšio praplėtė placdarmą visu pajūriu, kiek pailsėję, žengėme toliau Prancūzijos žeme. Žmonės sveikino ir verkė džiaugsmo ašaromis, vaišino, kas kuo galėjo, ką turėjo. Vokiečių armija perėjo į gynybą. Todėl be didelių mūsų ėmėme vis naujus ir naujus miestus ir kaimus. Artėjome prie Paryžiaus, kurį supome iš trijų pusių. Įžengėme į Paryžių be mūšio, nes vokiečiai nesiryžo kautis dėl sostinės ir paliko nesugriautą. Manau, kad tai dėl gerai paruoštos sąjungininkų taktikos. Paryžius klojo gėles visoms sąjungininkų armijoms. Tai buvo neapsakomo prancūzų džiaugsmo ir išsivadavimo šventė.

Ak, tas Paryžius, Paryžius! Išsvajotas, apdainuotas, liko sveikut sveikutėlis. Čia ištisi rusų aristokratijos kvartalai su savo cerkvėmis, parduotuvėmis, rusiškais užrašais. Buvome džiaugsmingai sutikti, apnakvindinti. Emigrantai verkė po tiekos metų vėl išvydę Rusijos karininką. Nuostabiai vaišino, klausinėjo, kaip ten toje bolševikų valdomoje Rusijoje. Jie tebevadino ją savo motina. Išsiilgę, palikę ne savo noru, bėgę nuo bolševikų teroro. Štai jie gyvena svetimoj šaly tūkstantį kartų geriau už savo tėvyninius gimtojoj Rusijoje. Jie turi čia viską: išlaikė kalbą, kultūrą, papročius, turi nuosavus namus, parduotuves ir net fabrikus. Nesijauti vargšas ruselis.

Štai jau rytas toj sapnų ir pasakų šaly. Bet reikia palikti tą miestą, tą trumpą praeities prisilytėjimą. Tarsi šaltas dušas aplieja visą kūną, ir tu vėl žygiuoji į mirties bedugnę, nežinodamas, kur ir kada tau užspaus vargas akis. Palikę Paryžių, žengėme be perstojo pirmyn. Patys prancūzai ėmė vaduotis ir padėti sąjungininkams, todėl Prancūzijoje nebuvo didelių sunkumų. Kartais kelias dienas ilsėdavomės, kol papildydavome resursus. Tiekėjų darbas buvo nelengvas, ešelonai dieną ir naktį vežė gink-

lus, dar vis retkarčiais vokiečių naikintuvų apšaudomi. Fronte irgi tik pavieniai užpuolimai. Vokiečiai buvo palaužti. Tačiau kartais ir keletas meseršmitų pridarydavo daug eibių; kol nepadėdavo galvų, kaudavosi iki paskutiniųjų.

Kur kas prasčiau sekėsi jau Vokietijoje. Ten kiekvienas krūmas buvo gyvas ir spjaudė ugnimi. Vokietijos; žemėje, Alpių papėdėje, vieną pavakarę apsupome nedidelį miestelį, išikūrusį labai patogioje kalnų vietovėje. Bet paimti neįstengėme, nors baisiai niršo anglų kariškai. Kur tik pamėgino nosį kišt, susilaukdavo uraganiškos ugnies; reikėjo stabdyti ataką su dideliais; nuostoliais. Tris dienas nieko negalėjome padaryti. Pro šalį žygiavo amerikiečių daliniai ir traukė anglus per dantį, sakydami, kad jūs tik liežuvių pagyrūnai, mėgstate laurų vainikais dangstytis, o tokio nykštuko neįkandate. Taip jums ir reikia, pamokys jus fricai, kaip duona su druska valgoma. O ir mes dažnai susilaukdavome ironiškų pastabų.

Pagaliau vadovybė ėmė įtikinėti armijos štabą, kad šturmuoti esant tokiam pasipriešinimui, netikslinga, paaukosim daug gyvybių. Prašė leisti skelbti ultimatumą, o jiems nesutikus, iškviešti bombonešius ir nušluoti nuo žemės paviršiaus, nes iš tikrųjų kiekvienas krūmas ir namas čia buvo tvirtovė. Šaudė ir didelis, ir mažas, kas tik galėjo automata pakelti. Po ilgų prašymų buvo gautas sutikimas duoti ultimatumą. Vokiečiai gerai žinojo, kaip lėktuvai nušluoja miestus nuo žemės paviršiaus, tokių atvejų buvo nemažai. Po Hitlerio totalinio karo paskelbimo tokios buvo sąjungininkų atakos. Baigėsi ultimatumo nurodyta valanda, o miestelis tarsi išmiręs, nė nemano pasiduoti. Tada gavome įsakymą atsitraukti. Iš žvalgybinio lėktuvo buvo išmesti lapeliai, civiliai išpėjami pasitraukti, nes bus bombarduojama. Bet miestelis pasiryžo geriau žūti, negu pasiduoti priešams nelaisvėn.

Tai buvo didvyriškos kovos ženklas už savo Tėvynę — žūti, o ne vergauti, nepasiduoti priešui. Po keleto valandų miestelio jau nebebuvo. Kalnų papėdėje sklaidėsi dulkių ir gaisrų dūmai, palaidoję keletą tūkstančių savo pi-

liečiu. Atvykę specialiniai ieškojo ir gelbėjo užgriautus dar gyvus ar sužeistus miestelio gyventojus. Mus prirenkė toks didvyriškumas, matėme tarp griuvėsių daug lavonų šalia ginklų, net moterys ir vaikai buvo apsiginklavę. Tai buvo pavyzdys tautos sūnų, kurie šventai mylėjo Tėvynę, iki paskutinės sekundės kovėsi. Žygiavome per griuvėsius tylėdami, prislėgti to vaizdo. Atrodė, kad kartu su dūmais kyla į dangų pas Viešpatį tūkstančiai žuvusiųjų vėlių. O mums buvo ko pasvarstyti, kaip turėtume ginti savo Tėvynę. Deja, kas mes, už kokią tėvynę; guldome galvas, kokiose šalyse įjungti į karo mašiną?

Pagaliau po sunkių mūšių atėjo ir pergalės diena. Amerikiečių šarvuotųjų daliniai artėjo prie Berlyno, anglų — prie Čekoslovakijos ir Austrijos sienų. Mūsų daliniai taip pat palei Dunojų traukė link Austrijos. Vokiečiai, būdami jau apsuptyje, vis dar nelabai noriai pasiduodavo nelaisvėn, nors kitos išeities jau nebebuvo. Supratę, kad Raudonoji armija jau Čekoslovakijoje ir Austrijoje, skubėjo pasiduoti sąjungininkams, kad nepatektų raudoniesiems. Paskutinėm dienom vos spėjome skaičiuoti, nu-ginkluoti ir siųsti į belaisvių laikinas stovyklas.

Čia prie Dunojaus ir šventėme Antrojo pasaulinio karo pabaigtuves. Bučiavomės, šokome, nebežiūrėdami net su kuo, rodos, visi buvome savi broliai ar maži vaikai, tarsi antrą kartą gimę šiame pasaulyje. Čia mus pirmuosius pasiekė žinia apie kapituliaciją, nors daugelyje frontų tebevyko įnirtingi mūšiai su merdėjančiu, bet atkakliai besipriešinančiu priešu. Tik po akto pasirašymo pamažu ėmė tilti mūšiai. Po žiaurių kovų pats sunkiausias darbas — aprūpinti maistu ne tik kariuomenę, bet ir civilius gyventojus, nes sugriautuose miestuose žmonės neturėjo ko valgyti. Artėjo bado šmėkla. Rusų daliniai rinkosi į vieną stovyklavietę. Buvome čia didžiulis junginys, net nemanėme, kad mūsų tiek daug dalyvavo Vakarų fronte. Buvome virš šimto tūkstančių karių. Lėktuvais anglai ir amerikiečiai vežė maisto produktus, o mes mašinom juos gabėnomė į vietas. Kol vyko karas, nematėme jo pasekmių, ėjome, kovėmės, rūpėjo išsaugoti savo gyvybę, nors mūšyje ir tai užmirštama, viskas vyksta instinktyviai. Po kapituliacijos atsivėrė tarsi bedugnė: tūkstan-

čiai sužeistų karių, tūkstančiai civilių gyventojų kontūzyti, suluošinti, be maisto ir medicinos pagalbos, be pastogės. Kaltininkų nematyti, jų maža saujelė, kažkur dingo, slepiasi...

Mūsų taip pat buvo daug kritusių, sunkiai sužeistų. Lengvai sužeisti buvo gydomi, slaugomi ir tvarstomi vietoje. Man pavyko išsipirkti mažom žaizdelėm — nuo skeveldrų. Buvau vienas iš laimingųjų. Todėl progai pasitaikius, sumaniau keliom dienom nuvykti į Paryžių ir vėl aplankyti jau lankytus tėvynainius, pasigėrėti Paryžiumi. Paryžius kvėpavo nerimastingai, gyvenimas turėjo daugybę trūkumų ir sutrikimų, tačiau ne tokių skaudžių kaip "Vokietijoje. Jis gyveno iš sukauptų atsargų. Todėl svečiuotis buvo smagu, visi vaišino gardžiu senoviniu prancūzišku vynu, kurio netrūko jų rūsiose. O ir vokiečiai nespėjo visų išgerti. Daug pasakojimų, prisiminimų, visi kvietė pas save ir klausinėjo apie Rusiją, sakydami, kad komunizmo nebebus, Stalinas pažadėjęs gražinti žemes bažnyčiai, laisvę. Žiūrėk, ir karininkams antpečius sugražino. Tačiau kunigaikščių Dovydovų, garsios giminės, palikuonis manė kitaip: prisiminkime, sako, ką Hitleris kalbėjo: „Jeigu Stalinui komunizmą išsaugoti bus naudinga, tai jis užsivilks ir popo sutaną, kad tik išsaugotų ir apgintų komunizmą nuo bet kokio priešo. Jokių iliuzijų negali būti. Jokios demokratijos ar laisvės nebus, kol nebus sutriuškinta ir nuversta komunistų partija. To nepadarė Hitleris, tą galės padaryti tik naujas karas arba pačios Rusijos liaudies revoliucija, kurios tikimybė labai maža. O ir naujas karas, kai Vakarai tapo Stalino sąjungininkai, vargu įmanomas”.

Man, jaunam, bet jau vyresniajam leitenantui su angliška uniforma, dailiai nuaugusiam, turinčiam gyvenimo ir karo patirties, Paryžius teikė daug optimizmo. Graikščios prancūzės ir mūsų rusaitės žavėjo ir nepaprastai greit gydė karo žaizdas. Dėl susitikimų gausos mažai turėjau laiko ir pamiegoti. Stiprinau kūną ir dvasią, gėriau ir žavėjausi. Ypač domėjausi viena mergaite. Madmuazelė Antuanetė buvo mišrios šeimos dukra — motina rusė, tėvas prancūzas. Pas juos ir svečiavausi. Po ilgų kalbų ir gurkščiojimų vis naujų rūšių vyno nepajutau,

kaip atsidūriau nuostabiame miegamajame. Prabudęs svarstau, kas įvyko. Nemanokit nieko bloga... aš ne toks, kaip galvojate, paprasčiausiai mane nugalėjo ne Antuanetės akys, o burgundiškas vynas. Žinoma, ir Antuanetė,— jaučiau, nebuvo man abejinga, susipažinome, kai pirmąkart išžengėme Paryžiu. Jie turėjo savo namus ir neblogą kavinę barą pirmame aukšte. Kalbėjomės apie mūsų karininkų ateitį, likimą, kuris buvo aktualiausias. Buvo užsiminta, lyg tai kai kurie jauni karininkai, panašūs į mane, išimylai madmuazeles, sujungia savo širdis prie altoriaus ir gauna laikiną prieglobstį kaip vyras ir žmona. O ten jau kaip bus. Gal neišduos bolševikams, o laikas juk visų ligų gydytojas. Ir mane dar lovoje užpuolė tos saldžios mintys, gal iš tiesų čia likimas atvedė mane ir paguldė į tuos baltus pūkus? Turėjau kolchoze dar du jaunesnius broliukus ir dvi seses. Nieko nežinojau apie juos — ar jie gyvi, kas ten iš jų išliko per du frontus ir okupaciją. Jie irgi nežino apie mane, o gal gavo žinią, kad dingęs karo lauke kaip ir tūkstančiai kitų karių. O aš gyvas ir sveikas štai vartausi pūkuose madmuazelės Antuanetės apartamentuose. Ir taip suskaudo širdį, tarsi stoviu ant bedugnės krašto. Užliejo savųjų ilgesys ir gailestis, suėmė toks noras jiems padėti, juos apkabinti, paguosti. Ritosi ašara per kario skruostą. Tačiau Paryžiaus apartamentų, baltų pūkų karalius buvo nuogas,, o ta nusiritusi ašara buvo sūri sūri kaip ir visas mano gyvenimas. Tai kas aš toks, kam esu reikalingas — pragarai ar dangui, kam tarnauju?

Štai pasibeldžia į mano duris:

— O, labas rytas, ponas leitenante,— pragydo lakštingalos balsu madmuazelė Antuanetė,— aš maniau, kad jūs dar miegate ir nenorėjau kelti. Bet kadangi pusryčiai paruošti, tai išdrįsau jus pakviesti. Jūs vakar buvote nuostabus, tikras karys. Tad malonėkite po pusvalandžio nusileisti į valgomąjį.

Nieko nesupratau, ką ji norėjo pasakyti. Galvojau, gal kokių šunybių prikrėčiau prisigėręs to burgundiškojo. Nebuvo kada galvoti, kariškai greit atsidūriau valgomajame. Pusryčiavome greit, nes visiems rūpėjo savi

reikalai. Teko tik atsiprašyti už netaktiškumą, kad padauginau.

— Nieko tokio jūs nepadarėte, buvote nuostabiai smagus, daug kalbėjote apie meilę, užmiršęs karo žiaurumus. O tai nuostabu.

Paraudau kaip vėžys, nes nežinojau, ką ten galėjau kalbėti.

Padėkojęs už vaišes ir nuoširdumą turėjau atsisveikinti. Tėvai kvietė, kai tik būsiu Paryžiuje, lankytis jų namuose. Sužinoję, kad rytoj jau man laikas išvykti, būtinai kvietė ateiti atsisveikinti. Žinoma, prižadėjau, kad būsiu pietums vėl pas juos.

Be abejo, jokių reikalų čia neturėjau. Todėl apžiūrinęs dar kartą paminklus, atskubėjau į žadėtus pietus. Mane vėl mielai sutiko ir vaišino. Pietų metu buvo atnaujinta vakarykštė kalba — ar aš negalvoju apie Paryžių. Tai buvo keblus pokalbis, juo labiau kad dalyvavo Antuanetė, kuri savo kukliai žavingais žvilgsniais degino mano akis ir veidą. Negalėjau nei pritarti, nei atsisakyti. Tuo labiau dalyvaujant dar porai kaimynų, tvirtinusių, kad municipalitetas pažadėjęs vienam karininkui suteikti teisę laikinai gyventi Paryžiuje. Po pietų nuoširdžiai padėkojau ir atsisveikinau kažkaip artimai ir graudžiai, tarsi į frontą iš gimtųjų namų išvykdamas. Pajutau, kad širdyje kažkas nutrūko, kažko netekau brangaus. Antuanetė buvo kaip visada linksma, koketavo savo jaunatviška šypsena. Ji palydėjo mane iki vartelių, apipildama gausybe žodžių ir klausimų, o atsakymų — bemaž nė vieno. Ji tai matė ir suprato, vis čiauškéjo ir čiauškéjo tarsi zylė alyvų darželyje. Šelmiškai prie vartelių pasistiepus padovanojo man bučinį ir pasakė:

— Iki pasimatymo, Vaniuša.

Tyliai ištariau — iki pasimatymo, o ji jau suplevėsavo verandos tarpduryje. Staiga pajutau, kad kojos lyg į žemę įaugo ir neklauso, kad netekau kažko brangaus ir amžino, ko gal niekad daugiau nebematysiu.

Ėjau lyg mažas vaikas, po tiekos metų pasiilgęs namų šilumos. Tos namų šilumos gimtojoje troboje nebuvo — vargana kolūkio duona, šalta kaimo mokykla, vėliau keletas vidurinės klasių; pagaliau komjaunimo veikla, mark-

sizmo-leninizmo dogmos, pakopa į šviesesnę rytojų. Visa tai buvo natūralu ir patikima. Vėliau rekomendacija į karo mokyklą ir jau iškeptas leitenantas, kadrinis karininkas. Lyg ir paguoda tėvams, keletas červoncu vis nubyrėdavo broliukų drapanėlėm.

Grįžau galvodamas ir svarstydamas, kas atsitiko su manim po Paryžiaus dangumi, tarp Europos griuvėsių. Gal tai mėlynakė Antuanetė, kuriai iš tikrųjų jaučiau didelę simpatiją? Niekas negalėjo duoti atsakymo. Jį, atsakymą, gavau gana pavėluotai.

Stovykloje darbo tokiai daugybei rankų ne visada buvo, todėl visada užtekdavo jaunų savanorių, norinčių iš nuobodumo prasiblaškyti. Pradėjo atplaukti Dunojumi nedidukai upeivių laivai su tarybine pagalba. Jiems vadovavo tarybiniai emisarai, kurie suodė čia mus, — ėmė atplaukti specialūs propagandistai. Pradžioje į mus žiūrėję su pagieža, net pro dantis prakošdavo žodžius — išdavikai fašistai, kam tarnaujate ir pan. Vėliau pasirodė jau gerai informuoti politvadovai, kurie agitavo grįžti namo. Stalinas esą dovanojo visiems nusikaltimus, kurių mes ir nepadarėme, o kovojome prieš bendrą priešą kaip ir visos Europos tautos. Kraudavome jų laivus, o jie vis įtikinėjo grįžti. Rezultatai ne kokie — susigundė vienas kitas kareiviukas, patikėjęs gražiais pažadais, ir išplaukė į tą Stalino Tėvynę. Tai buvo tik vienetai, nors gimtinės ir savų šeimų ilgėjomės visi. Vėliau mėgino per anglus paveikti mūsų protus, kad grįžtume, nes karas baigėsi, mes nebereikalingi, nėra prasmės maitinti ir rūpintis mumis. Mūsų likimas darėsi neaiškus. Posėdžiavome, ką daryti, kol ginklai mūsų rankose, nes gali vieną gražų rytą pareikalauti juos sudėti ir pasiųsti Dunojumi į kagėbistų rankas, o ten pagal karinį statutą. Nutarėme ginklų nesudėti, kol nebus aiškūs mūsų likimai.

Sustiprinome sargybą. Tai pastebėjo ir anglai, kurių daliniai buvo netoli išsidėstę. Ėmė klausinėti, kam toks atsargumas, nors šiaip gražiai bendravome. Bet įtampa augo. Be to, ėmė dingti mūsų vyrukai. Niekas, žinoma, negrasino, nesiskundė net anglams. Bet kai pradėjo dingti aukštesnio rango karininkai, pasidarė aišku, kur jie keliauja. Negavęs į savo porą laiškų Antuanetės atsaky*-

mo, nesiryžau tokiam žygiui, nors anksčiau rašė, tikinti vėl mane matyti Paryžiuje. Tas mano sentimentalumas ir pražudė, reikėjo kariško greito sprendimo.

Ir štai sąjunginės vadovybės įsakymas sudėti ginklus, nes karas baigėsi. Jokių komentarų dėl mūsų likimo. Mūsų vadovybė jau buvo paruošusi atsakymą, nes nuojauta neapgavo. Įvyko, kas turėjo įvykti. Tai buvo žaibiškas atsisveikinimas su stovykla. Technikos turėjome, tik labai trūko transporto. Bet svarstyti nebebuvo laiko, daug ką reikėjo palikti.

Pirmieji būriai pasiekė geležinkelį. Paėmė į savo rankas stotį, greitai krovėmės į vagonus. Pirmasis ešelonas laimingai pajudėjo pirmyn. Anglų vadovybė, įteikusi nusiginklavimo įsakymą, nesitikėjo, kad mes nepaklusime, ir laukė mūsų atsakymo. Tik pajutę, kad mes bėgame iš jų globos, paskelbė aliarmą ir ėmė vytis mūsų dalinius. Žiauriai mums atkeršijo Alpių papėdėje: už bendrą Europos laisvę iš sąjungininkų gavome kulką į nugarą. Vykto žūtbutinės kautynės, kuriose apie pusę mūsų divizijų buvo sunaikintos nelygioje kovoje. Kita pusė internavomės Italijoje, sudedami ginklus. Buvome vėl belaisviai Italijos žemėje, tik jau laisvoje Italijoje. Nebeturėjome nei savos Tėvynės, nei sąjungininkų, su kuriais petys į petį grūmėmės su priešu už Europos laisvę. Tik dabar supratau, ko dar nesuvokiau būdamas Paryžiuje; mūsų likimas nieko vertas, kaip ir visų nekaltų aukų tame dviejų slobinų kare. Nepasinaudojau proga likti emigrantu. Matyt, apvyčiau Antuanetės žavingas, meilės trokštančias akis...

Leidosi didžiulė, apiplyšusi, pavargusi kolona Italijos Alpių papėde. Kvėpavome visa krūtine tyru kalnų •onu, nešėmės daugelį sužeistų, dejuojančių, klieдинčių nuo žaizdų ir prašančių nužudyti, praradusių viltį. Ėjome, griuvome, bet tylėjome. Italų kariškiai elgėsi gana kotektiškai, vedė mus sustodami didesnėse gyvenvietėse, kur moterys mus valgydino kuo turėjo, girdė kas pienu, kas sultimis, nes mūsų palydovai ir patys neturėjo ko valgyti. Žmonėms aiškinome, kad mes ne anglai, o rusų •daliniai, nes kaimiečiams skiriamieji ženklai nieko nesakė, o apranga buvo angliška. Sužinoję vadino — rusion,

rusion, nešdami ir vaišindami kuo galėjo. Po keliolikos dienų pasiekėme kažkokią stovyklą — daug tuščių namų. Gal tai kariuomenės stovykla, — į lagerį nelabai panaši. Mūsų tai labai ir nedomino. Buvome išvargę fiziškai ir prislėgti morališkai. Lyg benamiai paukščiai nežinomoj saloj. Kritome ir miegojome ištempę kojas, nors patogumų čia nebuvo jokių. Patalpos naktį saugojo nuo vėsaus kalnų oro, dieną — nuo kaitrios saulės, ir buvo gerai — belaisvis karys pripratęs prie visokių situacijų. Čia, kaip ir kariniame daliny, turėjo būti tvarka ir savivalda. Maitinimą tiekė kariškiai, atvykę su savo virtuvėmis; maitino neišradingai, bet sočiai.

Taip pamažu gydėme kūno ir dvasios žaizdas. Galėjome bendrauti su gyventojais, tik mažai kas iš mūsų mokėjo itališkai. Tiek buvo gerai, kad nesijautėme uždaryti. Turėjome laikytis drausmės, nors galėjome pasi-vaikščioti apylinkėse. Matyt, buvo laikomasi tarptautinės teisės, o gal ir sąjungininkų kokių išipareigojimų.

Praėjo keletas savaičių, kol sustiprėjome. Tada mūsų globėjai pranešė, kad rytoj kelsimės kiton vieton. Kiekvienas naujas žygis mums kėlė nerimą, bet ką darysi, esame beginkliai; ne savo valios šeimininkai. Žygis tai žygis, keliavome dar savaitėlę, kol pasiekėme jūrą. O čia sugriautas uostas, griuvėsiai, visur karo pėdsakai. Uoste jau laukė anglų laivai. Bematant perdavėme vienas kitam žinią: nesėskime į tuos laivus, nes išduos mus bolševikams. Iš laivų išlipo aukšti karininkai ir civiliai diplomatai, ėmė aiškinti, kad Italijos vyriausybei prašant, atvykęs mus perkelti į Londoną, kadangi esame sąjungininkų draugai.

Atkakliai klausinėjo, kur mūsų štabas, vadai ir daug kitų klausimų. Garantavo, kad nesirošia mūsų išduoti Stalinui. Kategoriškai garantavo. Teigė, kad negali mūsų čia palikti pagal išipareigojimus italams. Tik reikia nesipriešinti ir vykdyti, nes sąjungininkai mums be galo dėkingi, gerbia ir rūpinasi mūsų likimu, išspręs palankiom sąlygom, gyvensime, kur panorėsime. Nieko kito nebeliko, kaip nusilenkti likimui.

Ir štai Londonas, seniai pažįstamos vietos. Tik nebe- matėme fejerverkų kaip grįžtant iš Afrikos. Žygiuojant

gatvėmis vienas kitas londonietis sveikino, kėlė kepurę, gavome keletą gėlių puokščių. Niekas neskelbė, kad grįžta Normandijos nugalėtojai, ir dar rusai. Atgrūmėjo seniai pergales saliotai, visi gydė karo žaizdas, taip pat ir Londonas, kuris buvo ganėtinai apgriautas. O mes buvome tarsi balastas, nebereikalingas nei Londonui, nei Berlynui, o Maskvai — gal tik papildyti lageriams, kurie karo metu gerokai ištuštėjo. Įsikūrėme vėl drėgnuose senuose barakuose. Maitino tikrai gerai, kaip ir anksčiau, tebemokėjo kareivišką algą sterlingais. Todėl vaikščiodami po Londoną galėjome kai ką nusipirkti ar išgerti viskio butelį su draugais. Šiaip nebuvo noro ką nors pirktis, nes nežinomybė kaustė — nieko neišsaugosi, nieko neparsineši, nes nežinai, kur sukniubsi, kur tavo kelio galas. Taigi gyvenome, daugelis nerimą malšindavo parsinešę į baraką viskio butelį. Taip baigėsi Antrojo pasaulinio karo Vakarų fronto rusų divizijų odisėja.

O Rodinos politrukai važiavo ir važiavo Londonan, žinodami, kad mes dar gyvi, pažerdami jaudinančių žodžių. Pamainom vis tikino, tiesą paversdami melu. Ir nė vieno žodelio apie tikrovę, kad ne Rodina, o kagėbistai ir lageriai mūsų laukia...

Tai vyko visą tą laikotarpį, kol buvome Londono stovyklose. Patikėjusių atsirado tik vienetai, juos tuoj išsigabeno patikėtiniai. Vėliau agitatoriai taip įkyrėjo, kad pasiūlėme kuo greičiau nešdintis, kol neiškaršėm kailio. Dar vienas kitas iš pasiuntinybės rizikavo, pagaliau nurimo, supratę savo darbo beprasmybę.

Tačiau nebeilgai reikėjo laukti lemtingosios dienos. Dar nežinojome pasirašytos sąjungininkų sutarties dėl belaisvių gražinimo.

Ir štai anglų vadovybė atvykusi pranešė, kad mes būtinai turime grįžti gimtinėn, nes visų tautų piliečiai belaisviai grįžta į savo kraštus. Niekas nepadėjo mūsų protestai, kad mums negali būti taikomas belaisvių statusas, mes sąjungininkų kariai. Negalima mūsų prievarta išduoti bolševikams. Tačiau tai nieko nepadėjo. Buvome įspėti neišsivaikščioti arba bėgti, nes jau apsupo kariuomenė. Kas mėgino naktį pasprukti, visi pakliuvo.

Išaušo rytas, buvome su savo menka manta ir vienu kitu suvenyru kelionmaišyje rikiuojami kieme ir krečiami kaip tikri belaisviai. Atėmė viską, kas aštru,— skustuvus, peilius ir pan. Taip susėdę eilutėmis laukėme kratos. Daugeliui nusibodo gyventi tame melo ir apgaulės pasaulyje, todėl tyliai sėdėdami skustuvu patraukė per venas ir čia pat baigė savo kelionę Rodinon. Bemat vis daugiau ir daugiau kniubo — tarsi atakavo aną pasaulį. Kol susigaudę anglai, kas darosi, kelios dešimtys šaunių vyrų nebeištvėrė to pažeminimo ir išdavytės ir nutraukė gyvybę, nelaukdami, kol raudonieji čekistai išstampys jų venas gimtosios žemės koncentracijos stovyklose. Vyko žiauri kova tarp gyvybės ir nebūties. Anglai skubiai atvarė daugiau savo karių, kad saugotų ir užkirstų kelią savižudybei. Iš dalies pavyko tai padaryti, nes anglai pradėjo nežmoniškai žiauriai elgtis. Čia ir pajutome, kad anglai žiaurumu belaisviams niekuo nesiskiria nuo fašistų, net pralenkia juos.

Buvome griežtai iškrėsti, mašinomis nuvežti ir sugrūsti į tam skirtus laivus Temzės žiotyse. Jau plaukėme šiaurės link. Beliko laukti, kaip pasitiks Rodina savo kovotojus.

Buvo 1945 metų vasaros rytas, kai du mūsų laivai prisivartavo Murmansko uoste. Žvelgėme liūdnom akim ir galvojome, ar teks pasimatyti su tėvais, žmonomis, broliais, kurie, neturėdami jokių žinių, nuo pat keturiasdešimt pirmųjų laikė mus žuvusiais ar dingusiais be žinios...

Kai išėjome į dieną, pamatėme kalnus dėžių visoje krantinėje, tik tarp jų — pravažiuojimai. Ant jų išvydome išsirikiavusius enkavedistus su automatais ir šunimis. Vadinasi, laukia savo brolių. Iškilmingai, vietoj orkestro — automatų vamzdžiai. Taip mus pasitiko Rodina. Krantinėje savo kelionmaišius turėjome sudėti į krūvą ir žengti į priekį, kur išsišiepę enkavedistai kratė kišenes. Radę, ko anglai dar nebuvo atėmę — suvenyrą, žiedą ar šveicarišką laikrodį — čia bemat rekvizavo. Čia pat krantinėje kiti formavo vagonų grupes, rėkaudami malonybiniais keiksmiais.

Tokie buvo pirmieji padėkos žodžiai. Paradoksalu, bet visko matęs karys,— belaisvis, gal jau ir kalinys, išdavikas ir dar kažkoks,— viskas sukraunama ant tavo pečių, ką tik galima talpinti žodyje. O tu — tylus, bežadis sūnus, tik mintys dar gyvos, kūnas jau apmiręs ar miręs. Aplinkui — dėžių užrašai: USA, England. Tai troškintos mėsos ir žuvies konservai, sviestas — vienoje pusėje, kitoje — karo reikmenys: naujutėlaičiai džipai ir študebekeriai, nebespėję patekti į frontą. Tai sąjungininkų pagalba bolševizmui.

Greit supakavo „fašistus“ į vagonus, pora dienų patampė pirmyn atgal ir, matyt, atliko visus formalumus su ponais anglais. Už dvi dienas gavome dviems galvoms po kepaliuką sūrios duonos ir sudie! Kelionė lėta ir varginanti. Pagaliau po beveik poros savaičių jau Leningradas. Atsivėrė vagonų durys, atplaukė aukšti pareigūnai, labai mandagūs, tarsi kas juos pakeitė. Liko tik tarnautojai, net vagonų neberakino, prašydami neišsivaikščioti, kol neišskirstys į statybas. Viskas bus gerai, tik dar reiks padirbėti sugriautos Rodinos labui, o iš ten jau ir pas mamą ar žmonas.

Taigi raminantis melas po šoko, matyt, kagėbistai nespėjo apdoroti netikėtai atvykusiųjų. Prasiplėtė Rodinos horizontai, tikriausiai trūksta kadru tokiam staigiam išdavikų atvykimui. Leningrade vėl kelias dienas stoviniavome, graibėmės už pilvų, nes davinys — kalinių, o po anglišku dešrelių ir pikantiškų sriubų skrandžiai kėlė revoliuciją. Pagaliau mūsų keletą vagonų atidangino į Narvos uostą Estijoje. Išlaipino, nuvedė į pusiau sugriautą namą, įspėjo neišsivaikščioti be dokumentų, nes gali palaikyti bėgliais, o tai sudarys daug sunkumų. Reikės atstatyti uostą.

Taigi tiesioginio konvojaus lyg ir nusikratėme, tik ne KGB akių. Dirbome labai sugriautame Narvos mieste ir uoste. Žinoma, pirmiausia savo pastogę tvarkėme, nes jau rudėnėlis, artėjo žiema. Dirbome už maistą ir rūkalus, be atlyginimo. Atsakymas — Tėvynės labui, ir jokių diskusijų...

Pb poros mėnesių kai kam pavyko susisiekti su savo giminėmis ar artimaisiais ir pradžiuginti juos, kad gyvi

ir sveiki. Slinko nerimo ir laukimo dienos, kol pagaliau kadru skyrius ėmė mus siųsti komandiruotėn į kitų miestų statybas. Sutarėme, kad rašys, kur ir kaip seksis naujoje vietoje. Tačiau jokios žinios nė iš vienos grupės taip ir nesulaukėme. Taigi paaiškėjo komandiruočių tikslai. Taip taikiai, be triukšmo visi buvome išsiuntinėti į „komandiruotes“. Po pusmečio iš šimto labai mažai ir bebuvavo likę.

Štai ir mes trys vyrukai, du karininkai ir seržantas, komandiruojami į Maskvą. Atsisveikinome su likusiais bendražygiais. Ir kelionėn. Daug ir ilgai svarstėme, kaip pasielgti. Gal iškęsti, išlikti, išbristi iš pragaro? Ar vėl pradėti viską iš naujo? Ar pasirinkti beviltišką valkatos likimą? Nebuvo kitos išeities, tik peržengti dar vieną ir gal paskutinį gyvenimo slenkstį. Todėl išlipę Maskvoje iš traukinio, atsibučiavome, palinkėjome vieni kitiems sėkmės, ir išsiskyrėme, nes visų popieriai buvo į skirtingus kadru skyrius. Jeigu dar kuris išeisime iš tų skyrių, tai vakare 20 valandą susitiksime stotyje. Deja, nė vienas ten nebesugrįžome. Užsitrenkė durys daugeliui metų. Štai taip aš keliauju aštunti meteliai per Lefertovo ir Kirovo labirintus; toliau — Mordovijos, Solikamsko, dabar štai su jumis Čiurbajuje. Dar tik pusė kelio. O kas belikę iš didžios šalies karininko? Sudžiūvusi šakelė. Toks, draugužiai, mano trylikos metų kelias, septyneri dar priekyje.

Nutilo mūsų Vaniuša ir tyliai šluostė ašaras. Būtų geriau žuvęs fronte, seniai būtų pasibaigęs paniekintas egzistavimas.

Prabėgo visas mėnuo, ir nė vienas dar tos laisvės nepamatė. Tik pirmosios kregždutės — nepilnamečių dešimtukas šiaip taip buvo atrinktas ir išlydėtas į žadėtąją laisvę. Tarp jų ir mūsų jaunuoliai lietuviai.

Vėl pažadų srautas, vėl pasiteisinimai, kad nespėjama peržiūrėti bylų. O jų esama tūkstančių tūkstančiai,— ši kartą kagėbistai nemelavo.

Taigi per keturis mėnesius suspėjo peržiūrėti tik dvi partijas po 10 žmonių ir išleisti į laisvę. Berods irgi pateko pora lietuvių.

Mane jau išleido į darbus. Nors valgiau daugiau, bet davinys mažai tenkino, kamavo nepaprastas alkis. Turėjau normą dalytis į tris dalis,— iškart suvalgius dar labai skaudėdavo kepenis. Todėl **turėjau po truputį ir dažnai maistą naudoti, o tai buvo ne taip lengva, reikėjo eiti į darbą, nors dar eidamas siūbavau.**

1954 m. gruodžio viduryje paskelbė ketvirtą dešimtuką laimingųjų. Nusišypsojo ir man laimė. Žinoma, skridau padebesiais, kad jau išgelbėtas. Į sąrašą iš džiaugsmo net nebekreipiau dėmesio, kas pateko iš lietuvių. Atrodo, kad buvome trise, bet kas, nebeprisimenu. Tai buvo paskutinė grupė šiame lageryje. Nors man buvo likę šiek tiek daugiau kaip pusė metų bausmės, tačiau branginau kiekvieną dieną, **kad kuo anksčiau išsilaisvinčiau.** Protas šaukte šaukė laisvėn. Dienos virto savaitėm, savaitė mėnesiu.

Sunkūs darbai prasidėjo 35 kvartale. Keliuose namuose baigiami dažymo darbai, paleidžiama trasomis šiluma, o šaltis spaudė virš 20° C. Ropojom, bėgiojom visą dieną ant kojų, kad nesušaltų, nesustotų paleista šiluma.

Ir štai prieš pat Kalėdų šventes naujas KGB įsakymas — išformuojamas antrasis mūsų lagpunktas. Po pranešimo dar dirbome bemaž savaitę. Rinko vėl etapan, po tris mašinas vežė nežinia kur. Tuoj atlaisvino vieną baraką. Emė gabenti naujus gyventojus — zekus. Tai buvo kaliniai ne SSSR piliečiai, o Europos piliečiai — vokiečiai, lenkai, prancūzai, rumunai, japonai, bulgarai, vengrai, suomiai,— turbūt iš viso pasaulio. Statybų vadovas Prosalovas, tas doras ir apskritai geras statybų žinovas, griebėsi už galvos — tokiu svarbiu momentu šalina mus nuo tų darbų, kuriems laisvieji neparuošti. Priimti ir paleisti į namus apšildymą tik įpusėjo, reikia reguliuoti, viskas išalę, bemat paleistas vanduo virsta ledu. Pašalinus mus, per vieną parą sustojo ką tik pajungti namai. Paskutinę dieną mums išeinant, jau aižėjo peršalę radiatoriai. Išdažyti gražiausi namai virto čiuožyklomis. Staigiai sukomplektavo naujai atvežtųjų brigadas. Nesuspėjo išgelbėti, nes nežinojo, kur ką daryti, kur čiaupai. Pasidarė baisi suirutė.

Tačiau kagėbistų protai ir įsakymai svaresni už milijonų rublių nuostolius. Nesvarbu, vergai atstatys veltui, tad ko dejuoti.

Taip atsisveikinome su 35-jo kvartalo namų statyba ir su vyriausioju vykdytoju Prosalovu. Palinkėjo jis mums kaip žmogus greičiau išeiti į laisvę. O kagėbistai darbavosi sušilę — vienus atveždami, kitus išveždami nežinia kur. Kasdien kursavo po kelias mašinas į ten ir atgal, o mes šildėmės barakuose ir laukėm išvykimo eilės, kalbėjomės su atvykusiais.

Radome ir Japonijos lietuvi, karo aviacijos lakūną, kuris buvo amerikiečių numuštas ir pateko į rusų rankas. Gimęs Japonijoje, lietuviškai mažai bemokėjo, bet suprast suprato. Apsiašarodamas pasakojo ir džiaugėsi mus sutikęs. Vis kalbėjo, jeigu pavyks iš to žvėries nagų ištrūkti, būtinai grįšias į Lietuvą, atsivešias ir savo sesę, nes tėvai turbūt bus žuvę Hirosimoj nuo amerikiečių bombos. O sesė turėtų būti gyva, nes gyvenusi toli nuo tų vietų.

Buvo paskutinė diena prieš Kūčias, sėdėjome ant savo ryšulių ir laukėme, kada pakvies į mašinas, nes jau buvome vieni iš paskutiniųjų, išvežamų iš Čiurbajaus, naujai pastatyto kalinių rankomis už duonos paikę. Kodėl miesto? O todėl, kad tie trys statybos objektai bylojo, jog toje vietoje bus kada nors miestas, susijungs visi į vieną, nors dabar atokiai vienas nuo kito. Be abejonės, ir vardas jo bus kitas, nuplaus tą gėdingą pradžią naujom kartom nauju pavadinimu...

Atėję vyrai pranešė, kad vokiečių zekai griežtai pareikalavo iš lagerio vyresnybės kalėdinės eglutės. Ir va, sako, ji jau zonos kieme. Stato buvę karo belaisviai.

Besėdint ant savo rakandų ir kažką begalvojant, jaunas vyrukas, paėmęs atvirlaiškio lapelį, nupiešė mano atvaizdą ir padovanojo 1954 metų Kūčių dieną. Deja, jo pavardę irgi pamiršau; labai apgailėstauju, daug ką pamiršau. O tas piešinys gana natūralus, išliko iki šių dienų. Buvo liūdnoka dar silpnam žiemos vidury būti vėl gabenamam ant šaltų sunkvežimio grindų. Trūko tik dar sušalti, ir galėjau liūdnai baigti prie pat laisvės slenkščio. Bet ką darysi. Ten, naujoj vietoj, viską tvarkys nauja

vyriausybė, „mes padarėme, ką galėjome“ jūsų laisvei, ir sudie.

Tai tau ir amnestija! Apgaubtas partijos globos, sėdėk ir lauk, o ką gi darysi, viską žinai iš patirties...

Štai ir dundame per dykumą jau nauju plačiu asfalto plentu iš Čiurbajaus Karagandos link. Šis plentas buvo gana greit nutiestas. Darbavosi čia čekoslovakai. Pro automašinos bortus šmėkščiojo šachtų kalnai, naftos bokštai. Jų čia esama daugybė.

O mes jau lėkėme Karagandos gatvėmis, vejami anglies dulkių kamuolių. Tolumoje spingsi elektros lemputėmis kylantys į kalno viršūnę vagonėliai. Ten išpylę netinkamus anglies klotus, grįžta atgal į žemės gelmes. Ir taip dieną naktį tie kalnai vis auga ir didėja. Tamsoje blyksi tarsi žvakutės vėlinių naktį kapinėse. Pakilus didesniam vėjui ar buranui, dieną sutemsta taip, kaip tamsią naktį. Todėl čia visų juoda veido spalva — vietinių įgimta, ateivių — nuo šachtų dulkių. Tik saulėtą dienele pamatysi margom skarelėm moterų, o vyrų daugiau unirst formuotų nei civilių.

Atbildino dulkinus ir juodus prie didžiulio vielų aptvaro. Gerokai sustingę nuo šalčio, buvome tylūs ir kantūs — žinojome, kad etape neleidžiama plepėti, o ir nesinorėjo tokiose dulkėse atverti burną. Aiškėjo, kad čia bus mūsų nauji namai,

Ant geležinių, apraizgytų apšarmojusia viela vartų kabėjo gerai apšviestas užrašas — Dokas Nr. 2. Po gero pusvalandžio, o gal daugiau, vos nesuakmenėjus nuo šalčio ir dulkėto vėjelio, atėjo to aptvaro šeiminkai. Jau buvo naktis. Po komandos ropštėmės vos pakeldami sušalusias ir sustingusias kojas. Atvežę sargai dar pastūmėjo iš mašinos kaip vos išperėtus viščiukus, šaukdami:

— Greičiau, greičiau, netikėliai!

Tokius ir panašius etapus vykdo specialus sargybų konvojus. Surikiavę visus po penkis, atvarė arčiau vartų, kur mūsų laukė to aptvaro ponai su savo tarnais. Susidėstę ant staliuko mūsų bylas, viršininkai šaukė, kaip ir visur, pavardėmis. O mes turėjome kartoti vardą, tėvo> vardą, gimimo metus, prilipdytą numerį, straipsnį ir baus-

mės metus. Po penkis leido pro vartus. Už jų laukė komanda — čia pat smulkiai krėtė, čiupinėjo rūbus ir visa, ką turėjome. Vėl stovėjome po penkis kolonoje, kol visų neiščiupinėjo, o mes trepsėjome lyg drugio krečiami. Ir kaip tu, žmogeli, zekeli, atlaikai, pačiam dažnai nebesuprantama! Ir alkanas, ir tokiam šaltyje, bet gyvas tarsi vilkėtum kažkokį skafandrą, kuris nieko nebebijo ir viską atlaiko. Deja, ne visada ir ne visi — mūsų vis retėja ir retėja...

Buvome alkani, nes tos dienos davinio nebegavome. Nuvedė nauji ponai į vieną apšarmojusį baraką. Dviejuose tuščiuose kambariuose mus, gal 80 vyrų, patalpino. Be abejo, apsidžiaugėme, kad jau nors į šiltą patalpą. Greitai kritome vieni ant naru, kiti netilpę ant grindų, nes mūsų čia buvo trigubai daugiau, negu paprastai gyvenama. Išvarginti, greit sušilę sumigome, nes lageris jau senokai miegojo.

Naują aptvarą pažinome gana greitai — kitą dieną buvome sukomplektuoti į brigadas ir jau žengėme į šalia esančią zoną dirbti. Tai buvo medžio apdirbimo lageris — fabrikas. Dirbo tik kaliniai, prižiūrimi kelių laisvų meistrų. Gamino baldus, langus, duris statyboms. Šiaip jau svarbiausias darbas — miško pjovimas, lentų, balkelių, pabėgių gamyba.

Be perstojo veikė dviem pamainom pastatyti du galingi suomiški gateriai, kurių kiekvieną aptarnavo apie 30 zekų. Stovėjo ir du mažesni gateriai, kuriuos aptarnavo 12 zekų, į kurių brigadą buvau ir aš paskirtas. Apipjautą medieną apdorojo didelis kiekis zekų.

Atsidūrę naujam pragare, kur ne mažiau zekų negu Čiurbajuje, ištirpome tarp brigadų. Čia dar toks pat bjaurus režimas — lyg Stalinas būtų dar gyvas. Klipatų brigados dirbo zonoje, plovė grindis, šlavė takus nuo dulkių ir nešiojamų vėjo pjuvenų.

Ridenau rąstus prie gaterio iš milžiniškų krūvų, sukrautų už geležinkelio bėgių. O rąstų kalnų kalnai, milijonai kubų medienos. 4 vyrams reikia suspėti išrinkti, atridenti iki gaterio, kad nesustotų pjovimas.

Visa pamaina dirba tarsi automatas, tik pusvalandis pietų — trys šaukštai avižinės košės, 300 gramų duonos.

Norma čia didesnė, maistas geresnis. Tačiau sekinantis be poilsio darbas greitai padarydavo zekus klipatomis...

Pirmąją dieną po sunkios ligos gavęs tokį krūvį, vakare kritau be jėgų; supratau, kad, jau būdamas prie laisvės slenksčio, neišlaikysiu. Gali liūdnei baigtis mano> paskutinės dienos. Sukau galvą, ką daryti.

Pakilęs einu pasikalbėti su brigadininku. Mums vadovavo Ukrainos sūnus Losovcas, bebaigęs savo metus. Išdėsčiau savo bėdas, kad jau turėjau būti laisvas pagal amnestiją, kad esu tik ką iš ligoninės po beveik metų sunkios ligos, kad vos velku kojas. Jis buvo nustebintas,, taip pat ir visi brigados nariai, nes apie amnestiją politikiniams nieko nebuvo girdėję. Ot, gyvatės, gyvatės! Slepia, meluoja kaip ir visada. Bijo netekti vergų ir savo kėdžių, slepia amnestijos įstatymus. Buvau jiems tarsi geros naujienos pranašas. Po kelių dienų jau žinojo visas lageris.

— Reikalauk, reikalauk greičiau teisybės, netylėk! — šaukė visi. Taigi kitos dienos vakare jau buvau pas to lagerio viršininką. Jis apsimetė nežinąs tokio įstatymo, mūsų dokumentų paleidimui iš lagerio negavęs. Tad iškur jam žinoti, kad aš pristatytas paleidimui.

Grįžau nusiminęs, kad vargu ar pavyks ištrūkti. Bėda, kaip ir liga, viena nebūna, o tik kelios, kurios seka viena paskui kita, kol nesugraūžia žmogaus organizmo ir nepaguldo į kapą.

Norėjau protestuoti, šaukti, rékti, bet ką tu vienas vargšas padarysi! Reikia laiko, jėgų ir bendraminčių. O čia naujai įmestas į banguojančią jūrą tarsi šapelis, todėl esu bejėgis.

Svarsčiau, ką daryti. Ateidavo mintis protestuoti, neiti į darbą, sėsti į karcerį. Ne, čia ne tas kelias. O jei grįš tie amnestijos dokumentai? Valdžiai bus pretekstas prisikabinti ir panaikinti taikomą įstatymą.

Šis kelias netinkamas, reikia laukti, o laukimas gali visiškai palaužti sveikatą. Tad ką daryti? Ieškoti lengvesnio darbo, bet jų čia nėra. Gal šis kelias ir teisingiausias, reikia juo žengti. Vėl išileidau į pokalbius su brigadininku. Jis pasigyrė, kad jam likę visai nedaug. Greit išsisiąs į laisvę.

— Kad taip anksčiau, būčiau tave paėmęs savo padėjėju, apmokęs. Rekomenduočiau į savo vietą, tada ir ištemptum bausmės laiką.

Man nušvito akys, tarsi dangus atsivėrė. Kaip ant delno išdėjau, kad aš jau to darbo specas, Taigoje pastatęs tokią lentpjūvę. Išklėjau jam visa. Jis patikėjo, pažadėjo pakalbėti su laisvu meistru.

Rytojus atnešė be galo sunkią dieną — zonoje radome 20 vagonų su rąstais. Kiekvienai brigadai po vagoną reikia iškrauti, tikriau, iškelti rankom iš vagonų. Aukšti, virš galvos bortai. Keltai tik du, stipriosios brigados jas greit pasigriebia, iškrauna ir tuoj stoja pjauti rąstų. Kitom tenka tuos rąstelius kelti rankelėmis. Maža tik iškelti; jeigu ant dugno, tavo laimei, plonučiai rąstai, o jeigu stori, tai, broliukai, braška net sąnariai. O stumiant paklotais, atleidus ar pritrūkus jėgų, rąstas visus priplotų prie borto kaip blynus.

...Grįžome kaip viščiukai nuleistais sparnais, o jau nušambėjo bėgio dūžis, kviečias pietų pertraukėlei ir mažam atokvėpiui. Taigi po vakarykščio džiaugsmo valandėlės sunerimo vėl širdis. Dar labiau baugino žinia, kad tokių vagonų gausime dar daug, nes miško pramonė grąžina praėjusių metų skolą. Tai buvo tiesa — jų užteko visą sausio mėnesį.

Per tą laiką pavyko užimti brigadininko postą. Ukrainietis buvo geras žmogus, suprato mane ir pasistengė padėti. Pats išėjo sausio pabaigoj. Kaip su broliu atsisveikinome, palinkėdami kuo geriausios kloties naujame gyvenime. O mes kasdien ridenome po vieną vagoną rąstų į tą kalnelį ir sėkmingai toliau pjovėme lentas. Likusį pusdienį ilsėdavausi, nes buvau jau brigadininkas, nors man tos pareigos ir netiko, bet kenčiau. Viršininkai vis išsisukinėjo nuo mano reikalavimo paleisti...

Pagaliau vieną sekmadienį per barakusėjo pranašas, skelbdamas rinktis į klubą, kur atvykęs emisaras skaitys svarbius vyriausybės nutarimus kaliniams. Taip atkeliavo daugiau kaip po pusės metų ir į šį velnio labirintą amnestijos garsas.

Nieko nelaukęs, praardęs siūlę, išvyniojau užslėptą juodai dienai vieną penkiasdešimtinę, nulėkiau pas ze-

ka — klubo vadą. Išsakęs savo bėdą, išspraudžiau jam rankon ir paprašiau, kad įleistų mane į klubą ir paslėptų po scena prieš jų atvykimą. Tada aš pastosiu jiems kelią ir jau galutinai išsiaiškinsiu savo likimą. Jis abejojo, bet surizikavo savo tarnybą, nes tokią vietą lageryje reikia užsitarnauti. Bet penkiasdešimtinė irgi neprošal, jų čia gauti ne taip lengva. Todėl pasisekė jam ir man.

Atvyko emisaras ir būrys žvaigždėtųjų išpūstais raudonais veidais. Pūtė tuos pačius burbulus kaip ir Čiurbajuje prieš pusmetį.

Palindęs po scena, klausiausi tos didelės apgaulės, įkliuvęs blaškiausi lyg voratinklyje savo mintyse — ar pavyks išplėsti iš jų rankų paskutinius tris mėnesius nelaisvės dienų. Laukiau kaip tigras savo aukos, užgniaužęs kvapą, kad tik pasisektų.

Ilgas pažadų srautas pasibaigė. Vos tik spėjau pasirodyti už scenos, tuoj buvau sučiuptas prižiūrėtojų, iškrėstas, ar neturiu kokio įrankio. Ėmiau šaukti ir rėkti, kad man reikia pas viršininkus asmeniniu reikalu, kad mane paleistų. Būtų mane jau išgrūdę lauk, bet žvaigždėtieji išgirdę praskleidė užuolaidą. Čia visų akivaizdoje išpyliau reikalą nuo pradžios iki galo. Kur teisybė, kodėl esu nepaleidžiamas? Čia pat emisaras paklausė lagerio viršininko, ar aš kreipiausi. Atsakė nepamenas. Bet tokių dokumentų jis negavęs iš to lagerio, iš kur mes atvežti. Didysis pulkininkas pasakė, kad reikėjo išreikalauti ir sutvarkyti. Išsitraukęs knygutę, išklausęs visą reikalą, susirašė ir liepė laukti atsakymo. Taip vilkas liko sotus ir avinas sveikas.

Sugrįžęs į baraką, pasigyriau draugams, kad pasisekė. Liko tik laukti atsakymo. Daugelis zekų pralinks mėjo ir skaičiavo, kiek metų, mėnesių, dienų liko iki laisvės. Taip bekalbėdami, išvargę po sunkaus darbo, vienas po kito nusileidome į sapnų karaliją...

Rytą vėl keltis, greit ruoštis — kaušas balandas, duonos šeši šimtai gramų ir į doką už vartų. Sunkiai linguoja susigūžusi nuo šalčio zekų kolona prie vartų, o ten jau laukia vagonų vagonai. Brigadininkai bėga kiek įkabindami pasiimti vagoną su plonesniais rąstais, prie žemės krūvos...

Atrodo, kad specialiai nori tave išnaudoti iki paskutinės dienos ir valandos. Taip ir buvo, belaukiant to lemtingo atsakymo. Prabėgo trys savaitės. Išseko kantrybė, ėmiau ramintis, kad ir to emisaro žodžiai niekuo verti, nebus to atsakymo. Reikės, kaip sakydavo patys čekistai, sėdėti nuo skambučio iki skambučio.

Tik 1955 metų vasario 20 d. vakare po darbo atėjęs į baraką darbų vykdytojas, suieškojęs mano pavardę, pasakė, kad rytoj į darbą nebeičiau, nes reikšią važiuoti į teismą. Į teismą, už ką?! Plaukai atsistojo — vietoj amnestijos teismas.

— Duračiok, namo važiuosi, todėl ir į teismą. O kaip kitaip — ims tave ir išleis taip be niekur nieko? Pagal įstatymą, pagal taisykles, kaip priklauso...

Taigi rytą atsiseivkinau, manydamas jau nebesusitikti. Visi linkėjo kuo geriausios kloties, su nerimu laukė savo dienos, kai ir juos pakvies už spygliuotų vartų. O tokių zekų, kuriuos lietė tas įstatymas, čia buvo daugiau kaip pusė lagerio.

Taip prabėgo belaukiant to teismo dar dvi dienos. Pagaliau mus du iš to dešimtuko pasodino į sunkvežimį su dviem sargybiniais ir nubildino į kitą miesto kraštą — į teismą.

Keista būseną — paleidžiamas į laisvę, bet prieš šautuvo vamzdį: koks baisumas ir prievartavimas iki pat paskutinės sekundės. Kam tas teismas, niekaip nesuprasi bolševizmo logikos. Įvedė po kelių valandų laukimo į seną dulkiną namą, kur atėjo ir teisėjas su dviem tarėjais. Patikslinę, kaip ir visur, kas, iš kur, už ką, klausė, ar noriu, kad teismas svarstyto pagal tokį ir tokį partijos ir vyriausybės įsakymą. Atsakiau, kad noriu. Dar paskaitė kažkokią maldelę, pavartė bylos lapus, pakilo ir išėjo svarstyti. Galvoju, džiaugtis nėra ko, napanorės kuris, ir baigta, ir kukuosi toliau. Bet, ačiū Dievui, greit sugrįžo, nes nebuvo ko ten jiems veikti, bet taip reikia, — kam gi būtų teismas. Atsistojęs ėmė skaityti iš popieriaus lapo: išnagrinęję tokio ir tokio ir pan. ir neradę sunkinančių aplinkybių, teismas nutaria atleisti prieš laiką nuo tolesnio bausmės atlikimo. Girdėjo saugotojai mūsų abiejų teismo sprendimus ir, gavę kažkokį popiergalį, suko-

mandavo: „Stavaite, pojechali“. Automatus pasikabino jau ant pečių, nebelaikė atkišę į mus ir nebesodino ant grindų, o leido atsisėsti kitoje mašinos pusėje ant suolo.

— Tai ko nesidžiaugiate, kad jus paleidome?

— Kokia čia laisvė — nuo vieno lenciūgo prie kito pririšo,— atsikirtau, kad greičiau nurimtu.

— Tai va kokie jie, net teismui nepadėjo, o iškart keptų balandžių užsimanė,— porino abu su pašai pa.

Tegu sau kalba, ką nori. Taip sugražino vėl mus į zoną su nuoskauda širdyje. Ne taip greit, bro! išsikapsytysi kaip ta muselė iš voratinklio. Raudonas voras dar ilgai gers kraują, kurio ir taip mažai beliko. Grįžusius pasitikę su nuostaba klausinėjo, kaip viskas praėjo, kodėl gražino vėl į zoną. Visiems pasidarė aišku, kad čia tik akių dūmimas.

Rytojaus diena buvo rami, paikę vis dar davė, tad miegojome lyg iš didžios kelionės sugrižę, užmiršę sunkių darbų kasdienybę, kaupėme jėgas tai laisvei, apie kurią taip mažai nutuokėme. Kokia ji ir kur likimas vėl nutrenks? Mano kolega ruselis turėjo keletą anksčiau paleistų zekų adresų Karagandoje. Nežinojome, kur kiti iš Ciurbajaus dešimtuko, kur buvo nugabenti, į kokį lagerio punktą, ar jiems pavyko anksčiau išsilaisvinti. Jokių žinių neturėjome, todėl manėme, kad gal mes tik du atsitiktinumo dėka išėjome į tą teismą.

Per tris dienas išsikeitėme senus drabužius į švaresnius vatinukus ir veltinius ir laukėme, kada atsidarys tie „Sezamo vartai“. Prieš tai turėjome pasirašyti keletą popierių sandėlininkui ir kontoroje, kad neskolingi. Prie vartų atsiveikino su išlydinčiais zekais, su pažįstamais ir nepažįstamais bendražygiais, kurie irgi ne mažiau laukė tokios valandos. Pažiūrėjęs į jų liūdnas akis, staugu supratau, kokį nepaprastą kančių slenkstį teks peržengti tuoj pat, po kelių minučių. Tokios sugestijos pagautas, vos išgirdau vachtos tarpdury šaukiant ne numerį P—889, o pavardę — Ruskis! Tik vartininkui pakartojus, greitai lėčiau į jų kambarį, kur paskutinį kartą naršė mano mažą lagaminėlį ir porą sudėvėtų apatinių baltinių, čiupinėjo kišenes. Ar neišnešu laiškų ar kitų la-

gėrio atributų? Radę gautą tėvų man siųstą laišką perskaitė adresą, gražino.

— Tai gyvent į tremtį? — prakošė pro dantis vachtos viršininkas.

Toks buvo paskutinis palinkėjimas, matyt, uolaus. KGB-istų tarno.

Lipau į sunkvežimį, kuris stovėjo čia pat ir laukė. Nesidžiaugė širdis, bet ir verkt nebuvo ko. Ką tik peržengiau slenkstį, kurį šlifavo tūkstančių tūkstančiai vergų kojų. Vėjas stūgavo, žerdamas į akis šaltus savo gūsius ir anglių dulkes. Mašina lėkė siaurom, mažų namelių gatvėmis, čia išnirdama į didesnę, platesnę senovinių mūrinių dviaukščių namukų gatvę, čia vėl į siauras, nykias tarp šachtų ir anglies kalnų gatveles.

Liūdnai atrodė tos senovinės trobelės, nežinia kuo dengtos, nes ant daugelio namelių stogų matėsi sėdintys šunys ir televizijos antenos, daug vaikų palei juos. Tokių pat tamsių, kaip ir gamta.

Naujom akim žvelgiant, darėsi liūdna ir graudu; tokiuose nameliuose gyvena savos šalies žmonės, kur po jų kojomis neišsenkami turtai, o atėjūnai apiplėšia juos padedami vergų. Tokių kaip aš čia tūkstančiai. Tegu burzgianti mašina veža kuo toliau tuo nežinomybės keliu, nebeneriu matyti tų vaizdų, gana, pagaliau ir galvoje tuščia. Geriau pakalbėti su draugu, nes palydovas nebesėdi viršuje, o su vairuotoju kabinoje ir be automato, tik su pistoletu. Juk galime kalbėti laisvai, ką tik norim. Klausiu bendražygio, ką galvoja, ko tyli. Sako, negeros mintys sukasi galvoje, bet ką darysi. Juk blogiau nebus, kur nutrenks, uždirbsime vis daugiau negu lageryje. O ten bus, kaip bus. Su automatu nebestovės už nugaros. Tai gi ir aš taip galvojau. Matyt, teks tuos penkerius metus skursti jų nurodytose vietose. Ta amnestija—propagandinis triukas: dovanoję tris mėnesius, penkerius metus paliko.

Mūsų palydovas, išsiritęs iš sunkvežimio kabinos, stuktelėjo — išlipkite, atvažiuome. Ėjome to barako šaltu koridorium iki galo, atidarė duris: čia ir laukite, kada komendantas pakvies. Net nepasakęs, kur tas komendantas yra, nukaukšėjo atgal tuo koridoriumi. Kambarys didelis,

dviaukščiai narai, žodžiu, kaip ir lageryje. Kur ne kur pjuvenų pagalvėlė, o šiaip pliki gultai. Pečius kūrenosi, truputį jaukiau negu koridoriuje.

Sėdi du buvę zekai ir rūko machorką. „Sveiki vy-Tai“,— pasisveikinome. Taip ir prasidėjo pažintis. Iš jų gavome informaciją, kad tai persiuntimas, esame komendanto dispozicijoje. Atvyksta vergų pirkliai ir renkasi į fabrikus, į kolchozus, į šachtas, žodžiu, darbo yra, tik reikia sveikatos ir ukvatos,— pasijuokė. Na, o jei nenorite, galite ir čia voliotis, jei turite pinigų. Čia jau, brolyčiai, laisvas nelaisvėje. Čia jau neatneš vakare balandos, reikės patiems pasirūpinti ir užsidirbti.

Atėjęs komendanto pasiuntinys pranešė, kad komendantas išvyksta ir bus tik po poros dienų, tad galime būti ramūs. Paklausė, kokių specialybių naujai atvykusieji. Pasakiau, kad šaltkalvis instrumentininkas ir santechnikas. Tokių reikia. Bendrakeleivis sakėsi esąs statybininkas. Nieko daugiau nepasakęs, pasiuntinys išėjo. O mes sėdėjome ir klausinėjome vyrų apie padėtį, nes esame tarsi iš dangaus iškritę, nieko nežinome, kaip, kas, kur; kur pavalgyti, kur nusiprausti? Yra kažkur miesto pirtis, už dviejų kvartalų valgykla. Jei neturite pinigų, reikės pirma užsidirbti, o paskui valgyti. Čia tokių kaip jūs pilnas barakas, antradieniais būna komendantas ir atvažiuoja vergų pirkliai.

Buvę zekai neturi jokių dokumentų. Mudu, per garbingą amnestiją teismo išteisinti ir paleisti, irgi nieko neturime. Juokėsi iš mūsų tie du pagyvenę vyrai:

— Ar jau taip greit pamiršote, kur esate? Juk čia ta pati Drakono karalystė su visa atributika.

Jie teisūs, nėra ką atsakyti. Iš tikrųjų daugelis vyrų grįžo iš darbo nešini anglių dėže.

Siek tiek susipažinę su situacija, išėjome pasižvalgyti po miestą, kuris čia atrodė labai skurdžiai. Siame rajone buvo daug privačių namelių, kuriuose gyveno daugiausia kazachai. Namai statyti iš molio ir akmenų. Tai senovinė Karaganda. Visur iškabinėti radijo taškai, girdisi garsiojo kazachų dainininko Džambulo dainos.

Turėjome keletą anksčiau išlaisvintų kalinių adresų. Todėl pirmiausia pavakary ir pasukome jų link. Aš savo

adresato neradau, matyt, dirbo pamainoj. Todėl vykome draugo adresu. Žygis buvo vykęs — radome du jo pažįstamus, gyvenančius pas vieną moterį, dirbančią šachtoje ir nuomojančią pora kambariukų. Buvome džiaugsmingai sutikti, tuoj surengė puotą mūsų garbei. Seimininkė kepė bulves, atidarinėjo konservus, o vyrai spruko į parduotuvę visų negandų raminančiosios. Grįžo su pilnom kišenėm butelių, o pakeliui pranešė kaimynam, kad atvykę svečių iš anapus meridiano. Bemat prigužėjo natusų, olgų, marusių, žodžiu, šventė. Nespėjus dorai net užkasti, pakėlė tostą už mūsų atvykimą ir visa kita. Man raminančioji buvo pavojinga po ligos, bet atsiprašinėjimai nelabai tepadėjo. Laimei, šeimininkės dėka pavyko atsilaikyti. Visi buvome tarsi likimo broliai iš skirtingų respublikų, ėję tais pačiais keliais, sužalotomis sielomis. Čia jau galėjome nugramzdinti praeitį ir dabartį stiklinėje raminančiosios. Kad jos išvengčiau, turėjau nugalėti kuklumą ir pasakyti ligos priežastį. Jie suprato ir nebevargino. O labiausiai suprato Lidija:

— Tik pasilik, niekur nevažiuok! Aš tave išgydysiu, aš dirbu lignoninėj vyrsesute, turiu kur gyventi,— ir dar dar daug kitų pažadų.

Taigi sutiktuvės naujame kelyje buvo su perspektyvomis už prarastus jaunystės metus: lyg voratinklis tavo kelyje,— pakliuvęs būsi iščiulptas to paties raudonojo voro, nebegriši niekada. Tėvynė liks lyg tolimos jaunystės sapnas. Ne, greičiau iš čia, greičiau namo!

Tokia buvo mano pirmoji diena ir nakvynė be vielų tvoros, tariamoj laisvėj. Sukritome toje pačioje bakūžėje ant grindų, bet užtat šiltam kambarėlyje. Visi buvo įsismaginę, eiti niekur neberekėjo. Jokia čia laisvė, pririštas esi nematoma virvutė prie kokio nors sargo, komendantu vadinamo. Niekur nedingsi; o jei ir dingtum, tai vėl laukia sena zeko duoklė, tik gal kitoje citadelėje. Tik dabar supratau tą būseną, apie kurią pasakojo prižiūrėtojai, kad ne vienas ilgai sėdėjęs kalinys, išleistas į tokią laisvę, po kelių dienų grįžtas ir prašąsis vėl į lagerį. Taigi kaip gera esą be rūpesčių tose velnių peryklose, kad nebenori žmogelis laisvės.

Šiandien supratau, jie sakė tiesą. Ši diena ir buvo tas pirmasis antradienis. Visi barako gyventojai buvo namuose. Atėjo komendantas su grupe pirklių. Rinkosi — ką į šachtą, ką į kolchozą, ką į plytinę. Žinoma, kas sutiko, jokios prievartos. Žadėjo gerai mokėti ir bendrabutyje vieta, jei gerai dirbsime. Išsirinko pora dešimčių žvalesnių, užsirašė pavardes ir liepė laukti, kol komendantas išrašys leidimą, nurodys kur išvežamas. O tada jau pirklio mašinon, ir sudie.

Mano fizionomija ši kartą niekas nesusidomėjo, o pats nesisūliau. Turėjau dar užkeiktų rublių juodai dienai ir neskubėjau lišti į bet kokius pavalkus. Išgirdęs porą jaunų vyrų kalbant lietuviškai, tuoj prisistačiau. Vėl daug ką sužinojau, nes jie nuo rudens čia vargsta. Sako, norim susitauptyti pinigų, o per tą laiką gal atsiras padoresnė vieta, o gal kur ir toliau pavažiuosime. Nusibosim komendantui ir duos leidimą. O tie pirkliai, sako, yra nuskurę, nieko pas juos žmonės neuždirba, jie čia nuolatiniai svečiai, ant zekų sprando ruošiasi virti košę, mes juos pažįstame. Geras gaspadorius neieško pakelėse darbininkų. Mes, sako, dirbame prie vagonų,— tai iškrauti, tai vėl ką. Kai vagonų yra, reikia dirbti dieną ir naktį, gerai moka. Sako, jei norėsi, galėsim padraugauti. Geri vyrai buvo, bet ne man toks sunkus dabas. Bepigu jiems — sveiki, gali ir padirbėti. Geriausiai, sako, prie maisto, gauni pavalgyti ir namo dar parsineši.

— Tai, broliuk, tokios tokelės. Nenusimink, gyventi galima, tai ne už vielų. Žiūrėk, atsiras geresnė vietelė, ir bus šviesesnė dienele. O lietuvis kur bebus, niekad niekur nepražus. Tad aukščiau nosį, bus gerai. O jei bėda, padėsime.

Penktoji dalis

Sakoma, laikas gydo žaizdas. Gal ir taip, nuo savo likimo niekur nepabėgsi. Čia visi laukė savo likimo, o ypač lietuviai. Visi svajojo kuo greičiau grįžti Lietuvon. Gavę pasus, nieko nelaukę dūmė gimtinėn, palikę ir gerus uždarbius, ir tas geltonas dykumas, kolūkius, kasyklas; aukso smiltelėm nesidomėjo. O mūsų brolių čia buvo prisėta visur — tik mažiau gyvų nei mirusių... Besidairydamas sužinojau, kad jeigu šeima yra kur ištremta, leidžiama ten vykti. Todėl nieko nelaukęs dūmiau pas komendantą ir išdrožiau, kad mano senukai yra Krasnojarsko krašte, kad noriu vykti pas juos, nes jiems reikia globos. Išklauses pasidomėjo, kaip galiu patvirtinti, kad jie tenai. Turiu jų laišką, sakau. Rodyk. Pažiūrėjęs adresą, sako, gerai, galėsi vykti. O pinigų ar turi bilietui. Iš džiaugsmo sušukau:

— Turiu, turiu!

Tik vėliau draugai piktinosi, kam pasisakiau, kad turiu pinigų. Iš kur čia gali žinoti visas jų gudrybes. Padovanojai komendantui į kišenę, nes visiems, sako, išduoda kelionei iš jų kasos, būtų apmokėję ir tau. Nebegailėjau tų rublių, širdyje buvo šviesu, kad važiuosiu pas savus. Tai jau pusė laisvės, bus kaip bus, o ten gal ir sveikatą pataisysiu, ir pailsėsiu kiek.

Kitą savaitę gaunu maršrutinį popiergalį, kur nurodyta, nuo kur iki kur važiuoti tokiam tai piliečiui, vykstančiam į specapgyvendinimą. Parašas, NKVD antspaudas. Nukrypęs nuo maršruto baudžiamas kaip pabėgėlis. Per dvi savaites prisistato komendantūron.

Išklauses įprastinę grasinamą kalbą, nėriau pro duris. Praardęs vatinuką, išvyniojau porą šimtinių ir nudūmiau į geležinkelio stotį pirkti bilieto į „laisvę“.

Einu sau pirkti bilieto tremtin, einu drąsus, tiesus, nieko nematau, neklausiu. Tik staiga gatvelės pabaiga, visur nameliai. Akligatvis. Sustojau ir netikiu — čiupinėju

ausį, ar nesisapnuoja, o gal vaidenasi? Ne, viskas normalu, praėjimo nėra. Pasižvalgęs pasukau atgal ir paklausiau pirmą pasitaikiusią kazachę būryje vaikų, kaip nueiti į geležinkelio stotį. Ji man kazachiškai — karam ka ma kola. Matyt, nei ji, nei aš vienas kito nesupratome. Tik didesni paaugliai, supratę mano klausimą, pasakė; ju, ju, tam, tam ir rodė ranka atgal. Vadinasi, pasiklydau tarp tų samanotų trobelių, užsigalvojęs nepastebėjau posūkio ir atsidūriau akligatvyje. Čia gyvenimas tekėjo įprasta tvarka, nameliai tarpusavyje sujungti akmenų tvoromis. Ištrūkęs iš tų labirintų, greit kulniavau stoties link. Į ją reikėjo dar tramvajumi tolokai važiuoti. Pagaliau stotyje. Kasoje pasakė, kad yra bendram kietam vagone, kuriuo važiuoja visi mirtingieji. Yra kupė tik į Petropavlovską. Ką darysi, biedną, sako, ir bažnyčioj stumdo. Jeigu už savo pinigus, tai už savo; į tremtį, juk ne į atlaidus, o pas savus senokus, kurie net nesapnuoja, kad aš atvažiuosiu kada pas juos.

Tai gi lygiai pusiaunaktį iširioglinau į tą Maskvos traukinio kajutę. Palydovė nelabai jau linksmai nužvelgė nuo galvos iki kojų. Bet patikrinusi bilieta pakartojo kajutės numerį ir įleido, supratęs paukštį iš plunksnų. Dokumentų neprašė. Štai sėdžiu kaip pilnateisis sąjungos pilietis, nė karto gyvenime nevažiavęs tokioje švarioje, takais išklotoje vagono kajutėje, dar pusiau minkštoje odinėje sėdynėje. Tai bent gražumėlis su veidrodžiais! Už dešimties metų užprakituosius paskutinius užkeiktus juodos dienos rublius. Štai kada jų tau prireikė. Tik širdis susigūžė, žvilgtelėjau langan, ar ten nesimato geležinių grotų. O gal čia tas pats Stolypino grotuotas vagonas, kuris iš Klaipėdos į Vilnių gabeno. Kūnas tik pašurpo, bet langas buvo be grotų, o duryse vietoj grotų — veidrodis ir liūdna mano fizionomija.

Buvo natūrali atsisveikinimo naktis su juodojo aukso dykumų šalimi, su keturiais su puse metų, praleistų tarp mirties ir gyvenimo. Jų žymės lyg antspaudas pasiliks visam laikui, kol plaks širdis. Greičiau greičiau, traukiny, iš čia! Ačiū Dievui, pajudėjome.

Kelionė vyko įprasta tvarka, vagone šilta, jauku, važiuoti saugu. Taip mūsų tyli kelionė tęsėsi pusantros pa-

ros. Mano kaimynas generolas miegodavo arba leisdavo laiką restorane, o aš vienas gėriau arbata, mintimis lankiausi nežinomam krašte, kur mano senukai vargsta. Doriai nežinojau, kaip gyvena, nes laiškėlis buvo trumpas tėvelio ranka rašytas. Esąs turtingas žemės kraštas; gyvena sunkiai, užsidirbti duonos nebegali, nes nebeturi sveikatos. Tad sėdėdamas ant minkštos odinės sofas, žiūrėjau į generolo munduro, kabančio prie durų, žvaigždės ir galvojau, kiek tos žvaigždės nuleido kraujo frontuose, jeigu jis buvo. Kariniai ženklai rodė, kad jis priklausė tiems daliniams, kurie globojo zekus visuose krašto lageriuose. Tos žvaigždės pelnytos už kruopštų darbą Liuciferiui.

Kitos paros naktį sustojome jau Petropavlovskė. Man reikėjo persėsti į Krasnojarsko traukinį iki Ačinsko, o ten vėl kraustyti į Krasnojarsko—Minusinsko traukinį. Vis turėjau dar primokėti. Iki Ačinsko jau važiavau nevalgęs dvi paras, vagono konduktorė buvo gera, duodavo vis arbatos be pinigų. Buvau atsisakęs arbatos, minėjau, kad nebeturiu kuo mokėti. Ji vis tik atnešė, cukraus dar vieną porciją pridėjo. Sužinojusi, kad vykstu pas tėvus į tremtį už savo pinigus, priminė, jog už kelionę turėjo apmokėti, niršo — dar ir kalinį apiplėšė. Matyt, moteris gerai žinojo tokius dalykus, bet pasakoti ką nors bijojo. Tik supratusi mano kelionės bėdas, pažadėjo komposteruoti traukinyje mano bilieta — į Minusinską iki Užūro bendram vagone. Papasakojo, kad po dviejų parų būsiu Užūre, kad traukinio reikės laukti pusę paros, o ir ten liks virš trijų šimtų kilometrų.

Tai buvo nuostabiai geros širdies moteris, matyt, sena geležinkelininke, daug girdėjusi, daug mačiusi. Aš jai be galo buvau dėkingas už paslaugas ir nuoširdų išaiškinimą. Jeigu ne ji, nežinia, kaip būčiau pasiekęs kelionės tikslą, nes buvau velniškai alkanas. Būtų reikėję Ačinske duoneliuoti, sustojus ieškoti darbo, kad galėčiau pavalgyti.

Ačinske išlydėdama davė sumuštinį, šiek tiek atsigaivau. Norėjau jai pabučiuoti ranką, bet ji nesileido, gėriau, sako, aš tave pabučiuosiu kaip savo sūnų kadaise — ir pravirko. Abu šluostėme ašaras, vienas kitą su-

pratę, susijaudinę, pagauti žmogiškų išgyvenimų. Traukinys ėmė mažinti greitį, artėdamas prie stoties. Nuoširdžiai jai padėkojęs kaip motinai, išlipęs dar nusilenkiau, nukėlęs kepurę, dėkojau rusei motinai, kurios pečiai jau palinkę po bolševikų našta kaip daugelio Rusijos ir kitų tautų motinų.

Sniego kalnai, tarp jų vos matosi sunkvežimių pravažinėtos miesto gatvės. Žmonės vaikšto siaurais pravažintais takais. Toks atrodė baltas, snieguose skęstantis, po nakties naujai užkloto storo sluoksnio prislėgtas Ačinskio miestas. Tai didžiulė geležinkelio Rytai—Vakarai Sibiro magistralė su daugybe atšakų į miškų ir šachtų statybas.

Pasitikslinę išvykimą, kamputyje sugrauziau dovanotus sausainius; buvau laimingas keleivis, vienas iš daugelio šimtų ir tūkstančių čia praeinančių, pravažiuojančių. Daug panašių į mane — su šimtasiūlėmis. Tik nedaugelis su kailiniais ar šiaip gražiau apsirengę. O kailiniuoti, juodi — tai milicija. Balti — tai kariškiai ir žinomi pirkliai. Baltais ruda oda apsiūtais veltiniais — tai oberpirkliai, direktoriai, šachtų viršininkai.

Paprašęs puoduko, atsigėriau šilto vandenėlio, kurio didžiosiose stotyse būna nemokamai tam tikromis valandomis. Tai vienintelis Tėvo rūpestis savo liaudimi — karštas ir nemokamas vandenėlis. Pasidarė šilta visame kūne; nors pati stotis pilna keleivių ir apkūrenama, bet gana šaltoka. Su mažais vaikais susigūžę prie geležinių apskritų pečių, keleiviai laukė savo traukinių. Laikas slinkte slinko, prailgo tos valandos, kurias reikėjo išlaukti, kol vėl galėjau keliauti Užūro link.

Sėdėjau bendrame vagone, kur visa pagrindinė tarybinė liaudis keliauja — bemaž kaip silkės bačkoje, — su ryšuliais, mažais vaikais. Tai kolchoznikai, miškininkai, šachtininkai ir kitokių profesijų žmonės. Daugelis, įsimaiginę nuo baltakės, rūkė ir lošė kortomis ant lagaminų; keikėsi ne blogiau už lagerininkus. Visa tai manęs nedomino, nes ir aš buvau tarp jų savas pilietis, nors ir tuščiu pilvu. Labai norėjau valgyti, bet prašyti valgančiųjų nedrįsau. Tik tabako dūmai troškino, lyg mėsa rū-

kyte rūkė; niekas dūmų nevengė, visi vyniojo ir vyniojo naujas machorkos suktines ir traukė kiek kas norėjo. Vagono palydovas buvo vyras, taip pat rūkė, — tai ir buvo blogiausia. Tokioj kamšalynėj išeties jokios, visi taip įpratę. Dar atsinešė degtinės, žodžiu, važiuome linksmi, kol neišlipo tie pypkoriai. Tik tada likusieji atsikvėpėme, atidariau duris stotyje. Gavę gryno oro, daugelis ėmėme snausti...

Buvo kitos dienos pavakarys, o traukinys vis vežė ir vežė, raitėsi tarp kalnagūbrių, sunkiai įžiūrimų pro apledėjusį langą. Paprašiau konduktoriaus, kad išpėtų, kada išlipti, nes čia traukinys stabteli tik keletą minučių, turi būti pasiruošęs greit išlipti. Laukimo valandos buvo ilgos lyg ištisos naktys, o mintys jau braidė kažkur nepažįstamoje Krutojaro stotelėje. Ar pavyks žiemos vidurnakty susirasti savus, prikelti miegančius senokus. Alkis lyg ir nebekankino, nebebuvo kada galvoti apie valgytą. Tik burną džiovino, darėsi saldu. Gurkšnojau mažais gurkšneliais dar truputį šiltą kipiataką. Štai konduktorius šūktelėjo:

— Stancija „Krasnyj jar“, toliau — Krutojar.

Nebuvo malonūs tie pavadinimai, deja, mano gyvenimą lemiantys. Susisagstęs bušlaką, tariau labos nakties nemiegantiems keleiviams ir su savo lagaminėliu išėjau į tambūrą; laukti dar reikėjo visą valandą. Sugirgždėjo šalčio sukaustyti vagonų stabdžiai, sustojo traukinys, išsodinęs vieną vergą ilgiems metams tame Krutojare. Vėl čiuptelėjo Sibiro šaltukas, lyg senas pažįstamas pabučiauvo į šiltą alkaną veidą.

Ir iš tikrųjų vidurnaktį vienut vienas stotelėje, nė gyvo žmogaus; vos spėjau pasivyti stotelės budėtoją ir pasiklausti, kaip man toliau keliauti į šlovingąjį Stalineco ūkį. Tas viršininkas nužvelgė: iš kur būsiąs, kad nežinąs to ūkio? Sužinojęs, kad komandiruotėn atvykęs specialistas, išdrožė, jog reikis grįžti atgal apie kilometrą bėgiais, o ten jau dešinėje ir rasiąs tą vietą. Tad nieko nelaukęs ir padėkojęs už informaciją, patraukiau džiūgaudamas, kad netoli teks klampoti per pusnynus.

Bėgiai giliai snieguose, eiti sunku, bet galima. O priartėjus ir pasukus per laukus į kaimelį, reikėjo tiesiog

ropoti per pusnynus be jokio kelio. Čia tai buvo jau nelengva. Supratau, kad toli negalėčiau nueiti, nes kojos nenorėjo klausyti. Bet matydamas ne per toliausiai šviesą ant stulpo, pailsėdamas pusnyje, ropojau žingsnis pažingsnio vis pirmyn ir pirmyn. O vėjelis pavymui greitai spėjo užlyginti ir mano pėdsakus. Jeigu ne ta stulpo lemputė, nežinotum iš kur atėjęs ir kur reikia eiti. Tada jau būtų kelionės pabaiga. Bet protas neleido ilgam sustoti, nes dažnai vėjo gūsiuose ta lemputė lyg pradingdavo. Mane ėmė baiminti, ar ne haliucinacijos, ar iš tikrųjų yra lemputė ir tas kaimas. Reikia sukaupti visas jėgas ir nebesustoti — ropoti, ropoti, ropoti... O kojos nenbenori klausyti.

— Na, gerosios, neškit ir veskit, nes aš savo noru, už savo pinigus atvažiavau; jau be sargybos, be konvojų, nepaveskite, neškite, jau visai netoli, anava matau lemputę šviečiant.— Ir pajutęs jėgų antplūdį, pakėliau galvą ir išsigandau — vėl prapuolė ta lemputė. Dieve, Dieve, nejaugi haliucinacijos? Nuo tokių minčių tiesiog apgvaibau, nebeištraukdamas kojų iš pusnies. O Sibiro laukų vėjas stūgavo ūbavo, supustydamas kalvelę šalia manęs sėdinčio. Atrodė, kad tuoj mane užliūliuos ir užmigdys baltuos savo pūkų pataluos.—

Po kelių minučių blykstelėjo virš galvos lemputė. Pakėliau galvą — vos už kelių metrų stulpe švietė ta pati kelrodė lemputė. Iš paskutinių jėgų, truputį pailsėjęs, išsikapsčiau ir puoliau prie to išganingo stulpo. Apsikabinęs jį lyg mažas vaikas pravirkau. Stovėjau apsikabinęs džiaugsmo ekstazėje, sukausi apie jį, nes prie stulpo sniego buvo mažai, ir žiūrėjau, kur toliau man eiti. Visai netoliese stovėjo ir nameliai balti — apipustyti, apsnigti, beveik nežiūrimi tarp tų sukastų pusnyų. Nusikapstęs iki pirmo artimiausio namo, ėmiau belstis. Tačiau beviltiška — niekas nė nemano laukti tokiu laiku svečių. Slenku prie kito namo, beldžiu beldžiu, bet niekas nesiteikia atidaryti. Ir taip iš eilės. Ėmiau nuogastauti, gal nebegyvi ar bijo vidurnakty išsileisti. Galop į vieną trobą besibeldžiant, pajuto šunelis, ėmė smarkiai loti, de-ja, ir čia niekas nesiteikė išsileisti. Tik šunelis išlydėjo garsiai bardamas tokią naktibalda į gatvę. Jo lojimas su-

kėlė visos gatvės šunis. Tuoj atlėkė du didžiuliai šunys ir ėmė čiupinėti mano blauzdikaulius. Sunkiai sekėsi jau nuo trijų keturkojų gintis, nes kojos buvo nelabai paklusnios. O šuneliai naktinio keleivio, matyt, nepageidavo.

Pagaliau iš atokiau ėmė šaukti žmogus:

— Kto idiot?

O šunys lyg pašėlę puola ir ardo mano drapanas. Saukiu, pasiimkit šunis, jau drasko. O jis vis tiek klausia — kas eina. Sakau, čeloviek, ne medvedj. Jis dingo minutei — mat išsigando senukas, čiupo medžioklinį, o tada jau drąsus artinosi prie manęs. Apramino savo šunis. Buvo senyvas žmogus, kooperatyvo sargas. Smulkiai mane išegzaminavęs — kas aš, koku reikalu tokį vėlyvą laiką ir dar tokioje pūgoje čia atsiradau, įsitikino, kad ne plėšikas, o tremtinys pas savo tėvus. Dar vis klausinėjo ir kamantinėjo, kol galiausiai pasisakė žinąs, kur apgyvendinti mano senukai. Jiems užleidęs savo žemianką — ožkidę. Sako, nuvesiu, čia ne per toliausia.

Bridome nakties pūgoje tarp užsnigtų, užpustytų namelių, vos perlipdami per didžiules pusnis, kol pagaliau priėjome kažkokį sniego kalną, kuriame vos matėsi juoduojanti durų viršutinė dalis.

— Belskis, žadink. Toliau neik, tenai didelis kanalas, įgriūsi, nebeišlipsi iš tų sniegų.—Atokiau stovėjo ir laukė, ar prisibelsiu taip vėlai. Žengiau drąsiai prie to Sezamo kalno ir ėmiau belstis į iš karčių sukaltas mažytes dureles. Tačiau vėjo gūšiai nešė mano balsą šalin. Jokio garso. Tik vėjas kvatojasi, kažkur barbena, vaitoja stogo skarda, lyg tyčiodamasi iš mano nesėkmių. Kepurę pakėlęs gnybau sau į ausį ir įsitikinau, kad nemiegu. Vėl ir vėl ėmiau belsti į tas karčių duris, garsiau ir garsiau šaukti, tačiau atsako jokio. Prisiminiau, jog turi būti koks nors langas,—juk be dienos šviesos gal negyvena. Tad ėmiau šliaužti palei tą sniego kalną ir ieškoti langelio. Apėjau iš dviejų pusių — jokio langelio; liko trečioji, kuri atsukta į kanalo pusę. Bijodamas nusiristi į jį, nes buvau išpėtas sargo, pamažu vis tik ryžausi pamėginti toį pusėj surasti ir pasibelsti. Vos praslinkęs pora metrų, suradau dar nevisai užpustytą langelį, kurį tėvelis

kasdien turėdavo atsikąsti, kad įeitų dienos šviesa. Atsikąsęs gerokai sniego, ėmiau belstis ir šaukti:

— Tėveli, tėveli, atidaryk! Tai aš, sūnus Antanas! Atidaryk, atidaryk, tėveli!

Tai buvo dešimties metų vilties šauksmas Sibiro laukų pagairėje, ožkų žeminėje, sniego kalne, ieškant savo gimdytojų. Ar jie laukia? Laukia, bet nežino. Ar galėjo žinoti, kad teks ožkidėje glūdėti sulaukus gilios senatvės? Ar galėjo žinoti? Žodžiai stingo krūtinėje. Klūpojau prie langelio, tirpdžiau langelio ledą ir vis beldžiausi, ir kartojau tuos pačius žodžius daug daug kartų, kol pagaliau pratirpo lopinėlis stiklo ir išiziebė viduje žibalinė lempa. Išgirdo, pabudo! Šaukiau dar garsiau:

— Tai aš, aš, nebijokite! Sūnus Antanas, sūnus Antanas! Aš, aš!

Tėvelis, jau aiškiai išgirdęs mano balsą, nuėmė kartelę ir atidarė dureles.

— O Jėzau, Jėzau, Antanėli, ar tai tu? Ar tai tu vidury nakties?

— O Jėzau! — sušuko ir mamytė.— Ar tu dar gyvas? Ar su visam? Ar pas mus? Juk sakiau tau, tėvai, jau prie lango pažinau, kad tai Antanėlis beldžias. O tu vis abejojai, kad koks girtuoklis paklydėlis tokioj pūgoj baldojasi. Man pats Dievulis širdyje sakė, kad tai Antanėlis sugrižo...

Nusimečiau jau šiltoje žeminėje snieguotus ir suregėjusius savo apdarus; apsikabinome visi trys ir skaudžiai skaudžiai pravirkome — lyg naujai užgimę maži kūdikiai. Nuplovėme ašaromis daugelio metų skausmus, daugelio metų kančių ir pažeminimo, vergijos, klastos ir smurto kelius. Taip pat apiplovėme saldžiomis ašaromis išsopusias, iškankintas, bet nepalūžusias, dar gyvas širdis.

Ožkidė buvo ne taip bloga, tėvelis dar iš rudens užglaistė karčių tarpus moliu, pasimūrijo mažą krosnelę, susirankiojęs keletą plytų. Storai apkasta iš lauko juodžemiu, žeminė buvo gana šilta. Žiemą tereikėjo tik sukūrenti kelias pliauskas. Tėvelis buvo darbštuolis, mokėjo dirbti viską. Pasaulio žemynus apkeliavęs ir čia įsikūręs, žiemojo šiltai. Čia pat iš karčių sumeistrauti gultai. Tarp jų toks pat stalelis. Žodžiu, viskuo, kas reika-

linga ir būtiniausia, pasirūpinta. Tik maža oro ir kvepia žeme. Tuoj tėvelis užkūrė krosnelę, o mamytė ieškojo kruopų, žadėjo išvirti košės. Ir ne bet kokios, o kvietinės, grynos kvietinės su spirgais. Nustebau, kad ir spirgų turi, iš kur, sakau, mama?

— Ogi, vaikeli, tu nežinai, kad Staselė, tavo sesė, su šeima atsikėlė čia gyventi iš tų Balturino miškų. Tai ir atnešė nupirkus lašinukų. Dabar jau bado nebejaučiame, išgyvensime. Visi būsim jau vienoje vietoje ir kartu. O ir tu grįžai. Čia kraštas turtingas, kviečių laukai liūliuoja, duonos sočiai, tik reikia užsidirbti. Mums buvo sunku, kol buvome vieni, nes dirbti jau nebejaučiame, o veltui nieko niekas čia neduoda. Tėvelis pirmais metais vasarą dar sargavo, dirbo grėblius kolchozui. Taip ir vargome, sunku buvo, vaikeli.

Jau garavo kvietinė košė su spirgučiais ant stalelio. Persižegnoję visi valgėme kaip per Velykas, gardžiavomės. Tik man, išbadavusiam kelias paras, buvo pavojinga, turėjau susilaikyti. Užgėręs arbatos, tiesiog apgvaičiau, pasidarė nepaprastai gera, bet silpna. Tėveliams teisybės pasakyti nenorėjau, kad mano kelionė buvo tokia sunki, alkana; už savo grašius tremtin pas savus. Akys jau merkėsi nuo didžiulio nuovargio ir atsipalaidavimo po visų išgyvenimų. Tuoj nugriuvau ant tų gultų ir užmigau saldžiu miegu šiltoje žeminėje.

Pakirdau jau popietę nuo šurmulio žeminėje. Tėvelis jau rytą nuėjęs pas sesę pranešė apie mano sugrižimą. Jinai atėjo su svainiu ir atsinešė dar šiltus pietus mane pasveikinti atvykus. Buvo jaudinančios minutės, kurias sunku išsakyti.

Pradėjęs atgauti jėgas, vis dar negalėjau priprasti prie to, kad jau nebestovi už nugaros su automatu, kad tai kažkokia pusiau laisvė. Net pamiršau, jog man reikia prisistatyti komendantūron, teisingiau, įsiregistruoti tremtinio teisėmis. Ir ieškotis darbo...

Šis tarybinis ūkis „Zerna sovchoz Stalinec“ buvo ne be reikalo pavadintas tokiu vardu,— iš tikrųjų čia buvo derlingiausia juodžemio zona, kur augino žieminius kviečius, gaudami nepaprastai didelius derlius. Sėjo ir kitas

kultūras. Pasisekė tremtiniam, patekusiems i šį žemės ūkio aruodą; tik pirmieji metai buvo sunkūs, kol dirbo be atlyginimo už valdišką paikę. Vėliau vietiniai, pamatę, kad tie „fašistai“ — jokie ne fašistai, o darbštūs žemdirbiai bei ūkininkai, tarnautojai ir meistrai lietuviai, pakaitė požiūrį ir pradėjo mokėti atlyginimą, žinoma, mažiausią už sunkiausius darbus. Bet kantrūs ir darbštūs broliai parodė, kaip reikia dirbti, ir išigijo šiokią tokią pagarbą. Tada jau gyvenimas pagerėjo. O po Stalino mirties ir visai palaisvėjo. Šiame ūkyje dirbo kelios dešimtys lietuvių šeimų. Daugiausia iš Marijampolės apskrities.

Reikėjo vykti komendantūron į Užūro rajono centrą, kur buvo visa to rajono valdžia. Įgijęs tremtinio teises, galėjau susirasti sau darbą ir teisę gyventi tik šiame rajone. Dokumento jokio, nes beteisis dar penkeriems metams. Tik pažymėjimas, kad zekas, atbuvęs kalėjimą nuo tokių iki tokių metų pagal tokį staipsnį.

Svainis vieną šeštadienio vakarą suruošė vakarienę mano atvykimo garbei ir susipažinti su čia gyvenančiais tautiečiais. Svainis, kaip geras specialistas, siuvėjas, vientintelis turėjo padoresnį ir didesnį kambarį dar negriūvančiame moliniame baiake ir dirbo vadinamojoje siuvykloje. Siuvo viso ūkio grietinėlei rūbus. Šiaip taip aprenge iš savo turimų drabužių ir mane, jaučiausi neįprastai nedrašiai. Mano buvus prieš dešimtį metų jaunatviška bendravimo energija kažkur dingusi, lyg po žeme palaidota. Kažkas paslėpta tolimoje praeityje, glūdi lyg gyva siela, uždaryta stikliniame inde. Šį vakarą sugužėjo beveik visi tremtiniai, daugiausia jaunesni vyrukai ir merginos, o ir šiaip pagyvenę, jau apsipratę su tuo Sibiro tremtinių gyvenimu. Žinoma, susipažinti su nauju eksponatu iš ano pasaulio. Jie jau lyg ir pamiršo bado šmėklą, nejaučia jos gniaužtų. Juokauja, klausinėja mane, kaip ten, tame Velnio aptvare, pasisekė iškėsti. Pasisekė! Gėda buvo pasisakyti, kad už savo grašius atvažiauvau čia pas juos, kad kelionėje vos iš bado prie pat žeminės nesušalau. Būtų buvusios ne sutiktuvės, o laidotuvės. Vis negalėjau pasijusti savas toje tautiečių tremtinių aplinkoje, kur jie natūraliai, pakeldami taurelę, gurkšnojo karčiąją, užtraukdami dainelę „Leiskit į tė-

vynę“ ir kitas, taip širdžiai mielas, žinomas, išsiilgtas. Tačiau man žodžiai stingo kažkur krūtinės gilumoje. Buvau drauge su jais, bet kaip stebėtojas. Veltui mėgino mane išjudinti, pažadinti, prašė pamiiršti, kas buvo; suprato gal mano padėtį ir nuoširdžiai užjautė.

O aš, žiūrėdamas į juos, galvojau, kokia nemirtinga ta laisvė, šaudyta, marinta, kankinta pačiais šiurkščiausiais metodais; o ji gyva, gyva, tik paliesk ją, ir suskamba tarsi arfos styga, tuoj išskris per kalnus, miškus ir klonius į ten, kur gimė, kur jos gražiausia pasaulyje gimtinė, kur buvo laisva skaisčioj dangaus mėlynėje. Viskas buvo gyva atmintyje po daugel prabėgusių metų, bet kartu ir neįtikėtina, kad štai iškeldinta tauta susirenka mažon krūvelėn, užtraukia dainą apie Tėvynę. Daugelis jau septintus metelius kaip Sibiro padangėje gyvena. Jau daugelis šiaip taip įsitaisę tame ūkyje — kas staliais, kas statyboje, jaunesni — šaltkalviais, traktoristais ar vairuotojais dirba. Įsikūrę duonelės nestokojo, nes čia kviečių kraštas, galima nusipirkti kiek nori. Kolchoznikai už darbadienius gauna tik grūdais, jų nesunaudoja, veža į turgų parduoti.

Krutojaras — tai to ūkio centras, čia pagrindiniai valdžios svertai — direktorius žydas Livšis, čia automašinių garažai, lentpjūvės, grūdų džiovyklos ir visa kita. Dar keturi skyriai išsidėstę į visas puses. Kiekviename skyriuje — buvęs kaimas, iš kurių daugelis vietinių išsikėlė arba likę senukai. Tuose skyriuose buvo ir lietuvių, lenkų, latvių ir tuvių šeimų.

Susipažinus su aplinka, reikėjo ir man pradėti dirbti ir kurtis, nes tokioje žeminėje, nors ir šilta žiema, bet nėra kur nė apsisukti trimis žmonėms. Nutariau dirbti ten, kur duos bent šiokią tokią padoresnį kambarį, nors visi broliai lietuviai gyveno skurdžiuose samanų barakuose po vieną kambarėlį šeimai. Bet nebūtų darbštuoliai — susiremontavę, susitvarkę kentė ir laukė geresnių dienų.

Ko ne ko, o darbo rankų čia visur reikėjo; ypač tas sovchozas jų stokojo. Ir tremtiniai neužpildė tos spragos. Visur apžiūrėjau — ir Užūro mieste, ten taipogi buvo darbų statybose. Pažadėjo akmeniniame name, bet,

pamatęs drėgnas sienas, atsisakiau tos laimės. Užūras — senovinis Krasnojarsko krašto miestas, apie tai bylojo senas prekybos centras, daug senobinių akmeninių pastatų, būdingų to krašto architektūrai. Užūro mieste daug lietuvių šeimų ir jaunimo, todėl ir man norėjosi čia išsikurti. Bet buvau ne vienas, be to, reikėjo rūpintis pastoge. Todėl, kol kaupiau jėgas, turėjau daug ką apsvarstyti ir pasiruošti darbui. Sveikata sunkiai taisėsi, kepenis gerokai dar paskaudėdavo, nes maistas iš esmės pasikeitė. Nusilpęs organizmas nesugebėjo tiek daug kalorijų išsivinti. Tai neramino — ar galėsiu normaliai maitintis ir dirbti.

Bet niekur nedingsi, ką turi, tuo duri, tempk savo jungą, jeigu nori egzistuoti šiame tolimam krašte. Ilgai nelaukęs, jau tariausi su statybų viršininku Aleinikovu. Išklauses, ką sugebu dirbti, pažadėjo priimti statybos darbams ir tarpininkauti butui gauti. Buvau priimtas jo dispozicijon. O vasarą pažadėjo ir kambarį su virtuve naujai statomame name. Nors ir nelabai galėjau tikėti, bet vis tik geriau žvirblis rankoje negu briedis miške. Buvo aišku, kad badauti nebeteks, o visa kita man jau antraeiliai dalykai.

Viskas buvo taip neįprasta tariamojoje laisvėje. Dirbome su beveik bendrapavardžiu Albertu Rūškum visus santechnikų, mūrininkų, dažytojų, krosnininkų darbus. Žodžiu, buvome universalūs parankiniai, kur tik greičiau reikia, ten mus ir siunčia. Naktimis iškraudavome su rasta grįžusias automašinas. Taigi kaip ta barbė juodadarbė — ir šen, ir ten, ir užpečkin. Mano Albertukas buvo pražygiavęs visą Vokietiją Raudonosios armijos gretose, kovėsi su fašizmu iki paskutinės karo dienos už komunizmą. O jo tėvus iš Alsėdžių valsčiaus išbildino į Užūro rajoną, į šį ūkį. Grįžusį į namus, sugriebė kagėbistai dar su kariška uniforma, atgabeno pas tėvus. Jo seni tėvai buvo tvarkingi Alsėdžių ūkininkai. Žinoma, senukai džiaugėsi sulaukę ne žuvusio sūnaus, o tremtyje paramos. Toks jau tas bolševizmas.

O laikas nelaukė — bėgo savo įprastu tempu. Aušo pirmas pavasaris toje tremtyje. Artėjo pavasario šven-

tė — šventos Velykos. Visi tremtiniai tą sekmadienį šventė, pasipuošę vaikščiojo vieni pas kitus. Prisikepę pyragų, prisidažę margučių, vaišinosi. Niekas netrukdė, visi klausinėjo mane, kaip ten tuose lageriuose.

Pirmas pavasaris Sibiro juodžemio zonoje. Kalnai sniego greit tirpo, mažytis upelis Čereša virto didžiule galinga upe, nešė ledus, skubėjo kažkur į man nežinomus kraštus. Prasidėjo išalo polaidis toks pat, kaip Kemerovo lageriuose. Mašinos išvažiuoti iš namų nebegalėjo, tiesiog plaukė per balas. Su skyriais susisiekdavo traktoriais ar arkliais. Be guminių batų niekur neišeisi. Gerai, kad traukinys netoli, tai sekmadienį galima į Užūrą nuvažiuoti. Nusipirkti ne ką tegausi, nes visi ūkiškai gyveno. Vietiniai rusai laikė po karvutę ir prieauglį, žašų. Lietuviai irgi jau buvo įsigiję po karvutę ir gėrė šviežią pienelį. Aš gaudavau vis daugiau ir daugiau atlyginimo, nes dirbdavau daug viršvalandžių arba darydavau vadinamąjį „chalyką“. Pasisodinome ir bulvių dešimt arų. Žemės dirbančiai šeimai duodavo iki 20 arų bulvėm, įdirbdavo ūkis, tik reikėjo sumokėti už įdirbimą nedidelę kainą.

Įpusėjus vasarai, buvo baigiami iš rąstų rėsti pora namelių, kurių viename ir man buvo pažadėtas kambarys su virtuve. Bet pasklido gandai, kad jau paskirstyti tie butai, tačiau mano pavardės ten nėra. Labai neramino, nes toje ožkidėje tiesiog nebuvo kuo kvėpuoti. Mama gavo astmą, ėmė sirgti ir dūsti.

Puikus vyras tas Aleinikovas, statybų vadovas, buvęs tremtinys iš Leningrado, su kuriuo mudu su Albertu sutardavome. Papasakojau jam savo bėdas. Jis pažadėjo konkrečiai sužinoti padėtį ir padėti man. Kitą dieną jis papasakojo, kad tikrai tas butas jau paskirtas kažkokiam naujai atvykstančiam specialistui. O apie mane nieko nekalbama. Bet, sako, nenusimink, aš pasistengsiu padėti. Aptarėme veiklos kryptis ir ėmėme kasti rūsį bulvėms po to buto grindimis. Vietiniai bulves laikė kapčiuose, neturėjo mados pasidaryti daržovėms saugyklų. Pastebėjusi vyresnybė, kad darbai vyksta sparčiai, mus vis gėrė, esą šaunuoliai, gerai dirbame, kaip sau. Aišku, kaip sau, juokėmės širdyje. Jau reikėjo kasti bulves, rūsus

jau buvo, grindis, langus, duris sudėjome, liko tik mūryti pečių ir krosnelę. Laimė, Aleinikovas gavo ir atvežė plytų, sako, greitai mūrykite pirmiausia pečių sau ir tuoj perkraustykite senokus. Paskui visa kita užbaigsite. Ir taip prasidėjo šturmas. Po darbo per naktį sumūrijome pečių ir krosnelę, žinoma, lietuviškai. Prašvitus jau ir senukai gulėjo naujoje kvepiančioje gryčioje ir džiaugėsi, bet kartu drebėjo, ar neiškraustys užpykęs direktorius. Buvo šeštadienis, kasėme bulves. Pirmą mašiną bulvių atvežėme ir nešame, pilame į naują saugyklą. Kažkas pastebėję iš vietinių pranešė direktoriaus pavaduotojui ūkio reikalams.

— Ką jūs darote, neškite atgal į mašiną! Šis butas ne jums! Jau atiduotas kitai šeimai. Kas jums leido savivaliauti, šioke ir tokie! — išpylė visą tiradą keiksmažodžių, kokių tik buvo išmokęs partijos mokykloje.

O senukai mano kitam kambary sėdi susigūžę ir klausia, kas bus toliau. Pravėręs kito kambario duris, nustebo pamatęs sėdinčius senokus ant lovos.

— Taigi kur jūsų teisybė? Aš dar vis tikėjau komunistais, maniau, kad partiečiai dori žmonės ir laikosi savo duoto žodžio! Jūs prižadėjote kartu su direktoriumi man butą šiame name, ir aš pasilikau čia dirbti pas jus. Tik dėl buto, kadangi čia mano senukai gyvena ožkų tvarte, ilgiau kęsti nebegali. Mama serga, dūsta dėl blogo oro! Užūre man buvo davę geresnį butą, bet atsisakiau, likau čia. Praradau tenai butą, dabar mane apgavote, iškeldinate iš man skirtojo! Tikrai nesitikėjau, kad partietis taip galėtų padaryti! Ir niekur nesikelsiu iš čia! Galėsite patys kraustyti tuos senelius.

Matyt, buvo užgauta partiečio savimeilė; kaip antausis nuskambėjo mano žodžiai, kad juos laikiau dorais. Kalba sušvelnėjo. Ėmė aiškinti savo bėdas, jog klius jam nuo direktoriaus, kad neturi kur specialistų patalpinti, o jau tuoj žiema ir t. t. ir t. t. Išeidamas pridūrė, kad reikės iškeldinti kur nors kitur. Nukulniavo kontoron vis kažką sau vienas kalbėdamas. Turėjo tokią madą — eidamas pats su savimi kalbėtis ir rankom skėsčioti, tarsi būtų partkome, o ne gatvėje.

Kitą rytą būta nemažo vėjo kontoroje dar prieš dar-
\q. Mūsų geradarys inžinierius Aleinikovas atėjęs šypsosi po tos audros, kur kliuvo ir jam. Paskirstęs darbus, pasakojo, kas vyko pasitarime. Jį įtarė, kad pamokė mus taip pasielgti, savivaliauti. Iš tikrųjų jis ir paskatino, ir pasitarime mus palaikė. Žaibiškai pasklido kalbos, kad tremtinys gavo naują butą, dirbęs vos pusmetį. O ir tarp lietuvių kilo kalbėlės su nuostaba — kaipgi taip. Galėjo pasklisti gandai, kad esu nusipelnęs kagėbistams, jog taip greit ir naujutėlaitį butą gaunu.

Taigi gyvenimas iš tikrųjų pašviesėjo; ir ne alkanas, ir ne taip nuobodu, nors sveikata ir šlubuodavo, bet nebuvo kada dorai apie ją ir pagalvoti. Reikėjo tik šviežio maisto, pienelio, duonos, baltutės kaip sniegas ir iki soties. Čia sau valgai iki soties, o kiek dar mūsų brolių badmiriauja tremtyje ir lageriuose ir tik apie duonele galvoja! Tokioms mintims užklupus, sustoja net karnis burnoje. Tokia tikrovė, nieko nepakeisi: tik dirbk ir lauk, lauk ir dirbk. Čia iš tikrųjų, galima sakyti, buvo ne tremtis — visi sotūs, visi lietuviai — specialistai, uždirba pagal valdžios nustatytus normatyvus, tarp vietinių turi autoritetą, iš nieko bet ką pasigamina. Čia bulvių, kviečių nusipirkti galima, — augink meitėlių, kokį nori, viena, du, kad ir tris, jei pajėgi. Karvę taip pat gali laikyti, tik su pašaru žiemai sunkiau. Tad ir laikė broliai lietuviai po karvytę, rūkė dešras ir valgė, ačiū Dievui, sočiai. Čia gyvendami, tremtiniai kūrė naujas šeimas, paūgėjo ir jaunimas. Suruošdavo ir puikias vestuves, žiemą net po savaitę ūliavodavo. Vietinius gyventojus mokydavo, kaip reikia gyventi, užsiauginti bekoną, išrūkyti gardų kumpį. O jie čia kiaules per vasarą ganė aptvaruose prie namelio kaip karves ant žolės. Tokia ten ir kiaulė: rudenį nugnybia laukinę, sukapoja gabalais, sudeda į dėžę ant namelio, sušąla ir stovi be druskos. Verda jau pageltusią, be skonio. Kai ėmė draugauti su lietuviais ir paragaudavo mūsų pagamintų, tai apsilaižę prašydavo išmokyti auginti ir pasidaryti taip, kaip ir mes. Ne veltui šoferis Gromovas sakydavo savo kaimynams, jei ne lietuviai, tai dar ilgai būtų valgę tą pageltusią kiaulieną iš pastogės.

Kaip ir visoje sąjungoje, vyrai po darbo tik stiklinėm linksminosi. Žmonos tempia vos gyvus į namus. Tai ba/si nelaimė — darbas ir degtinė, pravaikštos ir peštynės. O koks gi rusas, jei nepasigalinėja, ausų nepačiupinėja? Kad gerai dirbtų, turi viršininkas stovėti už nugaros.

—————Laikas nenumaldomai skaičiavo metus, man norėjosi daugiau žinoti ir matyti. Iš pradžių spaudė nepritekliai, vėliau teko pasižvalgyti.

Susidraugavome su Geniumi Laukaičiu. Jis grodavo akordeonu ir gražiai dainuodavo. Pradėjęs žaizdas gydyti, ėmiau gaivinti ir aš savo dvasią, nors ir sunkiai sekdavosi. Tebesėdėjo kažkoks kipšas ant pečių ir gana. Įsijungiu į dainą, bet nutrūksta ji man lyg gitaros styga, ir nieko negali padaryti. Dažnai būdavo ilgesingai skaudu, kokia žala padaryta mano sielai. Pagalvojęs susigėsdavau, dažnai Genius pastebėdavo ir suprasdavo mane, kai kada išdrįsdavo paklausti, kas darosi, kodėl nutrūksta tavo posmai. Ne viską galėjau iškart pasakyti, tai buvo ne taip paprasta. Jis manęs neramindavo, nes tikėjo, kad tai ne pats geriausias būdas tokiu momentu. Reikia išlaukti, kol atslūgs ir nugrims į tolimą praeitį.

Genius buvo šaunus vyrukas, gyveno su sese ir tėveliais visai netoliese ir turėjo motociklą. Dirbo mechaniku, turėjo auksines rankas. Dažnai pavakary, sėdė ant juodojo žirgo, nuvažiuodavom tai į Andronovo kolūkį (ten buvo apie 10 lietuvių šeimų ir jaunimo), tai į ketvirtąjį skyrių,— ten irgi buvo nemažai tautiečių. Be to, ten gyveno ir kelios lenkų šeimos. 1957 metų pabaigoje pradėjo leisti namo pirmuosius lenkus. Vienas lenkas nusisamdė mažiausią vagoną, prisipirko kviečių ir šiaip, kas reikalinga grįžus gyvenimo pradžia. Jis buvo pirmoji kregždė iš tremtinių, išvažiuojanti į gimtuosius kraštus. Su lenkišku honoru atsisveikindamas vagono tarpdury pasakė:

— Turtingas buvau, turtingas ir išvažiuoju, bolševikams nepasidaviau.

Mums buvo malonu išleisti, kad ir ne mūsų tautos, bet kaip savo brolių, nes čia buvome visi vieno likimo broliai.

Genius vis kalbino, kad pirkčiau ir aš motociklą, dviem bus smagiai. Bet man daug ko reikėjo dar be motociklo, vis nesiryžau, nors knietėjo: tarsi du paukščiai praskristume visą rajoną, pamatytume, kiek čia mūsų tautiečių esama. Tad vieną sekmadienį nuvykome su Geniumi pas tokį prisitrenkusį ruselį ir nupirkome visai naujutėlaitį ižą. Pardavė, nes neišlaikė teisių ir prisitrenkė važiuodamas. Taigi ruošėmės skrydžiams, artėjančiam pavasariui. Tėvelis nelabai buvo patenkintas, sako, geriau būtum karvutę nupirkęs. Sakau, tėveli, bus ir karvutė. Šyptelėjo, sublizgėjo džiaugsmingom akelėm, tarsi būtų sugrižęs tėviškėn ir sodybą atgavęs. Supratau, ką reiškia žemdirbiui gyvulėlis, kad ir svečioj šaly. Jau visi turi įsigiję karvutes, tik mes vieni dar ne.

Ši žiema buvo nepaprastai šalta ir pūgota. Jau prieš žiemą buvo komplektuojama brigada porai mėnesių į miško kirtavietę,— ūkiui reikėjo medienos,— į Tuvos respubliką maumedžių. Maumedžiai auga miškuose Tianšanio šiaurinėje pusėje. Tai labai smalingas, kietas, sunksnis net už mūsų ažuolą, labai atsparus ir nepūnantis medis. Tose vietovėse yra iš jų pastatytų namų, kuriems jau keli šimtai metų. Matyti neteko, bet, sako, gerai išsilaikę. Užūrė ir Minusinske jų esama. O ūkis tuos maumedžius pjovė ir dėjo grindis kiaulidėse, nes lentos nepūna ir gyvuliams sveikiau. Visi stengiasi kaip nors išvengti tos nemalonios komandiruotės. Tai pats suserga, tai žmona su vaikais negaluoja, o kelias tolimas — apie pora šimtų kilometrų. Pūga užpustys kelius ir amen, mašinos nepraeis, sėdėsi be produktų. Todėl ruošiamasi kruopščiai, čia pravertė lietuviškai išsirūkyti lašinukai. Kas važiuos miškan, tam dvi mašinos anglių žiemai, ta šeima gyvens šiltai, o kas ne, tam tik toną. Mums, lietuviams, sekėsi — senesnių neskyrė, o jaunesni — tai mechanikai, tai metalo tekintojai. Tik mudu su Albertu būtume tinkami, bet vėl — kas naktimis iškraus su mišku grįžusias mašinas. Čia mūsų šefas Aleinikovas lyg mūras už mus.

Išvežti vyrai tenai jau darbavosi dvi savaites. Kas dvi savaitės jiems maištą veždavo. Kai būdavo pripjautų rąstų, pora kartų per savaitę trys keturios mašinos nuvažiuodavo. Taigi teko ir mums su Albertinu vykti pa-

dėti pakrauti tas mašinas. Man tai buvo gerai pažįstamas darbas dar iš Kemerovo.

Artėjo jau trečiasis pavasaris Krutojaro prieglobstyje. Atvažiavo po Naujųjų Metų į mūsų Krutojarą ir kunigas Lygnugaris, kuris pasišventęs apaštalavo Krasnojarsko krašte, rūpinosi sielovada tarp visų tautybių tikinčiųjų tremtinių. Pats buvo jau dešimtį metų atsėdėjęs lageryje. Pagyvenęs truputį Lietuvoje, vėl atvyko Sibiran teikti tikintiesiems paslaugų. Atlaikė pamaldas, teikė sakramentus, pakrikštijo šešetą vaikučių ir išvyko tolyn Minusinsko link. Sakė, vyksta dabar Užūran, ten esą keli šimtai lietuvių, per tūkstantį Pavolgio vokiečių.

Sis pavasaris buvo lemtingas ir mano šeimai. Tėvelis, eidamas 81 metus, gyvenimo išsvargintas, išvagojęs: Amerikos, Europos ir Azijos žemynus, ėmė jausti kelionės pabaigą. Niekaip nenorėjo čia, šioje žemėje, užmerkti akių ir likti amžinai toli nuo savo senolių gimtinės. Kiekvieną kartą komendantui atvykus į Krutojarą, pats pirmas bėgdavo klausti, ar dar jo nepaleido, ar dar negautas leidimas grįžti namolio. O atsakymas tas pats. Matydavau, koku liūdnu veidu jis grįždavo, lazdele pasiramstydamas ir žiūrėdamas į vakarus, kur leidžiasi saulė. Atseit ten esanti gimtoji brangioji Tėvynė. Saulei leidžiantis irgi pradėjo atsistoti lange ir žiūrėti, kaip ji tolsta. O nusileidus jai, sakydavo, ten jau rytas, jau gieda pirmieji gaidžiai, žadina žmones iš miego naujam darbui. Graudu man buvo matyti ar ką nors sakyti, nes žinojau, kad tai nieko nepadės. Mama naujomis sąlygomis jautėsi truputį lengviau. Bet žiemą jai būdavo sunku, dusino astma, tad daugiau turėjo gulėti. Jau turėjome ir karvutę, ir pienelio šviežio, ir mėsytės savo. Buvome jau sotūs. Bet neturėjome laisvės ir savo Tėvynės, kurios taip ilgėjomės.

Kartą tėvelis man su sese prabilo:

— Antanėli, Stasele, jūs dar jauni, pagyvensite dar kiek, sulauksite to laiko, kai ateis diena ir jūs sugrįšite į mieląją gimtinę. O mes jau seni, ir nežinia, kada mirtis užspaus akis, liksime svečioj šaly, niekas neuždegs.

žvakelės per Visus Šventus. Niekas nelankys mūsų kapo, būsime vieniši vieniši, nugrimzdę su savo skausmu ir ilgesiu šaltojon Sibiro žemėn.

Skaudūs buvo šie žodžiai. Jokie raminiai negalėjo jų įtikinti, kad grįšime visi kartu. Pažadėjau, kad nepaliksime mirusių, jei tokia nelaimė atsitiktų. Parsivešime su karstu ir palaidosime Endriejave šalia bočių ir senelių. O dabar tik stiprybės ir stiprybės, bus gerai.

— Tik parvežkite,— pakartojo ir nusiramino.

Vieną gražų saulėlydžio metą papietavęs vėl prašneko:

— Antanėli, žinai, ką aš sugalvojau. Tu nupirk man bilietą iki Kauno, ir aš važiuoju sau namolio. O kas man, kas man. Jeigu ir pagaus, juk vėl pas jus atveš, nieko čia baisaus.

Mane sudrebino jo žodžiai. Supratau, kokia meilė Tėvynei ir laisvei traukia mano tėvelį,— tokio amžiaus tokion kelionėn leisti vienam, su tokia rizika, be jokių dokumentų— iki pirmo patikrinimo. O ir Lietuvoje ar suėmę vėl negražins, sužinoję, kad parbėgo. Man kraupu, bet matau jo gana ramų, besišypsantį veidą.

— Mane šaukia ten, aš sapnavau, aš žinau, aš parvažiuosiu, tu nebijok, tik nupirk man tą bilietą, ir aš sau važiuoju. Pakaks iki Kauno, o ten Staselis pasirūpins, bus gerai.

Pažadėjau pasitarti su sese, svainiu, apsvarstyti ir tada nuspręsti, kaip įgyvendinti tą jo sumanymą. Apsvarsčiau tokią situaciją, nutarėm, kad jis teisus, kad jo norai įgyvendinami, nors ir yra rizikos. Dabar Chruščiovo epocha, ir vargu ar begražintų iš Lietuvos. Nutarėme, kad reikia ruoštis, tik kad vietos šnipai neišduotų.

Po kurio laiko sužinojome, kad iš ketvirtojo skyriaus važiuoja jaunuolis mokytis, ruoštis stoti į aukštąją. Tuoj nulėkiau ir sutariau, kad paglobos iki Kauno. Po trijų savaičių ir išvyks. O kai pasakėme tėveliui, jis ramiausiai atlenkė:

— Aš juk už jurių marių bėgau iš Lietuvos, kad užsidirbčiau, o čia vieni niekai man iš to Sibiro. Tik bilietas ir bendrakeleivis, tai kuo puikiausiai būsiu namuose. Būkite ramūs.

Tad reikėjo tėveliui staiga susirgti, kaimynams rusams sakėme, kad tėvelį siunčia į Krasnojarską, guldys į ligoninę. Ten slaugys jį vyriausioji dukra Dausynienė, kuri taip pat buvo pabėgusi iš Bogučiano miškų ir gyveno pas lietuvius Ripskius. Viskas vyko sėkmingai. Bilietus pirkome iki Maskvos, kad nebūtų čekistams įtarimo, nes stočių bilietų pardavėjos visur turėjo ryšį su organais tose srityse, kur lageriai ir tremtiniai.

Atėjo ir atsiveikinimo rytas. Iš anksto nuvežėme stotin informavę tėvelį, kaip elgtis kelionėje, kad laimingai grįžtų. O ten jau kaip nors, vis tarp savų, gal neprazus. Išsiskyrimas buvo liūdnesnis mums negu jam. Mes, likusieji, jam mažiausiai rūpėjome, nes buvo tikras, kad anksčiau ar vėliau grįšime. Po dviejų savaitių ruseliai kaimynai ėmė klausinėti, kur dingo senelis. Atsakėme — ligoninėje. Buvo aišku, kad kelionė sėkminga. Gavome iš Maskvos trumpą laiškėlį. O po mėnesio jau komendantas kvietė, — kaip ir reikėjo tikėtis, komendanto įgaliotinis jau buvo pranešęs, kad dingo vienas tremtinys.

Vos tik peržengus komendantūros slenkstį, suriko grėsmingu balsu:

— Tak otiec udral!

— Udral. I mat udrala.

Jau už abu, maniau, vieną kartą atkentėsiu, tegu galvoja, kad abu ir pabėgo, nors, be abejo, jis viską gerai žinojo. Ėmė svaidyti įprastinius keiksmazodžius, daužydamas kumščiu į stalą:

— Pasodinsiu, kalės vaike, pasodinsiu! Ne aš būsiu, kad tau dovanočiau už padarytą man niekšybę! Pasodinsiu dar dešimčiai metų! Patiko, matyt, tau tupėti, kad vėl prašaisi! Kai sužinos Krasnojarske mano vyresnybė, kad bėga tremtiniai, tai... Parašysiu, tuoj atgabens surakintą tėvą iš tos tavo Lietuvos, pasidžiaugsi. Tu žinai, mane iš tarnybos išvarys sužinoję!

Jis, matyt, gerai žinojo metodus Stalino, kurio jau nebebuvo, o jam dar pakinkliai drebėjo ir po šiai dienai. Be to, juk reikėjo įvartyti man tiek baimės, kad ir visiems kitiems tremtiniais užtektų. Pagaliau įsitikinęs, kad man įvarė tos baimės, šiek tiek atslūgo..

Taigi išėjau išpraustas iš raudonosios pirties po dviejų su puse metų po lagerinio košmaro. Žinoma, tokie pokalbiai su jais ramybės neteikia, tik belieka laukti rezultatų. Tarėmės su svainiu ir kaimynais, kad netylėtų, jeigu mane uždarytų už šį poelgį. Galvojome, kad laikas nebe tas, gal viskas praeis be rimtesnių pasekmių. Beliko tik laukti. O laukti juk pripratę, jau tiek metų laukimas vienas iš tremtinių jausmų. Sėdėjome vakare pas svainį su kaimynais ir tyliai prie arbatos stiklo niūniavome dainos žodžius:

*Leiskit į Tėvynę,
leiskit pas savus,
ten pradžiugs krūtinė,
atgaivins jausmus...*

Chruščiovo žingsniai buvo gerai girdimi ir čia, todėl teikė vilčių ir gaivino geresnėms dienoms. Svainis buvo parašęs prašymą kaip neteisėtai išvežtas, kad leistų grįžti į gimtinę. Gavu pranešimą, kad bus peržiūrima jo byla ir bus pranešta. Netrukus dar viena kregždė ruošėsi skristi į Tėvynę — tai mano bendradarbis Albertas Rūškus. Jis čia buvo vedęs, augino sūnelį.

Taigi į gimtinę jau ruošėsi penkiese. Kaip buvęs raudonarmietis, jis buvo tuoj reabilituotas, taip pat ir jo tėveliai. Nieko nelaukdami, ruošėsi kelionėn. Direkcija žiūrėjo gana nepalankiai ir mėgino įkalbėti pasilikti, žadėdami geresnes sąlygas ir t. t. Vis minėjo, kad ten be reikalo važiuoja, jūsų ten niekas nelaukia. O čia ko jums trūksta? O trūko mums savos Tėvynės, savos sodybos pamatų, senelių ir bočių kryžių ir kapų.

Po dviejų mėnesių gavau ir aš iš tėvelio laiškutį, taip pat iš brolio. Kelionė buvusi kuo puikiausia. Pasisvečiaęs pas sūnų ir pusseserę Kaune. Nenustigo ir nuvažiaavo į savo namus Auksorų kaime, nebijodamas ir nesigirdamas, kad pabėgęs. Štai, sako, aš ir grįžau. Tai buvo lyg bombos sprogdymas Endriejavo „Bolševiko“ kolūkyje.

Taigi tremties ledai pajudėjo, buvo jau daug smagiau tempti ir laukti savo pažadėtos dienos. Grįžti po mielu tėviškės dangum. Cia dar intensyviau buvo varoma propaganda, kad negrįžtamo, kad pasiliktumo. Didelis pavojus buvo jaunimui ir merginoms, ir vaikinams, kad neapsuktų galvos, su maskoliais nekurtų šeimos. () buvo

atakuojama. Bet, atrodo, tokių silpnavalių Krutojare neatsirado. Kiek žinau, laimingai vėliau visi grįžo į Tėvynę. — •——

Jau rudenio p nusišypsojo laimė ir sesei Venslauskienei — atėjo leidimas grįžti į gimtinę. Ėmė ruoštis. O man dar pablogėjo dalia su sergančia mama. Nutarėme, kad mamos palikti ilgiau čia nebegalima. Ledai pralaužti, tėvelis išikūrė ir kviečia motiną — važiuok greičiau, aš jau namuose, laukiu tavęs sugrįžtant, man vienam žinai kaip sunku... Sodyba baigiama sukūrenti — beliko pusė trobos, pusė tvartelių, kiaulidės, o svirno vos keli rąstai. Tokią bolševikinę tikrovę rado sugrįžęs tėvelis.

Komendantas, turėdamas Venslauskų dokumentus ir žinodamas, kad neteks nemokamo siuvėjo, sumanė apsiūdinti savo šeimą, prinešė daugybę audinių ir vis skubino, sakydamas, kad nori išvažiuoti atostogų; tik įpusėjęs darbams, pranešė, kad jam dokumentai atėję, jau laisvi.

— Tikriausiai nevažiuosite, juk čia taip gera pas mus, o ten niekas nelaukia.

Tad per vieną prisimatavimą svainis pakvietė jį už-eiti vakare į namus vakarienei. Nenoriai, bet prižadėjo. Sutemus, jau vėlokai, užsimaukšlinęs kepurę ant akių, kad paties klapčiukai pakeliui nepažintų, jog komendantas eina į tremtinių namus, pasirodė. Be abejo, suprato, kam kviečiamas į tas vaišes. Tačiau pamatęs mane prapypsėjo — ir tu čia, sukin sin, bet jau nepiktai. Vakarieniaujant ir sušilus nuo trauktinės, buvo išdėstytas sumanymas; turime tą sergančią senutę išsivežti. Palikti jokiū būdu nebegalima, nes gali mirti. Ilgokai spyriojosi, vis grasino man, kad už padarytą šunybę ir dabar turis drebėti. Pagaliau sutiko: darykit taip, kad kuo mažiau matytų vietiniai. O aš nieko nežinau, negirdėjau, nemačiau. O sugrįžę skubiausiai rašykite prašymą Lietuvos vyriausybei, kad paleistų dėl ligos ir senaties. Išeidamas man pagrasino:

— O tu nemėgink pasprukti! Atvažiuočiau asmeniškai tavęs areštuoti, bet ši kartą pagailėjau už tokią šunybę..

Po poros mėnesių palydėjau į Tėvynę savo mamytę, sesę ir svainį su mažyle Birutėle, kuri gimė tremtyje.

Stovėjau Krutojaro geležinkelio stotelėje vėl likęs vienišas.

Išlydėjęs savuosius, pasijutau nepaprastai vienišas. Dažnai po darbo užsėdęs ant motociklo, dumdavau pora dešimčių kilometrų vieškeliu į bet kurią pusę, lyg norėdamas pasiguosti sutiktam vėjui, pakvėpuoti, pasigalinėti su juo, kad štai tu, Sibiro pietų, vakari ar šiaury, esi man vieni niekai! Kaip tu manęs neniokojai, grandinēm nekaustei, vėtei ir mėtei, aš skrodžiu tave plieniniu žirgu, kiek jis turi jėgų. Jūs traukiatės man iš kelio, man, žemaičiui, nelaisvam, bet širdyje laisvam, nenugalėtam, nepakerėtam tavo krašto turtų, gausių žemės gėrybių. Viskas tuščia, ką tu man parodei ir siūlei už laisvę, viskas tuščia, tau sakau; skrodžiu tave perpus, ir neišeikti tau manęs — niekada, niekada——

Nebetenkino manęs Krutojaro tremtinio likimas. Ūkiškas gyvavimas — beprasmis. Reikėjo likviduoti viską, kas uždirbta, įsigyta per tuos ketverius metus. Pradėti vėl lyg iš naujo gyvenimą. Palikti šią gyvenvietę, teikusią tiek daug skausmingų ir džiaugsmingų valandų, dienų ir metų. O visa tai lyg išspaudė kažkur giliai širdyje ir kūne, todėl jaučiau gerokai paaštrėjus kepenų skausmus. Supratau, kad tai nuo įtampos, kuri nenusirito nuo mano galvos. Grįžo laimingai mama ir sesės šeima gimtinėn. O man reikėjo jau vykti pas gydytoją. Gydytojas patvirtino mano simptomus, liko tik apsispręsti, ką toliau daryti. Ieškotis gyvenimo draugės prievarta, ar išvažiuoti iš čia, palikti puikius tautiečius, su kuriais taip gražiai bendravome? Išvykti pas vyriausią sesę Dausynienę į Krasnojarsko miestą? Juk iš Krutojaro visi jau pakėlė sparnus, kai tik gaus leidimą, tuoj išskris. Geriau pirmam išskristi iš čia — kuo greičiau, tuo geriau. O ir priežastis rimta: reikia poilsio, ramybės, gero maisto. Juk jau keturiolika metų vargo, bado, jokių atostogų. Kaip jos atrodytų, pagaliau ką su jom veikti? Tai ir gydytojo patarimas.

Nusprendžiau išvykti į Krasnojarską. Tuoj pareiškimą kontoron, ūkio sekretorei ant stalo. Praėjo pora savaitių, jokių rezultatų. Antras pareiškimas. Taip pat jokių. Trečią pareiškimą jau gudriau atnešiau — priverčiau

sekretorę užregistruoti į knygas, nes supratau, kad taip lengvai iš nagų neištrūksiu. Po trečiojo nutariau, kad reikia sustreikuoti, kitaip vargu ar pajudinsiu Sibiro le-
dus. Jau ir žiema, viską išsipardaviau. Būsiu, po galais, jau miesčionis, gana juodžemį minti. Tačiau ūkio direktorius buvo visai kitos nuomonės. Turėdamas svertus, manė jėga sutramdyti mane, nepaklusnų vergą. Nors mano pažymoje parašyta aiškiai — Krasnojarsko krašte bet kur ir bet kokį darbą susirasti ir dirbti. Žinoma, ir gyventi. Bet galima rasti įvairių poteksčių — pvz., be „svarių priežasčių“. O tų priežasčių vergų valdovai turi visą tuziną ir gali taikyti.

Bėgo dienos, savaitės, į darbą neinu, man nieko nesako, nekviečia nei pasiaiškinti, nei atleidžia. Tebegyveno ir darbų vykdytojas Aleinikovas, kuris dėl to, kad užtarė anksčiau mane, nebeturėjo gerų ryšių su direktoria. Jis taip pat ruošėsi grįžti į Leningradą, ten jį kvietė draugai į statybas. Tad abu laukėme. Jo neatleido, kol nesuras į savo vietą kito. Jam buvo lengviau — baigėsi tremtis, jis nenuolaidžiavo. Todėl patarė eiti pas direktorių ir reikalauti, kad atleistų, o jei ne, sako, po tam tikro laiko jie gali paduoti į teismą kaip atsisakantį dirbti ir laimės. Tada bus sunkiau išsikrovoti išvykimą.

Taip, tai buvo tiesa. Skyriuose ėmė garsinti mane kaip nesąžiningą, norintį pabėgti, besinaudojantį įvairiomis ūkio privilegijomis, net benzinu. Ieškojo išdavikų tarp lietuvių,— gal matę užsipilant kur benzino. Ir šiaip visokių nesąmonių prirezgė per susirinkimą. Tai darė direktoriaus pavaduotojas, tas, kurį anksčiau minėjau. Man pranešė tautiečiai: sako, kuo taip užrūstinai valdovus, nes ne visi žinojo, kad noriu išvykti į Krasnojarską. Tad teko nieko nelaukiant eiti pas direktorių, nors pas jį retai kada ėleisdavo tremtinius. Bet aš ir nebelaukiau eilės, dukart lindau, vis išvijo. Trečiaj kart, jau ir vejamas, paklausiau:

— Kodėl nepasirašot mano pareiškimo išeiti iš ūkio? Juk jau trečias mėnuo vilkinate.

— Ką! — suriko.— Niekas tavęs nepaleis, nė negalvok, kol neatneši iš komendantūros, kad tau galima išvykti! O jei nebedirbsi, tai paduosim į teismą, ir teismas

spręs, ką su tavim daryti. Žinome mes tokius banditus,, buvau Lietuvoje, žinau, kaip jūs tykojote ir šaudėte į mus! Mes ten išskerdėme nemažai tokių kaip tu! Sumanei vėl į mišką! Neišeis! Žinome mes viską apie jus ir apie tavo užmačius! Lauk iš kabineto, o tai pakviesiu miliciją!

Išklojo kaip anų laikų tardytojas; tikriausiai ir buvęs. Supratau, kad tiesą sakė Aleinikovas, ir laukiau progos jį greičiau susitikti. Vakare susitikome, papasakoju jam viską.

— Aš taip ir maniau, kad tas niekšas gali taip padaryti.

Ir jis papasakojo, kad vieną kartą prie stikliuko direktorius gykęs, kad daug lietuvių nukneksinęs ir sudodinęs kalėjiman, vėliau ir pats susigėdęs, bet neapkenčiaš lietuvių, nes ir jie mūsų neapkenčia. Jis turi majoro laipsnį, tarnavęs Voroncovo dalinyje Lietuvoje. Tai štai kur susitinka žudikas su savo auka, kad ir netiesiogiai!

Dabar Aleinikovas siūlė kuo greičiau vykti į Užurą ir gauti komendanto atleidimą:

— Pirmiausia iš gydytojo gauk pažymą, kad tikrai tokia liga sirgęs, kad reikia stacionarinio gydymo. Tai bus tavo pirmasis ginklas.

Dvi dienas sėdėjau Užūre ir varsčiau valdžios kabinetų duris. Nebuvo taip lengva, bet reikėjo dantis sukandus kapstyti iki pergalės. Supratau, kad vergvaldžiai iki paskutiniųjų grumiasi už vergo kailį, kol jo nenumauna arba vergas neišsiperka pats. Komendantūroje būsiąs leidimas išvykti, kai tik ūkis atleisiąs.

Iškulniavau nieko nepešęs iš vienos didenybės pas kitą didenybę, kuri turėjo būti galutinė. Po poros valandų laukimo buvau gana maloniai priimtas. Nudžiugau pamatęs, kad čia sėdi ne uniformotas kagėbistas, o civiliais rūbais dailiaūsis žvalus vyras. Net šviesiau akyse pasidarė. Gal su teisės tarnautoju bus lengviau spręsti kailio kainą. Kol jis skaitė mano pareiškimo motyvus, prisiminiau, kad ir jis tos pačios raudonosios teisės tarnas. Laukiau kantriai tarsi pelė po šluota, viską pamiršęs, žiūrėjau tik į jį. Pakėlęs akis, dar paklausė, kiek

laiko praėjo nuo pirmo pareiškimo padavimo. Euvo praėję trys mėnesiai. O kiek laiko, kai nedirbate? Du mėnesiai. Neramu darėsi, bet sakiau taip, kaip buvo. Ima telefono ragelį, suka numerius:

— Alio, alio! Krutojaras, norėčiau draugą direktorių. Čia prokuratūra jus trukdo. Draugas direktoriau, čia pas mane sėdi pilietis toks ir toks. Kodėl jūs jo jau trys mėnesiai neatleidžiate? Neturite jokios teisės taip daryti. Prašau netrukdyti ir atleisti, jam prašant užmokėti už praleistą nedirbtą laiką.

Atsisuko į mane:

— Vykite namo, manau, kad daugiau nebus trukdymų. O jeigu kas, prašau kreiptis vėl.

Nukaito mano ausys lyg triušiu prieš saulę, nežinojau, nė ką besakyti. Tai buvo pirmas trumpas ir aiškus sprendimas, išgirstas per 14 metų. Beliko nuoširdžiai padėkoti dorai dirbančiam žmogui. Nusilenkęs sprukau pro duris tarsi iš pirties, bet smagios pirties.

E jau užsnigtomis, vos pravažiuojamomis Užūro gatvėmis pas savo pažįstamus pasigirti laimėjęs dvikovą. Buvau dėkingas statybų inžinieriui Aleinikovui už teisingus ir gerus patarimus. O nežinant tų vingrybių ir užsitęsusių, galėjo liūdnei baigtis. Galvojau, kad pasaulis vis dėlto ne be gerų žmonių, yra visur dorų, žinoma, jų mažuma.

Grįžęs pirmiausia pasikviečiau vakarienei savo geradarių ir advokatą Aleinikovą. Per naktelę šventėme pergalę. Jis man buvo lyg tėvas ir amžiumi, ir patarimais, ir likimu. Buvęs politinis kalinys, tremtinys, tad turėjome apie daug ką pasikalbėti.

Jis buvo 65 metų amžiaus, bet gana gražus — garbanoti, gražiai pasidabruoti plaukai, aukštas, nesulinkęs nuo 13 metų lagerio naštos. Puikus kalbėtojas, baigęs Leningrado inžinerijos institutą, buvęs partijos narys iki arešto. Revoliucijos verpetuose nukankinti tėvai. Jis išlikęs būdamas paauglys pas tetą Voroneže. Teta įregistravo kaip savo sūnų. Todėl turėdamas kitą pavardę galėjo netrukdomas mokytis. Būdamas gabus kalboms, pastebėtas komjaunimo ir partijos. Baigęs mokslus, paliktas institute, mokėjo anglų ir arabų kalbas. Todėl po poros metų

priskirtas pasiuntinybėn. Praėjęs tam tikrus kursus, paskirtas Turki j on prie pasiuntinybės, kur gavo užduotį paruošti kadrus ir nuversti turkų vyriausybę. Bet tokia misija nepavyko, buvo susekti ir išblizginti greitai namolio. Taigi už tokią nesėkmę Stalino apkaltinti kaip išdavikai. Sutupdė už grotų — kam 10, kam 20, o Aleinikovui — 15 metų. Taigi teko atvargti. Pradėjęs dar prieš karą. Karo metais dirbo Maskvoje — demontavo fabrikus. O vėliau, padaugėjęs kalinių, išgabeno į lagerius. Uralas, Tolimieji Rytai. Per 13 metų visko buvo. Man buvo, sako, vis lengviau: kaip buvęs partietis vis pridurkas lageryje. Tačiau gyvenimas sulaužytas. Žmona po teismo išsituokė, kad galėtų ramiau gyventi. Ji mirusi, liko viena dukra, su kuria tebeturiu ryšį.

Rytą atsikėlęs vis dar netikėjau, kad taip lengvai mane išleis iš ūkio, nes tikrai buvau jiems naudingas vergas, ir jie tai gerai žinojo. Todėl nelabai norėjau eiti. Po trijų parų netikėtai gatvėje direktoriaus pavaduotojas pastoj man kelią ir švelniu balsu paklausė, kodėl aš pas jį neužeinąs kabinetan. Užeik, užeik, rytoj pasikalbėsime. Šį kartą jis buvo tikras nuoširdumas. Pažadėjau rytoj būti pas jį kabinete. Pasidarė lyg ir lengviau, nors ir nebetikėjau jų nuoširdumu.

Jis pradėjo berti žodžius, kad aš negerai dariau, jog su direktoriumi, o ne su juo derinau atleidimą. Direktorius, girdi, tave mažai pažįsta ir t. t. O mes, girdi, būtume aptarę, suderinę ir viską išsprendė. Tai vėl buvo melas. Tu juk vienas iš reikalingiausių ūkiui žmonių, esi visų specialybių meistras. Čia jau ir tiesos skraistelę truputį pakėlė, kad ir pro sukąstus vilko dantis. Kol avelė gyva, daug dar kitų švelnių žodžių, besiruošdamas papjauti, prišnekėjo.

Pagaliau atėjo ir mano eilė tēkšti demagogui tiesos žodžius:

— Taip, aš jums reikalingas kaip pigi, priverstinė darbo jėga! O tai jėgai reikia sveikatos ne mažiau kaip oro. Per tokius kaip tamsta aš praradau brangiausius jaunystės metus, išdraskyta šeima, gimtieji namai, prarasta, suluošinta sveikata. Ar jūs man įdėsite naujas kepenis, ar atstatysite prarastą bent dalelę sveikatos? Tai-

gi kol vežiau, turėdamas dar šiek tiek jėgų, buvau jums naudingas. O šiandien, kai man reikia vykti gydytis, jūs su direktoriumi mane šmeižiate visom nebūtom nuodėmėm, viešai visus gąsdinate mano vardu, visokiom niekšybėm apdrabstydami per sueigas skyriuose tautiečių aki-vaizdoje. Ar tai vadovo pozicija, ar tai partiečio, sąžiningo darbo liaudies atstovo elgesys?

Išdrožiau viską įsikirščiavęs iki siūlo galo. Jis rangėsi savo kėdėje, žiūrėjo į mane viena akim ir klausėsi mano tiesos žodžių. Bet vargu ar jie jam ką reiškė. Tiesa, mėgino teisintis, kad taip nebuve, taip jis nekalbėjęs ir t. t. O supratęs, kad jokie pažadai manęs jau nebeveikia, nusiraminęs pasakė:

— Gaila, gaila, Anton, kad iš mūsų išvažiuoji. Tai rašyk pareiškimą, aš pasirašysiu.

Dar pridūrė rašyti nuo tos dienos, kai pirmą pareiškimą padaviau. Čia pat jo kabinete surezgiau, jis pasirašė. Abu išėjome iš jo kabineto — jis pas direktorių, aš į buhalteriją...

Po dviejų savaitių, turėdamas ūkio atleidimą, dūmiau vėl Užuran pas „poną“ komendantą paskutinio patepimo. Nusišypsojo ir tepasakė, jog vis tik gavai tą atleidimą. Parašęs uždėjo savo antspaudą. Pasakė, kad tuoj prisistatysčiau Krasnojarsko komendantui.

— Tai kodėl ne su visam? — lyg juokaudamas paklausiau. — Laikas į Lietuvą leisti.

— Tai jūsų vyriausybės kompetencija.

— Tai kur čia tiesa? Maskvos tribunolas teisė, Krasnojarsko komendanto žinioje būnu, o paleisti turi Lietuvos vyriausybė?

Štai aš jau ir Krasnojarsko priemiestyje — tarp aukštų kalnagūbrių paslėptame kaimelyje. Paties miesto nė nesimato. Vadinamas senąja Bozaika, daugiausia senoviniai privatūs nameliai, vienur kitur — mediniai barakai. Kalnų šlaitai storu sniego sluoksniu užkloti, rūksta kaminai, kalnuota gatvele ropoja įvairios mašinos, daugiausia su sunkiu kroviniu — pjautais ir nepjautais rąstais. Kopčiau ta gatvele su dviem sunkiais lagaminais. Vaizdai nedžiugino. Prisiminiau bent jau sotų Krutojarą: ar

nebūsiu tik nuo vilko ant meškos užsikoręs? Miestas yra miestas, viskas iš kišenės, o ne į kišenę. Atgal kelio nėra, tik pirmyn, ten per žiemą gal ir sveikata pagerės. Čia ir sesė, ir seni pažįstami nebėdoja, tad į kalną. Krasnojarsko šaltukas svilino skruostus kaip pašėlęs.

Sesė vyriausia iš mūsų šeimos. Ji jau balta, balta it obelėlė, išvogtas gilių raukšlių veidas, sulinkę pečiai nuo Sibiro ir gyvenimo naštos. Vyras — ilgametis viršaitis — jau po žeme, du sūnūs taip pat. Benas pabėgo vežimo metu, likęs Lietuvoje partizanavo ir 1950 m. žuvo vos 16 metų. Vytautas mokėsi Plungėje, gaudomas pabėgo į Vilnių, į miškų technikumą. Likęs be paramos, gyveno pusbadžiu, gavęs džiovą mirė. Ji pati Bogučiano rajone rideno rąstus. Pažįstamų Ripskių šeimos rūpesčiu ištraukta iš tos landynės, gyveno jų šeimoje ir truputį dar dirbo kūrike pirtyje, pelnydamasi vos vos duonai. Šiame krante buvome jau trys Ruškių ažuolo atžalos: tai aš, sesė Basė ir Augustinas, Venslauskų sunūs. Išvykęs iš Kruto j aro prieš pusantrų metų, dirbo ir mokėsi, baigė vidurinę, kopė aukščiau į mokslus, nes suprato, kad vairuotojo amatas be perspektyvos. Taigi dirbo Krasnojarsko heso statybose ir mokėsi vakarinėje. Žinoma, buvo nelengva, bet įmanoma.

O Krasnojarsko mieste arti milijono gyventojų. Lietuvių čia buvo daug — visuose miesto rajonuose. Manau, kad keli tūkstančiai; vis daugėjo Nikitos laikais. Buvo čia visų respublikų gyventojų. Bet ryškiausiai matėsi lietuviai: jaunimas buvo vieningas, rengė savo vakarones, šokius, dainavo įvairiose miesto dalyse. Ypač gausiai rinkdavosi Aliuminio fabriko klube ar Bozaikos doko klube. Rinkdavosi tik lietuvaičiai, latviai, estai, o rusai paprastai ateidavo išgėrę, kaip ir visur, būdavo tuoj pašalinami.

Naujas krantas, nauji vargai ir rūpesčiai, kol prietampai toje žemėje. Bozaikos gatvėje gyvenome apie dešimt lietuvių šeimų. Šiek tiek susipažinus su aplinka ir pailsėjus, jaunas organizmas greit atgavo jėgas be didesnės gydytojų pagalbos, todėl jaučiausi kasdien vis geriau. Reikėjo ieškotis ir darbo.

Amžiną atilsį gerbiamam Juozui Ripskiui, kuris vėliau, dar man čia gyvenant, atgulė Bozaikos kapinaitėse. Buvo tai nuostabus žmogus, Krasnojarsko lietuvių organizatorius ir subūrėjas, kupinas energijos, kūrybinių minčių. Gyvendamas tremty daug metų ir turėdamas gausių pažinčių fabrikuose, padėjo daugeliui tautiečių įsidarbinti tuose fabrikuose. Taip pat pažinojo nemažą tautiečių, kuriuos telkdavo sekmadieniais ir kitų lietuviškų švenčių proga į gamtą — į kalnų atšlaites su savo užkandžiais, kur skambėdavo dainos — ne iš džiaugsmingo gyvenimo, o iš ilgesio, kur pasidalydavo savo bėdomis, skriaudomis, kuo galėdavo, vieni kitiems padėdavo. Deja, ir čia kagėbistų akis neužmiršdavo, vis pažvelgdavo kartkartėmis, ką mes beveikiame.

Ir aš per Juozą gavau lengvą darbą su neblogu atlyginimu, iš kurio galėjau pragyventi. Sako, gera pradžia — pusė darbo. O kai yra darbo, atsiranda ir ramybė, ir pragyvenimo šiek tiek tokios sąlygos. Taigi dirbu valdišką darbą, esu miesto gyventojas, prirašytas komendantūroj. Vakarais Juozo suręstam name tvarkau apdailą, pirmam aukšte jau gyvename. Viskas tarsi nusistovėjo, bet sakoma — miško paukštis į mišką ir žiūri. Prisiminiau Užūro komendanto ironiškus žodžius, kad rašyčiau pareiškimą, nors dar ir nepraėjo tie penki metai be teisių. Reikia kažką daryti, reikia rašyti gal Nikitai, kad paleistų. Nutarta, padaryta, nes jis drebbino imperijos rūmus.

Atvyko į Krasnojarską, sujudo sukruto miesto kompartijos šulai — Nikita vėl čia! Emė Bozaikos gatves lyginti, duobes užpilti, visas šiukšles iš pakelių šalinti. Baisus sujudimas mieste — tik švarina, tik lygina, visi fabrikai taip pat ant kojų. Gal čia, o gal čia Nikita panorės užsukti? Galybė transporto plušėjo dieną naktį tuose ruožuose, kur blogiausia. Pasakojo apie jo pirmojo vizito triukus, kad aerodrome, išlipęs iš lėktuvo, nutiestu kilimu nėjo, o nutrepeno šalia jo, o už kilimus davęs šeiminkams, net dulkės rūko, — liepė kuo greičiau suvynioti kad nebūtų nė kvapo po kojom. Nepranešęs iš anksto, kur vyks, į kokią gamyklą ar ginklų fabriką, o jų čia galybė, paženklintų tik pašto dėžutės numeriu,

griūte užgriūdavo. Taigi rytoj Nikita vėl Krasnojarske. Nepasotinamas sekretorius, sakydavo mažieji klapčiumai. Iš vakaro pranešta — tiek ir tiek geriausių, pažangiausių, partinių ir nepartinių darbininkų, tarnautojų rytoj 10 valandą į paruoštas mašinas, autobusus ar sunkvežimius, paskui į miesto gatves pasitikti sekretoriaus — brangaus, garbingo svečio laukiame ir t. t. ir t. t. Žinoma, darbo diena užskaitoma, atlyginimas nenukenčia, viskas pagal užsakymą ir prisakymą.

Aikštėje prie partkomo buvo įrengta aukšta tribūna susitikimui su liaudimi. Žmones vežė net iš rajonų, žinoma, patikimiausius. O kur jų maža, tai ir eilinius mirtinguosius emė. Taigi teko ir man laimė patekti į tą parodomąjį spektaklį. Buvome sustatyti jau prieš dvi valandas iki numatyto atvykimo. Žiema, Sibiro šaltukas svilino veidą ir kuteno veltinių padus. Norom nenorom reikėjo atstusenti jau seniai pramoktą čečiotką, o kas nemoka, tai bėgioti. Iš tikrųjų liaudies pilnos gatvės iš abiejų pusių šnarėjo už tų virvių. Radijo ruporai grojo maršus, kas valandą pranešinėjo, kad dar nematomas tas svečių lėktuvas. Ruseliai bėgiojo į įvairias parduotuves ar užkandines, išpirko visą degtinę ir gėrė už kampe, kad sušiltų. O mėgėjai džiūgavo — kad daugiau tokių progų, kad dažniau Nikituška lankytųsi. Mes, lietuviai, irgi žiūrėjome į tą įvykį su optimizmu, nes Nikita savo veiklumu teikė vilčių ir mums greičiau išsilaisvinti. Deja, prašalę apie keturias valandas, sulaukėme pranešimo, kad sekretorius sustojęs pakeliui kažkuriame Sibiro mieste ir šiandien neatvyks, o tik rytoj. Taigi lauktoji saulė nepatekėjo, ir šį kartą grįžome nepamatę raudonojo stebuklo.

Kitą dieną vėl tas pats — vėl rinkosi atvežta iš visų rajonų liaudis. O tas burtininkas Nikita vis nesirodė, lyg užkerėtas, tiksliai nepasakydamas, kada pasirodys Krasnojarske. Ir vėl grįžome nesulaukę „išsiilgto“ Kremliaus „numylėtinio“, kuris skraidė lyg siaubas tarp kraikomų ir obkomų, ne vieną persodindamas į prastesnę kėdę arba visai išleisdamas į užtarnautą pensiją. Tad visos raudonųjų trubadūrų stygos buvo įtemptos iki galo.

Pagalčiau trečią dieną ištesėjo; sugūžėjo gal kiek mažiau liaudies, nes per dvi tokias dienas vieni apšalo nosis, kiti nuo per didelės dozės alkoholio nebespėjo išsipagirioti ir nebeatvyko į sutiktuves. Aš pasišvenčiau tai misijai iki galo, žingeidumas vertė pamatyti gyvą Kremliaus paveldėtoją, koks jis kaip žmogus, kokie jo lankymosi tikslai. Radijo ruporai griaudėjo pranešinėdami, kad jau lėktuvas artėja aerouosto rūmų link, orkestrai plėšia maršus. Jau tuoj pravažiuos ir pro mus, „ištroškusius“ sekretoriaus veido. Taip betrepsint pasirodė milicijos mašinų kortežas ir galybė juodų mašinų, tik gal dvidešimtoji sėdėjo storas, išpurpusiu veidu su juoda karpant veido Nikita. Žvelgė pro uždara langą į mases iš po karakulio pilkos kepurės, retkarčiais mostelėdamas ranka — štai ir aš, jūsų ilgai lauktasis sekretorius, darbo žmonių vadas, jūsų bendražygis šachtininkas! Pravažiuo gana greit, o žmonės bėgo į aikštę, kur turėjo pasakyti kalbą liaudžiai, pažadų rieškučias pažerti.

Partijos sūnus toli gražu nebuvo toks jaunas ir gražus kaip nuotraukose. Atlydėtas aikštės tribūnon, apsuptyje milicijos ir minios laukiančiųjų, pasveikintas krašto partkomo, prabilo į mus, mirtinguosius. Nors kalba buvo gana ilgoka — kiek turėjo kantrybės jis ir surinktoji liaudis. Viskas buvo girdėta daugybę kartų nuo pat keturiasdešimtujų. Tas pats sukirpimas, iš to paties pragaro nasrų...

Sugrįžti iš susitikimo reikėjo jau savom priemonėm. Tiesa, tuoj pasklido gandas, kad miesto valdžia antrą kartą gavo pylos iš sekretoriaus už gatvių virvėmis apjuosimą. Esą lyg tigrą mane atitvėrė nuo liaudies masių, aš gi pats liaudies sūnus. Sunku pasakyti, kiek tos tiesos, tačiau tokios kalbos jau sklido rytojaus rytą, ilgai mieste apie tai kalbėta. Dingęs porai parų iš miesto, vėl atsirado Nikituška ir buvo išlydėtas jau vien miesto išrinktuju,— masių nebevežė, parodų nebereikėjo. Po išvykimo sklandė kalbos, kur buvo dingęs Nikituška,— ogi inspektavęs karo pramonės arsenalus. O jų apie Krasnojarską esama nemažai.

Mano prašymai ir pareiškimai atsidurdavo Vilniaus prokuratūroj. Ir Nikituškai rašytas taip pat buvo nu-

siustas Vilniun. Iš ten grįžo visi su neigiamu atsakymu — teisingai nuteistas, ištremtas ir nėra pagrindo sugrįžti Lietuvon. Taigi ir Chruščiovo gražbyliavimas sunkiai yrėsi per KGB labirintus. Bet po truputį buvo girdėti — tai viena, tai kita paleidinėjo. Mano byla — lyg pakerėta, nors jau ir penkeri metai be teisių pasibaigė. Turėtų būti kažkada pabaiga, deja, atsakymai vienodi, be išlygų. Taigi teko susitaikyti su likimu ir tęsti lažą toliau.

Miestas gyveno savo gyvenimą, smarkiai statėsi, augo. Nemažai lietuvių, dirbančių fabrikuose, gavo valdiškus butus. Bet dauguma privačiai nuomojosi po kambarelį, gyveno susispaudę, taupė rublį, tikėdami, kad sugrįžę Lietuvon nusipirks ar savus susiremontuos. Gaila, bet nemažai grįžusių turėjo išvažiuoti vėl į Rusiją ar į kitas respublikas, mat raudonieji, pardavę mus, nebenorėjo įsileisti Lietuvon ir vijo su milicija lauk, grasindami kalėjimu. Apie atimtus namus jokių kalbų. Tokios liūdnos žinios plaukė iš išvykusiųjų. Vienas kitas grįžo vėl į Krasnojarską, daugiausia iš kalinių. Ir vis dėlto visi mėgino savo laimę — vyko Tėvynėn lyg paukščiai į gimtuosius lizdus. Daugeliui pavykdavo kitame Lietuvos kampelyje pas nuolankesnius čekistų statytinius pasilikti ir įsidarbinti. Kai ką sulaukė nuo grįžimo pinigų reforma: kas turėjo susitaupę grįžimui, tų pinigai nuvertėjo dešimt kartų — skaudžiai atsiliepė santaupoms.

...Taigi teismo nuteistam 10 metų kalėjimo ir tremties laikui pasibaigus, turėjau būti išmestas iš to voratinklio. Deja, jokių žinių, jokių simptomų. Už ką, dėl ko toliau tremtinio teisėmis tebelaikomas? Kas mėnesį kviečiamas komendantūron. Atrodė, kad viskam jau galas — nei belskis, nei rašyk, nei prašyk. Tenkinkis tuo, ką turi, t. y. darbu pelnoma duona. O kad turi dar dūšią, kad ją slegia ilgesys, kad traukia žydintys sodai, žydrieji ežerai ir balsingi vyturėliai, niekam nerūpi.

Artėjant rudenėliui, ištiesė sparnus į gimtinę ir sūnėnas Augustinas. Baigęs suaugusių vakarinę, išvyko stoti institutan į Lietuvą, nes tėvai šiaip taip apsigyveno Kaune, tad turėjo kur ir jis gyventi. Žiemą po didelės traumos ir sesuo Basė ruošėsi išskristi gavusi leidimą, nors

niekas jos ten nelaukė — namai išparduoti svetimiams,, vaikai žuvę, vyras seniai kapuos. Bet net nedvejoja, visa tai žinodama,— nes ten gimtinė, savi laukai, maldos namai, vaikų kapai.

Viena iš tų penkių anksčiau minėtų merginų A. Jerašiūnaitė tapo mano gyvenimo drauge, pasiryžusi dalytis duona kasdienine tiek, kiek bus lemta. Abu buvome vieno likimo bendrakeleiviai, kurių baiminosi raudonieji tijūnai Lietuvos žemelėje. Truputį vėliau išskrido ir jos draugės. Jenisėjaus tremties ledai pajudėjo,— kad ir nežymiai, bet viena po kitos vyko šeimos ar pavieniai asmenys. Buvo džiugu išlydėti, kad ir nerimastingus, bet ryžtingus savus bei pažįstamus brolius. Gavę mažą bakūžę kalnų atšlaitėje palei Bozaikos upę, jau jautėmės lyg ir tikri to krašto piliečiai, nors ir beteisiai, bet ramioje pastogėje susukę lyg paukščiai savo lizdelį.

Mes abu su žmona dirbome ir klausydavomės kas savaitę, kokių naujienų atneš nauja diena. Mane neramino, kodėl prabėgus penkiolikai metų komendantas dar verčia registruotis komendantūroje. Nebeiškentęs paprašiau, kad parodytų man, kokiu ir kieno sprendimu vis dar mane laiko tremtyje. Atsakė, kad neturiš jokio nurodymo paleisti, todėl ir tebetaikomas man teismo sprendimas. Aš griežtai pasakiau, kad daugiau mano kojos nebus pas jį. Nužvelgė mane nuo galvos iki kojų, psichologiškai pasvėręs mano mintis ir padėjęs pypkę, kaip ir dera didelio lizdo dideliam tarnui, prabilo:

— O tu nesikarščiuok! Reikia rašyti ir prašyti, kad nori paleidimo dokumentų. Ar tau čia bloga, ar tave kas skriaudžia, kad taip trokšti tų dokumentų? Pusė Krasnojarsko jų neturi ir nesiskundžia,— ir žiūri įbedęs akis į mane, ką aš atsakysiu. Sakau:

— Ne mano reikalas, kas juos turi ar neturi, mano reikalas — kad neturite jokios teisės mane toliau laikyti beteisiu kaliniu, aš daugiau pas jus nesirodysiu, rasiu kur kreiptis. Jūs norėtumėt, kad aš nueičiau į tą rūmą, kur mūsų bylos pas vyresnybę, ir sužinočiau, kokie ten reikalai? Atiduokit mano teismo ar kokią ten sprendimą, kad aš laisvas, ir daugiau nieko iš jūsų neprašau.

— Na, gerai, gerai,— sušvelnėja,— kad jau taip nori, aš tau padėsiu. Sužinosiu, kokie ten popieriai. Ateik po dviejų savaitių antradienį, aš jau būsiu viską sužinojęs.

Išėjau nepatikėjęs jo pamaloninimu bei pažadais. Galų gale gal pakiš kokią troikos popiergalį, kad pratęsta tremtis, bet bus aiškumas, kodėl nevykdo savo pačių įstatymų, turės kažką atsakyti. Seniai tremtinių tarpe sklandė gandai, kad kai kas gauna už kyšį per kelias dienas paleidimą. Kiek jie buvo teisingi, sunku spręsti,—nė vienas negalėjo nurodyti nei adreso, nei gavusiojo pavardės.

Kantriai sulaukęs paskirtos dienos, vis tik išikišau į kišenę pora tūkstantinių. Nuvykstu komendantūron. Laukia, gerai, kad atvykote, pasiūlė ir atsisėsti, bet pakilęs ir priėjęs užrakino duris. O tai reiškia — pokalbis ilgas ir už uždarytų durų. Man lyg per sprandą būtų kas trinktelėjęs: na, broliuk, laikykis!

— Taigi išžiūrėjau jūsų popierius, nieko ten nesakoma, kad atleisti ar palikti. Juk jūs daug rašėte visur, ar gavote atsakymus?

— Taip, bet atsakymai dar buvo nesibaigus tiems penkeriems metams Karagandos teismo sprendimu buvau amnestuotas ir turėjau būti laisvas. Tai kam tokia teismų neteisybė?

— Klausyk, aš čia niekuo dėtas, ką man sako, tą aš darau. Sakys paleisk, tave paleisiu, o ne, tai ne.

— Tai kokių velnių mulkini? — žadėjau sakyti, bet nepasakiau.

— Tai va,— sako užsikūręs pypkę ir koją ant kojos užmetęs.— Ne nuo to galo pradėjai.

— O nuo kokio galo reikėjo pradėti?

— Nuo manęs. Reikėjo niekam nerašinėti, o ateiti pas mane kaip šiandien, būtume aptarę viską, parašę vieną vienintelį prašymą, truputį „pandraugavę“, aš gerą charakteristiką pridėjęs, seniai būtų viskas išspręsta. Bet ir šiandien nevēlu, drauguži, aš tau mielai padėsiu, pažadu.

— Ačiū, viskas kaip senais laikais. Nieko nepešėt, be reikalo ir šiandien bandote knaisiotis po dūšią.

— Nesikarščiuk, nesikarščiuk,— vis smardino pypkę ir mėtė po žodį lyg kaulą alkanam šuniui, gal užkibsiu.— Taigi taigi matai, kad tavęs ten toj gimtinių niekas ir nelaukia. Matai, kiek atsakymų gavai, nes ten viskas pasikeitė per 15 metų. Vyksta kūrybingas socialistinis gyvenimas, nebėra liaudies išnaudotojų, žmonės patenkinti, dirba, kuria naują gyvenimą. Nebeatpažinsi ten sugrižęs. Tu atsilikęs, sunku bus ten pritapti, o gal ir darbą gauti. Reikės grįžti, kaip daugelis jau grįžo nepritapę. O čia gerai uždirbi. Jeigu mes arčiau susipažintume, dar kiek pagyventum, aš tau padėčiau. Ten sugrižtum su gera charakteristika, tuoj atsistotum ant kojų.

Na ir šėtonas, galvojau mintyse, štai kaip tie gandeliai apie atleidimus sklinda; ne vienas tautietis, pasirašęs šėtonui už paslaugą gauna Lietuvoje valdiškus butus, didžiuosiuose miestuose darbą ir registraciją. Mane pylė šaltas prakaitas, per nugarą ritosi lašai. O jis vis smalindamas pypkę ir žiūrėdamas lyg tigras į akis, laukia, kada palūšiu ir sutiksiu. Ne, nelabasis, to niekada nebus, nesulauksite, kad praėjęs mirties ir pragaro gelmes, palūžčiau! Niekada, niekada! Degiau neapsakomu pykčiu. Galų gale nebeištvėręs pašokau, pareikalavau atidaryti duris.

— Nėra ko daugiau kalbėti! Aš niekada nebuvau jūsų tarnas ir niekada nebūsiu!

Atdaras langas, bet jis buvo grotuotas kaip kalėjime. Būčiau iššokęs, jei ne grotos. O jis lyg kirminas vėl dailinasi — nesikarščiuk, siūlau tau gerai pagalvoti. Atsidaręs stalčių (matyt, ten turėjo mano bylą), ėmė klausinėti apie giminių ir šiaip tremtinių likimus. Minėjo ir visokias pavardes, neva aš juos pažinojęs. Viskas viskas ten sužymėta! Ir keliauja raudonoji byla kartu su manim. Žodžiu, pakartotinas lyg tardymas, primenant ir taip skaudžią praeitį. Toks čekistų metodas — sugluminti, moraliskai suniekinti, parodyti, kad esi niekas, priklausai tik nuo jų malonės. Tada lengviau tave įjungti į savo stukačių ir išdavikų tinklą. Aš, matyt, prieš dvi savaites pakibau ant tos meškerės.

Jį domino dvi šeimos, gyvenančios šalia mūsų Bozaijoje. Jie, matyt, teikė jam žinias apie mane, o iš ma-

nes norėjo žinoti apie juos. Išlaikė apie keturias valandas, dukart man griežtai pareikalavus atidaryti duris; galiausiai, kai pasakiau, kad parašysiu skundą dėl neteisėto tardymo ir uždaru durų, tik nusijuokė. Sako, kas patikės, brolyti, tu beteisis žmogus, o liudininkų nėra.

Išleido galop apgailestavęs, kad susitarti nepavyko, o jis taip nuoširdžiai norėjęs padėti man, dar jaunam žmogui, kuriam gyvenimas dar prieš akis. Bet tu, girdi, nenusimink, aš tau vis tiek padėsiu, mes dar pasimatysime.

— Ne, nepasimatysime, mano kojos daugiau čia nebus! Ir nelaukite, nebent tik areštuotumėte. Esu laisvas ir nenusikaltęs, jokiai komendantūrai nepriklausau.

— Na, nesikarščiuk, reikia rašyti.

— Nerašysiu! Niekam, niekam!

— Bet aš pakalbėsiu su aukštesne Valdžia ir tau būtinai padėsiu. Mes dar pasimatysime,— vepleno pro pypkės dūmus atidarydamas duris.

...O dienos, mėnesiai monotoniškai slinko. Ėjo metai. Komendantas nenurimo, atvykdavo pats, dar keletą kartų mėgino įtikinėti jam tarnauti, vis žadėdamas padėti. Aš pas jį nebevažiavau kaip buvo įprasta, o jis pats atvažiuodavo į darbovietę. Po daugelio prašymų leisti grįžti Tėvynėn ir gautų neigiamų atsakymų išseko kantrybė. Gavau laišką iš brolio, kuris jau gydytojavo Kaune. Jis siūlė man dar kartą rašyti prašymą. Tiksliau, mano vardu jis parašysias. Tam reikia tik mano sutikimo ir parašo tuščiaame popieriaus lape. Kaip jį, teigė, per Aukščiausios Tarybos kažkokį šulą esą daug kam pavyko grįžti iš tremties, gal padės ir man. Bet aš taip padariau ne savo noru, o pritardamas brolio pasiūlymui, nors tokio būdo pasekmėmis visai nebetikėjau.

Paskutinis brolio laiškas į Krasnojarską, man rašytas 1961 metų rudenį, ižiebė naują viltį. Jis klausė, ar nemanau atvažiuoti bent atostogų į Tėvynę. Tai buvo žaibo blykstelėjimas tyliojo naktį. Į Tėvynę taip išsiilgtą, išlauktą, kaip ten! Tėveliai ir sesės jau ten gyvena, kad ir sunkiai, bet gyvena.

Ir taip, nieko daug nesvarstęs, su Eugenija, žmonele, jau dundėjome Lietuvėlėn. Ar pirmą kartą, o ji nepri-

tapusi Lietuvoje, turėjusi ją apleisti — antrą kartą. Ne iš maloniųjų buvo ir pokalbis su komendantu, nes man reikėjo gauti iš jo pažymėjimą, kad toks tai „graždaninas“ vyksta atostogų tokia tai kryptimi.

Komendantas su ironija aiškino savo paslaugas, bet atkalbinėti ar drausti išvykti nemėgino. Nes gerai žinojo — kagėbistai ir ten dirba gerai. Kelionė traukiniu nebuvo linksma, nes vagonų stuksenimas ir miestų pavadinimai atnaujino prisiminimus tų metų, kai mus dangino užkaltus vagonuose. Norėjosi pažvelgti tik į Taigos miestą, kurio miškuose tiek mirčių ir vargo per keturis metus patyriau. Koks tas iš tikrųjų miestas? O jis buvo senas, daugiausia medinių vieno, dviejų ir net trijų aukštų namų sangrūda. Abiejose geležinkelio pusėse keliolika mūrinių suodinių stoties namų. Didžiulis srautas vagonų su anglimi ir miško medžiaga liudijo to krašto turtus. Kažin, pagalvojau, kiek dar zekų tuose miškuose? Ar tebeegzistuoja lageriai, ką beveikia tie mūsų pastatyti barakai? Juk nutolo iškirsti miškai, ir jie liko kaip paminklai. Vargu ar laisvus įviliosis į tokius rūmus. Išimtinė garsioji Sverdlovsko pirtis Uralo papėdėje, kur išmoningai teikėsi išmaudyti ir pamaloninti vežamus zekus-fašistus į rytus Uralo versmių šaltu vandenėliu...

Štai jau ir Maskva! Čia turėjome visą dienele laiką, laukdami į Vilnių traukinio. Tad ir nuvažiovome pasižiūrėti bent į garsiausią parduotuvę prie Kremliaus rūmų ir žvilgtelėti į tuos rūmus, iš kurių per 45 metus sklido „vado“ įsakymai vardan liaudies gerovės — žudyti, žudyti, kalinti, marinti! Ritosi galvos visų nepaklusniųjų vadų ir vadukų. Dažytos raudonos plytos padvelkė XX amžiaus žmoniių krauju. O Raudonojoje aikštėje išsirikiavusi žmonių kolona slinko Mauzoliejaus link, — tylūs, be kalbų, tarsi išsekusi zekų kolona — — • —

Stovėjome su žmonele, žiūrėdami į tą didžiulę koloną. Čia buvo žilagalvių motinų su vaikais, vidutinio amžiaus, daug uniformuotų kariškių. Mane užplūdo minčių srautas; kas tuos žmones čia telkia? Gal jie laukia stebuklo ar vado išminties? Šmėkstelėjo mintyse istorinė egiptiečių laikų legenda, o gal ir tikrovė; faraonų žyniai, apskaičiavę saulės užtemimą, gudriai panaudojo jį su-

drausminti nepaklusniai tautai, palenkti faraonų galybei. Gal ir šie žmonės laukia stebuklo? Nežinia, kas jų širdyse.

Apvaikščioję parduotuvę, ši bei tą nusipirkę, po poros valandų radome tą pačią koloną tebestovinčią aikštėje ir belaukiančią stebuklo.

Ir štai rytą jau mus sveikino Vilniaus kalneliai lyg sugrįžtančius pavasarį paukščius į tėvų namus... Tik girdėjosi vagono tuk tuk, tuk tuk, taip skaudžiai primindamas 1946 metus, kada užkaltus, pasmerktus tempė į nežinomybę daugeliui metų vergi j on. Tada išlydėjo tik ką pražydušios pakrantėse vyšnios, ašarojančios ryto rasa. Atsisveikinant daugeliui irgi nusirito ašara. Ši rytą tos pačios atšlaitės buvo šaltos, pilnos drumzlinio vasario sniego — tarsi paslėpė ir užšaldė dvidešimties metų tarpinių. Sustojus traukiniui, nutrūko ir minčių srautas. Čia prisilietėme vėl prie gimtosios žemės. Suklupome prie Aušros vartų Marijos kojų padėkoti už jos globą, kad leido sugrįžti gyviems į gimtinę. Dvasios jausmai veržėsi iš širdies gelmių, — daugelio metų maldas ir tikėjimą atvežėme prie jos kojų, prieš didingąją jos paveiklą. Buvo be galo gera ir lengva sieloje, praeities košmaras išsisklaidė lyg dūmai. Dvasinės stiprybės ir ramybės jausmas atėjo širdin; lyg viskas pasikeitė, lyg visa aplinka ir žmonės džiaugiasi, meldžiasi drauge su tavimi, lyg ir okupacijos nebelikę nei priešų. Ilgai nesinorėjo išeiti mums, sugrįžusiems iš nevidonų nasrų.

Atostogoms baigiantis, gavau pranešimą, kad leidžiama sugrįžti. Tai pagelbėjo paskutinis brolio siūstas prašymas. Žinoma, apsidžiaugiau, kiekvienas žingsnis į Tėvynę buvo džiaugsmingas. Nors realiai vertinau, kokie sunkumai pasitiks galutinai sugrįžus, bet gimtinės kiekviena pėda brangesnė už daugelio metų vargus ir kančias.

Grižau į Krasnojarską susirinkti savo daiktų, gauti dokumentus, paskutinį komendantūros ir milicijos „patepimą“.

Komendantas buvo visai nuoseklus, nebekėlė jokių klausimų. Tik pabrėžė; būtum ejęs anksčiau per mane, seniai būtum buvęs Lietuvoje.

— Tai kad judošiaus darbai aš netinkamas,— atsakiau jam. Išpūtė pypkės dūmus, padavė pažymą, skirtą pasų skyriui. Palikęs šią katorgininkų viršininko įstaigą, ke-liavau į pasų skyrių. Ten užpildžiau reikiamus popie-rius ir laukiau dar porą savaičių, kol išrašys.

Atsiimant pasą skyriaus viršininkas kapitonas nužvel-gė mane nuo galvos iki kojų ir ėmė porinti, girdi, kam čia dar rasinėjai tuos prašymus, juk yra įsakymas — po aštuonerių metų paleidžiame visus ištremtuosius.

— O iš kur man žinoti tuos jūsų įstatymus, kur jie skelbiami?

Jis piktai išdrožė lietuviškai:

— Tai vėl skubi į tą savo mišką?

Ir toliau piktai porino jau rusiškai, lyg buvo apsiri-kęs:

— Žinau aš jus, visi ten buvote sulindę į miškus ir tykojote nuversti liaudies valdžią. O mes jus išgaudėme! Matote, kokia humaniška valdžia, paleidžia namo, ko ne-reikėtų nė už ką daryti! — apgailestavo buvęs Lietuvos inkvizitorius. Užvirė, kad ir atšaldytas Sibiro ledu, lie-tuviškas kraujas — norėjosi daug jam išsakyti tiesos žo-džių apie jų plėšikavimą ir žudynes svetimoje žemėje. Bet susijaudinęs išklausiau, supratau, kad neverta su bu-deliu burnos aušinti.

Paskutinės dienos Krasnojarsko mieste šaltos žiemos sūkuryje buvo užimtos kelionės reikalais — reikėjo su-tvarkyti savo ir žmonos darbo dokumentus. Pažįstami tau-tiečiai vis kvietė papasakoti, kas gero Tėvynėje, kaip man pavyko ištrūkti iš tremties, nors jau ėjo aštunti metai, o iš viso — aštuoniolika. Visa jaunystė...

Visi pažįstami linkėjo sėkmės kelionėje ir įsikurti Tė-vynėje. Visi jos ilgėjosi, nepaisant nedžiuginančių pasa-kojimų, kad mažai kam pavyksta į savus namus sugrįž-ti — jie parduoti arba nugriauti.

O grįžę vėl kovojo už savo teises kaip sugebėjo. Ma-no kelias — toks pat: vijo iš Kauno miesto milicijos, ne-norėjo išsileisti netinkamo elemento. Bet, kaip matote, ir šiandien gyvas ir gyvenu—————

Antanas Raškys
RAUDONOSIOS KATORGOS KELIAIS
Memuarai

Viršelis V. Cechanovičiaus
Techn. redaktorė *J. Kondreckienė*
Redaktorius *Vyt. Venclova*
Men. redaktorius *V. Cechanovičius*

SL 677. 1994 07 15. 16,8+0,84 apsk. sp. 1.
Tir. 2000 egz. Užsak. Nr. 2109.
Valstybinė „Aušros“ spaustuvė, Vytauto pr. 23, 3000
Sutartinė kaina